Utjecaj Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce

Hrbud, Natali

Doctoral thesis / Disertacija

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:260:756519

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repozitorij Fakulteta filozofije i religijskih znanosti

Repozitorij diplomskih i doktorskih radova

Repository / Repozitorij:

REPOSITORY OF FACULTY OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES - Repository of master's thesis and phd

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji – Filozofski fakultet Družbe Isusove

Natali Hrbud

UTJECAJ IVANA DAMAŠČANSKOGA NA HRVATSKE RENESANSNE PISCE

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Prof. dr. sc. Ivan Bodrožić

Zagreb, 2015.

University of Zagreb

Centre for Croatian Studies – The Faculty of Philosophy of the Society of Jesus

Natali Hrbud

THE INFLUENCE OF JOHN OF DAMASCUS ON CROATIAN RENAISSANCE WRITERS

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Assoc. Prof. Ivan Bodrožić

Zagreb, 2015.

INFORMACIJE O MENTORU - PROF. DR. SC. IVAN BODROŽIĆ

ivan.bodrozic@gmail.com

Prof. dr. sc. Ivan Bodrožić rođen je 20. kolovoza 1968. u Svibu. Osnovnu školu je završio u Svibu (1975-1981) i Splitu (1981-1983), a srednju u Nadbiskupskoj gimnaziji u Splitu (1983-1987). Studij teologije završio je u na Teologiji u Splitu (ak. god. 1987-1988. i 1989-1990.) i na Ateneo Romano della Santa Croce (1990-1994) gdje je i diplomirao teologiju u veljači 1994. Poslijediplomski studij upisuje u jesen 1994. na patrističkom institutu Augustinianum u Rimu, gdje je magistrirao u veljači 1998. obranivši tezu *Predestinacija u Komentaru na Ivanovo Evanđelje svetog Augustina* (La predestinazione nel Commento al Vangelo di san Giovanni di sant'Agostino) te će na istom učilištu i doktorirati u lipnju 2000. obranom doktorske disertacije *Numerologija u misli svetog Augustina* (Numerologia a in sant'Agostino). Predavanja započinje kao vanjski suradnik KBF-a Sveučilišta u Splitu od jeseni 2002. te je 15. siječnja 2004. izabran za naslovnog docenta, a odlukom od 13. listopada 2005. izabran je na radno mjesto u znanstveno nastavnom zvanju docenta na Katedri povijesti kršćanske literature i kršćanskog nauka. Od 27. rujna 2007. izabran je za pročelnika katedre. Predavao je kao vanjski suradnik na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu i na KBF-u Sveučilišta u Zagrebu. Izabran je u znanstveno-nastavno zvanje izvanrednog profesora 16. prosinca 2009, a redovni je zaposlenik KBF-a u Zagrebu od 1. ožujka 2010. Matični odbor za humanističke znanosti izabrao ga je 16. siječnja 2014. u znanstveno zvanje znanstvenog savjetnika.

Ivan Bodrožić autor je pedesetak objavljenih znanstvenih i stručnih članaka iz područja patrologije što na hrvatskom, što na talijanskom jeziku te također i autor knjiga. Od objavljenih radova autor izdvaja: *Svećeniče, upoznaj svoje dostojanstvo*, Split 2005, str. 121; *Euharistija od povijesti do vječnosti*, Zagreb 2002, str. 262; *Svjedočanstva vjere.* Aktualne teme iz ranog kršćanstva, Split, 2013. U Rječniku biblijsko-patrističke duhovnosti (*Dizionario di spiritualità biblico-patristica)* objavio je više opsežnih priloga: „Preghiera nei Padri latini dei secoli IV e V“, Preghiera nei Padri dei secoli IV e V, vol. 53, Roma 2009, 50-137; „Il regno di Dio in s. Girolamo e s. Ilario“, Regno di Dio nei Padri della Chiesa, vol. 58, Roma 2011, 110-205; „La sapienza in sant'Ilario e, san Girolamo“, La sapienza nei Padri della Chiesa I, vol. 65, Roma 2013, 220-296; „La sapienza in sant'Agostino“, La sapienza nei Padri della Chiesa. II, vol. 66, Roma 2014, 113-152.

SAŽETAK

Cilj je doktorskog rada *Utjecaj Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce* bio istražiti koliko su Ivana Damaščanskoga pojedini hrvatski renesansni pisci poznavali i na koji način percipirali i koristili u svojim djelima. Metodološki gledano, valjalo je analizirati pojedini tekst unutar djela nekog od hrvatskih renesansnih pisaca te pokušati s obzirom na povijesni kontekst renesanse napraviti i određenu sintezu. Naime u tu su svrhu poslužila, određenim kronološkim redom djela hrvatskih renesansnih pisaca. Stoga su obrađeni Juraj Dragišić i njegovo djelo *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* (1499), gdje se u raspravi o anđelima Ivan Damaščanski spominje tj. navodi barem 19. puta unutar devet knjiga toga djela. Marko Marulić i njegova *Institucija* (oko 1496), u kojoj se Ivan Damaščanski u skladu s onodobnim biografskim podacima o njemu prikazuje kao strpljivi i požrtvovni primjer kršćanina velikoga znanja. Frane Petrić koji u svom djelu *Nova sveopća filozofija* (1591) Damaščanskoga i njegovu misao koristi unutar osam knjiga toga djela. Dragišić, Marulić i Petrić su pisci koji na razrađeniji način ili drukčiji (Marulićev biografsko-hagiografski pristup), moglo bi se reći, sustavnije koriste Ivana Damaščanskoga. U radu su još obrađivani i oni pisci koji ga navode najvjerojatnije pomoću druge literature, npr. Benedikt Kotruljević i njegovo djelo *O trgovini i o savršenu trgovcu* (oko 1458), koji navodi Damaščanskoga najvjerojatnije po Tomi Akvinskome. Matija Vlačić Ilirik kao urednik i pisac Osmog sveska djela *Ecclesiastica historia* (1564) koji donosi možda najbolje biografske podatke o Damaščanskome, no sa sigurnošću se ne može tvrditi u kolikoj je mjeri sam Vlačić donositelj tih podatak. Također obrađivani su i oni pisci gdje se Ivan Damaščanski pojavljuje na određenim mjestima unutar više djela jednoga pisca. Radi se o Pavlu Skaliću i djelima: *Enciklopediji* (1559, 1571), *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* (1570) i *Loci communes Theologici, ..., Oratio* (1571). Također je u ovom kontekstu obrađivan i Nikola Vitov Gučetić koji navodi Ivana Damaščanskoga u četiri svoja djela: *Propositiones de causis* (1580), *Dijalogu o ljubavi* (1581), *Discorsi della Penitenza* (1589) i *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* (1607?). Valja naglasiti da je od djela Ivana Damaščanskoga najviše korišteno *De fide orthodoxa,* i to sve četiri knjige, s time da su I. i II. knjiga toga djela te pripadajuća im poglavlja možda ponajviše korištena od hrvatskih renesansnih pisaca, pogotovu Dragišić i Petrić. No izgleda da hrvatski renesansni pisci poznaju i navode, ili barem aludiraju na: *De iis, qui in fide obdormierunt, quomodo missi e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur; Pro sacris Imaginibus Orationes tres; De haeresibus liber i Vita Barlaam et Joasaph* - djelo koje se pripisuje Ivanu Damaščanskome.

SUMMARY

The aim of this work, which is divided in the six chapters, was to research the influence of John of Damascus on Croatian renaissance writers. The division in the six chapters makes possible the better clearness and insight in the comprehension, perception and reception of work of John of Damascus in Croatian renaissance writers. The chapters *Renaissance and Croatian Renaissance Writers* and *The Life and the Works of John of Damascus* have importance to put out in the context the Croatian renaissance writers, particularly in the period of the 15th and the 16th C, and the seeing and accepting the John of Damascus as a church writer and authority. Their seeing and accepting of John of Damascus depends on the general comprehending and accepting of John of Damascus in their time but also in the context of the other church, theological and philosophical writers. Also there is some individual approach in consideration of the sources with which an individual Croatian renaissance writer was using. So there is some specific difference in the writers who were touching the biographical information considering of John of Damascus. The other chapters are bringing the information on comprehending and accepting of John of Damascus in the works of Croatian renaissance writers, but also taking over the beginning problems and putting it in the individual context of particular writer. Some interest on John of Damascus's biography was shown in the works of Marko Marulić, Frane Petrić, Pavao Skalić and also the protestant writer Matija Vlačić Ilirik.

The Renaissance and Croatian Renaissance Writers is the chapter in which was shown the similarity of methods of Croatian renaissance writers and the church and medieval authorities in consideration of elaborating the information, but also on the forms of writing and interpreting the materials. An example of this similarity is using of the form of dialog in the renaissance but also in the antique. The biographies of the particular Croatian renaissance writers, as well as their works have the informative character, but they are also the link with the other chapters in which the influence of John of Damascus is seeing mainly in their important and best known works. In that context are chosen, mainly in the chronological order Juraj Dragišić, Marko Marulić and Frane Petrić as the primary interest in the consideration of the meaning of their works, but also in the consideration of their names in the Croatian renaissance philosophy and cultural heritage, but also the others, again in the chronological order: Benedikt Kotruljević, Matija Vlačić Ilirik, Pavao Skalić and Nikola Vitov Gučetić.

The Life and the Works of John of Damascus is the chapter that has the aim to show and accent the crucial moments from the life of John of Damascus. The information of his life will be garble later on through the various hagiographic works. So in the selection of accessible sources,

the particular Croatian renaissance writer was also using and accepting the garble information. For example, Marko Marulić and possible using of Catalogus *sanctorum et gestorum eorum* by Petrus de Natalibus and also Frane Petrić and using of *De Scriptoribus ecclesiasticis libro* by Joannis Trithemi. Moreover there is an importance of description of main work of John of Damascus *Fount of Knowledge (Πηγὴ γνώσεως),* in fact its third part known in the Latin translation as *De Fide Orthodoxa*. Croatian renaissance writers are using with the Latin translation of *De Fide Orthodoxa* probably. But some of them have knowledge of the Greek original, because they quoted the Greek parts of sentences. First of all it is concerned on Frane Petrić, and also on Pavao Skalić and Matija Vlačić Ilirik.

John of Damascus in Dragišić's Work De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus (1499) is the chapter in which is attention putting on the parts of text in which Dragišić refers to John of Damascus. The work is written in the form of dialog and discusses the metaphysical problems of angels as a special species or species of being. The work is divided into nine books. John of Damascus is mentioned in the first, third, forth, sixth, seventh, eighth and ninth book of Dragišić's dialog. In the work *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* John of Damascus is mentioned at least 19th times. In the first book Dragišić refers to John of Damascus in the 2nd, the 5th, the 6th and the 8th chapter. The 2nd chapter of the first book is significant because of using the definition of John of Damascus from the 3rd chapter of 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* So it is significant for defining the angels as a bodiless (incorporeal) reasonable nature (essence) that is always in the motion. In the 5th chapter of the first book Dragišić also uses the definition of John of Damascus. Namely he uses the elements of the definition, as it is immortality of angel that follows from the God's grace and not from the angelic nature (essence). In the 6th chapter of the first book Dragišić discusses on problem of place of angels and also refers on the authority of John of Damascus. In the 8th chapter Dragišić mentions John of Damascus and also refers again on the problem of definition of angels in the context of immortality by God's grace. In the third book of Dragišić's dialog *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* John of Damascus is quoted in the 5th chapter which works out in the details the problem of angels free will in the consideration of opinions of authorities as are St. Thomas of Aquinas and Henry of Ghent. The John of Damascus is quoted in the context of "angels sinning", namely, what is for the man death for the angel is fall. In the fourth book John of Damascus is mentioned in the 8th chapter. John of Damascus is mentioned in the context of creating the angles, especially in consideration of tradition of opinion of Gregory the Theologian with which tradition John of Damascus lean towards. Namely, the angels were created before the all creation. The sixth book of Dragišić's dialog deals with the problems of

angels sinning, namely, the angels fall and the problem of evil. John of Damascus is mentioned in the 12th chapter that discusses on the nature of Lucifer. In this discussion Dragišić uses the 4th chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa* which deals with the problem of "terrestrial", namely the angels that fall. In this part of text it is possible to remark Dragišić's tendency of paraphrasing. In the 5th chapter of the seventh book Dragišić discusses on the problem of angels speech. Again, it is possible to remark the tendency of paraphrasing and Dragišić's own interpretation of the contents of the 3rd chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* In the 3rd chapter of the 2nd book John of Damascus explains that the angels have no need of tongue or hearing. Namely, without uttering words angels communicate to each other their own thoughts and counsels. In two chapters, the 7th and the 10th of the eighth book Dragišić also refers on John of Damascus. The 7th chapter discusses on angels supervising the bodies and John of Damascus is mentioned in the context of so called "terrestrial angels" and their territory activity. The 10th chapter of this book discusses on the influence of angels on people, and interpretes the tradition that John of Damascus accepts. He was accepting and explaining that the evil angels may have the influence on a man if the man with his own will accepts some evil idea. In the ninth book Dragišić refers on John of Damascus in the 2nd, the 5th, the 7th and the 8th chapter. The book is concerned with the problems of place and the motion of the angels. The 2nd chapter of the ninth book is concerned with the problem of eternity. In that text John of Damascus is mentioned in the context of angels and "their spaces" (places). John of Damascus and the 1st book of *De Fide Orthodoxa* are mentioned in the manner that the title of the work and the chapter in which John of Damascus discusses the problem of place of angels are not quoted explicitly. The quotation of the author where the title and chapter is not mentioned explicitly, leads to conclusion that Juraj Dragišić and the then circle of renaissance erudite philosophers and theologians have a good knowledge of the Latin translation and the division of work *De Fide Orthodoxa* in the four books. It must be accented that Dragišić in the 2nd chapter of the ninth book quotes the part of definition of eternity that can be found in the 1st chapter of the 2nd book of *De fide orthodoxa*. The 5th chapter of the ninth book of Dragišić's dialog discusses on the place of angels and John of Damascus is mentioned in the similar context as it is in the 2nd chapter of the book. It must be point out that John of Damascus explains that the angels are not in the place in the manner of the body extent. The angles do not "possess" the look and the shape. In the "places" where they acts the angels rationally restricts their selves, and they could not act simultaneously on the different places because it is possible only for the God. The angels because of the quickness of their nature and the quickness of transition from place to place "acts simultaneously" on the different places. The angels are defined by the time because they have a beginning of their existence and

they are also definite by the space and comprehension. On some manner they know the nature of each other and the angels are completely defined by Creator. Otherwise in the 3rd chapter of the second book of *De Fide Orthodoxa* John of Damascus also deals with the problem of the place of angels. Also, in the 5th chapter of ninth book Dragišić refers on the 6th chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa* in which John of Damascus defines the heaven as a place that contents visible and invisible creatures. In the 7th chapter of the ninth book of Dragišić's work John of Damascus is mentioned in the context of the limitation of angels considering the motion. In the 8th chapter of the ninth book Dragišić discusses the problems of angels' simultaneousness. Moreover, this chapter repeats, works out in details and deepens the problems marked in the 2nd chapter, particularly the problems connected with the mentioning of John of Damascus.

John of Damascus in the Works of Marko Marulić: the Critical Evaluation is the chapter of doctoral dissertation that represents the relation of Marko Marulić in consideration of John of Damascus and possible influence of John of Damascus on Marulić. In the different manner of the other Croatian renaissance writers which their relation to John of Damascus build, mostly, in reading and referring on his best known work *De Fide Orthodoxa,* Marko Marulić shows more interest for the life and moral activity of John of Damascus. Also in the different manner of the others Croatian renaissance writers he quotes the prose romance *Barlaam and Joasaph.* It is interesting that Marulić does not connect the prose romance *Barlaam and Joasaph* with the name of John of Damascus. In the two places in his work "*The Institution*" (1496) Marulić mentions John of Damascus explicitly: in the seventh chapter "On the faith in Christ – against the Jews" of the second book and in the third chapter "On the love for enemies" of the third book of "*The Institution*". In the seventh chapter of the second book Marulić thinks that John of Damascus is a Jew, the most educated, the son of Jew named Mesue. Marulić also thinks that John of Damascus leans to Christianity with his free will because of his great knowledge of the *Bible*. Marulić's information probably depends on *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* (1493) by Petrus de Natalibus. It was shown that in this hagiographic work appears the similar information. In the third chapter of the third book Marulić brings out a legend of cutting the right hand of John of Damascus. The saint's right hand heals up because of prayer to Holy Virgin. Marulić also thinks that John of Damascus was living in the period of the emperor Theodosio. All these pieces of information Marulić takes out probably from *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*. The legend of *Barlaam and Joasaph* in Marulić's work "*The Institution*" is quoted two times: in the first chapter "On hate of terrestrial goods because of Christ" of the first book and the fourteenth chapter "On revealing the infernal passions" of the sixth book of "*The Institution*". Marulić brings the legend probably from *Legenda aurea (Golden Legend),* but he does not

connect John of Damascus with the legend of *Barlaam and Joasaph.* But it must be stress that in *Legenda aurea* John of Damascus is mentioned as the interpreter of the story. Certainly, John of Damascus as a Christian writer and saint has an influence on Marko Marulić. It is shown in Marulić's "*The Institution*" when he takes John of Damascus as an example of desirable Christian behaviour. However, Marulić's perception of John of Damascus is not in the manner of contemporary critical editions. His perception of John of Damascus is adequate in the manner of hagiographic sources of his time. In the consideration of the reasons of writing "*The Institution*" Marulić probably takes the materials from the sources as it is hagiographic work *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*.

The Reception of De Fide Orthodoxa by Johan of Damascus in Petrić's Nova de universis philosophia is the chapter that deals with the appearance of John of Damascus in the Petrić's work. The great help in working out of this chapter were the two preliminary researches. These researches survey the connection, namely, particular influence of John of Damascus on Frane Petrić. Researches are issued in *Filozofska istraživanja* 72-73. The first research is the article "The Sources of Petrić's *Panarchia*" by Davor Balić, and the second research is the article "Frane Petrić's Collection of the Greek Manuscripts" by Vesna Cvjetković Kurelec. These two articles surveyed the appearance of John of Damascus as a source in Petrić's work. However their aim of researching was different of the aim and approach in this work. Their aim was to expose the sources used by Frane Petrić in his works generally, especially in the work *Nova de universis philosophia* (1591). In this work the main aim is to show the influence of John of Damascus on Frane Petrić. Also it must be direct attention to the problem of incorrect translation of the Latin name Damascenus in Croatian edition of *Nova de universis philosophia.* The problem was also surveyed by Davor Balić. Frane Petrić quotes John of Damascus in the several books of Panarchia, Pampsychia and Pancosmia. Frane Petrić does not mention John of Damascus in the books of Panaugia. Frane Petrić mentions John of Damascus in the four books of Panarchia, namely in the ninth, the fifteenth, the sixteenth and the twenty second book. In the ninth book that is concerned with triune elements Frane Petrić quotes John of Damascus in the context of problem of Holy Spirit, more exact he quotes with Greek words the text: *Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν*. Frane Petrić claims that the quoted text is placed in the 18th chapter of the 1st book of *De Fide Orthodoxa.* In "Migne" translation of *De Fide Orthodoxa* the text is placed in the 13th chapter of the 1st book. The problem is in the different divisions of Migne edition and the editions from the 16th and the 17th C. In the edition of Migne the 1st book contains 14 chapters, the 2nd book contains 30 chapters, the 3rd book contains 29 chapters, and the 4th book contains 27

chapters. In the editions from the 16th and the 17th C the 1st book contains 19 chapters, the 2nd book contains 30 chapters, the 3rd book contains 29 chapters, and the 4th book contains 28 chapters. In the fifteenth book of his work Petrić deals with the problem of reason, and the words that he connects with John of Damascus can be found in the 6th and the 13th chapter of the 1st book and the 7th chapter of the 3rd book of *De Fide Orthodoxa.* All the three chapters are connected with the problem of God's Logos. The sixteenth chapter of Panarchia questions: is the God Father a reason? The chapter is interesting because of Petrić's attempt to place John of Damascus in the particular time period. Namely, he placed John of Damascus in the 4th C. The source for Petrić's information could be the work *De scriptoribus ecclesiasticis libro* (1494) by Joannis Trithemi. In this book Petrić probably refers on the 4th and the 14th chapter of 1st book of *De Fide Orthodoxa.* In these chapters John of Damascus explains that the God is above every reason, existence and being. The twenty second chapter deals with the problem of creating the univers. In this chapter Frane Petrić claims that for the creating and Creator John of Damascus uses the Greek words κτίσις and κτίστης. The affirmation for the Petrić's claim can be found in the 3rd chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* In the 3rd chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa* John of Damascus discusses the problem of angels. Petrić also refers to John of Damascus in the Pampsychia. More exactly he quotes them in the fourth book concerning the question and the problem: have the universe a soul? Petrić discusses the problem in the sense of "for and against" and strings many of Greek philosophers, as well as Christian fathers and writers. Frane Petrić mentions John of Damascus among many writers as one who denies the soul to universe. John of Damascus discusses the problem in the 6th and the 7th chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* Namely the 6th chapter discusses on Heaven. John of Damascus asserts that havens lights are without the soul or spirit. Namely John of Damascus considers the Creator as the only true source of everything. In Pancosmia the name of John of Damascus appears at least three times. In the fifth book which considers the problem of primary heat. In the fifteenth book with the question: are the stars flames? And in the notice of the church censor J. de Lugo on the seventeenth book that deals with the problem of motion the stars. In the fifth book Frane Petrić repeats in the shorter shape the quotation from the work of John of Damascus that he used also in the ninth book of Panarchia. The quotation is bounded to the problem of triune elements: Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν. πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν. So, in the context of primary heat, the heat and any created thing and also the quality are concerned with the God Creator. And the Creator keeps and fills out the univers with his essence. Almost the same words can be found in the 13th chapter of the 1st book of De *Fide Orthodoxa.* In the fifteenth book Frane Petrić in consideration of the problem of stars mentions

John of Damascus together with Augustin. The confirmation of Petrić's thoughts can be found in the 7th chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa* where John of Damascus claims that the fire is nothing else then the light. Interesting is, of course, the notice of church censor J. de Lugo on the seventeenth book. Namely, in his notice he also refers to John of Damascus. This fact can confirm that John of Damascus was the authority on which would refer the official church authorities in the renaissance time. So the authenticated author on which in the particular argumentation some author could refer to.

The Others Renaissance writers: Kotruljević, Skalić, Vlačić and Gučetić is the chapter in which are exposed the authors that in their works mentions John of Damascus once (for example Benedikt Kotruljević) or the authors that mention John of Damascus several times through the different works that they wrote – Pavao Skalić and Nikola Vitov Gučetić. Also, the chapter brings out the information on John of Damascus of the work *Ecclesiastica historia* by Matija Vlačić Ilirik as its main editor and writer. Kotruljević refers to John of Damascus in his work *Della mercatura et del mercante perfetto (On the Trade and on the Perfect Trader)* (c. 1458). He mentions John of Damascus in the second book that deals with the religious problems. More exact Kotruljević refers to John of Damascus in the 2nd chapter of his book that considers the problem of the prayer. Kotruljević brings out the definition of prayer of John of Damascus. The prayer is seeking of the suitable things from the God. John of Damascus brings this definition in the 24th chapter of the 3rd book of *De Fide Orthodoxa.* Kotruljević corroborates the quotation of John of Damascus with the quotation of Thomas of Aquinas. So there is a great possibility as it was marked by Žarko Muljačić that Kotruljević quotes John of Damascus from the work of Thomas of Aquinas.

The work *Ecclesiastica historia (Magdeburg Centuries)* by Matija Vlačić Ilirik as its main editor and in the great part the writer also refers to John of Damascus. In the eighth volume "The Eighth Century" (1564) of the work John of Damascus is quoted in the five chapters. Writer, probably Vlačić, quotes John of Damascus in the introductory chapter, the fourth, the fifth, the sixth and the tenth chapter. The subtitles in the fourth chapter that deal with the problems of doctrine contain almost all themes that can be found in the work *De Fide Orthodoxa* by John of Damascus. In the chapter the writer exposes: the God's word, God, Trinity, union of God Father, divinity of Son, Christ's humanity, two natures in Christ, redemption, expressions on God. He also quotes John of Damascus in the consideration of problems: of creating, God's providence and God's foreseeing, on "good" angels and the devil, on human, on free will in external things and spiritual things, on sin, on acts, on law, on predestination, on faith. Interesting is the subtitle on prayer because of mentioning John of Damascus in consideration of

legend of *Barlaam and Joasaph.* John of Damascus is also mentioned in the subtitles that deal with: the punishment, on the baptism, the last supper, on antichrist, on the crucifix, on the marriage, on the eternal life, on astrology, on angels, on prayer and invocation of saints, on images, on Lord's Supper, on Antichrist. The fifth chapter of The "Eighth Century" deals with the problem of heresies. John of Damascus is quoted once in the consideration of heresy of Monothelitae. In the sixth chapter that discusses the problem of rite John of Damascus is quoted in the subtitle of the rite: in general, baptism, penitence, on rites connected with last supper, on rites connected with prayers and festivals, mostly bounded with hymn. The information on John of Damascus writer brings out in the tenth chapter. The tenth chapter deals with the bishops and the life of Church fathers in the 8th C. Vlačić (writer) gives the information on John of Damascus. He brings out shorter review of the most important events of life of John of Damascus. He also brings out the works of John of Damascus and explains the doctrine and errors. Writer also mentions the "fights" and friends of John of Damascus. In the end writer explains some facts on death of John of Damascus and his friend Cosma.

Some designations on influence of John of Damascus on Pavao Skalić can be found in the work *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića (The Philosophy in Pavao Skalić's Encyclopaedism)* by Krešimir Čvrljak. John of Damascus and Pavao Skalić are mentioned in the consideration of soul, sprit and the problems of angels. Pavao Skalić quotes John of Damascus in three of his works: *Encyclopaediae …, Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* and *Loci communes Theologici,…, Oratio.* Skalić refers on John of Damascus in the both editions of *Encyclopaediae …* (1559, 1571). In the first edition from 1559 he mentioned him once, and in the second edition from 1571 he mentioned him twice. In the both editions of *Encyclopaediae* …appears the speech of Eubul. In the speech Eubul connects the Archangel Michael with the concept of species. Eubul also confirms his statement referring on the authority of John of Damascus. It is probably in the context of the question: is it possible to regard the Archangel Michael as separate species? It was shown that John of Damascus discusses the problem of angels in the 3rd chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* John of Damascus claims that the knowledge of the essence of angels is doubtful. The equality or difference among the angels is the knowledge that only God possess. The God also created them and He knows everything. The angels in the interpretation of John of Damascus are different in the consideration of the enlightening and the place they takes. In the second edition of *Encyclopaediae …* from 1571, there is another place that mentioned John of Damascus by Pavao Skalić. Namely the character of Eulog mentions John of Damascus together with St. Jerome in the context of the creation of angels. John of Damascus leans in consideration of this question to Gregory the Theologian who

claims that the angels were created before the other creation. Of course, all that can be found in the 3rd chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* In the work *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* (1570) Pavao Skalić refers to authority of John of Damascus three times. In the 12th chapter named De suffragijs Mortorum of the first book he refers to the authority of John of Damascus when he discusses the memory of dead. Skalić does not mention in which work John of Damascus discusses the problem. But it must be say that John of Damascus is the author of the work that is titled *De iis, qui in fide obdormierunt, quomodo missi e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur.* In the 32nd chapter named "De Visione" of the first book Skalić quotes John of Damascus in the Greek words. Skalić quotes him in consideration of the concept of συνάφειαν, the concept that John of Damascus uses in the 27th chapter of the 4th book of *De Fide Orthodoxa* concerning Resurrection. The concept means "again" connection of soul and body in the resurrection. In the 3rd chapter named "De Spiritualibus substantijs a Deo rebus praefectis" of the fourth book Skalić among Augustin, Gregory and Origen also refers to authority of John of Damascus in the context of the fall of angels. John of Damascus exposes the problem in the 4th chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa.* Croatian renaissance writers do not separate theology and philosophy in the manner of present humanistic experts. So, the appearance of John of Damascus in the Skalić's work *Loci communes Theologici, ..., Oratio* (1571) was expected. In this Skalić's work John of Damascus is mentioned in the three chapters: in the 1st chapter named "De ecclesia (et) eius autoritate", in the 27th chapter named "Pro viuis viorumq(ue) succesibus" and in the 30th chapter named "De imaginibus". Placing the particular Christian father through regions from which they come or live, in the 1st chapter Pavao Skalić places John of Damascus in Syria. John of Damascus was born and acting in Syria as a senior clerk at the court of caliphs of dynasty Umayyad. It was before his monk life in the monastery of Mar Sabah. Information is not present in the Skalić's work. The 27th chapter is connected with two previous chapters, the 25th and the 26th chapter, so it is about "De oblatione Missae pro pec(c)atis (25), (et) Applicatione eiusdem pro defunctis (26) and Pro viuis viorumq(ue) succesibus (27)." Skalić among the council fathers and common Church fathers, namely writers, singles out Origen, John of Damascus, Jerome and Augustin. Again he uses the John of Damascus work *De iis, qui in fide obdormierunt.* In the 30th chapter named "De imaginibus" Skalić also mentions John of Damascus who is the author of the work *Pro sacris Imaginibus Orationes tres.* But the problem of Apostol's tradition that Skalić refers to can be found in the 16th chapter of the 4th book of *De Fide Orthodoxa.*

Nikola Vitov Gučetić refers to John of Damascus in the four of his works: *Propositiones de causis, Dialogo d'amore (The Dialog on Love), Discorsi della Penitenza* and work *In Primum*

Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria. The Latin work *Propositiones de causis* (1580) contains 32 propositions. In this work Gučetić discusses the problem of causes using the different concepts. John of Damascus is mentioned in the 22nd proposition in the consideration of the problems of God's names, namely the origin of the word God. Gučetić refers to the 9th chapter of the 1st book of *De Fide Orthodoxa* where the problem is discussed. The problem of 9th chapter of *De Fide Orthodoxa* in the renaissance editions were placed in the 12th chapter of the 1st book. So in his time, Gučetić refers to the 12th chapter of the 1st book of *De Fide Orthodoxa*. In the work "*Dialogo d'amore*" (1581) that was written on Italian language, Gučetić refers to the authority of John of Damascus concerning the concept of envy. The work is the philosophically imagined dialog between a poetess Cvijeta Zuzorić and Gučetić's wife Mara Gundulić. John of Damascus describes the envy as pain over the good fortune of others. The problem is placed in the 14th chapter of the 2nd book of *De Fide Orthodoxa* where John of Damascus explains the problem of four varieties of pain. The work *Discorsi della Penitenza* (1589) is interesting because Gučetić mentions the second part of John of Damascus work *Πηγὴ γνώσεως,* the Latin translation of part named *De haeresibus liber.* In the work *Discorsi della Penitenza* Gučetić refers to John of Damascus in consideration of the 129th David's psalm. The work *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* (1607?) by Nikola Vitov Gučetić was published in Heidelberg in 2006. The work contents 49 chapters and Gučetić discusses the problems of rhetoric and some other philosophical, humanistic and social themes. John of Damascus is mentioned twice. Gučetić refers to John of Damascus in the 31st and the 41st chapter. Considering the concepts of honesty and disgrace in the 31st chapter Gučetić also interpretes the concept of disgrace (shame). He refers to John of Damascus and the work *De Fide Orthodoxa* in which the problem is placed in the 15th chapter of the 2nd book. In fact, the chapter is dedicated to fear that John of Damascus divides into six various: shrinking, shame, disgrace, consternation, panic and anxiety. The disgrace is the fear that one feels when he commits the act of disgrace. In the 41st chapter Gučetić discusses on just and unjust acts. In this chapter Gučetić refers to various authorities and their works. He mentions Augustin, Cyril of Alexandria, John of Damascus, Paul the Apostol. In consideration of the problem of "written and unwritten" laws Gučetić quotes the words of John of Damascus that the Apostles were deposited many things unwritten. The problem can be found in the 16th chapter of the 4th book of *De Fide Orthodoxa.* The chapter considers the problems of holy icons. The work *De Fide Orthodoxa* is not the only work on which Croatian Renaissance writers refer to. However most of corroboration for the themes that they worked out can be found in this work. Because of compendious character of the work the Croatian renaissance writers probably use the work *De Fide Orthodoxa* as a manual.

KLJUČNE RIJEČI – KEY WORDS

Ivan Damaščanski, De fide orthodoxa, De haeresibus liber, Vita Barlaam et Joasaph; De iis, qui in fide obdormierunt, quomodo missi e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur; Pro sacris Imaginibus Orationes tres. Hrvatski renesansni pisci: Benedikt Kotruljević – O trgovini i o savršenu trgovcu; Juraj Dragišić – De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus; Marko Marulić – Institucija; Matija Vlačić Ilirik – Magdeburške centurije (Ecclesiastica historia); Frane Petrić – Nova sveopća filozofija; Pavao Skalić – Enciklopedija, Miscellaneorum de rerum caussis et successibus, Loci communes Theologici, …, Oratio; Nikola Vitov Gučetić – Propositiones de causis, Dijalog o ljubavi, Discorsi della Penitenza, In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria.

John of Damascus, De Fide Orthodoxa, De haeresibus liber, Vita Barlaam et Joasaph; De iis, qui in fide obdormierunt, quomodo missi e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur; Pro sacris Imaginibus Orationes tres. Croatian Renaissance Writers: Benedikt Kotruljević – Della mercatura et del mercante perfetto (On the Trade and on the Perfect Trader); Juraj Dragišić – De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus; Marko Marulić – "*The Institution*"*; Matija Vlačić Ilirik – Ecclesiastica historia (Magdeburg Centuries); Frane Petrić – Nova de universis philosophia; Pavao Skalić – Encyclopaediae …, Miscellaneorum de rerum caussis et successibus, Loci communes Theologici, …, Oratio; Nikola Vitov Gučetić – Propositiones de causis, Dialogo d'amore (The Dialog on Love) Discorsi della Penitenza, In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria.*

SADRŽAJ

INFORMACIJE O MENTORU - PROF. DR. SC. IVAN BODROŽIĆ III

SAŽETAK IV

SUMMARY V

KLJUČNE RIJEČI – KEY WORDS XV

SADRŽAJ XVI

UVOD 1

1. RENESANSA I HRVATSKI RENESANSNI PISCI 4

1. 1. Opće napomene 4

1.2. Životopisi hrvatskih renesansnih pisaca 10

1.2.1. Juraj Dragišić (oko 1445-1520) 10

1.2.1.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 10

1.2.1.2. Životopis 11

1.2.2. Marko Marulić (1450-1524) 13

1.2.2.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 13

1.2.2.2. Životopis 14

1. 2. 3. Frane Petrić (1529-1597) 17

1.2.3.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 17

1.2.3.2. Životopis 19

1.2.4. Životopisi ostalih hrvatskih renesansnih pisaca 21

1.2.4.1. Benedikt Kotruljević (1416-1469) 21

1.2.4.1.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 21

1.2.4.1.2. Životopis 21

1.2.4.2. Matija Vlačić Ilirik (1520-1575) 23

1.2.4.2.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 23

1.2.4.2.2. Životopis 24

1.2.4.3. Pavao Skalić (1534-1575) 25

1.2.4.3.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 25

1.2.4.3.2. Životopis 26

1.2.4.4. Nikola Vitov Gučetić (1549-1610) 28

1.2.4.4.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga 28

1.2.4.4.2. Životopis 29

2. ŽIVOT I DJELA IVANA DAMAŠČANSKOGA 33

2.1. Život Ivana Damaščanskoga 33

2.2. Izvori o Ivanu Damaščanskome 40

2.3. Djela Ivana Damaščanskoga 42

2.3.1. Opće napomene o djelima 42

2.3.2. Πηγὴ γνώσεως 44

2.3.2.1. Dijalektika (Κεφάλαια φιλοσοφικά) 44

2.3.2.2. O herezama (Περὶ αἱρέσεων ἐν συντονίᾳ, πόθεν ἤρξαντο καὶ πόθεν γεγόνασιν) 44

2.3.2.3. O pravoj vjeri (Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως) 45

3. UTJECAJ IVANA DAMAŠČANSKOGA NA JURJA DRAGIŠIĆA 48

3.1. O djelu De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus 48

3.2. Ivan Damaščanski u djelu De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus 50

3.2.1. Ivan Damaščanski u Prvoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima 51

3.2.1.1. Drugo poglavlje Prve knjige – o bestjelesnosti anđela 51

3.2.1.2. Peto poglavlje Prve knjige – o nebrojivosti anđela 53

3.2.1.3. Šesto poglavlje Prve knjige – o anđeoskim vrstama 54

3.2.1.4. Osmo poglavlje Prve knjige – o anđeoskoj besmrtnosti 55

3.2.2. Ivan Damaščanski u Trećoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima 56

Peto poglavlje Treće knjige – o slobodnoj volji u anđela 57

3.2.3. Ivan Damaščanski u Četvrtoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima 59

Osmo poglavlje Četvrte knjige - o stvaranju anđela 59

3.2.4. Ivan Damaščanski u Šestoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima 61

Dvanaesto poglavlje Šeste knjige – o naravi Lucifera 61

3.2.5. Ivan Damaščanski u Sedmoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima 64

Peto poglavlje Sedme knjige – o anđeoskom govoru 64

3.2.6. Ivan Damaščanski u Osmoj knjizi Dragišićeva dijaloga 66

3.2.6.1. Sedmo poglavlje Osme knjige – o anđeoskom nadgledavanju tijela 66

3.2.6.2. Deseto poglavlje Osme knjige – o utjecaju anđela na ljude 68

3.2.7. Ivan Damaščanski u Devetoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima 69

3.2.7.1. Drugo poglavlje Devete knjige – o problemu vječnosti 69

3.2.7.2. Peto poglavlje Devete knjige – o mjestu anđela 70

3.2.7.3. Sedmo poglavlje Devete knjige – može li anđeo biti na više mjesta odjednom? 74

3.2.7.4. Osmo poglavlje Devete knjige – o istovremenoj prisutnosti anđela na istom mjestu ... 76

3.3. Neke značajke Dragišićeva djela 79

4. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA MARKA MARULIĆA: KRITIČKO VREDNOVANJE 82

4.1. Uvodne napomene 82

4.2. Ivan Damaščanski u Instituciji 83

4.3. Roman Barlaam i Josafat u Instituciji Marka Marulića 90

4.3.1. Općenito o legendi o Barlaamu i Josafatu 90

4.3.2. Navodi o Barlaamu i Josafatu u Instituciji 91

4.3.3. Barlaam i Josafat u Legenda aurea 92

4.4. Mogući utjecaj Jacobusa de Voraginea i djela Legenda aurea na Marka Marulića 93

4.5. Prosudba 96

5. RECEPCIJA DJELA DE FIDE ORTHODOXA IVANA DAMAŠČANSKOGA U PETRIĆEVOJ NOVOJ SVEOPĆOJ FILOZOFIJI 97

5.1. Dosadašnja istraživanja 97

5.2. Ivan Damaščanski u Novoj sveopćoj filozofiji 102

5.2.1. Ivan Damaščanski u Panarhiji 103

5.2.1.1. Deveta knjiga Panarhije - O trojednom počelu (De uno trino principio.) 104

5.2.1.2. Petnaesta knjiga Panarhije – O razumu (De intellectu.) 107

5.2.1.3. Šesnaesta knjiga Panarhije – Da li je Bog otac razum (An Deus pater sit intellectus.) 109

5.2.1.4. Dvadeset druga knjiga Panarhije - O stvaranju svijeta (De rerum creatione.) 112

5.2.2. Ivan Damaščanski u Panpsihiji 113

Četvrta knjiga Panpsihije – Da li svijet ima dušu? (An mundus sit animatus.) 113

5.2.3. Ivan Damaščanski u Pankozmiji 114

5.2.3.1. Peta knjiga Pankozmije – O prvotnoj toplini (De primario calore.) 114

5.2.3.2. Petnaesta knjiga Pankozmije – Jesu li zvijezde ognjevi /ognji/?(An sidera sit ignes.) 115

5.2.3.3. Sedamnaesta knjiga Pankozmije – O gibanju zvijezda (De astrorum motu.) 118

Primjedba časnog oca i učitelja J. de Lugo 123

6. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA KOTRULJEVIĆA, VLAČIĆA, SKALIĆA I GUČETIĆA 125

6.1. Napomena uz poglavlje 125

6.2. Spominjanje Ivana Damaščanskoga u Della mercatura et del mercante perfetto Benedikta Kotruljevića 126

6.3. Ivan Damaščanski u djelu Ecclesiastica historia (Magdeburške centurije) urednika i pisca Matije Vlačića Ilirika 127

6.3.1. Prikaz života i djela Ivana Damaščanskoga u Magdeburškim centurijama 128

6.3.2. Tematski prikaz nauka Ivana Damaščanskoga u poglavljima osmoga sveska Magdeburških centurija 130

6.4. Ivan Damaščanski u djelima Pavla Skalića 133

6.4.1. Djelo Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića Krešimira Čvrljka kao polazni poticaj 133

6.4.2. Skalićev dijalog „Eulog“ u Enciklopediji 135

6.4.3. Pozivanje na Ivana Damaščanskoga u Miscellaneorum de rerum caussis et successibus 140

6.4.3.1. Poglavlje XII. De suffragijs Mortorum u I. knjizi 141

6.4.3.2. Poglavlje XXXII. De Visione u I. knjizi 141

6.4.3.3. Poglavlje III. De Spiritualibus – u IV. knjizi 143

6.4.4. Utjecaj Ivana Damaščanskoga u Loci communes Theologici, …, Oratio 144

6.4.4.1. De ecclesia (et) eius autoritate – (1) 145

6.4.4.2. Pro viuis viorumq(ue) succesibus – (27) 146

6.4.4.3. De Imaginibus – (30) 148

6.5. Ivan Damaščanski u djelima Nikole Vitova Gučetića 149

6.5.1. Ivan Damaščanski u djelu Propositiones de causis 149

6.5.2. Spominjanje Ivana Damaščanskoga u Dijalogu o ljubavi 152

6.5.3. Ivan Damaščanski u Discorsi della Penitenza 154

6.5.4. Ivan Damaščanski u djelu In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria 155

6.5.4.1. Navod iz poglavlja XXXI - Qui loci sint honestatis et turpitudinis, ex quibus in genere demonstrativo possit orator formam suorum argumentorum desumere 155

6.5.4.2. Navod iz poglavlja XLI - De iustis et iniustis actionibus ex propria sententia philosophi, et de lege scripta et non scripta et de personis 157

ZAKLJUČAK 159

LITERATURA 171

Izvori 171

Ostala korištena literatura 175

Web stranice - adrese 187

PRILOZI 188

Prilog 1 - tekstovi 188

1.1. O anđelima u djelu De fide orthodoxa Ivana Damaščanskoga 188

1.1.1. O anđelima općenito – hrvatsko objašnjenje te grčki i latinski tekst 188

1.1.2. O đavlu i demonima – hrvatsko objašnjenje te grčki i latinski tekst 194

1.1.3. Veći dio teksta drugoga poglavlja Devete knjige Dragišićeva djela De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus – o problemu vječnosti 197

1.2. Kozmološka problematiku u djelu De fide orthodoxa te dijelovi grčkog i latinskog teksta iz sedmog poglavlja II. knjige De fide orthodoxa 199

1.3. Vlačićev tekst o Ivanu Damaščanskome iz Magdeburških centurija **203**

1.4. Tekst iz Skalićeve Enciklopedije **206**

Prilog 2 – tablični prikazi **209**

Prilog 2.1. Ivan Damaščanski u De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus **209**

Prilog 2.2. Jednostavni usporedni tablični prikaz razlike razdioba poglavlja djela De fide orthodoxa u izdanjima iz 16. i 17. st. s obzirom na izdanje Migne. **213**

ŽIVOTOPIS **217**

UVOD

Namjera je doktorskog rada naslovljenog *Utjecaj Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce* pokazati koliki je bio utjecaj crkvenog naučitelja Ivana Damaščanskoga (oko 650-750) i njegova djela na hrvatske renesansne pisce, tj. koliko se pojavljuje, percipira i kakva je recepcija njegova djela kod njih. Posebice su obrađeni Benedikt Kotruljević (oko 1416-1469), Juraj Dragišić (oko 1445-1520), Marko Marulić (1450-1524), Matija Vlačić Ilirik (1520-1575), Frane Petrić (1529-1597), Pavao Skalić (1534-1575) i Nikola Vitov Gučetić (1549-1610) jer se pokazalo i pronašlo da se u svojim djelima pozivaju i na autoritet Ivana Damaščanskoga. U tu je svrhu rad podijeljen u šest poglavlja, čiju strukturu valja podrobnije obrazložiti.

Kako bi se dobro razumjelo temu, neophodno je napraviti poveznicu između Ivana Damaščanskoga i hrvatskih renesansnih pisaca, tj. protumačiti što ih to povezuje, počevši od metode pa do sadržaja koje su renesansni pisci preuzimali od velikih kršćanskih autoriteta. Stoga je *Renesansa i hrvatski renesansni pisci* prvo poglavlje rada, a podijeljeno je u dva glavna dijela, u prvom u kojem se donose opće napomene vezane uz kontekst 15. i 16. st. tj. doba renesanse te nastoje razjasniti neke sličnosti metoda i načina pisanja renesansnih pisaca s metodama kršćanskih otaca, kao što je bio Ivan Damaščanski. U drugom se dijelu poglavlja donose životopisi hrvatskih renesansnih pisaca, prije svega Jurja Dragišića, Marka Marulića i Frane Petrića, a pod podnaslovom *Životopisi ostalih hrvatskih renesansnih pisaca*, donose se životopisi Benedikta Kotruljevića, Matije Vlačića Ilirika, Pavla Skalića i Nikole Vitova Gučetića.

Život i djela Ivana Damaščanskoga poglavlje je podijeljeno u tri glavne cjeline, u prvom se donose podaci iz života Ivana Damaščanskoga koji su bitni kako bi se mogli usporediti s podacima, tj. saznanjima koje su o Ivanu Damaščanskome iznosili neki hrvatski renesansni polihistori, kao što su Marko Marulić, Matija Vlačić Ilirik, Frane Petrić i Pavao Skalić. Izvori koji govore o Ivanu Damaščanskome, također je poglavlje koje je važno jer bi se iz njega moglo zaključiti koji su to izvori koje su vezano uz život Ivana Damaščanskoga mogli koristiti hrvatski renesansni pisci. Posebice bi se to moglo odnositi na Franu Petrića koji je možda koristio djelo *De scriptoribus ecclesiasticis libro* (1494) Ivana Tritemija (Joannis Trithemius). U trećoj se cjelini donose djela Ivana Damaščanskoga, a posebna se pozornost posvećuje djelu *Πηγὴ γνώσεως*, tj. latinskom prijevodu trećeg dijela naslovljenog *De fide orthodoxa,* koje je važno zbog toga što se većina hrvatskih renesansnih pisaca, izuzev Marka Marulića, poziva ili navodi neku od četiri knjiga toga djela.

Ivan Damaščanski u Dragišićevu djelu De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus (1499), poglavlje je u kojemu je građa raspoređena u tri glavna dijela. Prvo, u kojem se

općenito i ukratko govori o samom Dragišićevu djelu. Drugo koje se bavi problematikom anđela te iznose mjesta iz toga djela, tj. poglavlja iz prve, treće, četvrte, šeste, sedme, osme i devete knjige *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* u kojima Dragišić navodi ili spominje Ivana Damaščanskoga vezano uz problematiku anđela. Te treći dio u kojem se iznose neke značajke toga djela.

U poglavlju *Ivan Damaščanski u djelima Marka Marulića: kritičko vrednovanje,* kroz pet se glavnih podnaslova: *Uvodne napomene, Ivan Damaščanski u Instituciji, Roman Barlaam i Josafat i prihvat u Instituciji Marka Marulića, Mogući utjecaj Jacobusa de Voraginea i djela Legenda Aurea na Marka Marulića* te kraćom *Prosudbom* pokušava vidjeti na koji način tj. kakvo mjesto zauzima Ivan Damaščanski u *Instituciji* (*De institutione bene vivendi per exempla sanctorum,* oko 1496) Marka Marulića.

Recepcija djela De fide orthodoxa Ivana Damaščanskoga u Petrićevoj Novoj sveopćoj filozofiji (*Nova de universis philosophia,* 1591) poglavlje je u kojem će se problemu pristupiti u dvije glavne cjeline. U prvoj u kojoj se donose dosadašnja istraživanja, radi se o dva članka izišla u *Filozofskim istraživanjima* 72-73, članku Davora Balića, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“ i Vesne Cvjetković Kurelec „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, koji su dotakli problematiku odnosa Ivana Damaščanskoga i Frane Petrića, a koja se u ovom radu nastoji istražiti mnogo iscrpnije. U tu svrhu služi drugo poglavlje djela koje u Petrićevoj *Novoj sveopćoj filozofiji,* u knjigama Panarhije, Panpsihije i Pankozmije traži ta mjesta i nastoji ih povezati s poglavljima unutar knjiga u djelu *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga.

Ostali renesansni pisci: Kotruljević, Vlačić, Skalić i Gučetić, poglavlje je koje se sastoji od pet dijelova. Prvo poglavlje donosi opće napomena. Ostala su poglavlja posvećena traženju navoda iz djela Ivana Damaščanskoga i interpretaciji njihove upotrebe u: Kotruljevićevu djelu *O trgovini i o savršenu trgovcu* (*Della mercatura et del mercante perfetto,* 1458), djelu *Ecclesiastica historia* Matije Vlačića Ilirika tj. osmi svezak (Osma centurija - 1564) koji na mnogim mjestima navodi Ivana Damaščanskoga, i to kao što će se vidjeti uglavnom pozivajući se na *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga i to gotovo uvijek pozivajući se na određenu knjigu i određeno poglavlje toga djela. Također u djelima Pavla Skalića - *Enciklopediji* (*Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum,* 1559. i 1571), *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* (1570) i *Loci communes Theologici, ..., Oratio* (1571) te djelima Nikole Vitova Gučetića - *Propositiones de causis* (*Commentaria in sermonem Averrois de substantia orbis et propositiones de causis,* 1580), *Dijalogu o ljubavi* (*Dialogo d'Amore,* 1581), *Discorsi della Penitenza* (1589) i *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* (1607?)

U *Zaključku* se nanovo ističu i zbirno donose mjesta na kojima hrvatski renesansni pisci spominju Ivana Damaščanskoga te mjesta iz njegovih djela tj. uglavnom *De fide orthodoxa*, gdje se problematika rabi i razrađuje.

Radu su dodani i *Prilozi* koji sadrže određene tekstove i tablice vezane uz obrađivanu tematiku, ali su zbog svog povećeg sadržaja odvojeni kako ne bi narušavali preglednost poglavlja te se nalaze u: *Prilog 1 – tekstovi* i *Prilog 2 – tablični prikazi.*

1. RENESANSA I HRVATSKI RENESANSNI PISCI

1. 1. Opće napomene[1]

Kako bi se kvalitetno obradila tema zadana naslovom ove doktorske disertacije, korisno je dati neke opće napomene o hrvatskim renesansnim piscima čija su djela predmet istraživanja. Hrvatske se renesansne pisce može promatrati u kontekstu strujanja europske intelektualne misli 14, a posebice 15. i 16. st. Vidljivo je to i iz njihovih životopisa, posebice onih pisaca koji su većinu vremena proveli izvan domovine kao npr. Juraj Dragišić, Matija Vlačić Ilirik, Frane Petrić i Pavao Skalić, ali i onih koji su veći dio vremena ipak provodili u domovini kao Marko Marulić i Nikola Vitov Gučetić, a možda i Benedikt Kotruljević koji je izgleda podjednako boravio u domovini i izvan domovine. Svi su oni na neki način dolazili u dodir sa značajnim osobnostima svoga razdoblja, ali i čitali djela poznatih i priznatih humanista svoga vremena. Dobro je spomenuti samo neke od značajnijih kao što su: Georgios Gemistos, kardinal Bessarion,[2] Marsilio Ficino, Pico della Mirandola i Erazmo Roterdamski. Hrvatski su renesansni pisci na taj način prihvaćali i razvijali prepoznatljive metodološke i idejne tendencije unutar europske renesanse.[3] Pa su vjerojatno, svojstveno sredinama u kojima su boravili, svoj interes usmjerili na antropološke teme, odnosno čovjeka kao središta zanimanja renesansne misli, naravno obrađujući ih više ili manje skloni kršćanstvu.[4]

---

[1] Vidi između ostalog i Parlov, Mladen, *Propagator fidei. S Marulom na putu*, Crkva u svijetu, Split, 2012. Posebno str. 11-72.

[2] Valja upozoriti na literaturu: Čoralić, Lovorka, „Kardinal Bessarion i Hrvati“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Sv. 40 (1998), str. 143-160; Janeković Römer, Zdenka, „O utjecaju bizantske kulture u renesansnom Dubrovniku i Dalmaciji“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 44 (2006), str. 7-24; Plaić, Zoran, „Kardinal Bessarion, erudit i mecena, i njegova veza s Hrvatskom i franjevcima Bosne Srebrne“, *Bosna Franciscana*, Godina XVIII, Broj 32, 2010, str. 113-118.

[3] O utjecajima i dodirima s osobnostima kakvi su bili npr. Georgios Gemistos, kardinal Bessarion, Marsilio Ficino, Pico della Mirandola i Erazmo Roterdamski dobro je konzultirati Parlov, Mladen, *Propagator fidei. S Marulom na putu*, str. 11-72. Također zanimljivi članak vezan uz Erazma Roterdamskoga: Lučin, Bratislav, „Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 59-60 (2004), str. 5-29.

[4] Za probleme renesanse općenito, ali i pojedinačno mogu poslužiti Banić-Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, Školska knjiga, Zagreb, 1996; Zenko, Franjo, *Starija hrvatska filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1997. Također npr. Tomasović, Mirko, *Marko Marulić – Marul*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1989.

Nadalje, hrvatski su renesansni pisci[5] obradi humanističkih tj. filozofskih i teoloških tema pristupali najčešće interdisciplinarno, pri tome su se služili dostupnim filozofskim i teološkim autoritetima. Za razliku od kasnijih, suvremenijih autora, nisu pravili tako oštru podjelu između filozofske i teološke problematike čime su bili vrlo bliski autorima iz ranoga kršćanstva kao što je bio Ivan Damaščanski. Moglo bi se čak ustvrditi da su se u renesansnih autora ta dva područja prožimala. Najzanimljiviji je primjer takve vrste možda rasprava o anđelima koja, iako dolazi iz religioznog područja i teologije, često dobiva filozofsku obradu, prije svega vezano uz definiciju biti anđela te mogućnosti ili nemogućnosti postojanja vrsta anđela. Primjer „interdisciplinarnog" pristupa problemu anđela može se pronaći u djelu Jurja Dragišića *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*[6] u kojem se u dijaloškom obliku razrađuje problem tzv. nebeskih bestjelesnih duhova koji se običavaju nazivati anđelima. Juraj Dragišić u spomenutom djelu, tj. dijalogu *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*, nekoliko puta spominje Ivana Damaščanskoga, naravno uz druge autoritete poput ostalih crkvenih otaca, drugih kršćanskih pisaca i grčkih filozofa.[7]

Jedno od obilježja renesanse bio je povratak na izvore, kao što samo ime kaže, a time i na kršćansku misao prvih stoljeća. To ipak ne znači da svi hrvatski renesansni autori na istovjetan i iscrpan način poznaju misao svetih otaca, nego da su bili skloni zavirivati u njihova djela kako bi pronašli nadahnuće za vlastita. Količina poznavanja varirala je od autora do autora, ovisno o osobnoj sklonosti i materijalu koji mu se našao pod rukom. Za razliku od Frane Petrića, čini se, na primjer, da Juraj Dragišić, bolje poznaje kršćanske oce, što se može pripisati njegovu pozivu svećenika i redovnika franjevca, pa vjerojatno i u tome kontekstu potpunijoj filozofskoj i

---

[5] Valja naglasiti da postoji zanimanje za Ivana Damaščanskoga i u novijih hrvatskih istraživača: Antolović, Josip, *Duhovni velikani*, Sveci Katoličke crkve, I. dio: siječanj – lipanj, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1998; Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* (Izvadak iz doktorske disertacije), Jukić, Sarajevo, 1992; Duvnjak, Stjepan, „Eidos kršćanske likovne umjetnosti. Određenje biti kršćanske likovne umjetnosti u 'Govorima o slikama' Ivana Damaščanina", u *Čovjek slika i prijatelj Božji,* Zbornik u čast Ivana Goluba, priredio Ratko Perić, Papinski hrvatski Zavod Svetog Jeronima, Rim, 1991; Franić, Frane, *Povijest filozofije*, Crkva u svijetu i Nadbiskupski ordinarijat, Split, 2001; Mandac, Marijan, „Naziv Bogorodica za djevicu Mariju u otačko doba", *Služba Božja* 48 (2008.), br. 4, str. 347–379, te prijevod Ivan Damaščanski, *Svečani govori o Djevici Mariji*, prev. Marijan Mandac, Kršćanska sadašnjost i Služba Božja, Zagreb-Split, 2011; Marković, Luka, *Polemika ili dijalog s islamom?* Arapi i islam u srednjovjekovnim i pijetističkim polemičkim spisima, Svjetlo riječi, Livno, 1995; Tenšek, Tomislav Zdenko, „Teologija slike s posebnim naglaskom na patrističko razdoblje", *Bogoslovska smotra*, Br. 4, Godina LXXIV, 2004, (1043-1078); Vukšić, Tomo „Sveti Ivan Damaščanin i pitanje spoznaje Boga u istočnoj kršćanskoj tradiciji", *Vrhbosnensia*, godina I (1997), str. 245-256. Islamski teolog Omerbašić, Ševko, *Islam i muslimani u Hrvatskoj*, Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb, 1999, (1420).

[6] Podrobnije o djelu i Jurju Dragišiću u zasebnom poglavlju. No može se uputiti u ovom kontekstu na članak: Martinović, Ivica, „Dva dragocjena a nezapažena prinosa hrvatskih istraživača o Jurju Dragišiću*", Filozofska istraživanja,* 61 God. 16 (1996), Sv. 2 (509-527).

[7] Gotovo da i ne treba posebno naglašavati da se u djelima hrvatskih renesansnih pisaca spominju Platon, Aristotel, Ciceron, Plotin, Pseudo-Dionizije Areopagit, sv. Augustin, sv. Jeronim, sv. Toma Akvinski, Averroes, Avicena i drugi filozofi, kršćanski oci i pisci, skolastici i sl.

teološkoj izobrazbi s obzirom na kršćansku tradiciju, pa i onu skolastičku kojoj će renesansa pružati svojevrsni otpor. Pri tome se ne misli da Frane Petrić ne posjeduje „dovoljno“ filozofskog i teološkog znanja, misli se samo na one okolnosti koje obično utječu da je nečije filozofsko i teološko znanje s obzirom na kršćansku tradiciju potpunije i u kontinuitetu. Vidljivo je to i kod obrade i spominjanja Ivana Damaščanskoga. Dok Frane Petrić Ivana Damaščanskoga uglavnom spominje uz određenu tradiciju Kapadočana i Pseudo-Dionizija Areopagite, čini se da Juraj Dragišić puno slobodnije navodi Ivana Damaščanskoga bez da se nužno oslanja na navedenu tradiciju. Ako Dragišiću tematski odgovara, onda će on svakako spomenuti Damaščanskoga s obzirom na kontekst kršćanskih otaca, ali i neovisno od tog konteksta.

Osim toga postoje sličnosti metoda u renesansnih pisaca s metodom kojom se služio Ivan Damaščanski i ostali kršćanski oci. Pogleda li se u djela renesansnih pisaca, vidjet će se da se oni služe antičkim izvorima, i to počevši od grčkih filozofa do kršćanskih pisaca, pa i zahvata u srednjovjekovne izvore, pri čemu nema uvijek stroge podjele između filozofske i teološke misli. Pa i u tom kontekstu valja vidjeti povezanost renesansnih pisaca s Damaščanskim, jer ni kod njega, kao ni za većinu ranokršćanskih pisaca nije bilo takve podjele, nego je crpio iz svih raspoloživih izvora, kako teoloških tako i filozofskih, koji su mu mogli pomoći pri dokazivanju vlastitih teza. Renesansni pisci se također služe dijalogom kao učestalom formom pisanja po uzoru na Platona i Cicerona. Nadalje, čini se da se u razdoblju renesanse počela pridavati važnost Istoku, Bizantu i grčkoj misli općenito te je tako i Ivan Damaščanski u njihovim spisima pronašao značajno mjesto. Iz životopisa hrvatskih renesansnih pisaca bit će vidljiv taj interes, posebno kod Frane Petrića i njegovog interesa za grčke rukopise koje je donio s Cipra. A ne treba zaboraviti i poznanstva s onodobnim Grcima, kao što je to u slučaju Jurja Dragišića i Ivana Bazilija Bessariona.[8]

Kako je rad, gledano metodološki, filozofsko-povijesni, poglavlja o renesansnim piscima raspoređena su kronološkim redom. Jedan od problema će svakako biti i različite polazne točke i aspekti pojedinih renesansnih mislioca vezano uz utjecaj Ivana Damaščanskoga na njih. Vezano s time moglo bi se zamijetiti kako se neki renesansni autori pozivaju na Ivana Damaščanskoga u svojim djelima spominjući ga samo jednom ili par puta, ali unutar više djela, a ne samo jednog,

[8] O tome više u već navedenim radovima: Čoralić, Lovorka, „Kardinal Bessarion i Hrvati“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru,* Sv. 40 (1998), str. 143-160; Janeković Römer, Zdenka, „O utjecaju bizantske kulture u renesansnom Dubrovniku i Dalmaciji“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku,* 44 (2006), str. 7-24; Plaić, Zoran, „Kardinal Bessarion, erudit i mecena, i njegova veza s Hrvatskom i franjevcima Bosne Srebrne“, *Bosna Franciscana,* Godina XVIII, Broj 32, 2010, str. 113-118.

iz čega je razvidno da ga smatraju vrijednim autoritetom (npr. Benedikt Kotruljević, Pavao Skalić ili Nikola Vitov Gučetić).[9]

Stoga se u radu daje naglasak, prije svega na Juraja Dragišića i djelo *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*, Marka Marulića i *Instituciju,* (*De institvtione bene vivendi per exempla sanctorvm*) i Franu Petrića i *Novu sveopću filozofiju* (*Nova de universis philosophia*). Dakle autore i djela gdje se Ivan Damaščanski spominje više puta, ali se proučavaju i Benedikt Kotruljević i djelo *O trgovini i o savršenu trgovcu*, Pavao Skalić i dijalog „Eulog" u njegovoj *Enciklopediji,* Nikola Vitov Gučetić i njegov *Dijalog o ljubavi* te Matija Vlačić Ilirik i djelo *Ecclesiastica historia,* tj. osmi svezak toga djela. Dakle proučavaju se i autori kod kojih se Ivan Damaščanski spominje samo jednom tj. u manjoj mjeri ili se spominje u više djela jednom ili nekoliko puta,[10] ili je autor urednik i pisac djela zajedno s drugim autorima.[11]

Kad se govori o prisutnosti misli Ivana Damaščanskoga u djelima hrvatskih renesansnih pisaca, valja također imati u vidu da količina informacija kojima raspolažu nije uvijek iscrpna, pa niti ispravna. Uz život se Ivana Damaščanskoga, a čijem se životu u ovom radu posvećuje drugo poglavlje, može zapaziti svojevrsna kronološka neujednačenost, oskudnost pouzdanih podataka o njegovu životu i velik broj spisa bilo autentičnih bilo onih koja mu se pripisuju.[12] Za razliku od drugih kršćanskih otaca za koje se obično kaže da im filozofska misao zavisi od Platonove, a u vrlo maloj mjeri od Aristotelove misli, kod Ivana Damaščanskoga mogao bi se uočiti obrnuti redoslijed, što je posebno vidljivo u njegovoj Dijalektici, prvom dijelu njegova najpoznatijeg djela *Πηγὴ γνώσεως*. Postoji dakako i mogućnost da bude nešto manje prisutan u renesansnih filozofa ili mogli bismo reći percipiran izvan aristotelovskog konteksta, i to upravo zbog svojeg aristotelizma, tj. da ga se percipira prije svega kao kršćanski, otački autoritet. Hrvatski renesansni pisci čini se ponajviše koriste i poznaju upravo *Πηγὴ γνώσεως* tj. treći dio toga djela *De fide orthodoxa* i to zahvaljujući prijevodima u latinski jezik.

Ako se u izvoru kao što je npr. Migne, prouče sadržaji s naslovima djela Ivana Damaščanskoga, onda se svakako mogu uočiti neke dosljednosti u težnjama Ivana

---

[9] Kako su se kritička izdanja djela i prijevodi nekih renesansnih autora tek u novije vrijeme počela izdavati, a tiskana djela tih autora dostupna, što je i razumljivo, tek u nekim knjižnicama, često u inozemnim, tako nisu uvijek i podaci o eventualnom spominjanju npr. Ivana Damaščanskoga jednako dostupni. Također neka su djela ostalu u rukopisima, pa je uvid i pristup takvim djelima pokatkad otežan.

[10] Slučaj je to kod Nikole Vitova Gučetića, koji Ivana Damaščanskoga osim u *Dijalogu o ljubavi,* spominje i u drugim djelima. Npr. *Commentaria in sermonem Averrois de substantia orbis et propositiones de causis*. Prijevod Ivana Macana, a na str. 365. se spominje Ivan Damaščanski. U Zenko, Franjo, *Starija hrvatska filozofija*. Spominje ga i u djelu *Commentaria in primum librum artis rhetoricorum Aristotelis.* Vidi članak Stepanić, Gorana, „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)", *Colloquia Maruliana* XXII (2013.), str. 117-141, i str. 124.

[11] Slučaj Matije Vlačića Ilirika.

[12] O tome više u poglavlju: ***2. ŽIVOT I DJELA IVANA DAMAŠČANSKOGA.***

Damaščanskoga. Prije svega raspon pitanja kojima se bave ta djela ide od elementarnih filozofskih problema kao što su pojam, sud, zaključak i sl., pa sve do složenih povijesno-teoloških i dogmatskih pitanja kao što su problemi dviju naravi u Kristu ili zašto se utjelovila upravo druga božanska Osoba. Ili pitanje logike, filozofije, discipline - askeze, morala, kristologije, trinitarnih pitanja, mariologije, soteriologije, eshatologije, liturgije i uz nju vezanog pjesništva. Nadalje, može se primijetiti da se Ivan Damaščanski više puta bavio nekim pitanjima, a o tome svjedoče teme kao dvije volje u Kristu, o problemu Sv. Trojstva i druge, kojima se bavi u *Πηγὴ γνώσεως*, ali i u nekim drugim njegovim djelima. Služeći se tradicijom, koju on nužno uvijek ne navodi, ali koju čine npr. Ivan Zlatousti, Grgur Nazijanski, Pseudo-Dionizije Areopagit ili neki drugi kršćanski pisci on zapravo stvara kompendije njemu tada poznatog znanja. Iako sam naglašava da ne treba preispitivati ono što nije prihvatila tradicija, ipak čini se preuzima od „pogana" ono vrijedno.[13] Jedna od mogućih sličnosti hrvatskih renesansnih pisaca i Ivana Damaščanskoga mogla bi se vidjeti i u shvaćanju kršćanstva u odnosu na filozofiju. Tako Mladen Parlov u djelu *Propagator fidei. S Marulom na putu* konstatira: „Marulićeva *philosophia Christi* ustvari je identična s kršćanskim naukom koji on ponajprije pronalazi na stranicama Svetoga pisma. Za njega je kršćanska etika, kako on naziva vlastitu philosophiu Christi, najuzvišenija od svih znanosti, jer jedina može istinski urediti kršćanski život i pomoći čovjeku da postigne svoju konačnu svrhu, vječnu sreću. …"[14]

Zamislivo idealno stanje za proučavanje utjecaja Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce bilo bi kada bi se pregledala sva dostupna djela[15] svih poznatih hrvatskih renesansnih polihistora. Međutim, i u ovom je radu napravljen određeni odabir, u smislu pisaca, kronološki redom - Benedikt Kotruljević, Juraj Dragišić, Marko Marulić, Matija Vlačić Ilirik, Frane Petrić, Pavao Skalić i Nikola Vitov Gučetić, ali i u smislu djela, pogotovu, *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus, Institucija* i *Nova de universis philosophia*. U samom je radu dovoljno ustvrditi da pojedini hrvatski renesansni pisac poznaje Ivana Damaščanskoga te da ga koristi kao autoritet u određenom kontekstu i segmentu svoga djela. U

[13] Može se postaviti pitanje: ponavlja li Ivan Damaščanski u *Πηγὴ γνώσεως* samo prethodno tradicijski raspravljene stvari ili im je možda dodao i neki novi vidik? Kako se rad prvenstveno bavi utjecajem Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce, takva se pitanja neće raspravljati, nego će se možda pokušati uputiti na literaturu koja se bavi takovom problematikom.

[14] Parlov, Mladen, *Propagator fidei. S Marulom na putu*, str. 62. i 63.

[15] O dostupnosti bi se djela moglo govoriti možda na dvojaki način, o „fizičkoj" dostupnosti, a misli se prije svega na hrvatske knjižnice. U tom su pogledu od velike pomoći djela što ih sadrže Nacionalna i sveučilišna knjižnica i Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Postoji i druga razina „dostupnosti", radi se o prijevodima i kritičkim izdanjima djela hrvatskih renesansnih pisaca koja postoje za neke autore (npr. neka djela Benedikta Kotruljevića, Marka Marulića, Frane Petrića, Nikole Vitova Gučetića i drugih), ali ne i za sve te se time otežava rad istraživača na ovakvim i sličnim temama. Također valja napomenutu da se posebna pažnja hrvatskim renesansnim polihistorima posvećuje na Institutu za filozofiju (Zagreb), pa se može uputiti i na: http://www.ifzg.hr/digitalnaBastina/digitalnaBastina.htm (11.12.2015.).

tom smislu nije nužno višestruko pojavljivanje i potvrđivanje Ivana Damaščanskoga kao filozofskog i teološkog autoriteta u djelima hrvatskih renesansnih pisaca, iako takvo potvrđivanje može pridonijeti većoj sigurnosti poznavanja i prihvaćanja Ivana Damaščanskoga kao autoriteta u hrvatskih renesansnih pisaca. Primjer takvog konteksta je npr. angelologija. Tako i Juraj Dragišić, ali i Pavao Skalić Damaščanskoga rabe kao autoritet pretresajući teološko-filozofski problem anđela.

Uz ostalo, vjerojatno koriste djelo *De fide orthodoxa* i zbog njezine određene preglednosti. Vezano s time zanimljivo je i korisno zabilježeno u Pavić-Tenšekovu priručniku da je Ivan Damaščanski izvršio utjecaj na zapadnu teologiju, što se potvrđuje u dobroj mjeri kod renesansnih autora.[16]

Valja također napomenuti da bez obzira koliko su bliži ili dalji svojom formacijom kršćanskim nazorima i (katoličkoj) Crkvi, Benedikt Kotruljević kao „trgovac“ koji pokušava produhoviti i uljuditi trgovinu kao disciplinu filozofskim zasadama i kršćanskim duhom, Juraj Dragišić kao svećenik i franjevac, Marko Marulić kao osvjedočeni promicatelj kršćanskih vrednota, Matija Vlačić Ilirik kao učeni protestant, Petrić kao kritičar Aristotela, posebno u spoju s kršćanstvom, Pavao Skalić kao „sumnjivi“ učeni lutalica između katoličanstva i protestantizma te Nikola Vitov Gučetić kao ugledni dubrovački „dužnosnik“ i priznati teolog od samog pape, svi oni poznaju i u određenom kontekstu nabrajaju, spominju i pozivaju se na: Platona i Aristotela i njihova djela, kao i na druge grčke filozofe te na kršćanske pisce i oce kao što su Origen, Kapadočani, sv. Ambrozije, sv. Jeronim, sv. Augustin, Pseudo-Dionizije Areopagit i sv. Ivan Damaščanski. Osim toga zanimali su se za kaldejsku, orfičku, zoroastersku i egipatsku mudrost, polemizirali s arapskim filozofima poput Avicenne i Averroesa, ali se pozivali i na Alberta Velikoga, Tomu Akvinskoga, Duns Scota i druge srednjovjekovne i gore spomenute autoritete. Da bi se to vidjelo ponekad je dovoljno prolistati samo desetak stranica djela hrvatskih renesansnih polihistora.

[16] Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993, str. 304-305: „Expositio de fide orthodoxa (Izlaganje ortodoksne vjere) u 3 knjige. Govori o Bogu, o stvorenju, o otkupljenju, o krštenju, o euharistiji, o štovanju slika i relikvija, o biblijskom kanonu, o zlu te o posljednjim stvarima čovjeka. U rasporedu gradiva držao se Teodoreta Cirskog, napose njegove Expositio rectae confessionis (5. knjiga). Crpio je iz svetih otaca sve do Maksima Ispovjedaoca, ali nije verziran u prednicejskoj otačkoj književnosti. Autor je sam podijelio raspravu na 100 poglavlja. Na Zapadu su je kasnije podijelili na 4 knjige, da odgovara djelu 4 libri Sententiarum Petra Lombardskog, koji se inače ugledao u Ivana Damaščanskog pišući svoje djelo, toliko popularno i važno u srednjem vijeku. Tako se odmah može vidjeti kakav je utjecaj Ivan Damaščanski izvršio na zapadnu teologiju.“

1.2. Životopisi hrvatskih renesansnih pisaca

Kako bi se bolje moglo razumjeti misaoni sustav pojedinog autora te onda i jasnije staviti u kontekst način na koji hrvatski renesansni pisci koriste djela i misao Ivana Damaščanskoga, korisno je najprije reći nešto o životu svakoga od njih. Valja upozoriti da se termin utjecaj u tom kontekstu upotrebljava u širem značenju te riječi. Dakle, ne misli se samo na neki neposredni očito vidljivi utjecaj nekog autora na drugoga, nego i onaj posredni pa i općeprihvaćen za renesansu svojstven način pristupa izvorima. Pa se stoga kroz podnaslove *Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga* daju naznake kakav bi taj utjecaj mogao biti kod svakog od ovdje odabranih hrvatskih renesansnih pisaca.

1.2.1. Juraj Dragišić (oko 1445-1520)[17]

1.2.1.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

Utjecaj Ivana Damaščanskoga na Jurja Dragišića propitat će se s obzirom na Dragišićevo djelo, dijalog, *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* iz 1499, napisan za Dragišićeva boravka u Dubrovniku. Životopis Jurja Dragišića trebao bi poslužiti da se vidi u koji kontekst treba staviti njegovo gore spomenuto djelo. Kratki bi opis djela trebao pokazati, barem s obzirom na problem, kako se Ivan Damaščanski uklapa u Dragišićevo djelo, a s obzirom na izlaganje o anđelima kod Ivana Damaščanskoga. U govorima koje drže pojedine osobe iz Dragišićeva dijaloga uočljivo će biti da se radi, kada spominju Ivana Damaščanskoga, o iskazima iz djela *De fide orthodoxa*, i to uglavnom iz II. knjige gdje obrađuje problematiku anđela. Osobe

[17] Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 3 Č-Đ, gl. ured. Trpimir Macan, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1993, str. 556-558.Također Kovačić, Anto Slavko; Djamić, Ivan; Žugaj, Marijan, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Feliciis, Macedo, Graecus, de Argentina, Argentinensis, de Bosnia, de Urbino, de Florentia, Morlacus, Dobretić),“ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, ured. Franjo Emanuel Hoško, Pejo Ćošković, Vicko Kapitanović, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Vijeće franjevačkih zajednica Bosne i Hercegovine, Zagreb, 2010, str. 144-147. Valja uputiti da NSK- a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, a kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela ovdje se ne navode. Knjižnica HAZU za razliku od NSK posjeduje u načelu nešto manji broj djela dotičnih autora iz 15. i 16. st., pa ih je lakše poimence nabrojiti. Radi se npr. o djelima, kako ih navode u popisu (on-line) kataloga Knjižnice HAZU: Opus de natura coelestium spirituum quos angelos vocamus/Georgii Benigni Salviati; ed. Ubertinus Risalitus. - Florentiae, XIII. Kalendas Augusti /20. VII./ 1499). Valja napomenuti da su u životopisima (biografijama) hrvatskih renesansnih pisaca izostavljeni oni podaci koje je moguće pronaći u monografijama o njima, a nisu od presudne važnosti za istraživanje kao što su ime majke ili oca, neki rodbinski odnosi koji nisu nebitni za neka druga istraživanja, ali su od male važnosti za utjecaj Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce.

u dijalogu *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* tumače Ivana Damaščanskoga svojim riječima i terminima. U dijalogu spominju Damaščanskoga: Araveus, Benignus, Bonus, Ceruius, Chrosius, Gradius, Georgeus, Prodanel i Puteus.[18]

1.2.1.2. Životopis

Juraj Dragišić[19] rođen je u Bosni, i to u Srebrenici oko 1445, a umro u Barletti u Italiji 1520. U franjevački red stupa u Srebrenici, međutim, kako su je Turci 1462. osvojili odlazi u Jajce i Zadar, a nakon toga u Ferraru, gdje studira teologiju od 1464. do 1469. Zaređen je za svećenika 1469. U Urbinu predaje filozofiju od 1470. do 1482, a 1488. u Pisi i Firenci. U Rimu se kreće u krugu istaknutih humanista[20] okupljenih oko kardinala Bessariona,[21] nastavljača G. G. Plethona. Kardinalu Bessarionu posvećuje dijalog *De libertate et immutabilitate Dei* kojeg je pisao 1471. za vrijeme boravka u Urbinu. Djelovao je kao odgojitelj Guidobalda sina urbinskog vojvode Federica de Montefeltra te dobiva plemstvo obitelji Feliciis. Guidobaldu je posvetio *Fridericus - De animae regni principe* (De voluntate hominis), djelo koje je 1475. pisao u Urbinu, a iste je godine napisao i *De communicatione divinae naturae*, dijalog pape Siksta IV. i vojvode de Federica. Svoje studije upotpunjuje u Francuskoj i Engleskoj, tamo u povodu polemike između Bessariona i G. Trapezuntija piše obranu Bessariona *Defensorium Bessarionis*, no djelo je izgubljeno. Postaje magistrom teologije 1485. u Firenci, gdje je štićenik Lorenza Medicija i mentor Medicijevim sinovima Petru i Ivanu, kasnijem Papi Lavu X. Ivanu Mediciju posvećuje djelo, logički traktat *Dialectica nova* iz 1488. Dragišić je od 1487. do 1491. profesor teologije i filozofije u Firenci, a 1490. postaje franjevački provincijal u Toskani te dobiva ime firentinske plemićke obitelji de Salviatis. Branio je i 900 teza Pica della Mirandole o kršćanskoj kabali protiv tomističkih i skotističkih teologa, *Conclusiones philosophicae, cabalisticae et*

---

[18] O tome više u zasebnom poglavlju o Jurju Dragišiću: ***3. UTJECAJ IVANA DAMAŠČANSKOGA NA JURJA DRAGIŠIĆA.***

[19] Postoje, naravno, inačice njegova imena: Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić. Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 3 Č-Đ, str. 556.

[20] Zimmermann, Stjepan, „Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma.“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Knjiga 227, (1923), (Razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga, 99.) str. 59-79 (1-21). U članku Zimmermann spominje i Ivana Damaščanskoga, i to jednom, u zanimljivu kontekstu: „Zapravo je ideju skolastike kao sustavno izgrađene crkvene nauke s pomoću Aristotelove logike i ontologije prvi izveo već Ivan Damaščanin (živio oko g. 700.).“, str. 62 (4). navedenog članka.

[21] Bessarion, Ivan, bizantski je humanist koji je rođen oko 1402?, a umro 1472. Bio je učenik G. G. Plethona. Također kardinal i titularni latinski patrijarh u Carigradu. Na saboru u Firenci 1439. zauzimao se za uniju između istočne i zapadne crkve. Ostavio je velik broj filozofskih, retoričkih i teoloških spisa uperenih protiv antiunionističke stranke u Bizantu. Gradu Veneciji ostavio je svoju veliku zbirku rukopisa koja je temelj današnjoj Marciani. Pripremljeno po *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 1 A – Bzu, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977, str. 510.

theologicae, kasnije uključena u djelo *Apologiae*. Također sudjeluje u diskusiji o uzroku zla u svijetu - *Mirabilia LXXVII*, 1489. U Pisi predaje 1493. filozofiju na tamošnjem sveučilištu, a nakon pada obitelji Medici biva zatvoren. Boravi u Dubrovniku od 1496. do 1500, gdje po ovlasti Senata drži predavanja i rasprave iz filozofije i teologije. U Dubrovniku je bio generalni vikar Dubrovačke nadbiskupije te je održavao veze s Firencom. Također u Dubrovniku nastaju njegova dva djela. Filozofsko i teološko djelo *Profeticae solutiones* koje piše 1497. u obranu Savonarole te glavno teološko djelo *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* iz 1499. Izvršio je redakciju konstitucije franjevaca konventualaca, obnašao je biskupske časti u Cagli 1507, a također je bio nadbiskup Nazareta sa sjedištem u Barletti. Sudjelovao je i na V. lateranskom saboru.[22] Svojim djelom *Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin* (Coloniae, 1517), staje u obranu njemačkog humanista i to protiv onih koji bi uništavali hebrejske knjige, naime vodila se rasprava između Reuchlina (njegovo djelo *Augenspiegel*) i kölnskih dominikanaca. Napisao je uvod u djelo franjevca P. Galatinusa *De arcanis catholicae veritatis* (Ortona, 1518), također djelo koje se bavi hebrejskim knjigama.

Sačuvana Dragišićeva rukopisna djela su: *De libertate et immutabilitate Dei* iz 1471, *De animae regni principe*, obje pisane u Urbinu, a čuvaju se Vatikanskoj biblioteci. *De natura angelica*, koja je pisana vjerojatno u Firenci prije 1492, a čuva se u Biblioteca Laurenziana. *De gratia*, djelo je iz 1492. godine, a čuva se u Biblioteca Laurenziana i Biblioteca Riccardiana u Firenci. Između 1507. i 1517. nastalo je djelo *Vexillum Christianae Victoriae* koje se čuva u Biliothèque Nationale u Parizu, a između 1507. i 1512. *De assumptione B. M. Virginis* koja se čuva u Ambrosiani u Milanu, djelo je Dragišić nazvao *Contemplationes Germanicae* jer je napisana za njegova boravka u Njemačkoj, a nalazi se i u kodeksu različita sadržaja u kapucinskom samostanu u Milanu. Djelo *De excellentiis et dignitatibus B. M. Virginis theoremata* napisano je nakon 1507, a čuva se u Ambrosiani. Prije 1511. napisano je djelo *Apologeticon Francisci Mariae de Ruvere Urbini ducis adgressionis in Papiensem cardinalem*, a čuva se u Biblioteca Magliabechiana u Firenci. Možda najzanimljivije djelo *Correctio erroris qui ex aequinoctio vernali in Kalendario procedere solet* koje je napisano prije 1514, a čuva se u Vatikanskoj biblioteci.[23]

---

[22] V. lateranski sabor (1512-17), protiv šizmatičkog koncila u Pisi (1511-12), osudio je nastojanja francuskih kraljeva, koja su dala temelje galikanskoj crkvi, a naglasio primat pape nad koncilom i odredio kršćanima danak za borbu protiv Turaka. Vidi npr. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 4 Iz – Kzy, gl. ured. Josip Šentija, Zagreb, 1978, str. 506.

[23] Za dva djela iz ove „skupine“ u leksikonu se ne navodi godina nastanka, a radi se o spisima *Contemplationes de Beata Virgine Maria* koji se čuva u Bibliotheca regia Bruxellensis i *Epistulae nonullae* koji se čuva u Archivio di Stato u Firenci. Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 3 Č-Đ, str. 558.

Poznati su naslovi njegovih izgubljenih rukopisnih djela:[24] *Defensorium Bessarionis, In logicam introductorium, Commentaria in libros sententiarum, Liber de raptis i Tractatus de rebus moralibus, atque ad civile regimen pertinentibus*.[25]

1.2.2. Marko Marulić (1450-1524)[26]

1.2.2.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

Marko Marulić je predmet ovog istraživanja jer donosi zanimljive podatke vezane uz Ivana Damaščanskoga za koje se danas zna da su netočni te se više ne prihvaćaju kao znanstveni. Ivana Damaščanskoga prikazuje, što je ujedno i cilj njegova pisanja, kao kreposnu osobu sa svim kvalitetama kršćanskog djelovanja, a napose milosrđem i praštanjem. Zanimljivim se čini, što

---

[24] Također nema naznake kada su nastala. Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 3 Č-Đ, str. 558.

[25] „U kodeksu u kapucinskom samostanu u Milanu uvezano je i djelo *Apocalypsis nova*, koje je napisao Amedeo de Silva (B. Pandžić), a neki ga pripisuju Dragišiću (F. S. Ćavar).“ Vidi *Isto*, str. 558.

[26] Priređeno po: *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, gl. ured. August Kovačec, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005, str.107-109. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 5 L-Nigh, gl. ured. Josip Šentija, Zagreb, 1979, str. 348. Vidi također već navedeno djelo Tomasović, Mirko, *Marko Marulić – Marul*, str. 7-47. Valja imati u vidu i članak: Lekić, Bono Vl., „Život i djelo Marka Marulića“, *Dobri pastir*, Godina XXIV, Svezak I-IV, 1974, str. 147-191. Šimundža, Drago, „Glavana obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve Institucije“, u Marko Marulić, *Institucija* I, *De institvtione bene vivendi per exempla sanctorvm*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Književni krug Split, Split, 1986, str. 11.Valja uputiti da NSK- a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela za Marka Marulića ovdje se ne navode. Knjižnica HAZU za razliku od NSK posjeduje u načelu nešto manji broj djela dotičnih autora iz 15. i 16. st., pa ih je lakše poimence nabrojiti. Tako da se ovdje navode naslovi djela, koji ne dolaze u popisu literature. Marko Marulić je pomalo iznimka, zato što takvih njegovih djela HAZU posjeduje nešto više nego ostalih ovdje obrađivanih renesansnih pisaca. Radi se o djelima, kako ih navode u popisu (on-line) kataloga Knjižnice HAZU: Evangelistario di Marco Marvlo Spalatense: opera veramente euangelica. Diuisa in sette libri, sotto i titoli della Fede, Speranza, e Charita /tradotto di latina in lingua toscana dal r. p. d. Silvano Razzi ... - In Fiorenza, 1571; Evangelistarium Marci Maruli Spalatensis viri disertissimi: opus vere euangelicum cultissimoque adornatum sermone: sub fidei: spei et charitatis titulus: in septem partitum libros/[edidit Franciscus Lucensis]. - [4. izd.]. - Apvd inclitam Coloniam, 1529; Libar Marca Marula Splichianina v chom se vsdarsi Istoria vdouice Iudit v versih haruacki slosena: chacho ona ubi voivodu Olopherna posridu voische gnegoue i oslodobi puch israelischi od veliche pogibili. - [3. izd.]. - In Venetia, 1586; Liber Marci Marvli Spalatensis De lavdibvs Hercvlis, inter locvtores poeta et theologvs. - [1. izd.]. - [Impressum Venetiis, 1524.]; Mar. Marvli Spalatensis De institutione bene beateq[ue] uiuendi libri sex, ad normam uitae sanctorum utriusque testamenti feliciter di gesti. - [3. izd.]. - Coloniae, 1530; Marci Maruli Quinquaginta parabole. - [2. izd.]. - [Venetiis, 1517.]; Marci Marvli Spalatensis Bene vivendi instituta typo sanctorum salutariumque doctrinarum co[n]gesta, littera iam pridem recentiore calcographata, & lima correctionis feruentiori castigata. Calce tamen huius omniu[m] dictorum sententiaque, sententiae alphabetico ordine registraliter epilogatae. - [2. izd.]. - Basileae, 1513; Marci Marvli Spalatensis Evangelistarivm. - [1. izd.]. - [Venetiis, 1516.]; Opera di Marco Marvlo da Spalato Circa l'institvtione del buono e beato vivere, secondo l' essempio de' Santi, del Vecchio, e Nuouo Testamento: divisa in sei libri/tradotta in lingva toscana da maestro Remigio Fiorentino, dell' ordine de' Predicatori. - Di nuouo con diligentia ristampata, e da notabilissimi errori emendata. - In Venetia, 1597; Opera di Marco Marvlo da Spalato Della institutione del buono, e beato uiuere, secondo l'essempio delle uite de' santi, del Vecchio e Nuouo Testamento: diuisa in sei libri /tradotta in lingva toscana da M. Remigio Fiorentino, del ordine de' predicatori. - [2. tal. izd.]. - [In Venetia, 1574.] I još neka druga djela koja su uglavnom tiskana poslije Marulićeva života, a nisu od izravne važnosti za sam rad.

Marulić smatra da je Ivan Damaščanski Židov. Marulić poznaje i legendu po kojoj je Ivanu Damaščanskome odsječena desnica zarasla nakon ustrajne molitve Majci Božjoj.

Također valja primijetiti kako Marko Marulić u *Instituciji* spominje i Ivana Damaščanskoga i djelo *Barlaam i Jozafat*, koje se inače u tom vremenu pripisivalo Damaščanskome. O okolnostima i razlozima mogućeg povezivanja Marulića i Damaščanskoga i s obzirom na ovo djelo pisat će se u zasebnom poglavlju.

1.2.2.2. Životopis

Marko Marulić[27] rođen je 1450. u Splitu, gdje je i umro 1524. Potomak je splitske plemićke obitelji, čije je prezime bilo Pečinić ili Pecenić.[28] Školovao se u Splitu u školi Tidea Acciarinija i u Padovi. Bavio se odvjetničkim poslovima, vršio je službu suca egzaminatora notarskih spisa.[29] Djela[30] je pisao i na latinskom i na hrvatskom jeziku[31] te se bavio prevođenjem.[32]

Latinska[33] su djela: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (*Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca, ili Institucija*) vjerojatno oko 1496, no prvo poznato izdanje je iz 1507. Zbirka je to poučnih priča i anegdota iz *Biblije* i svetačkih životopisa, a napisana je u

---

[27] Također Marcus Marulus, Marulus Delmata, Marulus Spalatensis, Pečinić. Vidi *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 107.

[28] Samo prezime Marulić nalazi se u Juditi. *Isto*, str. 107. i 108.

[29] Marulić je povremeno putovao u Mletke i Rim, a oko 1509-1511. boravio je u uvali Nečujam na otoku Šolti. Vidi u *Isto*, str. 108.

[30] Marulićeva književna ostavština obuhvaća djela u stihu i prozi, kompendije i zbornike uputa za praktičan kršćanski život, moralno-teološke i kulturno-povijesne rasprave, propovijedi, dijaloge, priče, pisma, epove, poeme i kraće pjesme. Glavni književni uzori su *Biblija*, patristika i klasična antika. Marulić je zauzet širitelj i tumač temeljnih zasada kršćanske moralke, ali uz duboku religioznost i trajnu sklonost ćudorednoj pouci bio je humanistički obrazovan i širokih interesa od arheologije, književnosti, politike, povijesti, prava pa sve do slikarstva. Na Marulićeve nazore utjecao je i laički pokret *devotio moderna*. U 16. i 17. st. Marulićevi su spisi doživjeli velik uspjeh u Europi. *Institucija* i *Evanđelistar* tiskani su više od sedamdeset puta na latinskom i u prijevodima na desetak jezika. *Carmen de doctrina* tiskana je oko sto trideset puta na latinskom i u prijevodima na sedam jezika. Marulića su čitali mnogi europski uglednici, kao što su sv. Franjo Ksaverski, P. Skarga, sv. Franjo Saleški, Th. More, Henrik VIII, S. Münster, F. de Quevedo, P. Bayle i dr. Marulićev stav da je laž pokatkad dopuštena, doveo je do toga da se *Institucija* našla na indeksu zabranjenih knjiga. Zbog *Judite* je Marulić stekao naslov oca hrvatske književnosti, a i ostala će njegova hrvatska djela imati utjecaja na kasnije domaće književnike: P. Hektorović, P. Zoranić, J. Baraković, J. Kavanjin, T. Ujević, T. Petrasov Marović. „Po općem sudu najvažniji hrv. pisac XV. i XVI. st. i nac. klasik, M. se u novije doba i izvan hrv. granica prepoznaje kao istaknut predstavnik eur. kršćanskog humanizma i renesansne epike.“ Vidi o tome više u *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108. i str. 109.

[31] Jezik hrvatskih Marulićevih djela, koji je na više mjesta sam imenovao hrvatskim, temelji se na splitskoj čakavici 15. i 16. st. s umjerenim unošenjem crkvenoslavenizama, raguzeizama i općeštokavskih elemenata. Latinski mu jezik, uz težnju klasičnoj normi, očituje i srednjovjekovne crte na svim razinama, od leksika do stila. Vidi *Isto*, str. 109.

[32] Više od 80% posto Marulićevih sačuvanih tekstova napisano je na latinskom jeziku, iako je ostavio i značajan opus na hrvatskome te tri pisma na talijanskom i vjerojatno dva soneta. Vidi *Isto*, str. 108.

[33] Većina tih latinskih djela čine prozni spisi religiozno-poučnog, moralističkog i teološkog sadržaja. Vidi *Isto*, str. 108.

šest knjiga. *Evangelistarium* (*Evanđelistar*) vjerojatno između 1480-1500, no prvo poznato izdanje je iz 1516. *Evanđelistar* je Marulićevo najznačajnije moralno-teološko djelo, a obrađuje praktičnu kršćansku etiku zasnovanu na obradbi triju bogoslovskih krijeposti: vjere, nade i ljubavi. Napisano je u sedam knjiga. Po Maruliću se cijela *Biblija* može svesti na te tri krijeposti. *In epigrammmata priscourum commentarius* (*Tumač uz natpise starih*), nakon 1503, u ovom epigrafičko-arheološkom spisu Marulić je prikupio i protumačio 142 natpisa s Apeninskoga poluotoka i s istočne obale Jadrana.[34] *De humilitate et gloria Christi* (*O poniznosti i slavi Kristovoj*) iz 1518, djelo uglavnom kritizira moral svojih suvremenika.[35] *Quinquaginta parabolae* (*Pedeset priča*) iz 1510, *De Veteris instrumenti viris illistribus commentarium* (*Starozavjetne ličnosti*) oko 1517-18,[36] i propovijed *De ultimo Christi iudicio* (*O Kristovu posljednjem sudu*) oko 1520-21,[37] djela su manjeg opsega.[38] *Epistola domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI pont. max. de calamitatibus occurentibus et exhoratio ad communem omnium Christianorum unionem e pacem* (*Poslanica papi Hadrijanu VI. o nesrećama koje nas snalaze i poziv na opće ujedinjenje i mir svih kršćana*) iz 1522, u kojoj poziva na otpor protiv Turaka. Djelu *Vita divi Hieronymi* (*Životopis sv. Jeronima*) oko 1507,[39] pridodao je raspravu *In eos qui beatum Hieronymum Italum fuisse contendunt* (*Protiv onih koji tvrde ja je sv. Jeronim bio Italac*)[40] u kojoj pokazuje da sv. Jeronim potječe iz hrvatskih krajeva. *Dialogus de Hercule a Christicolis superato* (*Dijalog o Herkulu kojega su nadvisili Kristovi štovatelji*) iz 1519. ili 1520, prvo izdanje djela je iz 1524.[41] Pjesnik i Bogoslov, u djelu, raspravljaju o uporabi mitologije i alegorije u pjesništvu.[42] *Repertorium* (*Repertorij*)[43] velika je zbirka izvadaka, pretežito etičke tematike iz *Biblije* te djela antičkih, ranokršćanskih i humanističkih autora.

---

[34] Među njima se nalazi i 30 natpisa s lokaliteta Salone. Vidi *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108. Također *Inscriptiones Salonitanae antiquae*. Vidi *u Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 5 L-Nigh, str. 348.

[35] U kristološkoj raspravi *O poniznosti i slavi Kristovoj* (*De humilitate et gloria Christi*, 1518) na osnovi starozavjetnih proroka, a nasuprot Židovima, dokazuje da je Krist obećani Mesija. Vidi *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108.

[36] Prvo izdanje se pojavljuje 1979. Vidi *Isto*, str. 108.

[37] Prvo izdanje se pojavljuje 1901. Vidi *Isto*, str. 108.

[38] Valja napomenuti da je Marulić u mnogim djelima očitovao humanističko zanimanje za povijest te domoljubnu zabrinutost zbog osmanskih osvajanja i razjedinjenosti kršćanske Europe. Vidi *Isto*, str. 108.

[39] Prvo izdanje se pojavljuje 1994. Vidi *Isto*, str. 108.

[40] Prvo izdanje se pojavljuje 1666. Vidi *Isto*, str. 108.

[41] Vidi *Isto*, str. 108.

[42] U posveti T. Nigeru Marulić iskazuje divljenje djelima Erazma Roterdamskoga. Vidi *Isto*, str. 108.

[43] Prvo izdanje se pojavljuje 1998-2000. Vidi *Isto*, str. 108.

U pjesništvu na latinskome ističe se ep *Davidijada* (*Davidias*, oko 1517, prvo izdanje 1954).[44] Marulić je pisao i kraće latinske pjesme, poput elegija, epigrama, poslanica, versificiranih sažetaka svetačkih životopisa, himana i sl. Među takvima se ističu *Hymnus ad Deum* (*Himan Bogu*) i *Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in Cruce* (*Pjesma o pouci Gospodina našega Isusa Krista koji visi na križu*).

Izgubljena latinska djela: Poznati su samo naslovi *Questiones utriusque Testamenti, De pace Italiae carmen heroicum* i *Psichiologia de ratione animae humanae*. Poradi djela *Psichiologia de ratione animae humanae* smatraju ga stvarateljem riječi psihologija.

Hrvatska su djela: *Libar Marka Marula Splićanina u kom se uzdarži istorija svete udovice Judit u versih harvacki složena, kako ona ubi vojvodu Oloferna posridu vojske njegove i oslobodi puk israelski od velike pogibli*, iz 1501, a prvo izdanje djela je iz 1521. Pisana je čakavskim dvostruko rimovanim dvanaestercem.[45] U spisu Marulić hrabri i potiče Splićane na obranu od Turaka. *Istorija od Suzane*,[46] *Dobri nauci, Poklad i korizma, Sprovid kaludrice od sedam smrtnih grihov, Molitva suprotiva Turkom, Tužen'je grada Hjerozolima*. „Od proze na hrvatskome sačuvano je vrlo malo: izvorna su samo dva pisma Katarini Obirtića i prozni tekstovi u Juditi, ...“[47]

Adaptacije: Maruliću se pripisuje i dramski tekst u stihovima *Prikazan'je historije svetoga Panucija* po talijanskom predlošku Fea Belcarija.

---

[44] U novije vrijeme pronađen je u Nacionalnoj biblioteci u Torinu i Marulićev latinski ep *Davidias*, koji je objavljen 1954. u Zagrebu (priredio J. Badalić) i 1957. u Méridi u Venezueli (priredio M. Marcovich), dok je prijevod i komentar načinio B. Glavičić (Zagreb, 1974). Ep se *Davidijada* sastoji od četrnaest pjevanja s ukupno 6765 heksametara. U epu su opjevana djela židovskog kralja Davida, dosljedno se držeći *Biblije*, ali nasljedujući u jeziku, stilu i stihu rimske i ranokršćanske epičare. Djelo je koncipirano alegorijski, pa David predstavlja Krista, Šaul Židove koji ga progone što je objašnjeno u proznom dodatku *Alegorijsko tumačenje Davidijade* (*Tropologica Davidiadis expositio*). Ep se smatra vrhunskim djelom ne samo hrvatskoga nego i europskog humanizma. Vidi *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 5 L-Nigh, str. 348. I *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108.

[45] Vidi u *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 5 L-Nigh, str. 348. *Judita* je prvi umjetnički ep hrvatske književnosti ispjevan na hrvatskom jeziku. Sastoji se od 6 pjevanja, ukupno 2126 dvostruko srokovanih dvanaesteraca s prijenosnom rimom. Na podlozi poetike biblijsko-vergilijevskih epova Marulić je u tom remek-djelu ostvario renesansnu sintezu hrvatske, latinske i talijanske književne tradicije. Prozna posveta D. Balistriliću iznimno je važno autopoetičko očitovanje. Marulićevi su suvremenici *Juditu* izvrsno primili. Bila su izašla tri izdanja u nepunih 18 mjeseci, a imala je i trajan odjek u hrvatskoj književnosti od 16. st. Nedavno je zapažena i izvan hrvatskih granica pa je prevedena na engleski, madžarski, talijanski i francuski jezik. Vidi *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108.

[46] Biblijska poema *Suzana* manjeg je opsega i pjesničkog dometa. Ima 780 stihova. Uz nekoliko domoljubnih pjesama poput *Molitva suprotiva Turkom, Tužen'je grada Hjerozolima* i šaljivo-poučnih pjesama, ostali hrvatski stihovi pretežno su nabožne i moralističke tematike. Vidi u *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108.

[47] O tome više i u Bodrožić, Ivan, „Patrističke alegorijske reminiscencije u Marulićevoj *Drugoj poslanici Katarini Obirtića*“, *Bogoslovska smotra*, 82 (2012.) 2, 263 –283. Također vidi *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108.

Prijevodi: *Od naslidovan'ja Isukrstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih* (*De imitatione Christi*) 1500,[48] djelo Tome Kempenca. Djela hrvatsko-dalmatinskih kraljeva (*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*) iz 1510,[49] slobodan je latinski prijevod ulomka iz *Ljetopisa popa Dukljanina*, tzv. *Hrvatske kronike*. Pripisuje mu se i prijevod *Oficij Blažene Dive Marije*. Marulić je prvi u Hrvata prevodio Dantea na latinski i Petrarcu na latinski i hrvatski.

1. 2. 3. Frane Petrić (1529-1597)[50]

1.2.3.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

Istraživanje o utjecaju Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce ne može mimoići niti propitivanje o tom utjecaju na jednog od najvećih hrvatskih renesansnih mislioca i filozofa Franu Petrića. Korisni su pri tome, za početak, uvidi dvoje istraživača, Davora Balića i Vesne Cvjetković Kurelec, čiji se radovi nalaze u časopisu *Filozofska istraživanja,* a Franu Petrića istražuju na drukčiji način od polazišta u ovom radu. Oni istražuju koje autore navodi Frane Petrić i na čije se autoritete poziva. Davor Balić i Vesna Cvjetković Kurelec u svojim radovima žele pokazati kojim se sve izvorima služio Frane Petrić, pa u tom pogledu Ivan Damaščanski nije prvotni interes njihova istraživanja, nego mogući pokazatelj Petrićeve širine u poznavanju filozofske i teološke problematike 16. st. Međutim njihova istraživanja, zbog činjenice spominjanja i Ivana Damaščanskoga, ali i uočavanja važnosti kao pisca kojeg Frane Petrić više puta navodi, kao i na upućivanje literature koja se odnosi na Petrićeve grčke rukopise

[48] Prvo izdanje se pojavljuje 1989. Vidi *Hrvatska enciklopedija*, 7 Mal – Nj, str. 108.
[49] Prvo izdanje se pojavljuje 1666. Vidi *Isto*, str. 108.
[50] Životopis Frane Petrića priređena je po: Jurić, Šime, „Kratka biografija“, u Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija*, prev. Tomislav Ladan i Serafin Hrkać, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979, bez oznake stranica. Valja uputiti da NSK- a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela za Franu Petrića ovdje se ne navode. Knjižnica HAZU za razliku od NSK posjeduje u načelu nešto manji broj djela dotičnih autora iz 15. i 16. st., pa ih je lakše poimence nabrojiti. Petrić je poput Marulića pomalo iznimka u tom pogledu. Tako da se ovdje navode naslovi djela, koji ne dolaze u popisu literature, osim ako se u radu nije koristilo dotičnim djelom. Radi se o djelima, kako ih navode u popisu (on-line) kataloga Knjižnice HAZU: Della historia diece [!] dialoghi /di m. Francesco Patritio ne' quali si ragiona di tutte le cose appartenenti all'historia, & allo scriuerla, & all'osseruarla. - [1. izd.]. - In Venetia, 1560; Della poetica/di Francesco Patrici. - [1. izd.]. - In Ferrara, 1586; Della retorica dieci dialoghi/di m. Francesco Patritio: nelli quali si favella dell'arte oratoria con ragioni repugnanti all'openione, che intorno a quella hebbero gli antichi scrittori. - [1. izd.]. - In Venetia, 1562; Francisci Patricii Discvssionvm peripateticarvm tomi IV.: quibus Aristotelicae philosophiae vniuersa historia atque dogmata cum vetervm placitis collata, eleganter & erudite declarantur. Operis veteri rerum nouitate gratissimi argumenta sequens docebit pagina. - [2. izd.]. - Basileae, 1581; Francisci Patricii, De legendae scribendae'qvae historiae ratione, Dialogi decem: ex Italico in Latinum sermonem conuersi/Jo. Nic. Stvpano rheto, philosopho et medico interprete ... Adiectvs est rervm verborumq[ue] copiosus index. - [1. lat. izd.]. - Basileae, [1570.]; L' Eridano: il nuovo verso heroico/Di Francesco Patritio. Con i sostentamenti del detto verso. - [1. izd.]. - In Ferrara, 1557; La militia romana di Polibio, di Tito Livio, e di Dionigi Alicarnaseo/da Francesco Patricii dichiarata, e con varie figure illustrata. La quale a pieno intesa, non solo dara altrui stupore de' suoi buoni ordini, e disciplina ... - [1. izd.]. - In Ferrara, 1583.

mogli bi poslužiti dijelom kao polazište, a dijelom kao dobar putokaz za daljnja istraživanja utjecaja Ivana Damaščanskoga i drugih velikih mislilaca na Franu Petrića.

Da bi se vidjelo pod kojim vidicima je Ivan Damaščanski prisutan kod Frane Petrića, tj. kakav utjecaj Ivan Damaščanski vrši na njega, u cijelosti će trebati istražiti tekstove iz *Nove sveopće filozofije* koji upućuju ili se odnose na Ivana Damaščanskoga, a koji do sada nisu temeljito istraženi.[51] Valja naglasiti da Frane Petrić ne tumači nužno Ivana Damaščanskoga na način kako se danas čita u prijevodima, ili kako ga shvaća crkvena tradicija, bilo istočna, bilo zapadna. Također postoji mogućnost da njegovi navodi i nisu sasvim doslovni, nego po smislu ili sjećanju, ali stoji ipak da se mogu povezati s Ivanom Damaščanskim. Na misao navodi činjenica što Frane Petrić Ivana Damaščanskoga spominje u kontekstu drugih crkvenih otaca i to najčešće istočnih, kao što su Grgur Nazijanski ili istočni crkveni pisac kao što je Pseudo-Dionizije Areopagit, a poznato je da ih Ivan Damaščanski kao tradiciju ugrađuje u svoja djela.

Valja uočiti da Petrić ne posjeduje onu kronološku predodžbu o tim crkvenim piscima koja je danas prihvaćena, na što upozorava Balić u gore navedenom članku vezano uz Amonija i Pseudo-Dionizija Areopagitu. Isto se ponavlja kada Petrić Ivana Damaščanskoga spominje zajedno s Grgurom Nazijanskim, gdje bi se kod njega moglo shvatiti da Grgur Nazijanski živi poslije Ivana Damaščanskoga. Današnja, znanstveno provjerena kronologija tih pisaca je prvo Grgur Nazijanski (329-390), a onda Ivan Damaščanski (650-750).

Suvremena istraživanja ukazuju na to kako se ne može dobro poznavati renesansne autore ako se zanemare ili previde njihovi patristički izvori, među kojima je gotovo nezaobilazan Damaščanski: „Crkveni su oci, kao što smo i očekivali, često zastupljeni djelima sv. Bazilija, Ivana Zlatoustog, Grgura Nazijanskog – komentiranih od raznih skolastika (npr. značajni su komentari Nikite iz Sere i Eumolpa Fila uz Grgurove Govore). Brojna su djela koja antičku filozofiju pokušavaju spojiti s kršćanstvom: npr. najvećeg teologa 8. stoljeća Ivana Damaščanina (Philosophia, sačuvan kodeks br. 38, 'Jo. Damsceni de sacris imaginibus' kod. br. 52 i 'Jo. Monachi philosophia kod br. 74), koji je pojmovni aparat antičke filozofije (pogotovu Aristotela) primjenjivao na kršćansku dogmu, te nesačuvane Sinezijeve filozofske rasprave ('omnia opera'), uz manji broj himni pisanih u antičkim stihovima i to na dorskome dijalektu.“[52] Iz navedenih naslova grčkih rukopisa koje spominje Cvjetković Kurelec ne može se s potpunom sigurnošću reći o kojim se djelima govori iako to naslovi sugeriraju, no međutim može se naslutiti da bi se

[51] O tome vidi posebno poglavlje ovoga rada: ***5. RECEPCIJA DJELA DE FIDE ORTHODOXA IVANA DAMAŠČANSKOGA U PETRIĆEVOJ NOVOJ SVEOPĆOJ FILOZOFIJI.***

[52] Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, *Filozofska istraživanja* 72-73, God 19 (1999), Sv. 1-2 (23-35), str. 30. i 31. Autorica se u radu poziva na važna vrela za temu koju obrađuje, jedino je možda šteta što kod nekih odlomaka nije točnije označila iz kojih su vrela podaci i na kojim mjestima ih je moguće pronaći.

radilo barem o dijelovima *Πηγὴ γνώσεως-a* (možda Filozofska poglavlja tj. Dijalektika), *Pro sacris Imaginibus Orationes tres* (ovo bi se svakako s velikom sigurnošću moglo poistovjetiti s kodeksom 52) i možda *Institutio elementaris ad dogmate* barem onoliko koliko je to poznato iz naslova i podnaslova u sadržaju sv. 94, 95. i 96. Mignea.

1.2.3.2. Životopis

Frane Petrić rođen je 1529. u Cresu, a umro je 1597. u Rimu te je pokopan u crkvi sv. Onofrija u grobnici protivnika Torqvata Tassa. Kao dječak 1538. sudjeluje sa stricem Ivanom Jurjem, kapetanom galije, u mletačkom ratu protiv Turaka u grčkim vodama. U Mletke je poslan u trgovačku školu, tzv. trivium gdje boravi od 1542. do 1544. Prva znanja iz grčkog jezika stekao je u Bavarskoj, u Ingolstadtu, a tamo je pod pokroviteljstvom rođaka Matije Vlačića, otišao radi daljnjih studija. U Ingolstadtu je boravio od 1545. do prve polovice 1546. U Padovi od 1547. do 1554. studira, po očevoj želji medicinu, ali 1551. prelazi na filozofiju. U Padovi objavljuje i svoja prva djela *La città felice* te *Il Barigano*. *Dialogo dell' honore*, *Discorso de' furori poetici*, *Lettura sopra il sonetto del Petrarca „La gola..“*. Na rodnom se otoku nalazi od 1555. do 1557. gdje se parniči s rodbinom oko baštine i pobolijeva. Od 1557. do 1560. luta talijanskim gradovima - Ancona, Rim, Bologna, Ferrara i Venecija. U Ferrari 1557. tiska hvalospjev *L' Eridiano* u čast obitelji d' Este, a omanje djelo *Della historia diece dialoghi* u Veneciji 1560.

Ipak, za ovo je istraživanje najzanimljiviji period od 1561. do 1568. kada boravi na Cipru, prvo kao upravitelj imanja mletačkog konta Contarinija, a zatim kao upravitelj dobara ciparskog nadbiskupa F. Moceniga. Iako najmanje plodan period Petrićeva književnog života, zanimljiv je zbog nabavke i prijepisa većeg broja grčkih kodeksa. U početnim godinama toga razdoblja, točnije 1561. u Veneciji objavljuje dva soneta u zborniku *Carmina in obitu Irrenis Spillimbergae* te 1562. veće djelo *Della retorica dieci dialoghi*, a 1564. u Paviji su tiskana njegova pisma upućena L. Contileu. U Veneciju se vraća 1568, ponovo luta talijanskim i španjolskim gradovima – Venecija, Padova, Genova, Barcelona.[53]

Godine 1571. objavljuje značajno djelo *Discussionum peripateticarum T.I.* te u Baselu prijevod *De legendae scribendae qua historiae*. Zbog lošeg materijalnog stanja prisiljen je 1572. godine svoju dragocjenu zbirku grčkih kodeksa prodati novoosnovanoj kraljevskoj biblioteci

[53] Pokušao se bez nekog uspjeha baviti i trgovinom (knjige, ciparski pamuk).

Filipa II. u Escorialu, a izdavanje G. Ruscellijeva djela *Le imprese illustri* u Veneciji popraćeno je neuspjehom.

U doba kad je Ferrara bila jedno od najznačajnijih središta znanosti i umjetnosti u Italiji, posredovanjem poznanika filozofa A. Montecatina 1577. dolazi na Ferrarsko sveučilište na katedru za Platonovu filozofiju na kojoj će ostati sve do polovice travnja 1592. U Modeni upoznaje učenu Tarkviniju Molza s kojom će se dopisivati. U tom je razdoblju zbog brojnih radova i učenosti član mnogih talijanskih akademija, a sukobljava se s dvorskim pjesnikom Torqvatom Tassom i to vezano uz Petrićevu obranu Ludovica Ariosta pjesnika *Bijesnog Orlanda*. Iz razdoblja od 1577. do 1592. jesu sljedeća djela: *Discussionum peripateticarum T. IV* (Basileae, 1581), *La militia romana di Polibio, di Tito Livio* ... (Ferrara, 1583); latinski prijevodi dvaju grčkih djela: J. Philoponusa *Breves... expositiones in omnes XIIII Aristotelis libros, qui vocantur metaphysici*, L. Proclus *Elementa theologica* (Ferrariae, 1583); *Apologia contra calumnias Th. Angelutti* (Ferrariae, 1584); *Parere in defesa di L. Ariosto* (Ferrara, 1585); *Della poetica la deca disputata*, sa spisom *Trimerone* (Ferrara, 1586); *Della poetica la deca istoriale* (Ferrara, 1586.); *Della nouva geometria* (Ferrara, 1587); *Difesa delle cento accuse di J. Mazzoni* (Ferrariae, 1587); *Philosophiae de rerum natura libri duo priores* (Ferrariae, 1587); Risposta a due opposizioni di G. Mazzoni (Ferrara, 1587); i *Nova de universis philosophia. P. I-IX.* (Ferrara, 1591).

Papa Grgur XIV. 1590-1591, Nicolo Sfrondati, i kardinal Ippolit Aldobrandi, kasniji papa Klement VIII. (1592-1605), Petrićevi bivši kolege s Padovanskog sveučilišta pozivaju ga u Rim da na rimskom sveučilištu Sapienzi preuzme katedru platonske filozofije. Stoga se polovicom 1592. Petrić seli u Rim, gdje će njegovo učenje ubrzo biti izvrgnuto oštroj kritici, posebice *Nova de universis philosophia*. Djelo inače po drugi puta izlazi u Veneciji 1593. Kako bi djelo obranio od napada Petrić piše *Declarationes* (Objašnjenja nekih nejasnih mjesta - neobjavljeno), no to djelo kasnije dospijeva na Indeks. U ovom razdoblju Petrić izdaje u Hamburgu pretiskano *Magia philosophica h. e. Zoroaster* ... (1593), *Paralleli militari*. Parte I-II (Roma, 1594-1595), prijevod Aristotelova djela na latinski *De iis quae sub auditum cadunt* (izašao u sabranim djelima Aristotelovim *Operum T. II* – Aureliae Allobrogum, 1596.) te anonimno djelo *Oracula et vaticinia de futuro...statu* (Brixiae, 1596).

Ostavio je brojna dovršena i nedovršena djela u rukopisima, a čuvaju se u knjižnicama: Vaticani, Ambrosiani, Sveučilišnoj biblioteci u Bologni.

1.2.4. Životopisi ostalih hrvatskih renesansnih pisaca

1.2.4.1. Benedikt Kotruljević (1416-1469)[54]

1.2.4.1.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

Benedikt Kotruljević Ivana Damaščanskoga poznaje posredno, preko čitanja Tome Akvinskog i to vezano uz definiciju molitve. Kotruljević kada govori o definiciji molitve koju donosi Ivan Damaščanski, zapravo tu molitvu pronalazi interpretiranu i navedenu kod Tome Akvinskog. Zanimljivo je primijetiti, kako ta sažeta definicija molitve, kao traženja prikladnih stvari od Boga, osim kršćanske skrušenosti i mudrosti, donosi i jednu općeljudsku mudrost u smislu da čovjek ne može moliti za nešto što mu ne pripada, niti može tražiti od Boga nemoguće, što bi svakako upućivalo na to da Bog ako i intervenira u ovom svijetu „ne radi“ to na način da preskače ljudsku slobodu.

1.2.4.1.2. Životopis

Benedikt Kotruljević rođen je poč. 15. st.[55] u Dubrovniku, negdje oko 1416, a umro je 1468. vjerojatno u Napulju.[56] Vjerojatno je studirao filozofiju, ali je studije morao napustiti i baviti se trgovinom.[57] „Po obrazovanju je bio filozof, što mu je očito olakšalo da uz trgovačku i diplomatsku praksu postane jedan od prvih teoretičara s područja ekonomije.“[58] Nakon studija u inozemstvu vraća se u domovinu,[59] a nakon 1446. godine preselio se u Napulj, gdje je 1458. obnašao dužnost dubrovačkog konzula. Kralj ga je nešto kasnije imenovao sucem, Uditore della Rota, a potom velikim sucem Giudice delle Cause, pa ga je zatim napuljski kralj Alfonso

---

[54] Tako Ćošković, Pejo, „Kotruljević, Benedikt (Cotrugli, Kotruljić; Benedetto, Benko)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 7 Kam- Ko, gl. ur. Trpimir Macan, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2009, str. 741-742. Valja uputiti da NSK- a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela za Benedikta Kotruljevića ovdje se ne navode. Međutim kako NSK i Knjižnica HAZU ne posjeduju djela Benedikta Kotruljevića koja potječu iz 15. ili 16. st. nego samo pretiske i prijevode, nema posebne potrebe da se navode ta dijela ili prijevodi.

[55] Radičević, Rikard, „O Beni Kotruljeviću“, u Kotruljević, Beno, *O trgovini i o savršenu trgovcu*, pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1985, str. 40-42.

[56] Radičević, Rikard, „O Beni Kotruljeviću“, str. 43.

[57] Neki istraživači poput Ljubića, Kheila, Vujića i Appendinija su mislili da je studirao pravo. Podaci nisu od presudnog značenja za rad pa se više o tome može naći u navedenom djelu: Radičević, Rikard, „O Beni Kotruljeviću“, str. 40.

[58] *Isto*, str. 40.

[59] Žena mu je bila Nicoletta Dobrić-Božić iz građanske obitelji s kojom je imao desetoro djece. *Isto*, str. 41.

imenovao prvim državnim ministrom. Bio je u poslanstvu u Dubrovniku 1457. i 1458. kada je dovršio svoje djelo *Della mercatura et del mercante perfetto*.[60] „Kotruljevićev opus obogaćen je nedavnim otkrićem zagubljene rasprave *O plovidbi (De nauigatione),* napisane 1464., o kojoj je prvi izvijestio Darko Novaković. Sam Kotruljević nas upućuje da je napisao i raspravu *O ženidbi (De uxore ducenda),* posvećenu Vuku Bobaljeviću, a Appendini mu pripisuje i djelo koje još nije pronađeno *O naravi cvijeća (Della natura dei fiori).*“[61] U Dubrovniku je 1461. iz nepoznatih razloga, u odsutnosti, osuđen na izgnanstvo. Godine 1462. bio je u kraljevskoj misiji u Bosni, a na povratku navratio u Dubrovnik.

[60] Djelo je donedavno bilo poznato u nepotpunom izdanju Frane Petrića iz 1573, stoga valja napomenuti kako je djelo također sačuvano u trima prijepisima iz 15. st. Prijepisi su otkriveni krajem 1980-ih. Najstariji iz 1475. u Nacionalnoj knjižnici Malte u Valletti. Drugi iz 1485. i treći s kraja 15. st. u Firenci u Središnjoj nacionalnoj knjižnici – Knjižnica Marucelliana. Vidi Ćošković, Pejo, „Kotruljević, Benedikt (Cotrugli, Kotruljić; Benedetto, Benko)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 7 Kam- Ko, str. 741.

[61] Vidi Grujić, Nada, „Kuća 'savršenog trgovca' po Benediktu Kotruljeviću“, *Dubrovnik,* Nova serija, godište VI, 1995, broj 4, str. 198-212, posebno str. 198.

1.2.4.2. Matija Vlačić Ilirik (1520-1575)[62]

1.2.4.2.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

Ivan Damaščanski se pojavljuje, tj. navodi se njegovo učenje i dijelovi iz života u osmom svesku djela *Ecclesiastica historia* čiji je glavni pisac i urednik Matija Vlačić Ilirik. Djelo je inače poznatije pod nazivom *Magdeburške centurije,* a sastoji se od trinaest svezaka. U djelu se

[62] Životopis po: Zovko, Jure, „Proslov“, u Vlačić Ilirik, Matija, *Katalog svjedoka istine,* prev. Vinko Vitezica, Dom i svijet, Zagreb,1998, str. XI-XVIII. i *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 8 Š-Žva, gl. ured. Josip Šentija, Zagreb, 1982, str. 549-550. Opširnije o toj problematici i Mirković, Mijo, „Predgovor“, u Vlačić Ilirik, Matija, *Katalog svjedoka istine,* Koji su se prije našega vremena opirali rimskom papi i zabludama papinstva te pismeno iznosili borbene misli, prev. Vinko Vitezica, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960, str. XI-LXIX. Valja uputiti da NSK- a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela za Matiju Vlačića Ilirika ovdje se ne navode. Knjižnica HAZU (http://katalog.hazu.hr/web/start01.htm 23.03.2015.) za razliku od NSK posjeduje u načelu nešto manji broj djela dotičnih autora iz 15. i 16. st., pa ih je lakše poimence nabrojiti. Međutim što se tiče Matije Vlačića Ilirika i tu se radi o većem broju, pa se ovdje navodi kataloška jedinica djela koje je važno za sam rad te osmoga sveska toga djela gdje se pojavljuju podaci o djelima i životu Ivana Damaščanskoga, u cijelosti: „Sign.: II-9.061-R Ecclesiastica historia, integram ecclesiae Christi ideam qvantvm ad locvm, propagationem, persecutionem, tranquillitatem, doctrinam, haereses, ceremonias, gubernationem, schismata, synodos, personas, miracula, martyria, religiones extra Ecclesiam, & statum imperij politicum attinet, secundum singulas centurias, perspicuo ordine complectens diligentia & fide ex uetustissimis & optimis historicis, patribus, & aliis scriptoribus congesta/per aliquot studiosos & pios uiros in urbe Magdeburgica … [Mathias Flacius Illyricus, Johann Wigandus, Matthaeus Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus, Thomas Holthuter]. Accessit etiam cum rerum verborumque …praecipue memorabilium … indeks. – Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1560-1574. – 13 sv. u 8: inicijali u drvorezu; 4° (34 cm). Jed. stv. nasl.: Centuria Magdeburgenses. – Autori kompilacije nazvane Magdeburške centurije nalaze se na kraju predgovora: Mathias Flacius, Johann Wigand, Matthaeus Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus, Thomas Holthuter. – Tiskano dvostupčano. – Na nasl. str. svakog sv. tiskarski znak sa motom: Arion invia virtuti nulla est via. Fata viam inveniunt. – Navedeno u: Jurić 1053. – Dostupno u digitaliziranom obliku na: http://www.mgh-bibliothek.de/digilib/centuriae.htm. – Uvezano u marmorirane kartonske korice; listovi na rubovima stradali od vlage i izgriženi od crva, dosta smrvljeni; treba restaurirati; Sv. 1-3, 6-7, 8-9, 10-11 zajedno uvezani. Sv. 5 i 6 dupli i zajedno uvezani u izvoran uvez: drvene korice presvučene pergamenom sa slijepim tiskom, hrbat podijeljen rebrima na 5 polja, tragovi otpalih kopči, listovi stradali od vlage, na dnu tragovi plijesni. – Na poleđini nasl. str. žig: L. Diefenbach. (http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Jbmg=070537&Baza=1 23.03.2015.)
… Sign.: II-9.061-R, sv. 8 Ecclesiastica historia, integram ecclesiae Christi ideam, qvantvm ad locvm, propagationem, persecutionem, tranquillitatem, doctrinam, haereses, ceremonias, gubernationem, schismata, synodos, personas, miracula, martyria, religiones extra Ecclesiam, & statum imperij politicum attinet, secundum singulas centurias, perspicuo ordine complectens: singulari diligentia & fide ex uetustissimis & optimis historicis, patribus, & aliis scriptoribus congesta/ per aliquot studiosos & pios uiros in urbe Magdeburgica … [Mathias Flacius Illyricus, Johann Wigandus, Matthaeus Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus, Thomas Holthuter]. Accessit etiam cum rerum verborumque … praecipue memorabilium … indeks. [8.]: Octaua centuria ecclesiasticae historiae: continens descriptionem amplissimarvm rervm in regno Christi, qua octauo post eius natiuitatem seculo acciderunt: cum Imperium Romanum gubernarent, Absimarus, Iustinianus, Philippicus, Artemius, Theodosius, Leo Isaurus, Constantinus Copronymus, Leo filius eius, Constantinus & Irene: & doctores in Ecclesia praecipui excellerent, Beda, Iohannes Damascenus, Albinus, Aponius, Bonifacius Moguntinus episcopus, Paulus Aquileiensis, & alij quidem: eodem ordine, diligentia & fide, ut superiores centuriae, ex uetustis & probatis historicis, patribus, & alijs scriptoribus in dvcatv illvstrissimorvm principvm ac dvcvm Megapolensivm, in ciuitate Vuismaria, per avtores contexta … - Basilae: Per Ioannes (!) Oporinum & Heruagium, [1564.] – [12] str.., 942 st., [38] str. Str. [3-11]: Epistola dedicatoria/M. F. Illyricus, Iohannes Vuigandus, Matthaeus Iudex. – Str. [12]: Errata corrige. – Na kraju str. [1-38]: Indeks. – Podatak o god. izd. preuzet iz kolofona. Sig. (alfa)6, a-z6, A-S6, T8.“ (http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Baza=1&Jbmg=071005 23.03.2015.)

na sustavan i tematski način pokazuje život Crkve i njezino učenje kroz trinaest svezaka za svako stoljeće po jedan.

1.2.4.2.2. Životopis

Matija Vlačić Ilirik rođen je u Labinu 1520, a umro je 1575. u Frankfurtu na Majni. Nakon početnog školovanja u Labinu, sa šesnaest godina odlazi u Veneciju gdje obrazovanje prima od profesora klasičnih jezika Giambattiste Aegnatiusa. Vlačić odlazi 1539. na nagovor ujaka Balda Lupetine, franjevačkog provincijala koji kasnije prelazi na protestantizam, na studij u Njemačku, prvo u Basel, a kasnije u Tübingen. Na preporuku Istranina Matije Grbca, tübingenškog profesora hebrejskog jezika odlazi na studij u Wittenberg, onda vodeće protestantsko sveučilište. Vlačić 1544. pod mentorstvom Filipa Melanchthona stječe magisterij slobodnih umijeća i postaje profesorom hebrejskog i grčkog jezika. *De vocabulo fidei* je djelo za koje je Melanchthon napisao predgovor, a izlazi 1549. Melanchthon će ga kasnije zbog sukoba nazvati „ilirskom zmijom“. U tadanjim borbama između katolicizma i protestantizma, ali i protestantizma samoga Vlačić se priklanjao Lutheru. Vlačić je u Magdeburgu zamislio i organizirao suradnički kolegij za crkvenu povijest – *Ecclesiastica historia* tzv. *Magdeburške centurije* – u trinaest knjiga. Svaka knjiga obuhvaća jedno stoljeće, a Vlačić je jedan od glavnih pisaca toga djela, koje planski i kritički obrađuje povijest crkve do 1300. Djelo je objavljeno u Baselu od 1559 do 1574. Djelo *Katalog svjedoka istine (Catalogus testium veritatis)* objavljeno je 1556. u Baselu. Vlačić se zauzima za osnivanje sveučilišta u Jeni 1557. gdje je djelovao kao profesor novozavjetne egzegeze. Ipak zauzimanje za autonomnost znanstvenog istraživanja i tumačenja *Svetog pisma* donijet će mu teškoće, tako mora napustiti Jensko sveučilište 1561. i to zbog tzv. determinističkog učenja o istočnome grijehu. Sa stigmom heretika odlazi u Regensburg 1562. godine, tamo intenzivno radi na osnivanju protestantskog učilišta za južnoslavenske zemlje. Boravi u raznim gradovima, Antwerpen, Frankfurt, Strassbourg (1567-1572). Djelo *Clavis Scripturae sacrae* izlazi 1567. Bježi u Frankfurt 1573. godine i sklanja se u protestantskom samostanu Bijelih gospođa. Radi intenzivno na *Glossa compendiaria*, međutim djelo ostaje nedovršeno zbog smrti 1575. u Frankfurtu na Majni. Napisao je oko dvjesto radova, uglavnom na latinskom jeziku.

1.2.4.3. Pavao Skalić (1534-1575)[63]

1.2.4.3.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

U obradi mnogih tema u renesansi koje su svoje izvore imale u religiji, a posebice u *Bibliji* i čija je teološka razrada tražila podlogu filozofskog razjašnjavanja pojmova nalazi se i rasprava o anđelima. U posebnom poglavlju koje će se baviti problematikom utjecaja Ivana Damaščanskoga na ostale hrvatske renesansne pisce obrađivat će se i problem Skalićeva spominjanja Ivana Damaščanskoga u kontekstu rasprave o anđelima, točnije o arhanđelu Mihaelu i shvaćanju pojma anđeoske vrste. Skalić spominje Damaščanskoga u dijalogu „Eulog“ gdje se lik Eubul poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga raspravljajući o navedenom problemu. Također, osim *Enciklopedije,* u oba izdanja iz 1559. i iz 1571, Skalić Damaščanskoga spominje i u *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* (1570) i *Loci communes Theologici*, …, *Oratio* (1571).

[63] Podaci uglavnom preuzeti iz Girardi-Karšulin, Mihaela, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu Epistemonu“, u Pavao Skalić, *Epistemon* (latinski i hrvatski), prev. Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb, 2004, str. 13-31; Banić-Pajnić, Erna, „Pavao Skalić i tradicija 'aeternae sapientiae'“, u *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, God. IX, Br. 1-2 (17-18), 1983, str. 111-122, posebno str. 111.Valja uputiti da NSK-a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela za Pavla Skalića ovdje se ne navode. Knjižnica HAZU za razliku od NSK posjeduje u načelu nešto manji broj djela dotičnih autora iz 15. i 16. st., pa ih je lakše poimence nabrojiti. Radi se o djelima, kako ih navode u popisu (on-line) kataloga Knjižnice HAZU: Pauli Fürste[n] von der Leyter ... Censvra oder ein kurtze beschetzung der furnembsten Secten, so zu unserer zeit vorhanden, vnd ein gewisser weg, einleitung, vnnd mittel, wie man erkennen soll, welche geister auss Gott sein ...allen Christglaubigen hoch nutzlich vnd nötig zu wissen. - Jetzo newlich im druck ergangen vnnd zuuor nie gesehen. - Zu Cölln, 1569; Pavli Principis de la Scala et Hvn, marchionis Veronae, &c. domini Crevtzbvrgi Prvssiae. Miscellaneorvm de rervm cavsis, et svccessibus & de secretiore quadam Methodo qua euersiones omnium regnorum vniuersi orbis & futurorum series erui possint, Libri septem. Item Certissima methodus qua homines palantes, & erroribus turbulentis impliciti, ad viam veritatis reuocandi, & ad beatitudinem consequendam promouendi veniant. Contra Centurias Euangeliae veritatis, Ioannis Nasi Minoritae. Deinde Oratio de instauranda Romanae Ecclesiae doctrina cum Epistola qua omnes abditae artes & scientiae perstringuntur, & perfectissima ratio prophetandi, & miracula operandi traditur. - Coloniae, 1570. Djela se u načelu ne navode u popisu literature, osim ako nisu bila korištena u samom rad.

1.2.4.3.2. Životopis

Pavao Skalić rođen je u Zagrebu 1534, a umro je 1575. u Gdańsku. Prvo školovanje dobiva u Zagrebu, a nakon toga se na preporuku Urbana Tekstora, ljubljanskog biskupa, i zagovor cara Ferdinanda upisuje na bečko sveučilište kao Paulus Scalitz de Zagrabia. Boravi u Bologni, zaređen je za svećenika, a iz Beča u pratnji nećaka biskupa Tekstora odlazi u Rim. U sukobu s isusovcima vraća se iz Rima te na preporuku biskupa Tekstora, imenovao ga je car Ferdinand I. svojim dvorskim kapelanom i koadjutorom ljubljanskog biskupa.[64] Skalić dolazi u kontakt s reformatorskim idejama 1555. u Augsburgu. S obzirom na sumnju da brani novu protestantsku vjeru Skalić je morao napustiti predavanja na teološkom fakultetu i Beč.[65] U Baselu 1559. tiska zbirku *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum*.[66] Na preporuku Ivana Uganda[67] te na poziv vojvode Albrechta I, koji ga imenuje svojim savjetnikom, Skalić dolazi u Königsberg i na tamošnjem sveučilištu drži predavanja iz filozofije i teologije. Iz Königsberga bježi[68] u Gdańsk, potom u Pariz, a 1567. nalazi se u Münsteru, gdje mu je naklonjen tamošnji biskup. Oženio se i vraća se na katoličanstvo. Skalić je 1574. dobio dozvolu da se vrati u Poljsku i Prusku i to nakon što su mu vraćena oduzeta imanja.

---

[64] S obzirom da tema rada nije život Pavla Skalića, ali njegova vjerodostojnost ipak jest, i to u određenoj mjeri na vazi, evo zanimljivosti iz njegova života: „U to je doba u Beču Skalić došao u posjed darovnice kralja Bele IV. iz 1263. g., podijeljene knezovima krčkim i modruškim. Prema toj darovnici sastavio je sličnu kojom je Bela IV. tobože nagradio Filipa i Bartola Skalića, darovavši im grad Skrad i predjele s obje strane rijeke Une. Tu je povelju Skaliću potvrdio car Ferdinand I. s danom 1.3.1555.“ Mihaela Girardi-Karšulin, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu Epistemonu“, str. 14.

[65] „Odlazi u Stuttgart, Heidelberg i konačno Tübingen, gdje prelazi na protestantizam.... U Urachu Skalić ulazi u krug hrvatskih protestanata, ali ta suradnja ne prolazi bez trvenja i sukoba.“ Mihaela Girardi-Karšulin, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu Epistemonu“, str. 14.

[66] Neka od njegovih djela nalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. A u radu su korištena *Enciklopedija, Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* i *Loci communes THEOLOGICI*. Djela se detaljnije navode u poglavlju: ***6. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA KOTRULJEVIĆA, VLAČIĆA, SKALIĆA I GUČETIĆA.***

[67] O odnosu Pavla Skalića i Ivana Uganda vidi više Mihaela Girardi-Karšulin, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu Epistemonu“, str. 14.

[68] „No falsificirajući svoje podrijetlo, Skalić je stekao mnoge neprijatelje koji su skupljali dokaze protiv njega i kad mu je već prijetilo da bude otkriven, ...“ *Isto,* str. 15.

Zbog dužine naslova Skalićevih tekstova, ali i njegova lutanja između katoličanstva i protestantizma te raznih zbirki u kojima se nalaze više tekstova, koji su vjerojatno i više puta priređivani ili prerađivani, Skalićeve je tekstove, za razliku od ostalih hrvatskih renesansnih polihistora, jednostavnije prikazati u bilješkama. Skalić je pisao i na latinskom[69] i njemačkom jeziku.[70]

---

[69] Djela se prikazuju kronološki: *Conclusiones in omni genere scientiarum, divinas, angelicas, coelestes, elementares ... et infernales.* Bononiae, 1553; *Occulta occultorum occulta ...Esdrae. Perfectis quaedam palam facies, quaedam sapientibus absconse trades.* Viennae, Ecudebat Michael Zimmermannnus, 1556; *Dialogus P. Scalichii de Lika ... de missa.* Tubingae, 1558; *... Glossa .. in triginta duos articulos canonis missae ex Apostolo.* Romae (in Germania), apud Jodocum Cortesanum, 1558; Spomenuta *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon Puli Scalichii de Lika.* Basilae, Per Ioannem Oporinum, 1559; *Ad invictissimun et augustissimum principem et dominum Ferdinandum ... Genealogia seu de antiquissima Scalichiarum sive a Scala ... origine ab anno Salutis LXXX usque ad annum MDLXI. Sermo.* Argentorati, Ex officina Christiani Müller, 1561; *Ad inclytum Regiomontanum Gymnasium Stoianum in vaporem scholia.* Regimonti Borussiae, Impr. J. Daubmannus, 1562; *Ad invictissimum et augustissimum principem ...Ferdinandum ...Genealogia, seu de antiquissima Scalihiorum sive de Scala ... origine ab anno ... LXXX ad usque ad annum MDLXI. Sermo ...emendatus et auctus.* Regiomonti, Johannes Daubman, 1563; *Dialogi contra Vergerium.* Regiomonti, 1563; *Genealogia praecipuorum Europae regum et principum ... a Gothis deducta per utrumque sexum.* Regiomonti Borussiae, 1563; *Satirae philosophicae sive Miscellaneorum tomus primus. Acc. Genealogia praecipuorum Europae regum et principum ... authore Heilricho Zeelio.* Regimonti Borussorum, In officina Ioannis Daubmann, 1563; *Responsa jurisconsultorum, judicum et juratorum qui habentur in universa Europa ... de origine, gente ac nomine Pauli Scaligeri ... in formam manifesti redacta.* Coloniae, Apud N. Grapheum, 1567; *Censura brevissima de potissimis hujus seculi sectis de moribus Antichristi, de extremo judicio et certissima via ac methodus de dignoscendis spiritibus an ex Deo sint.* Mediolani, 1568; *Judicium de praecipuis sectis nostrae aetatis, de proprietatibus Antichristi, de extremo judicio.* Coloniae, Apud T. Gramineum, 1569; *Vaticiniorum aut imaginum Joachimi, abbatis Florensis et Anselmi, episcopi Marsichani super statum summorum pontificum Romanae ecclesiae contra falsam ...Theophrasti Paracelsi ...pseudomagicam expositionem indubitata explanatio.* Coloniae, 1570; *Certissima methodus, qua homines palantes et erroribus turbulentis impliciti ad viam veritatis revocandi et ... promovendi veniant. Contra centurias evangelicae veritatis Joh. Nasi Minoritae.* Coloniae, 1570; *Dialogus de Lyra.* Coloniae, 1570; *De rerum caussis et successibus et de secretione quadam methodo qua eversiones omnium regnorum universi obris et futurorum series erui possint.* Coloniae, Ex officina typographica Theodori Graminaei, 1570; *Catholici epistemonis contra quondam corruptam ac depravatam encyclopaediam libri XV.* Coloniae, Ex officina typographica Theodori Graminaei, 1571; *Pro ecclesia Rhomana eiusque autoritate atque religione adversus vesaniam neopistorum ... oratio.* Coloniae, T. Graminaeis, 1571; Preuzeto, i kronološki preuređeno po: Kapec, Ivan, „Bibliografija“, u Pavao Skalić, *Epistemon,* str, 377-401, str. 377-382. Ivan Kapec, navodi još tri latinska naslova Skalićevih djela za koja ne navodi godinu izdanja: *Apologia Pauli Scaligeri ... ad Zoilum ... regis Polonorum et ... ducis Prussiae publicae securitates…; Epistola ad serenissimum et potentissimum regem Polonorum ..., in qua articuli quidam commissionis regiae ... atque sententia definitiva ducis Prussiae adversus Albertum Truchsium a Weizhausen recitantur;* te *Querela ad serenissimum regnem Polonorum ... super calumnia ... per quosdam sceleratissimos sycophantas apud suam regiam majestatem ... intentata.* Ivan Kapec također navodi kako je popis latinskih djela preuzet iz Jurić, Šime, *Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis,* Pars I, Tomus I, Zagreb, 1968.

[70] Skalićevi njemački tekstovi su: *Auff königlicher Majestat zu Poln etc. unsers allergenedigsten Herrn etc. An fürstl. Durchleuchtigkeit in Preussen, unsern genedigsten Herrn genediges ansuchen, wirdt hie inn offnem Druck an Tag gegeben ein klarer und wolgegründter Gegenbericht Herrn Pauli Scalichii Heergraffen in Hun, Marggrafen zu Verona etc. Herrn und Erben zu Creuzburg inn Preußen. Auff die vermeinten Fürbringen, Schein und Schrifften, so Albrecht Truchseß von Wetzhausen, wider Herrn Scalichium an fürstlichem Hofe zu Preußen eingelegt. Sambt Albrechten Truchsessen Schein und Berichten, auch was in solcher Handlung für Consilia und dergleichen unterhandlung bißhero fürglelauffen. In monat Junio anno* 1565. Königs(b)erg; *Klag an den Khoenig zu Polen ...* In Pathmo, 1567; *Urtheil der Fürtrefflichsten Stetten etc.* Zu Cöln bey Nicolaus Schreiber, 1567; *Beschetzung der furnembsten Secten ...* Cölln, 1570. Preuzeto iz: Kapec, Ivan, „Bibliografija“, u Pavao Skalić, *Epistemon,* str, 377-401, str. 382-383. Za popis njemačkih djela Kapec se služi: Krabbel, Gerta, *Paul Skalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert,* Münster I. W., 1915.

1.2.4.4. Nikola Vitov Gučetić (1549-1610)[71]

1.2.4.4.1. Općenito o mogućem utjecaju Ivana Damaščanskoga

Nikola Vitov Gučetić više puta spominje Ivana Damaščanskoga. Na hrvatski su prevedena dva njegova djela u kojima spominje Ivana Damaščanskoga, *Propositiones de causis* (*Komentari Autorovih postavki o uzrocima*),[72] i *Dijalog o ljubavi*.

Gučetić sigurno spominje Ivana Damaščanskoga u četiri svoja djela: *Propositiones de causis, Dijalogu o ljubavi, Discorsi della Penitenza,* i *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria*.[73]

U *Propositiones de causis* spominje Ivana Damaščanskoga u kontekstu povezanosti Božjih imena s Božjom biti, a u *Dijalogu o ljubavi* Mara Gundulić, Gučetićeva supruga i Cvijeta Zuzorić, dubrovačka pjesnikinja dotiču se imena Ivana Damaščanskoga kada raspravljaju o problemu zavisti i ujedno ga odmah povezuju s Aristotelom i drugom knjigom *Retorike* gdje Aristotel razlaže četiri strasti žalosti.[74] Iako sam naslov djela *Discorsi della Penitenza*[75] govori da bi on danas svakako bio smješten u humanističke znanosti, ali teološke struke, ovdje se ipak prihvaća drukčiji pristup renesansnih pisaca, upravo ono što govori Mihaela Girardi-Karšulin u jednom malo drukčijem kontekstu: „Prijevodi renesansnih filozofskih tekstova, kako je stručnjacima poznato, složeni su i teški jer se ta učenja i ta terminologija, s jedne strane, više ne

---

[71] Pripremljeno po: Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 5 Gn-H, gl. ur. Trpimir Macan, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2002, str. 289-292. i Gučetić, Nikola Vitov, *Dijalog o ljepoti/Dijalog o ljubavi*, dvojezično izdanje, prev. Natka Badurina, Most, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1995. Valja uputiti da NSK- a sadrži određena djela hrvatskih renesansnih pisaca, kako se radi o većem broju što originalnih što nekih drugih djela za Nikolu Vitova Gučetića ovdje se ne navode. Knjižnica HAZU za razliku od NSK posjeduje u načelu nešto manji broj djela dotičnih autora iz 15. i 16. st., pa ih je lakše poimence nabrojiti. Radi se o djelima, kako ih navode u popisu (on-line) kataloga Knjižnice HAZU: Dello stato delle repvbliche secondo la mente di Aristotele con esempi moderni: giornate otto /di m. Nicolo Vito di Gozzi, gentilhuomo Raguseo, accademico occulto. Con CCXXII. avertimenti civili dell' istesso, molto curiosi & vtili per coloro, che gouernano stati. Et nel fine una Apologia dell' honor ciuile con i Sommarii a ciascuna giornata, & la tauola delle cose piu notabili. - [1. izd.]. - In Venetia, 1591; Dialogo d'amore, detto Antos, secondo la mente di Platone/composto da m. Nicolo Vito di Gozze, gentilhuomo Ragugeo [!]. - Nvovamente posto in lvce. - In Venetia, 1581; Dialogo della bellezza, detto Antos, secondo la mente di Platone/composto da m. Nicolo Vito di Gozze, gentilhuomo Ragugeo [!]. - Nvovamente posto in lvce. - In Venetia, 1581. Djela se u načelu ne navode u popisu literature, osim ako nisu bila korištena u samom radu.

[72] Djelo postoji u prijevodu Ivana Macana. Gučetić, Nikola Vitov, *Izbor iz djela,* Komentari Autorovih postavki o uzrocima, prev. Ivan Macan, u Zenko, Franjo, *Starija hrvatska filozofija*, str. 311-383.

[73] Gučetić, dakle, spominje Damaščanskoga i u *Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća'*. Djelo međutim još nije prevedeno, a čini se da je u tijeku prijevod toga djela što ga prevodi Gorana Stepanić.

[74] Gučetić, Nikola Vitov, *Dijalog o ljepoti/Dijalog o ljubavi*, str. 267. i 269.

[75] DISCORSI DELLA PENITENZA, SOPRA I Sette Salmi Penitentiali de DAVID. DI M. NICOLO VITO DEI GOZZE GENTIL' HVOMO RAGVSEO. Ne' quali, oltre à la piena cognitione dela salutifera Penitenza, si confuntano alcune opinioni de gli heretici; (et) particolarmente in materia della Predestinatione. Con la Tauola delle cose notabili. Alla Santità di N.S. Papa Sisto V. IN VENETIA, Presso Aldo. CIↃ IↃ XXCIX (1589) CON PRIVILEGIO. Djelo se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Signatura RIIF-16°-39.

doživljavaju kao dio filozofije, nego ili kao neki predstupanj prirodnih znanosti ili kao teologija ili kao mistička literatura. S druge strane, u onom dijelu u kojem se percipira kao filozofska, renesansna filozofija često ne izaziva osobitu pozornost, jer ju se smatra epigonskom i tek nekim predstupnjem bitnih filozofskih uvida novovjekovne filozofije. …"[76] *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* bavi se i problemima ljudskog morala, srama, straha i pisanih i nepisanih zakona, a u tom kontekstu spominje i Ivana Damaščanskoga.

1.2.4.4.2. Životopis

Nikola Vitov Gučetić rođen je u Dubrovniku 1549, a umro je u Dubrovniku 1610. godine. Bavio se filozofijom, a kao i većina humanista njegova razdoblja, on je zapravo polihistor.[77] Gučetić je sudjelovao u javnom životu Dubrovnika, bio je sedam puta biran za kneza, a svojim znanjem i naobrazbom te plodnom filozofskom i teološkom djelatnošću stekao je za života visoka znanstvena priznanja. Papa Klement VIII.[78] podijelio mu je naslov doktora filozofije i teologije.[79] Iz Gučetićevih djela vidljiv je njegov višestruki interes, ali i poznavanje europskog duhovnog nasljeđa kao i utjecaj onodobnih idejnih strujanja te pogotovu dubrovačkog kulturnog ozračja i domaće književne i filozofske tradicije. „Svoja je djela pisao i objavljivao za najoštrijih teoloških, političkih i vjerskih sporova u Europi, a napose je sudjelovao u raspravama o spekulativnim pitanjima i književno-filozofskim problemima."[80] Veliki dio njegova rada obuhvaćaju komentari prirodne filozofije te biblijsko-teološki problemi. Polemizira „s protestantima" o problemima pokore, predodređenja, iskušenja, vjere i spasa. Otvoreno napada heretička učenja te M. Luthera, J. Calvina i P. Melanchthona. Komentari pisani na latinskom i talijanskom jeziku između 1592. i 1606, sadržavaju na neki način cjelokupnu problematiku renesansnog mišljenja. U komentarima su izložene teze različitih filozofskih škola i misaonih

---

[76] Girardi-Karšulin, Mihaela, „ Predgovor", u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 10.

[77] Humanističku je naobrazbu stekao u Dubrovniku te vjerojatno samostalno nastavio studij filozofije i teologije. Različita su mišljenja o njegovu školovanju. Neki autori, s obzirom na izdavača njegova djela *Dello stato delle Republiche* A. Manuzija, misle da on nikada nije bio izvan domovine, a drugi podupiru tvrdnju talijanskog dominikanca S. Razzija kako je Gučetić studirao u Padovi i drugim talijanskim gradovima. Gučetić u rukopisima spominje svoje boravke u Rimu, rasprave koje tamo vodi i prijateljstva, ali ne i pohađanje nekog učilišta. Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)" u *Hrvatski biografski leksikon*, 5 Gn-H, str. 289. i 290.

[78] Klement VIII**,** pravo ime Ippolito Aldobrandini, papa od 1592; r. 1536, u. 1605. Dobar poznavalac kanonskog prava. Potaknuo je reviziju crkvenih knjiga. Objavio je1592. novo popravljeno latinsko izdanje *Biblije* (tzv. Clementina). Više o tome npr. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 4 Iz-Kzy, str. 410.

[79] „Bio je član nekih akademija u svojoj zemlji i izvan nje." Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)", *Hrvatski biografski leksikon,* 5 Gn-H, str. 290.

[80] Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)", *Hrvatski biografski leksikon,* 5 Gn-H, str. 290.

strujanja poput platonizma, aristotelizma i averoizma, a Gučetić ih nastoji pomiriti u svom neoplatoničko-kršćanskom temeljnom usmjerenju.

Poradi cjelovitijeg uvida u njegovo stvaralaštvo, shodno je priložiti kraći popis djela – kronološki te uz neke i popratni komentari.

U Veneciji 1580.[81] izlazi djelo *Commentaria in sermonem Averrois de substantia orbis et propositiones de causis*. Radi se o komentaru Averroesova djela o supstanciji svijeta i tumačenje spisa *O uzrocima,* nepoznata autora koji se krivio pripisivao Aristotelu. Gučetić dobro poznaje Aristotelovu filozofiju i učenja arapskih autora, napose Averroesa, kojeg ujedno smatra najvećim među peripatetičarima. No čini se da kristijanizira Aristotela kada tumači teze o supstanciji svijeta, vječnosti, prvom pokretaču, naravi neba i kretanju.[82]

Djelo *Quaestio de immortalitate intellectus possibilis contra Alexandrum Aphrodisaeum* raspravlja o besmrtnosti duše. Problem je besmrtnosti duše, moglo bi se reći, ujedno i središnji problem tadašnjih polemika o problemu besmrtnosti mogućeg intelekta. Djelo je izašlo 1580.[83]

Dialogo d'Amore, detto Antos, secondo la mente di Platone i *Dialogo della Bellezza, detto Antos, secondo la mente di Platone* izlaze 1581. Dijalozi se bave problemima ljubavi i ljepote, u kojima raspravljaju Gučetićeva supruga Mara Gundulić i dubrovačka pjesnikinja Cvijeta Zuzorić. Važan su prinos renesansnim traktatima, ali su važni i s općeg kulturnog i umjetničkog aspekta i to kao slika duhovnog ozračja u kojem Gučetić piše. U oba dijaloga prevladava neoplatoničko učenje, a vođeno idejom kršćanskog misticizma i to u pokušaju pomirenja filozofskih sustava Platona i Aristotela. „Od utjecaja presudnih za formiranje Gučetićeva misaonog profila (pitagorejski, platonovski, aristotelovski, stoički) nesumnjivo su najznatniji neoplatonički i mistički, ovaj posljednji posebice zamjetljiv u Gučetićevim estetičkim shvaćanjima i formulacijama novovjekovnog renesansnog obilježja.“[84] Ljubav neoplatoničke teorije emanacije u Gučetićevoj je refleksiji načelo univerzuma kojim se u Jednom pomiruje mnoštvo razina bitka, a sjedinjenjem s inteligibilnom idejom postiže najviše dobro i sreća u platoničkom pojmu *kalokagathije*. „Klasično određenje ljepote i ljubavi konačno se pomiruje s kršćanskim i idealom religioznog i moralnog savršenstva.“[85] *Dijalog o ljubavi* značajan je za

[81] I ostala su djela izašla u Veneciji, pa se uz druga djela navodi samo godina.
[82] Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 5 Gn-H, str. 290.
[83] U djelu Gučetić kritizira shvaćanja Aleksandra iz Afrodizije o besmrtnosti duše, a svoje teze utemeljuje na Aristotelovim temeljnim gledištima o umu, duši i umskoj spoznaji. Valja napomenuti kako Gučetić u svojim filozofsko-teološkim djelima pokazuje dobro poznavanje hermetičke, magijsko-astrološke, staroegipatske, hebrejske, klasične grčke, skolastičke, patrističke i humanističko renesansne filozofsko – religijske tradicije. Vidi *Isto*, str. 290.
[84] Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 5 Gn-H, str. 291.
[85] Vidi *Isto*, str. 291.

ovaj rad, jer se uz ostale filozofske, patrističke i srednjovjekovne teološke autoritete spominje i Ivan Damaščanski kada Cvijeta i Mara raspravljaju o problemu zavisti.[86]

Djelo *Discorsi di M. Nicolo Vito di Gozze, Gentil'huomo Ragugeo Dell'Academia de gli Occulti, sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate* izlazi 1584, a djelo *Discorsi della Penitenza sopra i sette Salmi penitentiali di David di Nicolò Vito de' Gozzi Raguseo* izlazi 1589.

Djelo *Governo della famiglia*, koje izlazi 1589, sustavno izlaže misli o obitelji kao osnovi društva, kućnom gospodarstvu, odgoju, gradu i njegovoj okolini te o oblicima društvenog i javnog života. Radi se o prvom teorijskom pedagoškom djelu u Hrvata. U djelu Gučetić daje važan prilog razumijevanju stvarnih prilika Dubrovnika svoga vremena, od općekulturnih i društvenih, do praktičnih kao što su graditeljstvo i urbanizam. Također je svojim savjetima i praktičnim primjerima dao i odgovore na pitanja koja su bila u središtu zanimanja njegovih suvremenika. Radi se zapravo o načinima i mogućnostima ostvarenja humanog društva i u njemu etički i politički, fizički i intelektualno zdrava pojedinca. O odnosu humanističkog odgoja prema osposobljavanju za upravljanje obitelji i državom, uloge zakonodavstva, zakona i gospodarstva.[87]

Iz 1591. je djelo *Dello stato delle Republiche secondo la mente di Aristotele con essempi moderni...* Djelo je opsežno, a pisano je u obliku dijaloga. Sadržava elemente Gučetićeve političke filozofije, gdje Gučetić pokušava osuvremeniti i pojasniti Aristotelovu doktrinu državnog poretka i praktičnu filozofiju. Pokušava zasnovati i teoriju države, a pri tom daje povijesni pregled oblika i sadržaja državnih zajednica te običaja naroda od najstarijih vremena do njegova doba.[88] Djelom je Gučetić obogatio domaću povijest državnopravne i političke znanosti i predstavio se kao preteča nekih modernih gospodarskih teorija.[89]

In Primum psalmum commentarius izlazi 1600, a *Commentarii in tres psalmos XV, XXV, CXXIV*, 1601.

---

[86] Problem se zasebno razlaže u poglavlju ***6. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA KOTRULJEVIĆA, VLAČIĆA, SKALIĆA I GUČETIĆA.***

[87] Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 5 Gn-H, str. 291.

[88] U djelu spominje suvremenike: F. Petrića, J. Bodina, R. Bellarmina, A. Possevina, P. de Ribadeneira. Kritički promatrajući, osobito praksu Dubrovačke Republike, Gučetić ima na umu usklađivanje privatnih i javnih interesa, ideal sretna čovjeka koji živi u skladu s vrlinom i zakone koji se donose kao temelj slobode i jednakosti svih. Gučetićev pristup povijesnoj zbilji i političkoj zajednici sinteza je političkih teorija, koje u svojoj osnovi imaju čovjekovo moralno djelovanje u skladu s najvišim dobrom i znanjem o tom dobru, kao kriterijem mudrog upravljanja i prosvjećivanja ljudi. Vidi Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 5 Gn-H, str. 291.

[89] Valja napomenuti da su njegovi pogledi više izvedeni iz Aristotela i srednjovjekovnog tomizma, nego iz analize suvremene trgovačke stvarnosti. Ističe potrebu i značenje narodne vlasti kao vladavine slobode, potrebu odgoja i obrazovanja svih, a pritom navodi mišljenja J. Bodina, T. Morusa, kao i domaćih pisaca – B. Kotruljevića i M. Monaldija. Vidi *Isto*, str. 291.

Neka su Gučetićeva djela ostala u rukopisu, kao *Breve compendium in duo prima capita tertii de anima Aristotelis – Tractatus da anima, de daemonibus, de angelis, de deo* (Ragusii 1606), rukopis se čuva u Biblioteca Urbina u Vatikanu. Rukopis *Li Discorsi della immortalità e felicità* iz 1607. čuva se u Biblioteca Oliveriana u Pesaru. Biblioteca Urbina u Vatikanu čuva i rukopise *Varie compositioni in theologia* i *Commentaria in primum librum artis rhetoricorum Aristotelis*.[90]

[90] Valja upozoriti na rad Stepanić, Gorana, „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)“, *Colloquia Maruliana* XXII (2013.), str. 117-141, i str. 124. Na kraju rada se donosi popis autoriteta koje Nikola Vitov Gučetić koristi u tom djelu. Između ostalih autora navodi se i Ivan Damaščanski i to dva puta. Što je dakako jedan od mogućih pokazatelja da Nikola Vitov Gučetić uvažava autoritet Ivana Damaščanskog. Također valja upozoriti na nedavno izdanje ovoga djela: Gučetić, Nikola, *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria*, Editio princeps, Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Wilfried Potthoff, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2006.

2. ŽIVOT I DJELA IVANA DAMAŠČANSKOGA

Da bi se moglo istraživati zadanu temu o prisutnosti i utjecaju Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce, neophodno je nešto reći i o njegovu životu, pogotovo što će hrvatski renesansni pisci preuzimati određene životopisne elemente iz određenih hagiografskih vrela koja neće uvijek sadržavati ispravne podatke.

Također, valja nešto reći i o djelima Ivana Damaščanskoga, na koja se pozivaju hrvatski renesansni pisci, ili koja su mogla ostaviti određeni utjecaj, na njih.

2.1. Život Ivana Damaščanskoga[91]

Točan datum rođenja i smrti crkvenog naučitelja Ivana Damaščanskoga, kao i neke pojedinosti iz njegova života, nisu u potpunosti poznate. Pretpostavlja se da je rođen oko 650. godine u Damasku, a umro je vjerojatno 749, najkasnije 754.[92] u manastiru Mar Sabe.[93] Kao moguće inačice navode se još i, općenito 7. st. te 640, 645, 655, 670, 675. i 676. glede godine

[91] Značajna je napomena Stjepana Duvnjaka da se najstarija istraživanja djela i života Ivana Damaščanskoga nalaze u Migne. U izdanju su Mignea rasprave o Damaščanskom i njegova djela raspoređena u tri sveska (94-96). Radi se o ponovljenom izdanju popisa djela Ivana Damaščanskoga, rasprava o njemu i ključnih teoloških tema što ih je u dva sveska u Parizu 1712. godine priredio dominikanac Michaelis Le Quien. Kao važno Duvnjak navodi i izdanje djela Ivana Damaščanskoga od Bizantskog instituta opatije Scheyern. Nastojanjem oca Bonifatiusa Kottera do 1988. godine izašlo je pet svezaka. Izdanje što ga je Kotter priredio sadrži kratki uvod u svako djelo, popis postojećih rukopisa i stematografski prikaz. Postoje i druge studije koje navodi Duvnjak, koje su važne, ali ne presudne za ovo istraživanje, pa ih se ovdje izravno ne navodi. Vidi u Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*, str. 15, bilješka 1.

[92] Godina 754, kao godina smrti vjerojatno će se javljati u najranijim izvorima koji su povezani s mišljenjem da je Ivan Damaščanski umro u 104. godini života. Neki smatraju da je umro prije sabora u Hijereji (754), tako „He was dead before the Iconoclastic Synod of 754, which condemned him with fourfold anathema." Vidi Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.", *New Catholic Encyclopedia,*Volume VII, His to Jub,The Catholic University of America – Washington, D.C., San Francisco – Toronto – London – Sydney, 1967, p. 1048. Također vidi Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 15, bilješka 1. Također i str. 18. Duvnjak, kao i većina istraživača, smatra da je Ivan Damaščanski umro prije 754. godine. I to na temelju upotrebe prošlog vremena, u završetku anatema sabora u Hijereji izrečenih patrijarhu Germanu, Georgiju Cipraninu i Damaščanskom.

[93] Mar Saba (Sveti Sava, Saba) je manastir blizu Jeruzalema u kojem se provodi strogi pustinjački život. Monasi žive o kruhu i vodi, a žive u sobicama-spiljama te su vrlo gostoljubivi. Velika Lavra sv. Sabe, čiji je arapski naziv Mar Saba, (hebr. [illegible]) grčki je pravoslavni manastir koji ima pogled na dolinu Hebrona na Zapadnoj Obali istočno od Betlehema. Osnovao ga je sv. Saba iz Kapadocije 439. godine. Danas ima oko dvadeset monaha. Smatra se jednim od najstarijih nastanjenih manastira u svijetu te još uvijek obdržava i čuva mnoge stare tradicije. Poseban je onaj o zabrani ulaska ženama. Jedina zgrada u koju žene mogu ući je tzv. *Ženski Toranj* blizu glavnog ulaza. U manastiru se čuva dobro sačuvano tijelo i relikvije za koje se vjeruje da pripadaju sv. Sabi. U manastiru je također boravio i Ivan Damaščanski sve do smrti. Vršio je i službu hijeromonaha. Grob mu navodno leži u pećini podno manastira. Sam manastir je važan za razvoj liturgije Pravoslavne crkve. Tipik (typikon) iz Mar Sabe postao je standard za Istočne Pravoslavne crkve i Istočne Katoličke crkve bizantskog obreda. Sadrži obrede koji su se služili u Jeruzalemskom Patrijarhatu, ali i posebnosti vezane za tradiciju sv. Sabe. Kasnije se proširio u Carigradu, a razvijao se posebno u samostanu Studionu u Carigradu. O tome više - http://www.worldlibrary.org/articles/mar_saba (13.12.2015.) te http://stsabbas.org/jerusalem.html (13.12.2015.)

rođenja, a glede godine smrti spominju se još 750. i 753. godina.[94] Pokopan je u istom manastiru, gdje je tijelo, odnosno kosti, čini se, ostale do 12. st., a onda su prenesene u Carigrad i tamo čašćene od 13. do 15. st.[95]

Postoje i određeni problemi vezani uz podrijetlo Ivana Damaščanskoga. Mnogi su uvjerenja da je arapskog podrijetla i da je bio melkitski kršćanin, međutim u srednjovjekovnim je hagiografskim vrelima kružio podatak o njegovu židovskom podrijetlu, a taj su podatak preuzimali renesansni pisci, što će se nastojati i razjasniti u nekim cjelinama, a posebice se to odnosi na Marka Marulića. Duvnjak navodi pretpostavku nekih istraživača da Ivan Damaščanski potječe iz arapske kršćanske obitelji,[96] na što bi upućivalo i njegovo ime Mansur,[97] a u Pavić – Tenšekovoj *Patrologiji* može se za to ime naći latinska inačica Victor.[98] Ime Mansur, „Pobjedonosni“, dobio je po djedu,[99] ime koje je najvjerojatnije pripadalo čitavoj obitelji, možda porodici ili plemenu.

---

[94] Inačice vezane uz godinu rođenja i smrti preuzete su iz: Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 15-18; Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* str. 304; Tenšek, Tomislav Zdenko, *Kršćanstvo istoka,* priredio prema Peter Kawerau, Vladimir Loski i dr., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001, str. 63; Marković, Luka, *Polemika ili dijalog s islamom?* str. 29; Omerbašić, Ševko, *Islam i muslimani u Hrvatskoj,* str. 101; Volk, Robert, „Johannes v. Damaskus“, *Lexikon für Theologie und Kirche,* fünfter Band, Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft, red. Walter Kasper, Herder-Freiburg-Basel-Wien, 2006, (stupac) 895-899; Clément, Olivier, „Jean Damascène 640 environ – 750 environ“, *Encyclopaedia Universalis,* Corpus 12, Inceste – Jean Paul, Éditeur à Paris, 1990, pp. 1035-1036; Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“, *New Catholic Encyclopedia,* Volume VII, His to Jub, pp. 1047 – 1049; Parry, Ken, „John of Damascus (c. 665.749)“, *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity,* Edited by Ken Parry, Foreword by Rt Revd Kallistos Ware, Blackwell Publishers 1999, Oxford, First published 1999, Reprinted 2000, pp. 270-271.; *The New Encyclopaedia Britannica,* Volume 6, Micropaedia, Ready Reference, Philip W. Goetz, Editor-in-Chief, The University of Chicago, [15]1986, p. 582; Kazhdan, Alexander, „John of Damascus“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, Alexander P. Kazhdan, Editor in Chief, Oxford University Press, New York - Oxford, 1991, p. 1063-1064; FitzGerald, Thomas, „John of Damascus“, *The encyclopedia of Christianity,* J-O, Erwin Fahlbusch, English translation, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K. – Leiden/ Boston, 2003, pp. 70. i 71.

[95] „John was buried in the monastery of Mar Saba, where the body seems to have been located until the 12th century, when, apparently, it was removed to Constantinople and venerated there from the 13th to the 15th century.“ Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“, *New Catholic Encyclopedia,* Volume VII, His to Jub, p. 1048. Vidi i Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 18.

[96] Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina*, str. 15.

[97] Mansur - arap. ҂ҥҺ з в Muško arapsko i perzijsko ime koje u „doslovnom“ prijevodu znači *pobjedonosan uz božju pomoć*, ili književnije *blagoslovljen od Boga da bude pobjedonosan*. Prevedeno i prilagođeno, tj. više o tome - http://www.worldlibrary.org/articles/Mansur (13.12.2015.)

[98] Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* str. 304.

[99] „Né à Damasc vers 650, Jean portrait aussi le nom arabe de Mansour comme son grand-père qui, haut fonctionaire impérial, avait signé en 635 la capitulation de la ville devant l'envahisseur musulman.“ Tako barem Clément, Olivier, „Jean Damascène 640 environ – 750 environ“, *Enciklopaedia Universalis,* Corpus 12, Inceste - Jean Paul, p. 1035.

Navedeno se ime Mansur, kako navodi Duvnjak, spominje u osudi ikonoklastičkog sabora u Hijereji.[100] Duvnjak zaključuje da se sigurno može tvrditi samo to da Ivan Damaščanski potječe od loze Mansur. Na arapsko bi podrijetlo osim njegova imena mogao upućivati i turban kao ikonografski element njegova likovnog prikazivanja.[101] Marković, pak napominje da je Ivan Damaščanski rođen u poznatoj obitelji melkitskih[102] kršćana te da pripada krugu tadašnjih najpoznatijih bizantskih autora, koji su polemizirali s arapsko-islamskim svijetom.[103]

[100] Sabor u Hijereji odvijao se 754. godine uz pokroviteljstvo cara Konstantina V. (741-775), sina Leona III. Sirijskog, koji se i sam upuštao u teološke rasprave. Saboru je predsjedao metropolit Teodor Efeški, a sabor je bio usmjeren protiv štovanja slika. Vidi Franzen, August, *Pregled povijesti Crkve,* prev. Josip Ritig, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996, str. 131. *Velika povijest Crkve,* ur. Hubert Jedin, Treći svezak - Srednjovjekovna Crkva, Prvi polusvezak – Od crkvenoga ranog srednjeg vijeka do grgurovske reforme, napisali Friedrich Kempf, Hans-Georg Beck, Eugen Ewig, Josef Andreas Jungmann, prev. Josip Ritig i Leo Držić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971, str. 32-38. Posebno stranice 35. i 36.

[101] Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*, str. 15-18.

[102] Melkit je naziv koji dolazi od sirijske riječi melka, što označuje cara. Termin označava kršćane istočnog obreda u Siriji, Palestini i Egiptu. U protumonofizitskim borbama 5. st. pristali su uz učenje kalcedonskog koncila (451) i službene bizantske crkve, odnosno bizantskog cara. U 17. st. dio se melkita ujedinio s Rimom. Liturgijski je jezik bio grčki (od 12. st. sirijski, a od 18. st. i arapski). Krajem sedamdesetih godina 20. st. melkitskoj (katoličkoj) crkvi pripada oko 500 000 vjernika u Siriji, Libanonu, Egiptu, Jordaniji, Izraelu i SAD-u. Na čelu je antiohijski patrijarh u Damasku. Vidi *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* sv. 5, L-Nigh, str. 420. U radu se povremeno pojavljuju pojmovi koji su izravno ili neizravno vezani uz osobu Ivana Damaščanskoga, no kako se u radu pažnja prije svega posvećuje utjecaju Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce, samo će neki od pojmova biti „objašnjeni", tj. upućivat će se na djela koja se podrobnije bave određenom problematikom.

[103] Marković, Luka, *Polemika ili dijalog s islamom?* str. 29. Marković navodi: „Damaščanski se u svojoj polemici protiv arapsko-islamskog svijeta ne zaustavlja samo na kritici islama i Muhameda, utemeljitelja arapske nacije, nego polemizira i s Arapima. Pritom ukazuje na riječ Saracen, kojom se u to vrijeme oslovljavalo Arape. Damaščanski pokušava poniziti Arape tako što ih dovodi u svezu s Hagarom, drugom Abrahamovom ženom, koja je manje vrijedna od Sare, zakonite Abrahamove supruge – id est a Sara vacuos. Zato su i Saraceni, a misli se na Arape, kao potomci Hagare, manje vrijedni od kršćana, koji indirektno potječu od Sare. Svakako je potrebno spomenuti da Damaščanski kod ove hipoteze prešućuje da su upravo u to vrijeme mnogi Arapi bili kršćani." *Isto*, str. 33. Usput, moglo bi se ustvrditi, temeljem ovog navoda, da je „objektivno" Ivan Damaščanski, tj. etnički bio vjerojatno Arap. „Subjektivno" on je Bizantinac, odnosno kršćanin, što je vidljivo iz njegova stava prema islamu i Arapima.

Ivan Damaščanski[104] je svoj životni put počeo u rodnom Damasku gdje je djetinjstvo i mladenaštvo provodio družeći se s budućim kalifom[105] arapskim princem Jezidom[106] i kršćaninom Ahtalom,[107] kasnijim dvorskim pjesnikom na dvoru kalifa Omejida.[108]

Otac Sergije (Sergun ibn Mansur) povjerio je izobrazbu Ivana Damaščanskoga i njegova pobratima Kuzme, sicilijanskom monahu Kuzmi, kojega su zarobili pirati i koji je trebao, da ga Sergije nije otkupio, biti prodan u ropstvo.[109] „O Damaščaninovoj izobrazbi svjedoči nam i Teofan, koji ga stavlja uz bok Germanu, tadašnjem carigradskom patrijarhu, i papi Grguru II. Dok za dvojicu crkvenih velikodostojnika govori da su neustrašivo i predano upravljali Crkvom starog i novog Rima, za Damaščanina kaže da je 'u sirijskom Damasku svijetlio svećenik i redovnik Ivan Zlatotočivi (χρυσόρροας), sin Mansura, čuveni učitelj koji je životom i naukom bio ispred svih'.“[110]

---

[104] Katolička Crkva mu slavi spomendan 4. prosinca. Vidi npr. za mjesec prosinac u *Danica 2008,* Hrvatski katolički kalendar, godište 127, Radovan Grgec, gl. ured., Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 2007, str. 26. Također vidi za 27. ožujka u Antolović, Josip, *Duhovni velikani*, str. 277-280.

[105] Kalif je arapska riječ koja označuje nasljednika, zamjenika. Radi se prije svega o nasljednicima poslanika Muhameda u njegovoj duhovnoj i svjetovnoj vlasti. Osnovni podaci o problematici mogu se pronaći u: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 4 Iz-Kzy, str. 218; 5, L-Nigh, str. 605; 6, Nih-Ras, str. 174 te 8, Š-Žva, str. 441, Zagreb, 1978, 1979, 1980. te 1982.

[106] Jazid, također Yazid, i Jezid I ibn Muavija. Kalif rođen oko 645, a umro 683. Naslijedio je 680. godine oca Muaviju pa je time kalifska vlast postala nasljedna u dinastiji Omejida. Pobijedio je Huseina, sina kalifa Alije i Abdullaha ibn al-Zubayra, koji su bili pretendenti na kalifsko prijestolje. Osvojio je Meku. Sektu Jezida (Esidi, Izidi, ili Yazidi) tradicionalno dovode u vezu s kalifom Jezidom. Njihova je vjera mješavina poganskih, Zoroastrovih – dualističkih, islamskih i kršćanskih – nestorijanskih i gnostičkih elemenata. Više o tome vidi u: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 4 Iz-kzy, str. 91.

[107] Akhtal (Ahtal), puno ime al-Ahtal at-Taglibi. Rodio se oko 630/640. – umro 710. Kršćanski pjesnik, ujedno službeni dvorski panegiričar Omejida. Živio je, vjerojatno, slobodnim i raskalašenim životom, što se odražava i u njegovoj poeziji. Također je sudjelovao u međusobnim obračunima s pjesnicima Džerirom i Ferezdekom. Njegovao je pjesničke vrste kao što su satira, pohvalnica te vinsku i ljubavnu liriku. Vidi u *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 1 A-Bzu, str. 57. i „Bilješke o piscima“, *Mogućnosti,* God. XXVI, broj 8/9, str. 1121.

[108] Vidi o tome Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“, *New Catholic Encyclopedia,* Volume VII, His to Jub, p. 1048: „Other Arabic sources describe him and the poet al Ahtal (b.*c*. 640), as friends and table companions of Prince Yazid I (b. *c*. 642). Hence it is assumed that he was of a similar age and his dates are given as 645-750.“

[109] FitzGerald, Thomas, „John of Damascus“, *The encyclopedia of Christianity,* J-O, pp. 70.-71.

[110] Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 16. Duvnjak se poziva na: L. Breyer, *Bilderstreit und Arabersturm in Byzanz,* (Das 8. jahrhundert /717-813/ aus der Chronik des Theofans), Styria Graz - Köln – Wien, 1957, str. 44. Valja primijetiti kako Duvnjak grčki termin χρυσόρροας prevodi kao *Zlatotočivi*, a može se naići i na inačicu *Zlatostruni*.

Ivan Damaščanski je vršio službu visokog financijskog službenika na dvoru Omejida,[111] vjerojatno za vladavine kalifa Al-Valida 705-715.[112] Bila je to, najvjerojatnije, služba logoteta,[113] dužnost koju je naslijedio od oca Sergija.[114] Damaščanski je prvo pomagao ocu Sergiju[115] u obavljanju službe logoteta, dužnosti slične ministru financija,[116] a nakon očeve smrti obavlja službu sam. Na to upućuje i Drugi nicejski sabor,[117] koji ga uspoređuje s Matejem Evanđelistom.[118] Omerbašić navodi da je oko 700. godine bio zaposlen na dvoru kalifa Abdul Melika ibni Mervana i to kao prevoditelj grčkih djela na arapski jezik,[119] jezik koji je jako dobro poznavao.[120]

Okolina u kojoj je radio i živio nije odgovarala njegovu kršćanskom mentalitetu, što je vidljivo i iz nekih njegovih djela, u kojima tematizira odnose između kršćana i muslimana. U *Disceptatio Christiani et Saraceni,* ali i u drugom dijelu ***Πηγὴ γνώσεως***-a**,** O herezama, navodi

---

[111] Previše bi prostora zauzelo kada bi se raspravljalo o odnosu dinastije Omejida prema kršćanima, ili u konkretnom slučaju prema Ivanu Damaščanskom. Zanimljivo je, a u određenoj mjeri i znakovito da se uspon i pad dinastije Omejida (14. kalifa, od 661-750, koji su stolovali u Damasku), donekle poklapa s rođenjem i smrću Ivana Damaščanskoga. Vidi u *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 4 Iz-Kzy, str. 218; 5 L-Nigh, str. 605; 6 Nih-Ras, str. 174. te 8, Š-Žva, str. 441.

[112] Vidi Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 17, bilješka 1. gdje se upućuje na F. H. Chase, *Saint John of Damascus Writings,*The Fathers of the Church 37, ed R. J. Deferrari, New York, 1958, XII. Također Al-Valid- (Valid I) rođen 675, a umro 715, arapski kalif, sin Abd el Malika. Vladao od 705. Radi se o vrhuncu moći Omejida, imperij od Indije do kraja zapadne Afrike. U njegovo su vrijeme Arapi prešli u Španjolsku. Dao je graditi, posebno u Damasku, škole, bolnice i džamije. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 8 Š-Žva, str. 441.

[113] Logotet, od grč. logos – riječ, govor, račun + tithemi – stavljam, činim. U Bizantu oznaka za visokog dvorskog činovnika. Dakle kancelar, tajnik vladara. Naziv za državne funkcionare, različitog, ali visokog ranga. Vidi u Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi,* Tuđice i posuđenice, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1998, str. 814.

[114] F. H. Chase drži da je Damaščanski za vrijeme kalifa Al-Valida (705-715) obavljao financijsku službu. Vidi u Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 17, bilješka 1.

[115] Tenšek oca Sergija označuje kao carinskog službenika.Vidi u Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* str. 304.

[116] Marković, koji se drži podataka iz djela *Der theologische Streit der Byzantiner mit dem Islam* Adela Theodora Khourya, piše o službovanju Ivana Damaščanskoga: „Oko 700. godine nasljeđuje svoga oca na vrlo važnom mjestu u državnoj upravi, u ministarstvu financija, i to za vrijeme vladavne poznatog kalifa Abd al-Malika. Mjesto tajnika u spomenutom ministarstvu napušta za Umara II. (717-720). Nakon otkaza odlazi u samostan Svetog Sabe u Palestini gdje će provesti dobar dio svoga života." Marković, Luka, *Polemika ili dijalog s islamom?* str. 29.

[117] Drugi nicejski sabor (787. g.), sedmi opći, ujedno posljednji zajednički sabor Istočne i Zapadne Crkve, sazvala je carica Irena. Prisutna su bila dva papina legata, a papa ga je Hadrijan I (772-795.) priznao. Sabor se bavio štovanjem slika i proglasio štovanje slika dopuštenim. Treba razlikovati λατρεία – obožavanje, klanjanje koje je pridržano samo za Boga, i προσκύνησις – štovanje, koje se može odnositi i na stvorenja. Sabor se poziva na učenja Ivana Damaščanskoga i Bazilija Velikoga. Vidi Franzen, August, *Pregled povijesti Crkve,* str. 74, 131. i 358 - Popis papa. Te *Velika povijest Crkve,* ur. Hubert Jedin, str. 38-43. Posebno str. 41. i 42.

[118] Vidi u Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 17. Upućuje se na Mansi, Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima colectio,* Tomus Decimus Tertius, Florentiae, MDCCLXVII (1767). 357 B. Usput također: „Atque Joannes qui ab eis injuriose Mansur appellatus est, quique dimissis omnibus Matthaeum evangelistam aemulatus, Christum secutus est, majores divitias arbitratus thesauro quem in Arabia dereliquit, opprobrium Christi; ..." Mansi, 358B.

[119] Omerbašić, Ševko, *Islam i muslimani u Hrvatskoj,* str. 100-102.

[120] Zanimljivo bi bilo proučiti: što je doista Ivan Damaščanski prevodio s grčkog na arapski? No pitanje i tema nadilaze okvire ovoga rada.

islam, i to kao „kršćansku herezu“. Zbog stava o islamu, vjerojatno je i bio otpušten s dvora za vrijeme kalifa Omera ibni Abdul-Aziza.[121]

Nakon napuštanja dužnosti visokog financijskog službenika negdje oko 730. ili prije 726.[122] godine, neki misle i oko 700,[123] a možda i nešto ranije, odlazi zajedno s pobratimom Kuzmom, kasnijim majumskim biskupom, u manastir Mar Sabu blizu Jeruzalema. Zaredio ga je za svećenika,[124] vjerojatno, patrijarh Ivan V. Jeruzalemski (706-735.) prije 726.[125]

U manastiru je poučavao, u Jeruzalemu propovijedao i savjetovao različite biskupe o pitanjima vjere.[126] U Mar Sabi je dakle uz teološki rad, našao i vremena za brojna dopisivanja, a ujedno je njegovao i brojna prijateljstva. Održavao je prijateljske odnose s jeruzalemskim patrijarhom Ivanom, majumskim biskupom Kuzmom, Petrom Damaščanskim[127] te Ivanom iz Laodiceje, ali i drugima.[128]

Za Ivana Damaščanskoga se, kao branitelja štovanja slika-ikona[129] u razdoblju koje se u povijesti naziva razdobljem ikonoklazma,[130] vezuje i legenda o desnici koju mu je dao odsjeći kalif, ali je ruka svecu zacijelila zahvaljujući ustrajnoj molitvi nad slikom Majke Božje.

---

[121] Tako npr. u Omerbašić, Ševko, *Islam i muslimani u Hrvatskoj,* str. 100-102, posebno str. 101. Autor se u poglavlju Štovanje relikvija, gdje spominje Ivana Damaščanskoga poziva na Broadbentovo djelo *Jedna povijest crkve* te djelo Luke Markovića *Polemika ili dijalog s islamom?*

[122] Kod Tenšeka se nalazi podatak da je Ivan Damaščanski zajedno s prijateljem Kuzmom (Kuzma – došao je negdje sa Sicilije, kasnije je bio biskup u Majumi. Tako Pavić, Juraj. – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* str. 304.) godine 730. otišao u samostan Sv. Sabe kod Jeruzalema. Duvnjak pak oslanjajući se na misao F. H. Chasea stavlja odlazak Ivana Damaščanskoga u samostan Sv. Sabe, prije godine 726, a to bi bilo između 700. i 715. Vidi u Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 17. Isto tako Duvnjak smatra da je Damaščanski bio zaređen prije 726. Za svećenika ga je zaredio, vjerojatno, jeruzalemski patrijarh Ivan V. (706-735), ako se prihvati da je ispovijed vjere u djelu *Expositio et declaratio fidei* ispovijed vjere prigodom ređenja, naime u tom se djelu ne spominje hereza. Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 18.

[123] Usput: „Perhaps because of growing hostilities between Chistians and Muslims, however, John resigned his civil service position about 700 and went to the historic Mar Saba lavra (→ Monasticism 4.1), near → Jerusalem in the Judean desert.“ FitzGerald, Thomas, „John of Damascus“, *The encyclopedia of Christianity,* J-O, p. 70.

[124] „Patr. John V of Jerusalem (705-35) ordained John priest.“ Kazhdan, Alexander, „John of Damascus“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, p. 1063.

[125] Vidi Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 18.

[126] „John taught in the monastery, preached in Jerusalem, and counseled various bishops on questions of faith, devoting himself in particular to the composition of theological tracts.“ Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“, *New Catholic Encyclopedia,* Volume VII, His to Jub, p. 1047.

[127] Spomenute osobe s kojima je Ivan Damaščanski bio u prijateljskim odnosima nisu od presudnog značaja za proučavanje utjecaja Ivana Damaščanskog na hrvatske renesansne pisce, stoga ovdje neće biti obrađivane. Stoga se upućuje na link koji se odnosi na Petra Damaščanskoga: http://www.santiebeati.it/dettaglio/72850. (30.09.2014.)

[128] Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina,* str. 18.

[129] Ivan Damaščanski je razvio ortodoksnu teroriju slika razlikujući šest tipova ikona: 1. naravna (prirodna/fizička) slika koja nastaje od prauzora; 2. ideja (ennoia) stvari, preegzistira u Bogu; 3. čovjek kao imitacija (mimesis) Boga; 4. vidljivi predmeti koji upućuju na slikovito predočenje nevidljivog; 5. materijalni predmeti koji simboliziraju i pretkazuju budućnost; 6. te predmeti koji podsjećaju na prošlost. Vidi u Kazhdan, Alexander, „John of Damascus“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, pp. 1063. i 1064.

[130] Osnovni podaci o problematici ikonoklazma mogu se pornoaći u Badurina, Anđelko, „ Ikonoklazam“, *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, i *Uvod u ikonografiju* Radovana Ivančića, ured. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, str. 258 - 259.

Događaj se ovdje spominje, i zato, što ga u nešto izmijenjenoj inačici iznosi i Marko Marulić u *Instituciji.*[131] Obavijena je legendom, vjerojatno, i njegova smrt u visokoj starosti od 104. godine[132] kako se navodi u *Menologiju.*[133] Čini se da to nije istina, iako je vjerojatno umro u visokoj starosti. Svecem ga se smatra od Drugog nicejskog sabora 787. godine.[134] Naučiteljem Crkve proglasio ga je Papa Leon XIII. 19. 08. 1890. dekretom *Urbis et Orbis,* a spominje ga prije toga i u enciklici *Aeterni Patris.*[135]

Na Istoku, u pravoslavnih, vodeći je teolog,[136] pripisuje mu se *Oktoih,* odnosno redakcija ovih za istočnu Crkvu važnih liturgijskih tekstova. Pripisuje mu se i roman *Barlaam i Josafat,* vrlo popularan srednjovjekovni religiozni roman, čije protagoniste navodi Marko Marulić u svojoj *Instituciji*.

---

[131] Dakako, o tome više u zasebnom poglavlju - ***4. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA MARKA MARULIĆA: KRITIČKO VREDNOVANJE.*** Stoga je vezano uz ovaj događaj iz svečevog života zanimljivo napomenuti da je pavlin Ivan Ranger (1700-1753) oslikao Ivana Damaščanskoga uz još petnaest svetaca u Kapeli Sv. Ivana Krstitelja na Gorici kraj Lepoglave. Ispod slike sveca stoji natpis: S. Ioannes Damascenus Sacram Imaginum Cultos/Eximus. Čini se da je autorica članka možda pogriješila u čitanju latinske riječi, naime umjesto „sacram“ trebalo bi stajati „sacrorum“. Vidi Cvetnić, Sanja, „Kapela sv. Ivana Krstitelja na Gorici kraj Lepoglave – 'pustinjačka' ikonografija“, *Croatica Christiana Periodica,* 52 (2003), (119-136), str. 119. i 130. Zanimljivo je, možda, napomenuti dvije stvari iz članka: prikazivanje Ivana Damaščanskoga u mlađoj dobi i općenito rjeđe prikazivanje ovoga sveca u zapadnoj ikonografiji.

[132] Migne, J.-P., editorem, *Patrologiae cursus completus,* series graeca prior, Patrologiae graecae tomus XCIV, XCV, XCVI, Paris, 1864. Vidi PG 94, 501- 503 C.

[133] Najosnovnije podatke i upućivanja na literaturu o *Menologiju* vidi u podnaslovu ***2.2. Izvori o Ivanu Damaščanskom.***

[134] „Il II Concilio di Nicea (787) lo chiama venerabile, e la Santa Sede lo proclamò nel 1890 Dottore della Chiesa; la sua festa si celebra il 4 di dicembre.“ *Patrologia,* ed. Angelo Di Berardino, vol. V, Marietti 1820, Genova, ²2005, p. 233. Usp. „*...787. godine 7. opći, drugi nicejski.* Bavio se štovanjem slika i oglasio ga dopuštenim; štovanje se oštro razlikuje od obožavanja, koje ide samo Boga;“ Vidi u Franzen, August, *Pregled povijesti Crkve,* str. 74. Vidi i Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“, u *New Catholic Encyclopedia,* Volume VII, His to Jub, p. 1048.

[135] Vidi *Urbis et Orbis,* ASS 23 [1890] 255. Te *Aeterni patris* ovdje iz djela: Sancti Thomae Aquinatis, Doctoris Angelici, *Opera omnia,* iussus impensaque Leonis XIII. P. M. edita – Tomus primus, Commentaria in Aristotelis libros Peri hermeneias et Posteriorum analyticorum cum synopsibus et annotationibus Fr. Thomae Mariae Zigliara, Ordinis praedicatorum, S. R. E. Cardinalis, Romae, ex Typographia polyglotta, S. C. de Propaganda fide, MDCCCLXXXII, vidi p. X. Vidi također u Smolinsky, Heribert, „Kirchenlehrer (K), Kirchenlehrerin (Kn.).“, *Lexikon für Theologie und Kirche,* sechster Band, Kirhengeschichte bis Maximianus, red. Walter Kasper, Herder-Freiburg-Basel,Wien, 2006, (stupac) 21.

[136] U tom smislu valja uputiti na članak koji se izravno ne bavi Ivanom Damaščanskim, ali upućuje na važnost Ivana Damaščanskoga kao filozofa i teologa. Vidi Gromov, Mihail Nikolaevič, „Ruska srednjovjekovna filozofija kao kulturno-povijesni fenomen“, *Filozofska istraživanja* 48, God. 13 (1993), Sv. 1 (97-113). Posebno str. 100, 101. i 102.

2.2. Izvori o Ivanu Damaščanskome

Prvi životopis Ivana Damaščanskoga napisan je na arapskom jeziku.[137] Arapski tekst nije sačuvan, ali se na njemu temelji grčki životopis kojeg je sastavio jeruzalemski patrijarh Ivan VII. Radi se o *Vita S.P.N. Joannis Damasceni*[138] kojeg je Migne uvrstio u svom izdanju uz djela Ivana Damaščanskoga.[139] Stoga su od važnosti podaci koji su na sređen i jezgrovit način prikazani u već navođenoj doktorskoj disertaciji Stjepana Duvnjaka. Duvnjak upućuje kako o Damaščanskome govori Teofan[140] koji kaže da je u sirijskom Damasku svijetlio svećenik i redovnik Ivan Zlatostruni (Ηρυσόροας), sin Mansura, čuveni učitelj koji je životom i učenjem bio ispred svih. Takva svjedočanstva daju i *Synaxarium Ecclesiae Cosntantinopolitanae*[141] čiji izvori sežu u 9. st. te *Menologij*[142] kojeg je dao redigirati car Bazilije II.[143] na prijelazu u 11. st. Izvještaj u *Suida leksikonu*[144] koji datira oko 1000. g. isti je onom pisca iz druge četvrtine 9. st., koji je proširio rječnik Hesihija iz Mileta, posljednjeg poganskog kroničara. Isti je pisac, biografijama pisaca helenističkog svijeta, što ih je sastavio Hesihije, pridodao i crkvene pisce.[145]

---

[137] Vidi Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 29, posebno bilješka 2.

[138] PG 94, 430.

[139] Vidi Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 29, posebno bilješka 2.

[140] Teofan – grč. Θεοφάνης, rođen oko 760, a umro 818. Monah pobjednik nad ikonolatrima. Napisao nastavak svjetske kronike Georgija Sinkela *Kronografija /Χρονογραφία*, za razdoblje od 284-813. Izvori po kojima je izradio kroniku su nestali. Uz Nikeforovu *Kratku historiju* glavni izvor povijesti Bizanta 7. i 8. st. Važan i za historiju južnih Slavena. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 8 Š-Žva, str. 178.

[141] Vidi više Trombley, Frank R.; Patterson Ševčenko, Nancy, „Synakxarion (συναξάριον)", *The Oxford Dictionary of Byzantium,*Volume 2, Esto-Nika, p. 1991.

[142] Vidi Patterson Ševčenko, Nancy, „Menologion of Basil II (Vat. gr. 1613).", *The Oxford Dictionary of Byzantium,*Volume 2, Esto-Nika, pp. 1341- 1342.

[143] Bazilije II, bizantski car, 976-1025, rođen u Carigradu 958, a umro 15. prosinca 1025. Možda najveći od bizantskih vladara, nazvan također *Ubojica Bugara*, bio je izvanredan vojskovođa, upravitelj i državnik. Više o tome u Higgins, M. J., „Basil II, Byzantine emperor", u *New Catholic Encyclopedia,* Volume II, Baa to Cam, p. 147.

[144] Vidi u Kazhdan, Alexander, „Souda (Σοῦδα)," *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 3, Nike-Zygo, pp. 1930-1931.

[145] Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 16. Posebno bilješka 5.

Postoje, naravno i drugi izvori koji spominju Ivana Damaščanskoga. S obzirom da bi takvi izvori opteretili preglednost rada, nalaze se u bilješci.[146]

[146] Navode se izvori koji svjedoče bilo o samome Ivanu Damaščanskome bilo o njegovim djelima. Držeći se Mignea, ovdje se navode latinska imena tih izvora. Osim grčkog, uglavnom su i pisana latinskim. Usput vidi PG 94, 430-518. Izvori: *Vita S.P.N. Joannis Damasceni* a Joanne Patriarcha Hierosolymitano Conscripta. Usput Vidi također: PG 94, 420 - 490; *Ex Menologio* – 4 Decembris, Suavi Joannes terram ubi impleviti sono, Pergit novos daturus in caelis modos. Menologij, grč. μηνολόγιον – od μήν – mjesec i λόγος – u smislu kataloga ili popisa, to je zbirka životopisa složenih po datumu slavlja pojedinog sveca u crkvenom kalendaru.Više o tome Patterson Ševčenko, Nancy, „Menologion (*μηνολόγιον*, from *μήν,* 'month', and *λόγος,* 'catalog'),“ *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, p. 1341; *Ex MS. Synaxario Basilii imperatoris* Apud Cryptam-Ferratam, ad diem 29 Novembris, Commemoratio S.P.N. Joannis monachi et presbyteri Damasceni. Sinaksarij, grč. συναξάριον, zbirka jednostavnih bilježaka ili jako kratkih biografija svetaca. Radi se o crkvenom kalednaru nepomičnih svetkovina s odgovarajućim lekcijama.Više o tome Patterson Ševčenko, Nancy, „Menologion of Basil II (Vat. gr. 1613).“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, pp. 1341 -1342. te Trombley, Frank R.; Patterson Ševčenko, Nancy, „Synakxarion (συναξάριον)“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 3, Nike-Zygo, p.1991; *Synodus septima generalis quea Nicaeae in Bithynia celebrata est. Act. 6. Epiphanius contra anathematismos pseudo-synodi de Joanne, Actione septima ejusdem synodi; Stephanus monachus Byzantinus auctor Vitae S. Stephani junioris martyris, Stephanum de Joanne Damasceno sic locutum refert; Nicephorus Constantinopolitanus in historia, ubi de conciliabulo Constantini Copronymi imp.; Theophanes in Chronographia ad annum 13 Leonis Isauri, Item ad annum 19 Leonis, ubi de Petro Majumensi; Anastasius Bibliothecarius Theophanis interpres ambo ista de Joanne Damasceno testimonia ad hunc modum Latine reddidit; Joannes Zonaras lib. XV, §6, ubi de conciliabulo Copronymi; Cadrenus in compendio historiarum ad annum decimum Leonis Isauri; Suidas in Joanne Damasceno,* Souda/Suda/Suida, grč. Σοῦδα, naziv leksikona, značenje same riječi vjerojatno je *bedem* ili *obrambeni jarak* ili možda i riječi poput *plota, ograde.* Naslov je u 12. st. krivo razumljen, pa ga je Eustahije Solunski protumačio kao ime stanovitog Suide. Datum njegove kompilacije je prijeporan, vjerojatno oko 1000. godine. Više o tome Kazhdan, Alexander, „Souda (Σοῦδα),“ *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 3, Nike-Zygo, p. 1930; *Ex Menaeis ad diem 4 Decembris,* Menaeis, menaion, grč. μηναῖον od μήν – mjesec, zbirka je od dvanaest liturgijskih knjiga, svaka za jedan mjesec. Sadržavaju različite himni i druge tekstove - lekcije, sinaksarijske bilješke, kanone - prikladne za vesperes i orthros svake pojedine nepomične svetkovine. Prvi sistematski menaioni pojavljuju se u rukopisima iz 11. i 12. st. O tome više Taft, Robert F., „Menaion (*μηναῖον,* from *μήν*, 'month'),“ *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, p.1338; *Ex Martyrologio Romano, ad diem 6 Maii; In additionibus Carthusianorum Coloniensium ad Usuardi Martyrologium; Ex Martyrologio Maurolyci annis 1564, 1570 et 1578, Venetiis edito; Sigebertus Gemblacensis libro de viris illustribus cap. 75; Hugo Etherianus, de haeresibus quas Graeci Latinis devolvunt, lib. III, cap. 7 i cap. 12; Ptolemaeus Lucensis ordinis Praedicatorum, Torcellensis episcopus, in Historia ecclesiastica ms., ubi de Eugenio III, pontifice; Ex libro Joannis Becci patriarchae Constantinopolitani de processione Spiritus sancti, cap. 12, n. 19, t. II, Graeciae orthodoxae; Ex ejusdem Joannis Becci oratione II, in tomum Cyprii. Graec, orthod. T. II; Ex Volaterano; Ex Joannis Trithemii De scriptoribus ecclesiasticis libro; Ex epistola Joannis Canonis Norimontani, ordinis Praedicatorum, ad beatum Rhenanum Selestensem de liboro Gregorii Nysseni De creatione hominis; Ex beati Rhenani epistola ad Jacobum Fabrum Stapulensem praeceptorem suum.* Nekoliko pisma na francuskom jeziku iz 17. st., koje Migne navodi pod zajedničkim naslovom: *Illustrissimorum atque doctissimorum praesulum DD. Caroli Monchal, archiepiscopi Tolosani et Josephi Mariae Suarez, episcopi Vasionensis, de edendis operibus sancti Joannis Damasceni.* Usput, kada su izašla tri sveska s djelima Ivana Damaščanskog PG 94, 95, i 96. Ivan Damaščanski još nije bio proglašen naučiteljem Crkve.

2.3. Djela Ivana Damaščanskoga[147]

2.3.1. Opće napomene o djelima

Djela su Ivana Damaščanskoga raspoređena u izdanju Mignea u tri sveska kako se niže tumači. Svesci su zapravo svojevrstan pretisak djela Sancti Patris Nostri, Joannis Damasceni, monachi, et presbyteri hierosolymitani, *Opera omnia quae exstant, ...*[148] što ga je priredio francuski dominikanac Michael Lequien[149] 1712. godine u dva sveska.

---

[147] Za obradu odlomka o djelima Ivana Damaščanskoga koriste se: Migne, J. P., *Patrologiae cursus completus,* Series graeca prior, Patrologiae graecae tomus XCIV, XCV i XCVI, Paris, 1864. Također, i kritičko izdanje djela Ivana Damaščanskoga koje je počeo izdavati pokojni benediktinac Bonifacije Kotter. Kotter, Bonifatius, (ed.) *Die Schriften des Johannes von Damaskos,* Patristische Texte und Studien, Walter De Gruyter, Berlin – New York.
I - *Institutio elementaris, Capita philophica /Dialectica/* (i u dodatku) *Die philosophische Stücke aus cod. Oxon. Bodl. Auc. T.I. 6,* 1969; II - *Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορτθοδόξου πίστεως – Expositio fidei,*1973; III - *Contra imaginum calumniatores orationes tres,* 1975; IV - *Liber de haeresibus, Opera polemica,* 1981. i V- *Opera polemica et hagiographica,* 1988. Valja naglasiti da se početni korisni podaci o životu i djelima Ivana Damaščanskoga mogu pronaći u Izvatku doktorske disertacije Stjepana Duvanjaka. Vidi Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina,* str. 29, bilješka 2. Te *Patrologia,* ur. Angelo di Berardino, vol. V, pp. 233-242. Angelo di Berardino smjestio je Ivana Damaščanskoga u grčku literaturu sirijskog područja. Prvo govori o životu Ivana Damaščanskoga, iza kojega slijede popis općih uvoda i biografija. Donosi podjelu djela, gdje se upućuje i na izdanja djela Ivana Damaščanskoga te prijevode na moderne jezike. Podjela je ovakva: dogmatski spisi, moralni i asketski spisi, egzegetski spisi, hagiografija, propovijedi i pjesništvo. Angelo di Berardino govori o teološkoj misli Ivana Damaščanskoga i to o literarnim karakteristikama djela i orijentalnom redovništvu. Nakon toga razrađuje pojedine doktrine – Trojstvo i utjelovljenje, mariologiju, slobodu i milost te teologiju slika. Na kraju obrađuje njegov utjecaj na kasniju teološku misao te daje popis najvažnijih studija. Kako bi se izbjeglo pretrpavanje teksta suvišnim podacima za ovaj rad, ali i zbog činjenice što se neće ulaziti u detaljnu razradu djela Ivana Damaščanskoga, navodi se u bilješkama *popis* njegovih ostalih djela s latinskim nazivima bez grčkih izvornika, kako stoje u Migneu, PG 94-96.

[148] Puni naziv djela, na grčkom i latinskom jeziku: ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ - *Sancti patris nostri Joannis Damasceni Opera omnia quae exttannt, et variis editionibus, et codicibus manu exaratis,* (Gallieanis), Italicis (et) Anglicis, collecta, recensita, Latine versa, atque annotationibus illustrata, cum praeriis Dissertationibus, (et) copiosis indicibus, Opera studio P. Michaelis Lequien, Morino – Boloniensis, Ordinis F. F. Praedicatorum, editio Novissima Veneta, Longe Aliis accuratior Tomus Primus Venetiis M.D. CC XLVIII (1748) Apud Jo: Baptistam Abbrizzi Hieron. Fil. ET TAPIS Gasparis Ghirardi, Superiorum permissum ac privilegio.

[149] Le Quien, Michel, dominikanac, teolog i povjesničar Istočne Crkve. Rođen je 1661. u Boulogne-sur-Mer, a umro u Parizu 1733. Nakon studija na Plessis Collegeu u Parizu, Le Quien ulazi u dominikanski red, u kojem je služio kao knjižničar u samostanu Saint-Honoré u Parizu i posvetio svoj život znanstvenom studiju. Savladao je hebrejski, grčki i arapski, pomagao je znanstvenicima i bio prijatelj Bernarda Montfaucona. Izdao je djela: *Défense du texte hébreu et de la version Vulgate* (Pariz, 1690), *Panoplia contra schisma Graecorum* (Pariz, 1718), izdano pod pseudonimom Stephanus de Altamura Ponticensi. Izradio je još uvijek standardno, premda nepotpuno izdanje *Opera omnia* sv. Ivana Damaščanskoga (2 sveska, Pariz, 1712, PG 94-96), *Oriens Christianus* (3 sv., postumno, Pariz, 1740). Le Quien je također napisao monografiju o Boulogne-sur-Mer i ostavio nedovršeno izdanje *Opera omnia Leonitii Byzantini.* Vidi više u Beaudry, J., „Le Quien, Michel," *New Catholic Encyclopedia,* Volume VIII, Jud to Lyt, p. 672.

Služeći se pristupačnim sadržajem, i komentarima u Migneu te nekim drugim priručnicima i enciklopedijama donosi se popis tih djela u bilješkama ovoga rada. Radi se o djelima u Migneovu svesku 94,[150] svesku 95,[151] i svesku 96.[152] Iako većina tih djela možda i nisu poznata hrvatskim renesansnim piscima, teme koje obrađuje u tim zasebnim djelima donekle su dotaknute u cjelovitom smislu u ***Πηγὴ γνώσεως,*** tj. trećem dijelu *De fide orthodoxa,* a kojega hrvatski renesansni pisci u određenoj mjeri poznaju. S obzirom da hrvatski renesansni pisci poznaju barem tri djela Ivana Damaščanskoga: ***Πηγὴ γνώσεως,*** *De sacris imaginibus* i *Vita Barlaam et Joasaph,* nije na odmet da se spomenu i druga djela, bilo ona za koja se sigurno zna da su njegova, bilo ona koja mu se pripisuju, kao što je slučaj s *Vita Barlaam et Joasaph.*

Stoga, djelo koje valja pomnije obraditi i opisati je ***Πηγὴ γνώσεως.*** Djelo je zanimljivo iz razloga što se hrvatski renesansni pisci uglavnom pozivaju na njega, tj. treći dio *De fide orthodoxa.* Iznimka je jedino Marko Marulić koji se više zanima za osobu i moralne vrijednosti Ivana Damaščanskoga, što dakako ne znači da ne poznaje *De fide orthodoxa.* Zanimljivo je da koristi roman *Vita Barlaam et Joasaph* koji se inače pripisuje Ivanu Damaščanskome, no, barem izrijekom, ga ne dovodi u vezu s Ivanom Damaščanskim. O djelu *Barlaam i Josafat* biti će više govora u poglavlju o Marku Maruliću. Ostali hrvatski renesansni pisci - Benedikt Kotruljević, Juraj Dragišić, Matija Vlačić Ilirik, Frane Petrić, Pavao Skalić i Nikola Vitov Gučetić čitaju i koriste uglavnom *De fide orthodoxa,* ponajviše I. i II. knjigu ovoga djela, ali i III. i IV, a Frane Petrić i Pavao Skalić čak navode i dijelove rečenica u grčkom izvorniku.

---

[150] Djela se nalaze popisana na kraju sveska 94. u Ordo rerum. Vidi PG 94,1603-1608. Također vidi podaci u Migneu PG 94, 25 – 32. U svesku se 94. osim ***Πηγὴ γνώσεως*** nalaze još i djela, ovdje latinske inačice: *Pro sacris Imaginibus Orationes tres (Adversus eos qui sacris imagines calumniantur)*; *De recta Sententia liber*; *Tractatus contra Jacobitas*; *Dialogus contra manichaeos*; *Disceptatio Christiani et Saraceni* te *Opusculi de Draconibus et Strygibus fragmentum.*

[151] Djela se nalaze popisana na kraju sveska 95. u Ordo rerum. Vidi PG 94, 1587-1592. Također vidi podaci u Migneu PG 94, 31-42. Svezak 95. sadrži djela: *De sancta Trinitate*; *De hymno trisagio*; *De sacris jejuniis*; *De octo spiritibus nequitiae; De virtutibus et vitiis* (Po *Patrologia,* koju je uredio Angelo di Berardino djela *De virtutibus et vitiis i De octo spiritibus nequitiae* nisu autentična); *Institutio elementaris ad dogmata*; *De natura composita contra Acephalos*; *De duabus in Christo voluntatibus*; *Dissertatio adversus Nestorianorum haeresim*; *Fragmenta*; *Epistola de hoc, „Quid est homo?“*; *Canon paschalis; Oratio de his qui in fide dormierunt; Epistola de confessione*; *De sacris imaginibus adversus Constantinum Cabalinum*; *Epistola de sacris imaginibus, ad Theophilum imp*; *De Azymis*; *De corpore et sanguine Christi*; *Fragmenta*; *Declaratio fidei,* koju je Lequien prvi uredio; *Expositio in Epistolas Pauli*; *Sacra Parallela*, djelo koje je raspoređeno u 24 slova grčkoga alfabeta. Slovo A sadrži 51 naslov, B 13 , Γ 15, Δ 30, E 31, Z 5, H 3, Θ 13, I 7, K 13, Λ 4, M 14, N 5, Ξ 3, O 12, Π 38, P 1, Σ 24, T 6, Y 13, Φ 13, X 5, Ψ 2, Ω 1. Ukupno 320 pitanja ili problema.

[152] Djela se nalaze popisana na kraju sveska 96. u Ordo rerum. Vidi PG 94, 1563-1568. Vidi također podaci u Migneu PG 94, 51-64. Svezak 96. sadrži djela: *Sacra Parallela,* nastavak (od slova Θ u svesku 96); *Excerpta ex Parallelis Rupefucaldinis; Homiliae.* U hrvatskom se jeziku pojavio trudom prof. Marijana Mandaca (OFM) prijevod nekih propovijedi Ivana Damaščanskoga. Radi se o: Ivan Damaščanski, *Svečani govori o Djevici Mariji,* prev. Marijan Mandac, Kršćanska sadašnjost - Služba Božja, Zagreb-Split, 2011. Usput vidi Mandac, Marijan, „Naziv Bogorodica za djevicu Mariju u otačko doba*“, Služba Božja* 48 (2008), br. 4, str. 347 – 379; *Precatione tres; Carmina et Cantica*; Kod Lequiena se ne nalazi:*Vita Barlaam et Joasaph*; *S. Artemii Passio*; *Joannis orthodoxi Disputatio cum Manichaeo*; *Disputatio Saraceni cum Christiano*; *Liber adversus Iconoclastas*; *Hymni*; *Fragmenta in Matthaem.*

2.3.2. Πηγὴ γνώσεως

Πηγὴ γνώσεως se drži kao najvažnije djelo Ivana Damaščanskoga. Na latinski je prevedeno kao *Fons scientiae*. Djelo[153] je posvećeno njegovu pobratimu Kuzmi, biskupu Majume, a sastoji se od Prologa[154] i tri knjige: Κεφάλαια φιλοσοφικά,[155] Περὶ αἱρέσεων ἐν συντονίᾳ, πόθεν ἤρξαντο καὶ πόθεν γεγόνασιν[156] i Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.[157] Moglo bi se, kao glavnu osobinu djela, ustvrditi da se radi o svojevrsnom teološko-filozofskom kompendiju čije se teološke tj. kršćanske teme izlažu teološkom metodom s dobrim filozofskim utemeljenjem.

2.3.2.1. Dijalektika (Κεφάλαια φιλοσοφικά)

Filozofska poglavlja tzv. *Dijalektika*, sastoji se od 68 poglavlja. U tih 68 poglavlja, koja se temelje na Aristotelu[158] i novoplatoničaru Porfiriju obrađuju se teme i pojmovi kao što su znanje, filozofija, biće (supstancija i akcident), riječ, podjela, određenje, rod, vrsta, jedinka, razlika, svojstvo, subjekt, pojmovi, različiti odnosi pojmova, o deset kategorija („najrodovniji rodovi“), o osobi, hipostazi, o kretanju, o sudu itd.[159] Latinski naziv djela je *Capita philosophica*.

2.3.2.2. O herezama (Περὶ αἱρέσεων ἐν συντονίᾳ, πόθεν ἤρξαντο καὶ πόθεν γεγόνασιν)

Obrazlaže sto i jednu herezu (krivovjerje) od kojih su danas neke manje ili više poznate. Latinski naziv djela je *De haeresibus*. Ivan Damaščanski krivovjerjima ili/i sektama smatra redom: barbarizam, skitizam, helenizam, judaizam; razne grčke filozofske škole i gnostičke

---

[153] Služeći se tradicijom, koju nužno uvijek ne navodi, ali koju čine npr. Ivan Zlatousti, Grgur Nazijanski, Pseudo-Dionizije Areopagit ili neki drugi kršćanski pisci Ivan Damaščanski zapravo stvara kompendije njemu tada poznatog znanja. Ponešto o tim problemima vidi: Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“, *New Catholic Encyclopedia,* Volume VII, His to Jub, pp. 1047-1049.
[154] PG 94, 521-526.
[155] PG 94, 529-676.
[156] PG 94, 675-780.
[157] PG 94, 781-1228.
[158] Usput „ST JOHN OD DAMASCUS, the last of the Greek fathers and the first of the long line of Christian Aristotelians, ...“ Vidi u *Butler's Lives of the Saints,* Complete edition, edited, revised and supplemented by Herbert Thurston, S. J., and Donald Attwater, Volume I, January – February – March, P. J. Kenedy & Sons, New York, 1956, p. 689. Vidi i. Hristu, Panajotis K., „Sveti Jovan Damaskin – Život, spisi, učenje“, u Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* Πηγὴγ νώσεως; Filosofska poglavlja, Φιλοσοφικὰ Κεφαλαῖα; Tačno izloženje Pravoslavne vere, Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορτθοδόξου πίστεως; (bez dela *O jeresima* - Περὶ αἱρέσεων), prev. S. Jakšić, Jasen, Beograd-Nikšić, [4]2006, str. 21.
[159] „Sadržaj“ u Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja*, str. 5-7. PG 94, 1605-1606.

sekte: pitagorejci i peripatetici, platonici, stoici, epikurejci, samaritizam, samariti – četiri vrste: gorteni, sebeji, eseni, dositeni te ostale hereze.[160]

U popisu gore tek nekoliko izabranih i navedenih „hereza“ primjećuje se da se u Ivana Damaščanskoga pojavljuje sklonost, slična kao i u renesansnih filozofa, a koja se odnosi na odnos filozofije i teologije, možda i kršćanskog učenja kao istinske filozofije,[161] tj. na sklonost da se te dvije humanističke grane ne moraju uvijek, nužno, oštro razlikovati. Pa se među herezama tj. sektama nalaze i filozofske škole poput: pitagorejca, peripatetika, platonika, stoika i epikurejaca. Također valja naglasiti da su od krivovjerja za Ivana Damaščanskoga vjerojatno najznačajnija bila ikonoklazam i islam. O tome svjedoče i njegova zasebna djela kao što su *Pro sacris Imaginibus Orationes tres (Adversus eos qui sacris imagines calumniantur)* i *Disceptatio Christiani et Saraceni.*[162] Inače na knjigu *O herezama* poziva se Nikola Vitov Gučetić u djelu *Discorsi della Penitenza.*[163]

2.3.2.3. O pravoj vjeri (Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως)

Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως na slavenski je preveo Ivan egzarh Bugarske,[164] u kasnom 9. st., a na arapski su dijelovi djela prevedeni u ranom 10. st., latinski je prijevod

---

[160] Dalje se navode hereze, (sedam) judejskih hereza: gramatičari/pismoznanci, farizeji, saduceji, hemerobaptiste, oseni, nazareji, herodijani, simonijani, menandrijani, saturnilijani, basilidijani, nikolaiti; gnostici, karpokratijani, kerintiani, nazareni, ebioniti, valentinijani, sekundijani, ptolemaiti, markoseji, kolorbaseji, herakleonite, ofiti, kainiti, setiani, arhontici, kerdonijani, marcionisti, lukianisti, apelejani, severijani, tatijani, enkratiti, katafrigi, pepuzijani, tesareskedekatiti, alogi, adamjani, sampseji (elkesaiti), melkisedekijani, bardesianisti, noecijani, valezi, katari, angelici, apostolici, sebelijani, origenisti, origenisti različiti, paulinisti, manihejci, hijerakiti, melecijani, arijanci, audijani, focijani, marcelijani, semiarijanci, pneumatomahi, erijani, ecijani, dimokriti, antidikomarijaniti, koliridijani, masalijanci, nestorijanci, eutihijanisti, egiptijani, aftartodoketi, agnoti (temistijani), barsanufiti (semidalite), hikete, gnozimahi, heliotropiti, tnetopsihiti, agonikliti, teokatagnosti, kristoliti, etnofroni, donatisti, etikoproskopti, parermeneuti, lampecijani, monoteleti, autoproskopti, ismaeliti (agareni/saraceni), kristianokategori (ikonoklasti). Imena krivovjera navedena su i uspoređena s latinskim i grčkim jezikom kako i stoje u Migneu s neznatnim prilagođavanjima hrvatskom jeziku. Naravno unutar ove knjige Ivan Damaščanski razlikuje hereze, sekte i šizme, međutim hereze ili krivovjerja nisu presudne za temu doktorske disertacije pa se upućuje na moguću opću literaturu: npr. Šagi-Bunić, Tomislav J., *Povijest kršćanske literature,* Prvi svezak – Patrologija od početaka do Sv. Ireneja, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, [2]1998. *Velika povijest Crkve,* ur. Hubert Jedin, Treći svezak – Srednjovjekovna Crkva, Prvi polusvezak – Od crkvenog ranog srednjeg vijeka do grgurovske reforme, u djelu postoje osvrti i opaske na Ivana Damaščanskoga i to na str. 8, 35, 54ss, 57, 180, 467. i 521. Također Franzen, August, *Pregled povijesti Crkve.*

[161] Vidi također PG 94, 533-536.

[162] Kako ikonoklazam i islam nisu primarni interes ovoga rada, nanovo se upućuje na ovdje navedena djela i sveske kao što su *Velika povijest Crkve,* ur. Hubert Jedin, str. 8, 35, 54ss, 57, 180, 467. i 521.

[163] Valja ipak napomenuti da ovo djelo tek spominje Nikola Vitov Gučetić u *Discorsi della Penitenza,* djelo koje je već navedeno u bilješci 75. ovoga rada uz poglavlje: ***1. RENESANSA I HRVATSKI RENESANSNI PISCI.***

[164] Ivan Egzarh je bugarski pisac s kraja 9. st. i početka 10. st. Po tradiciji je učenik slavenskog Apostola Metodija. Uživao je velik ugled na dvoru bugarskog cara Simeona. Preveo je na starobugarski jezik dijelove teološkog traktata Ivana Damaščanskoga, a sam je napisao teološki spis *Šestodnev.* Njegovi su spisi dragocjeni spomenici najstarijeg perioda staroslavenske literature. Pripremljeno i neznatno izmijenjeno služeći se s: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 3 Foc-Iw, Zagreb, 1977, str. 715.

započeo Burgundio iz Pise 1148, a dalje prijevode, zajedno s *Dijalektikom* načinio je Robert Grossetesta, biskup Linkolna 1235.[165] Na latinski je djelo prevedeno kao *De fide orthodoxa.* Djelo je na Zapadu podijeljeno u četiri knjige, prva knjiga sadrži 14 poglavlja, druga 30 poglavlja, treća 29 poglavlja, a četvrta 27 poglavlja.[166]

Ivan Damaščanski u I. knjizi *De fide orthodoxa* raspravlja o božanskoj neshvatljivosti, uz primjedbu da ne treba istraživati ono što nije predano kršćanskom tradicijom. U skladu s time govori o izrecivom i neizrecivom, poznatom i nepoznatom. Donosi dokaze za postojanje Boga, govori što je Bog i da je on neshvatljiv, donosi dokaze kako je jedan Bog. Govori o Logosu Božjem, donosi „racionalni“ dokaz o Duhu Svetome, a govori i o Svetoj Trojici. Raspravlja i o onome što se o Bogu govori, o Božjem jedinstvu i razdijeljenosti, o onome što se o Bogu kao „tjelesnom“ govori, o Božjem prostoru i neopisivosti božanstva i svojstvima Božanske naravi.

U II. knjizi raspravlja o vremenu - vijeku, stvaranju, anđelima, đavolu i demonima, vidljivoj tvorevini - stvorenjima, nebu, svjetlosti, vatri, Suncu, Mjesecu i zvijezdama, o zraku i vjetrovima, vodama, zemlji i onome što je iz nje te o raju. U knjizi se nalazi i više antropoloških sadržaja, tako da se između ostaloga bavi: čovjekom, uživanjima, tugom, strahom, gnjevom, maštom, osjetilima, razumom, pamćenjem, razumom i riječju koja se izgovara, strašću i energijom, voljnim i nevoljnim, onime što je u ljudskoj vlasti - samovlasti, onime što se događa. Bavi se i pitanjem zbog čega je čovjek stvoren sa slobodnom voljom, o onome što nije u čovjekovoj moći, o „predviđanju“ te o božanskom predznanju i predodređenju.

Damaščanski u III. knjizi raspravlja o božanskoj ekonomiji, Božjoj brizi o čovjeku i o čovjekovu spasenju. O načinu začeća Boga Logosa i o Njegovu božanskom utjelovljenju. O dvije naravi, a upereno protiv monofizita, o načinu međusobnog zajedništva i prožimanja dviju naravi u Krista (o broju naravi u Kristu). Problematika koja se bavi time kako se cjelokupna božanska narav, u jednoj od svojih osoba, sjedinila s cjelokupnom ljudskom naravi, a ne samo njezin dio s dijelom ljudske naravi. O jednoj složenoj osobi Boga Logosa. Obrađuje neka pitanja kao što su: spadaju li naravi Gospodnje u nerazdjeljivu ili u razdjeljivu količinu, postoji li narav bez hipostaze? Zatim govori o *Trisvetoj pjesmi*. Govori o naravi i razlici, o sjedinjenju i utjelovljenju, koji se primjećuju vezano s vrstom i jedinkom, i o tome kako treba shvatiti riječi

---

[165] Vidi Parry, Ken, „John of Damascus (c. 665.749)“, *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity,* p. 271.

[166] U Migneu raspoređeno: PG 94, 790-1228; Kotter - II: *Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορθοδόξου πίστεως – Expositio fidei,*1973, pp. 7-239. Postoje dakako starija izdanja koja imaju drukčiju razdiobu. Tako npr. Joannis Damasceni, *De orthodoxa fide,* Libri IV. Jacobo Fabro Stapulensi interprete. In gratiam atque usum SS. Theologiae Studiosorum separatim excusi. MARPURGI, Excudebat Paulus Egenolphus. c I ɔ I ɔ CII. U ovdje navedenom primjerku I. knjiga sadrži 19. poglavlja, II. knjiga 30. poglavlja, III. knjiga 29. poglavlja, a IV. knjiga 28. poglavlja. Takvim su se izdanjima vjerojatno služiti i hrvatski renesansni pisci. Moguće pronaći na: https://books.google.hr/books?id=XJNAAAAAcAAJ&hl=hr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false (14.03.2015.)

jedna narav Boga Logosa utjelovljena. Mariološke teme, upućene protiv nestorijanaca, da je Sveta Djevica Bogorodica. Također o svojstvima dviju naravi, o voljama i slobodama, o energijama Isusa Krista. Raspravlja s onima koji tvrde da ako su u čovjeka dvije naravi i dvije energije, onda je nužno da su u Krista tri naravi i energije. Raspravlja o oboženju naravi tijela Gospodnjeg i Njegove volje. Još ponešto o dvjema voljama, slobodnoj volji te o umovima, znanjima i mudrostima. Nadalje raspravlja o bogočovječoj energiji, o naravnim i neporočnim strastima, o neznanju i služenju, o napretku, o strahu Gospodnjem, o Molitvi Gospodnjoj, o usvojenju, o stradanju tijela Gospodnjeg i o nestradavanju Njegove božanske naravi. O tome da je božanstvo Logosa ostalo neodvojivo od duše i od tijela i u smrti Gospodnjoj te da ostaje jedna osoba, zatim o propadljivosti i truležnosti, a na samom kraju treće knjige o silasku nad had tj. pakao.

Knjiga IV. obrađuje tematiku vezanu za događaje poslije uskrsnuća, o sjedanju s desne strane Ocu. „Rasprava“ s onima koji tumače ako su u Krista dvije naravi da se onda ili klanjajući se stvorenoj naravi klanja i stvorenju, ili da se jedna narav smatra dostojnom klanjanja, a druga ne. Obrađuju se i problemi: očovječenja Sina Božjeg, a ne Oca ili Duha Svetog te što je tim očovječenjem postigao. Je li osoba Kristova stvorena ili nestvorena? O tome kada je Krist tako nazvan. Pitanja poput: ako je Sveta Bogorodica rodila dvije naravi, jesu li obje i na križu visjele? Ili, zašto se jedinorođeni Sin Božji naziva prvorođeni? Raspravlja se i o vjeri i krštenju, o raspeću, o klanjanju prema istoku, o svetim i prečistim otajstvima Gospodnjim, o rodoslovlju Gospodnjem te o svetoj Bogorodici. O poštivanju svetaca i njihovih moći, o ikonama, o *Svetom Pismu*, o onome što se o Kristu govori, o tome da Bog nije uzročnik zla te da ne postoje dva načela. Pitanje, zbog čega je Bog, znajući unaprijed one koji su imali da zgriješe i da se ne pokaju, ipak ih stvorio? Te o zakonu Božjem i zakonu grijeha, protiv judejskog učenja o suboti, o djevičanstvu, o obrezanju, o Antikristu i uskrsnuću.[167]

[167] Vidi također „Sadržaj“ u Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja*, str. 7-11.

3. UTJECAJ IVANA DAMAŠČANSKOGA NA JURJA DRAGIŠIĆA

3.1. O djelu De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus[168]

Djelo *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus*[169] napisano je za Dragišićeva boravka u Dubrovniku, a tiskano je 1499. u Firenci. Radi se o dijalogu[170] koji se odvija između plemenitih dubrovačkih građana, a u raspravi sudjeluje i Juraj Dragišić, latinskim imenom Benigni.

---

[168] Jedan od primjeraka djela *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* koji je korišten za navode u radu čuva se u Zagrebu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Prvih nekoliko stranica nedostaje, a nadomještene su fotokopiranom građom. GEORGEI BENIGNI ORDINIS Minorum sacraru(m) litterarum professoris ad illustrem atq(ue) religiosum Epidaurinum seu Rhacusinum Senatum in librum de natura caelestium spirituum quos angelos uocamus p(er) hoemium incipit foeliciter... Explicit opus de Natura Angelica. Impressum cum maxima diligentia Florentiae. XIII Kalendas Augusti. M.CCCC.LXXXXIX, (RI-4°-53). Jedan se primjerak također čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (Sign: Ink. II – 13), a postoji i primjerak u Dubrovniku u Samostanu Male braće te oslikani primjerak u Narodnoj knjižnici u Dubrovniku (Ink. 45). Vidi više npr. Badalić, Josip, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj,* Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, MCMLII, str. 99: „Dubrovnik *MB Ink. 122; N. Ink. 45.* Zagreb *JA Ink. II-13; S. R 16.*“ Postoji i primjerak koji se čuva u Znanstvenoj knjižnici „Juraj Habdelić“ u Zagrebu u sklopu Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove (Sign. 6055). To bi značilo da su u Hrvatskoj sigurno kataloški obrađena ukupno pet primjeraka ovoga djela. Primjerak koji se čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, a također se koristi u radu pripada ostavštini Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Vidi *Jugoslavenska knjižnica* Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Knjigotiskarna Dragutina Albrechta u Zagrebu, 1867. Str. 59. „… 11) Benigni Georgii ord Min (Dalmatae) De natura Angelica 1499.“

[169] Listovi su u inkunabuli označeni na idući način (primjerak iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti): a, az(2), a3(3), aiiii(4) te nakon toga četiri lista bez oznake; b, bz, b3, biiii te četiri lista bez oznake; c, cz, c3, ciiii te četiri lista bez oznake; d, dii, d3, diiii te četiri lista bez oznake; e, ez, e3, eiiii te četiri lista bez oznake; f, fz, fiii, fiiii te četiri lista bez oznake; g, gz, g3, giiii te četiri lista bez oznake; h, hz, h3, hiiii te četiri lista bez oznake; i, iz, i3, iiiii, te četiri lista bez oznake; k, kz, k3, kiiii te četiri lista bez oznake; l, lz, l3, liiii te četiri lista bez oznake; m, mii, miii, miiii te četiri lista bez oznake; n, nii, niii, niiii te četiri lista bez oznake; o, oz, o3, oiiii te četiri lista bez oznake; p, pz, p3, piiii te četiri lista bez oznake; q, qii, qiii, qiiii te četiri lista bez oznake + dva dodatna. Ukupno 130 listova.

[170] Govoreći o pojavljivanju samog Dragišićeva lika u dijalogu, valja nešto napomenuti i o problematici dijaloga uopće. „Prema Aristotelu, prvi pisac dijaloga bio je Aleksamen iz Tea, no utemeljiteljem ovoga književnog oblika smatra se Platon, čiji je tip dijaloga, koji poklanja pažnju karakterizaciji likova i dramatskoj situaciji iz koje izrasta diskusija, ostao glavni uzor i stoljećima nakon njegova utemeljenja. *Sokratovske* dijaloge pisali su i drugi njegovi učenici – Antisten i Aristip – no nisu dosegnuli Platonovo majstorstvo i genijalnost u tom žanru. Aristotel, koji je po učiteljevu uzoru u početku pisao dijaloge, od kojih su najpoznatiji *Eudem* i *O filozofiji,* te peripatetičari uveli su u formu dijaloga i Prooimion (predgovor). Osim toga, postavili su samog autora glavnim sudionikom dijaloga čiji se zaključci na kraju prihvaćaju i čiji je nastup najdulji. Takav oblik dijaloga prihvatio je Ciceron, najutjecajniji rimski pisac dijaloga, koji će postati uzorom mnogim filozofima humanizma i renesanse, poglavito svojim najčitanijim dijalogom *De oratore.* Po sadržaju Ciceronovi dijalozi tematski su bliži Platonu, što se vidi već i po istoimenim naslovima *De republica* ili *De legibus,* ali uvođenjem predgovora i lika samog autora, koji se pojavljuje kao sudionik u razgovoru, bliži su obliku dijaloga Heraklida Pontskog i peripatetičkom tipu.“ Vidi u Kapec, Ivan, „Skalićeva enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku“, u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 368. i 369.

Djelo se sastoji od devet knjiga koje su raspoređene na više poglavlja u kojima se razlaže različita tematika koja se ticala razumijevanja anđela,[171] a zacijelo je odražavala filozofsko-teološke rasprave onoga vremena.[172]

---

[171] Prva se knjiga sastoji od devet poglavlja. U prvom se uspoređuje um anđela s obzirom na Boga i čovjeka. Drugo poglavlje govori o sastavljenosti, ali netjelesnosti anđela. Treće poglavlje razmatra složenost iz materije i forme, ali samo u metafizičkom, a ne u fizičkom smislu. Četvrto poglavlje raspravlja o anđelima kao živim bićima, ali ne u vlastitom, nego u peripatetičkom smislu. Peto poglavlje govori o anđelima kao nebrojivima. U šestom se raspravlja o anđelima kao zasebnoj vrsti, a razlikuju se brojem. Sedmo poglavlje govori o anđelima kao različitim vrstama od ljudske duše. Osmo poglavlje govori o besmrtnosti, a deveto o anđelima kao bićima čija su „tijela" sastavljena od vatre.

Druga se knjiga sastoji od dvadeset i tri poglavlja, neke od tema su, između ostalog, općepoznati filozofski pojmovi kao akt i potencija, anđeoski um (intelekt) općenito i s obzirom na Boga. Spominju se ponajviše skolastički autoriteti Toma, Henrik iz Ganda (Henricius Gandavensis) i Skot. Uspoređuju se između ostalih tema, čovjekova, anđeoska i Božja spoznaja.

Treća knjiga, koja se sastoji od jedanaest poglavlja, uglavnom raspravlja o volji kod anđela. Unutar rasprave o volji kod anđela, obrađuje se i tema slobodne volje, a kao autoriteti navode se Toma i Henrik iz Ganda. Raspravlja se također o trostrukoj ljubavi te posebice o naravnoj ljubavi.

Četvrta knjiga se sastoji od devet poglavlja, a raspravlja se o stvaranju anđela, nanovo se poziva na Tomu Akvinskog i Henrika iz Ganda.

Peta se knjiga sastoji od jedanaest poglavlja. Osim o anđelima raspravlja se i o Bogu i milosti, naravno s obzirom na anđele, odnosno o anđelima s obzirom na Boga. Raspravlja se i o blaženstvu anđela.

Knjiga Šesta sastoji se od dvadeset i jednog poglavlja. Raspravlja probleme kao što su grijeh, problem zla, o Luciferu, zlim anđelima, o demonima kao onima koji su upravljeni k milosti.

Sedma se knjiga sastoji od jedanaest poglavlja. Ponovno se spominju pojmovi kao kretanje, um, volja, odnos nadređenih i podređenih anđela. Spominju se već više puta spominjani Henrik iz Ganda, Toma i Scot, naravno kao glavni autoriteti među ostalim autoritetima.

Sedamnaest poglavlja čini Osmu knjigu. Spominju se rodovi, tj. vrste anđela, spominje se i obrađuju ljudska narav i ljudska volja, hijerarhija anđela. Govori se kako je svakom čovjeku dodijeljen jedan anđeo čuvar te slični problemi.

Deveta se knjiga sastoji od trinaest poglavlja. Obrađuju se različita mišljenja vezana uz definicije anđela te se raspravlja o mjestu i kretanju anđela.

[172] Iako su anđeli bića koja dolaze iz judeo-kršćanske tradicije, a kasnije ih preuzima i islam, odnosno ona bića koja možemo susretati u knjigama koje su poznate pod skupnim nazivom *Biblije,* pojmovi kojima se ovdje razmatraju su filozofski: potencija, akt, slobodna volja, kretanje, mjesto i sl. Valja svakako još jednom upozoriti na pregledni članak *Filozofska istraživanja,* 61 God. 16 (1996) Sv. 2 (509-527), str. 514. Članak je napose zanimljiv zbog ukazivanja da djelo *De natura caelestium sprituum quos angelos vocamus* nadilazi isključivo teološku tematiku te da zadire u filozofske probleme. Ivica Martinović na str. 514. navedenog članka upozorava: „Pa su, kako je vidljivo u kazalu devete knjige, mladi plemići s Dragišićem raspravljali o vječnosti kao načinu trajanja, o tome je li vrijeme neprekidnina (*continuum*) ili prekidnina (*discretum*), o tome mogu li se anđeli kretati s mjesta na mjesto neprekinutim kretanjem (*motu continuo*) i je li moguće da anđeo iz krajnosti u krajnost prijeđe ne prolazeći sredinom (*de extremo in extremum non transeundo per medium*). A to su zacijelo pitanja koja kako pretpostavljaju tako i razotkrivaju izgrađenu prirodnu filozofiju."

A kao što je rečeno osim Dragišića sudjeluju i plemeniti Dubrovčani. [173] Djelo *De natura caelestium sprituum quos angelos vocamus* počinje riječima: „Georgi Benigni Ordinis Minorum sacraru(m) litterarum professoris ad illustrem atq(ue) religiosum Epidaurinum seu Rhacusinum Senatum in librum de c(a)elestium spirituum quos angelos uocamus p(ro)hoemium incipit foelicitur“ iz čega se iščitavaju informacije o autoru i tematici djela koja u konačnici nije samo teološka, nego dotiče i filozofska promišljanja.[174] Zadaća je propitati mjesta i značenje Ivana Damaščanskoga u cjelini ovog djela i Dragišićeve angelologije.

3.2. Ivan Damaščanski u djelu De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus

Nakon samog opisa djela, u prvom redu, treba preispitati odlomke u kojima se spominje Ivan Damaščanski, a koje iznose pojedine osobe u Dragišićevu dijalogu. Ujedno valja navesti te dijelove i na latinskome kako bi se što bolje razumjelo značenje spominjanja Ivana Damaščanskog, napose u kontekstu angelologije. Odlomke i rečenice, bogate mislima i tradicionalnim učenjem o anđelima, valja razumjeti u kontekstu čitavoga dijaloga, usporediti ih potom s odlomcima u *De fide orthodoxa*, a također ih pokušati propitati u kontekstu sličnih učenja ostalih renesansnih mislioca. Vidljivo je kako se u tekstovima spominje Ivan Damaščanski kao otački autoritet uz druge otačke i crkvene autoritete i kršćanske pisce, pogotovu pozivanjem na njegovu definiciju anđela. Na pojedinim se mjestima, osim na Ivana Damaščanskoga upućuje i na II. knjigu njegova djela *De fide orthodoxa,* a u devetoj se knjizi Dragišićeva djela spominje i I. knjiga i to uglavnom povezano uz *mjesto anđela,* tj. njihovo kretanje.

---

[173] Vidljivo je da se mogu prepoznati prezimena mnogih znamenitih dubrovačkih porodica. Ostali sudionici dijaloga su Basilei, Babalii, Benesii, Bincioli, Boni, Bondii, Bocignioli, Buchii, Cabogi, Crocii, Calistii, Gradii, Georgei, Gotii, Zamagnii, Gataldi, Gondelei, Lucharii, Luchei, Mentii, Martinusii, Mlaschognii, Putei, Proculi, Palmot(a)e, Prodanelli, Restii, Arauei, Sergii, Saracchii, Thudissii, Voltii, Ceruini. O oklolnostima nastanka, razrade i izdavanja Dragišićeva djela *De natura caelestium spiritum quos angelos vacamus* pisano je u članku: Martinović, Ivica, „Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić“, *Dubrovnik,* Godište VI, 1995, Broj 4, str. 213-232. Od istog autora zbog upućivanje na daljnju literaturu pregledni članak Martinović, Ivica, „Dva dragocjena a nezapažena prinosa hrvatskih istraživača o Jurju Dragišiću“, *Filozofska istraživanja,* 61 God. 16 (1996) Sv. 2 (509-527). Autor upućuje na Pandžić, Bazilije, „Život i djela Jurja Dragišića (o.1445-1520), *Dobri pastir,* Godina XXVI, Svezak I-II, 1976, str. 3-27. Ćavar, Ferdinand Stipe, OFM Conv., Giorgio Benigno Salviati, OFMConv. (Juraj Dragišić, c. 1444-1520), Profilo bio-bibliografico, Roma, 1977. Te Šundrica, Zdravko, „Đuro Dragišić i Dubrovnik“, *Dubrovnik,* 4-1982, godina XXV, str. 11-41. Također je o djelu pisano i u Banić-Pajnić, Erna, „Croatian Philosophers II: Juraj Dragišić – Georgius Benignus de Salviatis (ca. 1445-1520)“, *Prolegomena,* 3 (2/2004), pp. 179-197. Peto poglavlje članka posvećeno je djelu *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus.*

[174] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. a (1), r. Uočljive su poteškoće s obzirom na mnoga skraćivanja latinskih riječi. Dragišićevo djelo obiluje kraćenjem riječi pa čak i nekih slogova, a u tekstu se koristi specifičnim slovnim oznakama. Za pomoć pri prijenosu latinskih kratica i kraćenja u cjelovite riječi poslužila su djela: Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi,* Školska knjiga, Zagreb, [2]1985; i Šanjek, Franjo, *Latinska paleografija i diplomatika,* Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb, 2004.

Moglo bi se zaključiti, s obzirom da Dragišić ne spominje naziv djela *De fide orthodoxa* da su *on* i njegovi sugovornici dobro upućeni o kojem se djelu radi.[175] Također iz toga može biti donekle jasno da je u Dragišićevo vrijeme određena razdioba djela Ivana Damaščanskog bila poznata i uvriježena.

Damaščanski se spominje u djelu barem 19 puta.[176] Pojavljuje se u tekstovima svih knjiga osim u drugoj i petoj knjizi djela. Metodološki je logično donijeti najprije latinski izvorni tekst u kojem se spominje Ivana Damaščanski te ga onda protumačiti i pojasniti u mjeri u kojoj je to moguće. Radi preglednosti u ***Prilog-u 2*** donosi se i tablica s preglednim popisom mjesta i listova na kojima se pojavljuje Ivan Damaščanski u djelu *De natura caelestium sprituum quos angelos vocamus* (uglavnom Damascenus, Damasceni, i jednom skraćeno Dama.).

Iako osobe u dijalogu rabe „vlastite" riječi kako bi iznijele problematiku što je donose razni teološki, patristički i filozofski autoriteti pa tako i Ivana Damaščanski, ne postoje veće poteškoće u pronalaženju mjesta iz samog djela Ivana Damaščanskoga *De fide orthodoxa,* što je vidljivo i na stranicama teksta gdje se donosi grčki i latinski tekst i hrvatsko tumačenje *De fide orthodoxa*.

3.2.1. Ivan Damaščanski u Prvoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima

U Prvoj[177] se knjizi djela *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* Juraj Dragišić poziva na Ivana Damaščanskoga u nekoliko poglavlja, tj. u II, V, VI. i VIII. poglavlju. U II. poglavlju se raspravlja o problematici anđeoske sastavljenosti, ali u smislu njihove bestjelesnosti, u V. poglavlju o problemu anđeoske nebrojivosti, u VI. o anđeoskim vrstama i razlikama u broju anđela te u VIII. o anđeoskoj besmrtnosti.

3.2.1.1. Drugo poglavlje Prve knjige – o bestjelesnosti anđela

U II. se poglavlju Prve knjige raspravlja problem anđeoske sastavljenosti, tj. njihove bestjelesnosti. Naime, nakon što je u I. uvodnom poglavlju raspravljao problem anđeoske umske

[175] Slično je i kod spominjanja nekih drugih autora, što bi svakako upućivalo na Dragišićevo dobro poznavanje literature njegove struke (teološko-filozofske formacije).
[176] S obzirom da djelo *De natura caelestium sprituum quos angelos vocamus* ne posjeduje indeks na kraju knjige, ime Ivana Damaščanskoga traženo je listajući list po list samoga djela. Takvo manualno traženje željenog pojma ili imena može imati za posljedicu i omašku, tj. preskakanje i ne uočavanje traženog pojma ili imena.
[177] Iako nema možda posebnog opravdanja da se u hrvatskom jeziku riječ „knjiga" piše velikim slovom, ovdje se to čini po uzoru na latinske nazive knjiga unutar Dragišićeva djela.

superiornosti nad čovjekom i njihove inferiornosti u odnosu na Boga, Dragišić, tj. sudionici dijaloga, prelazi na raspravu o anđeoskoj bestjelesnosti. Damaščanski se u tekstu spominje dva puta. Iako se u samom tekstu mnogo toga propituje, čini se da se neke zasade koje zastupa Damaščanski, kao predstavnik „pravovjerne tradicije“ prihvaćaju na temelju njegova autoriteta. Damaščanski je autoritet koji slijedi tradiciju, pa je u tom kontekstu i neupitan autoritet na kojeg se mogu osloniti i renesansni autori, napose u ovoj materiji. U odlomku se, u kojem govori Gradius, osim Ivana Damaščanskoga spominju Jeronim, Ambrozije i djelo *Liber de spiritu sancto*, Averroes i Albert Veliki. Uz razradu problema kretanja, tjelesnosti i netjelesnosti navodi se i dio definicije anđela Ivana Damaščanskog da je anđeo razumna narav uvijek u pokretu.

„*Angelos siue i(n)tellectus ho(m)i(n)e sup(er)ior(e)s Deo uero i(n)fereriores: aliq(ui) quide(m) ex parte corporeos absolute t(ame)n i(n)corporeos e(ss)e.*…Posterior autem p(ro)positio Damasceni sententia co(n)stat esse uera qua(m) cuncti recipunt/theologi.…Vnde Damascenus Angelus est natura i(n)tellectualis semp(er) mobilis.“[178]

Ivan Damaščanski, doista, u svom pokušaju definiranja naravi anđela u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* tvrdi da je anđeo bestjelesne, nematerijalne umske biti tj. naravi, koja je uvijek pokretna, samoodlučna i služi Bogu, kako to spominje i Dragišić. Besmrtnost je primila od Boga, i jedino Stvoritelj poznaje izgled i oblik te biti. Bestjelesnim i nematerijalnim se naziva u odnosu na ljude, naime sve što se usporedi s Bogom je tjelesno i materijalno: „Angelus itaque est substantia intelligens, perpetuo motu, necnon arbitrii libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem in natura Dei munere consecuta: cujus formam substantiae ac

[178] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. aiiii (4), r. Tekst u cijelosti glasi: **Ă C a .** *Angelos siue i(n)tellectus ho(m)i(n)e sup(er)ior(e)s Deo uero i(n)fereriores: aliq(ui) quide(m) ex parte corporeos absolute t(ame)n i(n)corporeos e(ss)e.* GRADIVS. Anteq(uam) com(m)unis respondeat p(rae)coeptor ego illos corporeos cunctis p(ro)babo. Primo quide(m) sic/Talis unaqueque res est absolute dicenda q(ua)lis est respectu primi atq(ue) absoluti entis. Sed angeli respectu ip(s)ius Dei entis primi ac absoluti corporei ab o(mn)ibus dicunt(ur): Igit(ur) tales etia(m) absolute erunt nuncupandi Prior p(ro)p(ri)o patet a simili/Talis namq(ue) res absolute dicit(ur) q(ua)lis est quo ad naturam/non qualis quo ad nos ut habet(ur) primo poste. primo. ethi. p(ri)moq(ue) methaphisice atq(ue) primo phisicor(ibus). vbi causas priores effectib(us) abslolute ponit/eo q(uod) natura sint priores. *Posterior autem p(ro)positio Damasceni sententia co(n)stat esse uera qua(m) cuncti recipunt/theologi.* Ait (e)n(im) angelus i(n)corporeus dicitur quo ad nos: sed ad ipsu(m) Deum comparatus corporeus inuenitur. Pr(a)eterea. Quando aliquid solum secundum quid no(n) tale/absolute erit tale. Veluti etyops quia secundum quid/solu(m) non est niger absolute est niger. Si angeli solu(m) secundum quid non sunt corporei/quia co(m)parati ad nostra crassiora corpora: Igit(ur) absolute erunt corporei. Posterior p(ro)positio p(ro)bat(ur) illa maxima de similibus simile est iudicum. Sed a(n)i(m)a n(ost)ra teste divo Hieronymo solum secundum crassiore(m) corporis nostri substania(m) dicit(ur) incorporea: Igitur (et) angelus eodemmo(n) ad nos v(idelicet) solum co(m)paratus/erit i(n)corporeus. Deinde quicq(ui)d circu(m)scribi potest/corpus esse constat. Et potest ex. iiii. phisicor(ibus) colligi: Sed angeli circu(m)scribi poss(u)nt: Igit(ur) ip(s)os esse corporeos co(n)stabit. Minor p(ro)bat(ur) Quod (e)n(im) o(mn)i creatur(a)e co(m)petit (et) a(n)gelus: S(ed) o(mn)i creatur(a)e circumscribi competit Teste Ambrosio i(n) libro de spiritu sancto/O(mn)is creatura certis su(a)e natur(a)e circu(m)scripta est limitibus: Deniq(ue) o(mn)e mobile est corporeum:patet: Mobilitas namq(ue) ab o(mn)ibus concedit(ur) esse condito (et) proprietas illius rei de qua phisicus considerat: Illa uero ut pl(ur)imi Averoys (et) Albertus magnus asseuera(n)t est corpus: Igitur sicut i(m)possibile est aliud ab equo esse hinibile: ita aliud a corpore esse mobile: S(ed) (et) ipsa sacra fiedes (et) o(mn)es theologi angelos mobiles predicant: Igitur (et) corporeos. *Vnde Damascenus Angelus est natura i(n)tellectualis semp(er) mobilis.*“

definitionem Creator solus novit. Quod autem corpore ac materia vacare dicitur, hoc nostri ratione intelligendum est. Alioqui enim quidquid cum Deo confertur, qui solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur. Sola quippe divina natura vere materia et corpore vacat.“[179]

Stoga se ovaj tekst Ivana Damaščanskoga valja držati ključnim dijelom Dragišićeve argumentacije u kojoj dokazuje da su anđeli bestjelesna bića umske biti ili naravi uvijek u pokretu. Dragišić će to izraziti latinskim pojmovima „natura intellectualis semper mobilis“, a vidljivo je da tome odgovaraju pojmovi „substantia intelligens, perpetuo motu“, tj. u grčkom izvorniku „οὐσία νοερὰ, ἀεικίνητος“. Naravno, Dragišić se slobodno služi latinskim sinonimima za riječ „narav“ i „bit“ te također za „biti u pokretu“, jer uostalom i nema namjeru citirati tekst Ivana Damaščanskoga, nego se pozvati na ideju, no nedvojbeno je da se poziva upravo na ovaj tekst iz djela *De fide orthodoxa*.

3.2.1.2. Peto poglavlje Prve knjige – o nebrojivosti anđela

Poglavlje se V. bavi problematikom anđeoske nebrojivosti. Naime, nakon što je obradio problem tradicionalnog aristotelovskog i skolastičkog učenja o materiji i formi, tj. o sastavljenosti anđela od materije i forme i to u metafizičkom, ali ne i u fizičkom smislu, nastavlja se rasprava o problemu anđeoske nebrojivosti. Benignus, u dijelu teksta u kojem govori, donosi proširenu definiciju anđela Ivana Damaščanskoga. Iz navoda proizlazi da je anđeo stvoreni duh, a um mu je netjelesna supstancija. Anđeo je um koji je uvijek u pokretu, slobodne je volje, po Božjoj milosti je besmrtan, a ne po svojoj naravi. Radi se o prethodno navedenoj, a ovdje parafraziranoj definiciji: „Neki pak poput Damaščanskoga tako definiraju anđela tvrdeći da je ili stvoreni duh ili da je razumsko biće netjelesne razumske supstancije, uvijek pokretno, obdareno slobodnom voljom te služi Bogu, a prima besmrtnost ne po naravi nego po milosti.“[180]

---

[179] PG 94, 866B-867A. *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. – De angelis. Grčki tekst Ivana Damaščanskoga, na kojega se Dragišić poziva, *Expositio fidei,*17; II 3, 9-14. PG 94, 865B-868A. -Περὶ ἀγγέλων. „Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία νοερὰ, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώματος, Θεῷ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα· ἧς οὐσίας τὸ εἶδος, καὶ τὸν ὅρον, μόνος ὁ Κτίστης ἐπίσταται. Ἀσώματος δὲ λέγεται, καὶ ἄϋλος, ὅσον πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς Θεὸν, τὸν μόνον ἀσυγκριτον, παχύ τε καὶ ὑλικὸν εὑρίσκεται μόνον γὰρ ὄντως ἄϋλον τὸ θεῖόν ἐστι καὶ ἀσώματον.“ Usput vidi Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 180. „Anđeo je, dakle, neveštastvene (umstvene) suštine, svagda pokretne, samovlasne, bestelesne, koja Bogu služi, koja je blagodaću Božijom u svoju prirodu primila besmrtnost: a izgled i oblik toga suštastva samo Tvorac poznaje.“

[180] „**Ca. V.** *Quid sint angeli: Et quod i(n) grandi numero existant pluresque sint cunctis rebus materialibus* **B E N I G N V S**/Quidam tamen ut Damascenus ita angelum diffiniunt/angelus siue spiritus creatus/Siue intelligentia est substantia incorporea/Intellectualis/semp(er) mobilis/arbitrio libera Deo ministrans/gratia non natura immortalitatem suscipiens/“

Osim mišljenja Ivana Damaščanskoga spominje i Dionizija Areopagitu, kojega zapravo Ivan Damaščanski i sam slijedi i ugrađuje u svoj rad kao tradiciju koju prihvaća, što je moguće vidjeti iz cjelovitog teksta.[181]

Zanimljivo je uočiti da se u Prvoj knjizi, sukladno filozofskoj tradiciji dijaloga, sudionici razgovora drže načela da prvo treba odrediti pojmove o kojima se raspravlja, otuda vjerojatno i potreba da se spominju određene definicije kao što je ova Ivana Damaščanskoga.

3.2.1.3. Šesto poglavlje Prve knjige – o anđeoskim vrstama

U poglavlju se VI. raspravlja o anđeoskim vrstama i razlikama u broju anđela, dakle nastavlja se i produbljuje problematika započeta u prethodnom, V. poglavlju Prve knjige. Tekst se bavi dosta osjetljivim pitanjem, tj. problemom *anđeoske vrste*. Ostat će vjerojatno otvoreno pitanje, iako se u Dragišićevu dijalogu drži da se s velikom vjerojatnošću može govoriti o više vrsta anđela,[182] jer će reći da se neki međusobno razlikuju po vrsti, a neki samo po broju.

---

[181] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (8), r. Veći dio teksta glasi: „**Ca. V.** *Quid sint angeli: Et quod i(n) grandi numero existant pluresque sint cunctis rebus materialibus* **BENIGNVS.** Quia id uerum puto: Negationem primum conceptum esse nequire/pr(a)esupponit namq(ue) affirmationem/Iccirco neminem primo concipere quid non sit res posse: Si itaq(ue) quid non sint angeli accepisti id profecto aliqua de re quam iam concipis negat(um) putabis: Neq(ue) t(ame)n solum quid non sint verum etiam quid (et) quales sint ex parte agnouisti. Si na(m)q(ue) non sint corporei Igitur eos exemplo concipies substantias incoroporeas: h(a)ec uero est ipsius exacta diffinitio. Angelus est substantia incorporea nec quic q(uam) addendum in forsan ut animam humana(m) ab ipsis separes an necteres nanc patriculam habe(n)s naturam integram/Anima enim substantia incorporea est sed non habens naturam integram sed partem natur(a)e designans: Sed si anima non sit substantia secundum essentiam talis particula iugenda non est: Neq(ue) illa diffinito conuenire poterit Deo: substanti(a)e nomen pro re accidenti substantie concipiendo/Non est enim deus eiusmodi substantia/qui tamen summe substantia/*Quidam tamen ut Damascenus ita angelum diffiniunt/angelus siue spiritus creatus/Siue intelligentia est substantia incorporea/Intellectualis/semp(er) mobilis/arbitrio libera Deo ministrans/gratia non natura immortalitatem suscipiens*/Sed h(a)ec diffinitio exprimit essentia(m) (et) ea qu(a)e ab illa emanant simul Dionysius aut(em) angelus inquit est imago dei/manifestatio oclulti luminis/speclum clarum/splendidissimu(m)/immaculatum/incontaminatum/ incoinquinatum/suscipiens/sicut conueniens est/tota(m) speciositatem boniformis deiformitatis/(et) in se re splendere faciens bonitatem silentii/quod est i(n) abditis: harum conditionum pler(a)eq(ue) solum bonis angelis co(m)petunt.“ Tekst se nalazi: f. (8) r. - f. (8) v.

[182] Također valja upozoriti i na Skalićevo spominjanje Ivana Damaščanskoga, a vezano uz arhanđela Mihaela kao vrsnog bića. No o tome će biti više govora u šestom poglavlju rada, koje obrađuje utjecaj Ivana Damaščanskoga na ostale pisce, tj. Benedikta Kotruljevića, Matiju Vlačića Ilirika, Pavla Skalića i Nikolu Vitova Gučetića. Vidi i Čvrljak, Krešimir, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića,* Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb-Skradin, 2004, str. 290. i 291.

Tvrdeći to pozvat će se na Ivana Damaščanskoga i njegovu tvrdnju da je Bog pod pojedinom vrstom anđela stvorio mnoge pojedinačne: „*Angelos quosda(m) specie quosda(m) solu(m) numero i(n)ter sese differre* … Hoc (et) Damascenus sentire uidet(ur) in elementario/ubi Deum sub unaquaq(ue) specie angelor(um) plura singularia creasse affirmat/[183]

Ivan Damaščanski pak, o toj temi raspravlja u 3. poglavlju II. knjige. Iako upućuje na mogućnosti da bi se anđeli mogli razlikovati između sebe tj. da bi svaki za sebe mogao biti vrsta, takva znanja, ipak pridaje samo Bogu koji jedini zna odgovor na ovu dvojbu. Kaže da se anđeli međusobno razlikuju po prosvjetljenju i mjestu koje zauzimaju. Zauzimaju mjesto pogodno za prosvjetljenje ili u prosvjetljenju sudjeluju po mjestu koje zauzimaju međusobno se prosvjetljujući i to zbog nadmoći njihova anđeoskog reda i naravi. Viši anđeoski redovi predaju prosvjetljenje i znanje nižima.[184]

3.2.1.4. Osmo poglavlje Prve knjige – o anđeoskoj besmrtnosti

Poglavlje VIII. Prve knjige raspravlja o problemu anđeoske besmrtnosti. Dragišić se poziva na Ivana Damaščanskoga koji tvrdi da su anđeli besmrtni Božjom milošću, a ne svojom naravi. Zapravo, ponovo poseže za dijelom definicije Ivana Damaščanskoga navedenom u II. i V. poglavlju prve knjige svoga dijaloga kad govori da su anđeli s jedne strane smrtni, a s druge

---

[183] *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* f. bz (10), v. Cjelovitiji tekst glasi: „**Cap. VI.** *Angelos quosda(m) specie quosda(m) solu(m) numero i(n)ter sese differre* ... … BE. Nobis certo congruum (et) dignu(m) uidet(er) sub o(mn)i specie a(n)gelor(um) plura i(n)diuidua esse posse/Immo re ip(s)a e(ss)e ut sint plurimi i(n) natura similes sicut (et) officio dicuntur pares/Et ut o(mn)es inter se differant ueluti cerrus a leone/(et) bos ab equo/(et) ho(mo) ab elepha(n)to indignu(m) atq(ue) indecens iudicamus: S(ed) placet ut pares cum paribus suauius co(n)grediant(ur)/faciliusq(ue) congregent(ur): *Hoc (et) Damascenus sentire uidet(ur) in elementario/ubi Deum sub unaquaq(ue) specie angelor(um) plura singularia creasse affirmat/*Neq(ue) o(mn)es a(n)gelos dicere possum(us) eiusdem spe(c)i e(ss)e q(uam)uis min(us) forsan inco(n)uenie(n)s theologo id e(ss)et t(ame)n (et) id inconuenie(n)s ex eo fatent(ur) no(n) o(mn)es esse pares i(n) officiis (et) donis diuinis: Quos aut(em) maiores puta(n)t gratia illos (et) natura/ponunt(ur) et(iam) primi/medii/(et) ultimi/ubi aut(em) prius(et) posterius/ibi (et) specifica distinctio/dicit(er) e(ss)e. Differu(n)t q(uoque) ab a(n)i(m)a n(ost)ra esse(n)tia ipsa. O(mn)is ergo natrua q(ue) no(n) est ex sese actus purus no(n) inco(n)gruit ut aliquo mo(do) compelatur accessu entitatis alicui(us) r(ati)o indiuidualis dicat(ur): Qu(a)e quide(m) r(ati)o neq(ue) est materia phisica: neq(ue) qua(n)titas p(rae)dicam(ne)talis: sed dicit(ur) d(iffe)r(ent)ia i(n)diuidualis. De qua dabit(ur) te(m)pus alios foelicius disputandi: Nu(n)c aliq(ui)s u(a)r(iam) si n(ost)ra dicta accepit soluat ea qu(a)e opinio aduersa p(ro) se i(n)ducebat. …“ Tekst se nalazi: f. bz (10) v – f. bʒ (11) r.

[184] To potvrđuje tekst iz *Expositio fidei,* 17; II 3, 46-51. PG 94, 869C-871A. - Περὶ ἀγγέλων. „Εἴτε ἴσοι κατ᾽οὐσίαν, εἴτε διαφέροντες ἀλλήλων, οὐκ ἴσμεν. Μόνος δὲ ποιήσας αὐτοὺς Θεὸς ἐπίσταται, ὁ καὶ πάντα εἰδώς. Διαφέροντες δὲ ἀλλήλων τῷ φωτισμῷ καὶ τῇ στάσει, εἴτε πρὸς τὸν φωτισμὸν τὴν στάσιν ἔχοντες, ἢ πρὸς τὴν στάσιν τοῦ φωτισμοῦ μετέχοντες, καὶ ἀλλήλους φωτίζοντες, διά τὸ ὑπερέχον τῆς τάξεως ἢ φύσεως. Δῆλον δὲ, ὡς οἱ ὑπερέχοντες τοῖς ὑποϐεϐηκόσι μεταδιδόασι τοῦ τε φωτισμοῦ, καὶ τῆς γνώσεως.“ Latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 870C-871A. – De angelis: „Ac quoad essentiam quidem aequalesne sint inter se, an dispares, compertum non est: solus hoc scit creator illorum Deus, qui universa explorate novit. Splendoris modo et gradu differunt; sive pro splendoris proportione gradum sint consecuti; sive contra pro sedis discrimine splendorem perceperint. Alii alios illustrant, ob ordinis vel naturae praestantiam. Liquet autem eos qui sublimiores sunt, inferioribus lumen ac scientiam affundere.“

besmrtni: „*Angelos esse uno q(ui)d(em) modo i(m)mortales alio aut(em) mortales. ...Damascenus q(uoque) eos gratia non natura i(m)mortales dicit.*“[185]

Također, u kratkom se odlomku u kojem se govori o besmrtnosti anđela uz Ivana Damaščanskoga, navode i Grgur Nazijanski te Platon i njegov dijalog *Timej*.

„Ad rationes illas respondere noui/Plato forsan de c(a)elis ex quattuor elementis secu(n)du(m) ipsum compositis quas Deos putabat (et) deoru(m) habitaculum loquebatur/aut certo ipsos dissolubiles extenso uocabulo id est defectibiles existimauit: *Damasceni autem sententia ex ia(m) oste(n)sis notissima atq(ue) sequens ratio in Gregorii autoritate fundata.*“[186]

Prođu li se samo mjesta iz Dragišićeve Prve knjige *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus*, shvatit će se da Dragišić dobro poznaje *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga. Vidljivo je to i u rečenici u kojoj se pokazuje kako Ivan Damaščanski ozbiljno uzima autoritet Grgura Nazijanskoga, tj. moglo bi se reći da slijedi razloge koje je Grgur utemeljio.[187] U tekstu se služi i eminentno filozofskim autoritetima kao što je Platon tumačeći iz kojih se elemenata (četiri) sastoji nebo, da bi se nadovezao na ovdje naznačeni autoritet Ivana Damaščanskoga.

3.2.2. Ivan Damaščanski u Trećoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima

U Trećoj se knjizi Dragišićeva dijaloga o problematici anđela Ivan Damaščanski navodi samo u V. poglavlju, u kojem se raspravlja o razlici u shvaćanju slobode anđela u Tome i Henrika iz Ganda, naravno gotovo uvijek uspoređujući s ljudskom slobodom, tj. razlikom između anđeoske i ljudske slobode.

---

[185] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (14), r. Veći dio teksta glasi: „**Ca. VIII.** *Angelos esse uno q(ui)d(em) modo i(m)mortales alio aut(em) mortales.* BONVS. Angelica natura an sit immortalis (et) nulli corruptio(n)i ob noxia ut plerumq(ue) ta(m) p(ro)b(er)i q(uam) theologi ferunt nosse p(er)cuperem Eo q(ui)a Plato ille i(n) suo Thimeo: ita dicere uidet(ur) O Dii deor(um) quor(um) opifex ide(m) paterq(ue) ego: Op(er)a si q(ui)dem uos mea:ex sui natura dissolubilia. *Damascenus q(uoque) eos gratia non natura i(m)mortales dicit.* Deinde q(ui)cquid i(n) nihilu(m) redigi potest mortale (et) caducum est: Sed o(mn)es angeli i(n) nihilu(m) redigi possunt/Quia ut Gregorius (et) sacra fides passi(m) p(ro)clamat. O(mn)ia i(n) nihilu(m) tendu(n)t (et) uertent(ur) nisi ea manus Dei o(mn)ipote(n)tis clementer (et) benigne liberaliterq(ue) atq(ue) co(n)tinge(n)ter co(n)servaret/Igit(ur) angeli q(uoque) erunt caduci atq(ue) mortales.“

[186] *Isto,* f. (15) r.

[187] Poradi usporedbe vidi: PG 94, 874B.

Peto poglavlje Treće knjige – o slobodnoj volji u anđela

Nakon što je raspravio općenitija pitanja o problemu anđela i slobodne volje Dragišić u V. poglavlju Treće knjige nastavlja raspravu o istoj temi raspravljajući je u usporedbi s ljudskom voljom. Cijela je Treća knjiga Dragišićeva djela na neki način posvećena problemu slobode kod anđela, tj. slobodne volje. Bez obzira što se spominju teološki autoriteti kao Toma i Henrik iz Ganda, koji se ipak mogu u određenom kontekstu shvatiti i kao filozofski autoriteti, problem je zapravo, na neki način, filozofski tj. spada na metafizičku antropologiju. Vidljivo je da su sudionici Dragišićeva dijaloga „primorani“ pojmove o anđelima, njihovoj naravi, biti, djelovanju, poradi usporedbe stavljati u određeni kontekst čovjeka, ali i Boga. Tako je i u dijelu petog poglavlja treće knjige gdje se raspravlja o slobodi anđela s obzirom na razlike Tome i Henrika iz Ganda.

Tumačeći u V. poglavlju kako glede anđeoske slobode postoje razlike u poimanju između Tome Akvinskog i Henrika iz Ganda - *Libertas angelorum differt secundum Thomam (et) Henricum (et) qualiter/qu(a)e opinio in probatur*-, Dragišić će također raspravljati o mogućnosti pokajanja anđela pitajući se mogu li iskoristiti slobodu za pokajanje te će dati niječan odgovor pozivajući se na Ivana Damaščanskoga: „Iuxta illud Damasceni q(uo)d hominibus mors hoc angelis casus."[188] Damaščanski će, dakle, usporediti ljudsku smrt i anđeoski pad, tj. otpad od Boga te će reći da, kao što za čovjeka nema mogućnosti pokajanja nakon smrti, tako isto ni

[188] *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* f. fiii (43) v. Tekst u cijelosti glasi: „**Caput. V.** *Libertas angelorum differt secundum Thomam (et) Henricum (et) qualiter/qu(a)e opinio in probatur. ...* GEORG. Co(n)tra co(n)clusio nem ista(m) i(n) qua uterq(ue) u(a)r(i)um co(n)uenit primo argua(m) Deinde co(n)tra differentes (pro)bationes. Et primo co(n)tra co(n)clusione(m) illa(m) est expresse s(e)n(tent)ia Augustini de fide ad petrum sic dicentis. Si possibile esset ut humana natrua q(uae) postq(uam) a Deo auersa est bonitate(m) (per)didit uoluntatis ex se ipsa rursus ea(m) habere posset/multo (multo) possibilius hoc haberet natura angelica: q(uae) quanto minus grauator corporis terreni po(n)dere /ta(n)to magis hac esset p(rae)dita facultate. Ex quo a perte agnoscimus ipsum multo magis libertate(m) redendi (et) resiliendi (et) ab i(n) (ceptis) dessistendi tribuere angelis q(uam) hominibus nisi q(uod) bene (et) meritorie sine gratia Dei n(ec) angelos n(ec) ho(m)i(n)es posse agere dicit. Ibide(m) quoq(ue) paulo post Augustin(um) eandem causam assignat obstinationis demonum (et) da(m)natorum simil(ite)r (et) i(n)de ciuitate Dei. Sed talis causa no(n) est obstinationis hominu(m) da(m)natorum: (pro)bat(ur) na(m) (pro)statu ui(a)e certu(m) est ho(m)i(n)es no(n) aprehendere i(n) mobiliter/n(ec) totaliter rei amate inherere Q(ua)n(do) a(u)t(em) a(n)i(m)a separat(ur) a corpore aut an(te) omne(m) actum elicitu(m) uoluntatis obstinata reddit(ur). Et sic nihil ad v(a)r(i)am opinione(m). Aut post actum malu(m) elicitum (et) hoc non q(ui)a post sepa(r)atione(m) a corpore a(n)i(m)a no(n) male merret(ur) nisi p(er) actus quos habuit i(n) uia. In uia ergo no(n) est obstinata: (et) post p(er) actus mali meriti i(n) malo firmari neq(ui)t Et confirmat(ur): quia si post morte(m) a(n)i(m)a i(n) bono aut malo firmaret(ur) ergo rediens ad corp(us) mortale ut Lazarus no(n) posset amplius peccare aut recte agere/Dicit(ur) a(u)t(em) Lazarum multa narrasse ex his q(uae) uiderat. Quo a p(er) te agnoscitur ipsum post morte(m) actus habnisse (et) multa i(n)tellexisse. Preterea. Certum est uoluntate(m) ex sese esse causam libera(m) Aut ergo est causa totalis aut partialis sui actus. Si totalis tunc sic/Causa totalis no(n) dependet ab aliquo posteriori in causando aut i(n) modo causandi: n(ec) aliter se hab(et) i(n) causando stante dispositione passi (et) amotis i(n) pedime(n)tis ex terioribus Sed uoluntas ut causa libera/prior est quacu(n)q(ue) op(er)atione ab ipsa causata/Igit(ur) a nulla op(er)atione recipit/aut mutam modu(m) causandi: q(ui)a talis modus copetit sibi ut causa est/(et) ut prior effectu est: posita ego tali operatio(n)e libertas sua erit eiusde(m) r(ati)onis cui(us) fuerat ut prior erat/op(er)atio(n)e n(ec) ergo p(er)hi(n)tum n(ec) actum: n(ec) p(er) ullum posterius/ ipsius efficientia (et) causatio uariabit(ur) si a(u)t(em) sit causa su(a)e op(er)ationis (per)tialis erit in(de) principalis: tu(n)c sic nu(m)q(uam) ca(usa) secunda po(s)t facere ut causa principalis opposito sibi mo(do) principiandi causet. Quis (e)n(im) faciet ut uoluntas no(n) libere sed necessario uel potius naturaliter act(us) suos (a)edat(ur). Natura (e)n(im) ea sibi ut naturaliter agere nequeat/Necesse id sibi ut no(n) necessario sed co(n)tingenter agat: de hoc a(u)t(em) mo(do) age(n)di necessario alias: Nil ergo uolu(n)tate(m) ut no agat uoluntarie determi(n)are poterit. Pr(a)eterea: Angeli pro aliquo tempore fuerunt uiatores/ Et ut uidebitur plura peccata comiserunt successiue. Q(ua)n(do) ergo comittebant peccatum tertium (et) quartum ad huc peccabant (et) p(er) conseque(n)s poterant p(e)ni(tenti)a(m) agere./Nemo (e)n(im) est in statu male merendi quin et sit in statu bene merendi. Et quo usq(ue) q(ui)s uiator est: (et) penitere potest. Solum a(u)t(em) ho(m)i(n)es post mortem/angeli post casu(m) penitentia(m) agere no(n) possu(n)t. *Iuxta illud Dmasceni q(uo)d hominibus mors hoc angelis casus.* Non ergo primo p(er)petrato facinore necessario sese in malu(m) illud i(n) mersit angelus (et) i(n)penitens euasit/nisi uelis uiatore(m)/que(m) penitere no(n) possit/co(n)tra docume(n)ta sanctorum/uocare. Contra secundo (pro)batione(m) q(uae) Them(a)e est/Falsu(m) assummit illa. Neq(ue) (e)n(im) i(n)tellectus est sufficie(n)s motor uoluntatis. Sic (e)n(im) uoluntas no(n) esset libera si aliunde necessario moueret(ur) potius ergo uoluntas mouet i(n)tellectum q(uam) i(n)tellectus uoluntate(m). Ip(s)a eni(m) i(m)perat ipsa edicta p(ro)ponit. Intellectus paret (et) quo uoluerit flectitur. Quid quoque turpius q(uam) p(ro)prio mucrone se ipsum i(n)terimere(tur). Quid homini docto indecentius q(uam) fuis dictis repugna(n)tia opinari(tur). Sed ipse dicit prima(m) angelorum apprehensione(m) fuisse recta(m). Aut (e)n(im) angeli nu(m)qu(am) errant aut falte(m) no(n) an(te) peccatum: error na(m)q(ue) est pena peccati. Si ergo prima angeloru(m) cognito fuit recta (et) illa sit i(m)mobilis: (et) i(n)mobile(m) cognitione(m) sequit(ur) consimilis actus in appetitu/Mouit ergo cognitio recta ad amorem sanctu(m) (et) meritoriu(m) (et) mouit necessario no(n) libere quia talis motio i(n)telligit(ur) prededere omnem actum uoluntatis posito uero tali amore s(an)c(t)o/uoluntas firmabit(ur) in illo (et) nu(m)q(uam) flectetur. Et ita nu(m)q(uam) peccare potuisset. Quod est (et) contra eum (et) contra fidei ueritatem." Tekst se nalazi: ff. fiii (43) v. - fiiii (44) r.

anđeli nakon pada u grijeh više nisu u stanju pokajati se i obratiti. Naime, Damaščanski tvrdi, u 4. poglavlju II. knjige (O đavolu i demonima) da što je za čovjeka smrt, to je za anđela pad, tj. nepovratni pad nakon kojeg nema kajanja.[189] Iako već zadire u teološka pitanja, ipak se može reći da ostaje u okvirima metafizičko-antropoloških pitanja, koja su na kraju ipak filozofska, kao što je pitanje anđeoske konstitucije, slobodne volje i smrti.

3.2.3. Ivan Damaščanski u Četvrtoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima

U Četvrtoj se knjizi između ostalog raspravlja i o problemu stvaranja anđela, u tom se kontekstu Ivan Damaščanski spominje u VIII. poglavlju ove knjige.

Osmo poglavlje Četvrte knjige - o stvaranju anđela

Poglavlje VIII. Četvrte knjige istražuje pitanje jesu li anđeli stvoreni prije tjelesa ili zajedno s njima - *An angeli sint creati ante omnia corporea uel s(im)ul cum corporeis i(n)uestigat(ur)*…. U odlomku[190] se raspravljaju i spominju općenito glasoviti grčki i latinski oci, ali se spominju i crkveni naučitelji pripadnici dominikanskog i franjevačkog reda. Od grčkih otaca posebno se spominje Grgur Nazijanski, zvan Bogoslov (Theologus), a od zapadnih Jeronim. Raspravlja se o razlikama grčkih i zapadnih otaca (Crkve) glede stvaranja, napose glede stvaranja anđela. Spominje se i Aristotel i njegova XII. knjiga *Metafizike*. No za ovaj rad je najzanimljivije spominjanje Ivana Damaščanskoga i II. knjige *De fide orthodoxa* te njegovo oslanjanje na Mojsija i pogotovu Grgura Nazijanskoga, u ovom slučaju, vezano uz stvaranje anđela. U tom kontekstu Dragišić tvrdi kako Damaščanski, polazeći od opisa iz Knjige Postanka i slijedeći autoritet Grgura Nazijanskoga, drži kako su anđeli stvoreni prije stvaranja svijeta: „Gr(a)eci na(m)que doctores/eos ante molem mundi creatos asserunt unde Damascenus libro

---

[189] U grčkom teksu Ivana Damaščanskoga *Expositio fidei,* 18; II 4, 35-37. PG 94, 877C. - Περὶ διαϐόλου καὶ δαιμόνων: „Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι ὅπερ ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁ θάνατος, τοῦτο τοῖς ἀγγέλοις ἡ ἔκπτωσις. Μετὰ γὰρ τὴν ἔκπτωσιν, οὐκ ἔστιν αὐτοῖς μετάνοια, ὥσπερ οὐδὲ τοῖς ἀνθρώποις μετὰ τόν θάνατον.“ I latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. IV. PG 94, 878C. – De diabolo et daemonibus: *Quod mors homini, hoc angelo lapsus.* – Sciendum autem illud hominibus mortem praestare, quod lapsus angelis. Post lapsum enim nulla ipsis poenitentia est, uti nec hominibus post mortem.

[190] Zanimljiv odlomak u kojem Dragišić između ostalog spominje poznanike i suvremenike kardinala Bessariona i vojvodu Federica Urbina. Zanimljivo bi bilo proučiti koliko je Grk Bessarion imao utjecaja na Dragišićevo uvažavanje istočnih crkvenih autoriteta, a koliko je to možda posljedica cjelokupne Dragišićeve formacije kao svećenika i franjevca te duha onodobnih renesansnih duhovnih i znanstvenih previranja. Valja možda uputiti i na članak Čoralić, Lovorka, „Kardinal Bessarion i Hrvati“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Sv. 40 (1998), str. 143-160. Posebno podnaslov Zaštitnik i poticatelj hrvatskog humanista Jurja Dragišića, str. 151-152.

secundo ait quidam dicunt ante omnem creationem scilicet a Mose descriptam Angelos genitos esse ut Theologus.“[191]

Sam tekst na koji se poziva Dragišić nije bilo teško locirati, tj. pronaći u djelu Ivana Damaščanskoga jer je već i Dragišić naglasio da je riječ o II. knjizi te je točno mjesto ovog teksta u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa*. Ivan Damaščanski pitajući se kad su stvoreni anđeli (*angeli quando creati*) doista najprije iznosi mišljene Grgura Nazijanskoga da su anđeli postojali prije cjelokupnog stvaranja, a zatim kazuje da postoje i oni koji smatraju da su anđeli stvoreni ili postali prije stvaranja prvoga neba. Kaže i to da se svi slažu da su stvoreni prije nego što je čovjek stvoren, a sam se priklanja mišljenju Grgura Nazijanskoga i to zato što je trebalo najprije

---

[191] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. h (57), v. „**Ca. VIII.** *An ageli sint creati ante omnia corporea uel s(im)ul cum illis i(n)uestigat(ur).* BENI. Abicite ista(m) super uacaneam qu(a)estionem quam deme sumpsistis. Nunquid ego homerus su(m) ut septe(m) civitates uel regna pro me decertent? Qui nequit esse de urbe/erit saltem de orbe/Gallum me homines quandoque aut Anglum putauerunt:quia illuc gratia litterarum capescendar(um) accessera(m). Ubi plurima doctor(um) multitudo. Gr(a)ecus quia patrocinio magni uiri Bessarionis Cardinalis niceni in litteris educatus Macedo propter patri(a)e uicinitatem /Tripolitanus ego sum quia tribus ciuitatibus donatus urbinatensi ab Inclvto? Federico Vrbini Duce principe uirtutis imco(m)parabilis. Et domo felixiu(m) non ab iecta /Florentina Civitate amoenissima (et) domo Saluiatum gloriosa/Siluana qua(m) Rhagusiu(m) uocant natura (et) benivolentia potius q(uam) electione. Sed ad rem bifariam de creatione angelorum loquuntur uiri sancti. *Gr(a)eci na(m)que doctores/eos ante molem mundi creatos asserunt unde Damscenus libro secundo ait quidam dicunt ante omnem creationem scilicet a Mose descriptam Angelos genitos esse ut Theologus.* Hoc est Gregorius Nazanzenus patronus Dardanor(um) sive Bosnensium/Et diui Hieronymi precoeptor in sacris scripturis. Qui dicit Deu(m) primo excogitasse angelicas uirtutes (et) c(a)elestes (et) ex cogitatio op(us) eius fuit. Qu(a)e quidem opinio non est ut erronea putanda quia catholicorum doctor(um) est: (et) illius qui Anthonomasice Theologus nominatus est (et) cuius dictis Hieronymo Teste nullus unq(uam) calumniam inferre presumpsit.Veluti neq(ue) Athanasii sacris documentis. Decet q(uoque) latinos non omnis gr(a)ecorum opiniones ta(m)q(uam) erroneas refutare ne totiens coniunctus paries ecclesi(a)e christi iter(um) atq(ue) iterum diuidatur. Si na(m)que multas opiniones ecclesia tollerat ob reuerentiam doctorum qui sunt ordinis predicatorum aut minorum quanto magis tollerare debet tant(a)e ta(m)q(uam) inclyte nationis (et) doctissim(a)e presertim antiquitus gentis (et) sanctorum eius opiniones? Et eo magis quia latini i(n) doctrina sint filii Gr(a)ecor(um): Prius enim apud eos omnis doctrina coepit Et Hieronymus unus de precipius latinorum doctoribus Gr(a)eci doctoris discipulus fuit. H(a)ec iccirco dixeri(m)/ ne latini mei sint prompti ad condemnandu(m) gr(a)ecos/ Ex quo post modum oriunt(ur) i(n) ecclesia Dei divisione (et) scismata/Sed alter alterius onera portet quo ad fieri potest in Christo. Comunior autem apud latinos opinio extitit angelos creatos fuisse cum natura corpoream simul. Totum enim sive uniuersu(m) illis sex diebus fuit creatum cuius angeli sunt potior pars. Quod apparet ex ordine rerum corporaliu(m) inter se atque cu(m) rebus spiritualibus. Inquo quidem ordine/(et) continuatione/secundum philosophum. xii. diuinorum precipue consistit bonum uniuersi. Et quia Dei perfecta sunt opera (unde totum hominem sanum fecit Christus) iccirco (et) totum uniuersum simul creauit. Ne quoq(ue) pars ipsa a totot suo separata imperfectior uideretur. Congruenti(a)e (et) auctoritates pro utraque opinione induct(a)e sunt. Latini itaque Hieronymum gr(a)eca opinione/qu(a)e tolleranda/locutu(m) aiunt. Et primo natura sive dignitate Angelos creatos fuisse. Neque ualet dicere Sunt quo ad naturalem perfectionem medii inter Deum (et) naturam corpoream igitur (et) ante tempore creari debuerant. Na(m) homo uiuentium nobilissimus postremo creatus est qui tamen quom sit partim corporeus partim in corporeus mediu(m) locu(m) i(n)ter illa possidet. Quia potior congruentia unicebat ut uidelicet. Ea qu(a)e sunt priora in intentione essent posteriora in executione. Greci autem dicerent Deu(m) omnia simul creasse preordinatio(n)e (a)eterna/uel omnia corporea in materie prim(a)e uirtute/Sic (et) ininitio rerum corporalium terram fundauisse (et) in principio temporis creauisse c(a)elum (et) terram /Aut in principio hoc est filio p(ro)ut ipsemet exposuisse uidetur dicens ego principiu(m) qui (et) loquor uobis. Et quom sint i(n) corporei corporeo non indigebant habituaculo/ Et motores atque procuratores prius fieri non in congruit immo causam prius producere (et) mouens q(uam) mobile loquendo in fundamentis potius congruit. Dei quoque p(er)fecta sunt opera quia unu(m)quodq(ue) d(e)um creatur perfectum est/unde prima die creata erant bona sicut (et) tertia atque sequentibus/q(uam)uis cuncta essent ualde bona. Et anima est magis paris quia formalis/nec tamen eam in congruit sine corpore beari. Et post iudicium omnes species rerum mixtarum ratione carentium deficie(n)t.“ Tekst se nalazi: ff. h. (57) v. – f. hz. (58) r. Vidi također PG 94, 874B.

stvoriti duhovno bivstvo, a zatim osjetno, a iz oba ta bivstva da bude stvoren čovjek: „Et quidem nonulli eos ante alias res conditas factos esse dicunt; quemadmodum his verbis testatrur Gregorius Theologus: ‹Primum angelicas et coelestes virtutes cogitat, ac cogitatio illa opus exstitit.› Alii post primum coelum conditum eos creatos malunt. Quod enim ante hominis formationem, apud omnes constat. Ego vero in Gregorii Theologi sententiam manibus ac pedibus eo. Decebat enim primum creari intelligentem naturam, deinde sensibilem, atque ita demum hominem ex utraque constantem.“ [192]

3.2.4. Ivan Damaščanski u Šestoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima

Šesta knjiga Dragišićeva dijaloga čak kroz dvadeset i jedno poglavlje propituje problem anđeoskog grijeha, tj. pada. Knjiga se zapravo bavi problemom zla. Ivan Damaščanski se navodi u XII. poglavlju koje se bavi problemom naravi Lucifera.

Dvanaesto poglavlje Šeste knjige – o naravi Lucifera

U XII. poglavlju Šeste knjige Dragišić raspravlja o naravi Lucifera, pitajući se je li njegova narav ista kao i drugih anđela ili je on uzvišeniji od drugih (*An Lucifer sit natura omnibus excelsior).* Kraće je to poglavlje u kojem raspravljaju Gradius, Voltius i Benignus. Osim Ivana Damaščanskoga spominju se svetopisamski autori, u ovom slučaju prorok Ezekiel, i crkveni autoriteti kao što su Grgur, Dionizije, Aurelije Augustin. U tekstu se tri puta poziva na Ivana Damaščanskog koji govori o „grijehu“ tzv. „zemnih anđela“ (pali anđeli). Dragišić u tom kontekstu spominje i Beelzebuba, iako se čini da kada govori o đavolu i demonima Ivan Damaščanski, ne rabi taj termin.

Gradius, lik iz Dragišićeva dijaloga, otvara raspravu suprotstavljajući mišljenje Grgura Nazijanskoga i Ivana Damaščanskoga. Navodno bi se iz Grgurove propovijedi o sto ovaca moglo zaključiti da je Lucifer bio prvi i najveći od svih anđela i svima pretpostavljen, no odmah mu suprotstavlja mišljenje Ivana Damaščanskoga koji ga smatra većim od anđela koji su sagriješili i pretpostavljenim „zemaljskim“ redovima anđela, ali nipošto najvećim od svih u apsolutnom

---

[192] Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 874AB. – De angelis. Grčki izvornik - *Expositio fidei,* 17; II 3, 75-81. PG 94, 873AB. - Περὶ ἀγγέλων. „Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι πρὸ πάσης κτίσεως ἐγένοντο, ὡς ὁ Θεολόγος λέγει Γρηγόριος·‹Πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους, καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν.› Ἕτεροι δὲ, ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν πρῶτον οὐρανόν. Ὅτι δὲ πρὸ τῆς ἀνθρώπου πλάσεως, πάντες ὁμολογοῦσιν. Ἐγὼ δὲ τῷ Θεολόγῳ συντίθεμαι Ἔπρεπε γὰρ πρῶτον τὴν νοερὰν οὐσίαν κτισθῆναι, καὶ οὕτω τὴν αἰσθητὴν, καὶ τότε ἀμφοτέρων τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον.“ Problematiku o stvaranju anđela dohvaća i Pavao Skalić, o tome više u poglavlju: ***6. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA KOTRULJEVIĆA, VLAČIĆA, SKALIĆA I GUČETIĆA.***

smislu: „Damascenus econtra ita dicit maior eor(um) q(ui) peccaueru(n)t fuit terrestri ordini pr(a)elatus/Qu(a)e sibi dissidere uidentur.“[193] Sam Dragišić će se složiti s njegovim stavom te će ga oblikovati donoseći primjer Beelzebula koji je u Evanđeljima nazvan poglavicom đavolskim, no i on će držati da se radi o poglavici koji je nadređen zemaljskim redovima: „Damascenus autem Maiorem quempiam inter peccantes terrestri ordini pr(a)e fuisse ait ut forsan Beelzebub/non autem maximum.“[194]

[193] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. lz (82) v.
[194] *Isto*, f. lʒ (83) r.

No na Voltiusov upit što bi trebalo shvatiti pod izrazom zemaljski redovi anđela, Dragišić odgovara da je Ivan Damaščanski vjerojatno pod tim nazivom mislio na anđele koji se šalju na zemlju te neki od njih koji su griješili prebivaju u gornjim sferama zraka, ali ne i u onim najvećim nebeskim visinama: „Sed Damascenus qui egregius Theologus per Terrestres Angelos illos qui i(n) terram mittuntur forsan i(n)tellexit: q(uam)uis nonnulli eos qui peccaueru(n)t in superiori parte aeris creatos asserant (et) non in coelo Empyreo.“[195]

Ivan Damaščanski o ovoj temi raspravlja u 4. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* slijedeći tradiciju koja tumači da vođa tzv. „zemaljskog“ reda (*princeps terrestris ordinis*), a kome je Bog predao zemlju na čuvanje, nije nastao zao po naravi, nego je prvobitno bio dobar. Premda mu ne spominje ime, očito je da misli na Lucifera, što će bez daljnjega Dragišić tako interpretirati. U svakom slučaju Damaščanski izražava mišljenje koje će Dragišić kasnije

---

[195] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. lʒ (83) r. Veći dio teksta glasi:„**Ca XII.** *An Lucifer sit natura omnibus excelsior.*/An Lucifer sit natura o(mn)ib(us) a(n)gelis celsior./ GRADIVS. GRegorius i(n) Omelia qua(m) facit de centu(m) ouibus sentire. Videt(ur) ipsum fuisse primum omniu(m) primus angelus qui pecauit inquit cunctis agminibus angelorum prelatus/eor(um) claritate(m) transcendit. *Damascenus econtra ita dicit maior eor(um) q(ui) peccaueru(n)t fuit terrestri ordini pr(a)elatus/Qu(a)e sibi dissidre uidentur.* Ezechiel q(uoque) sibi ipsi oduersari uidetur/ Effert enim primo ipsum pene laudibus diuinis Deinde addit Tu cherub extentus. Quo uerbo ipsum de primere uidetur/Ordo na(m)q(ue) cherubin est sub ordi(n)e Seraphin Dionysii s(e)n(tent)ia. Plurimos itaq(ue) Angelor(um) sibi pr(a)epouisset quem tam(en) tanta comendatione cunctis pr(a)ponere uidetur. Ac|cedit adh(a)ec quia no(n) uidetur ut diuina uoluntas qu(a)e omnem creatura(m) mentis compotem iccirco creauit ut summum bonum intelligeret/amaret possideret/atq(ue) illo frueretur permisisset caput omnibus creaturis abscidi (et) nobilissima(m) rem a se creatam in terram proiici (et) perpetuo carceri ma(n)cipare Et qui etiam minimos eam ob rem creauisset/defecisset in maximo/. Non quidem dico ac si id nequiuisset absolute facere. S(ed) quia rationi recte hoc uidetur congruentius/Et Aurelii testimonio/Quicquid tibi ratione recta occur(r)erit melius/id potius credito Deum fecisse Ni ergo fallar. Id melius rationi recte occurrit. Co(n)firmatur quia neq(ue) primum homine(m) da(m)nari p(er)misit. Conceditur aute(m) ut ex his qu(a)e fiunt circa homine(m) liceat inuestigare qu(a)e circa angelu(m) facta sint. Deniq(ue) quo angelum sublimior eo (et) Deo propinquior tantoq(ue) minus poterit ab ipso discedere/quanto uehementius suapte natura in ipsum fertur. Ex quo quidem sequitur illos qui peccarunt fuisse potuius de minimis q(uam) ut maxim(us) peccasse putetur. BENI. His in rebus ratio euidens reddi nequit/ut compertum est uobis/Nobis id uidetur congrue(n)tius ut no(n) fuerit omnino supremus. Sed q(uod) remanserit si no(n) maior saltem (a)equalis. Si na(m)q(ue) plures possint esse eiusdem speciei reliquit ibi sibi simile(m) Et sit i(n)diuidua euisde(m) speciei i(n) naturalibus sese pr(a)ecellant perfectiore(m) quempia(m) Lucifero remansisse/potius est censendum. Neq(ue) (e)n(im) uerisimile ut omnium creaturar(um) nobilissima sit damnata ita ut sibi nulla par aut (a)equalis sit relicta. Neq(ue) igitur Lucifer pr(a)edicametni substanti(a)e mensura est dicendus Gregorius igitur ipsum omnibus angelor(um) agminibus pr(a)elatum affirmans omnibus choris inferiorib(us) pr(a)estantiorem afferit/atq(ue) de numero seraphin esse i(n)nuit. Vel si etiam omnibus Seraphin pr(a)estaret intellige de illis qui ab eo specie differunt /si in eodem choro sint multe angelor(um) species/No(n) autem ut nullus remanserit sibi inspecifica natura (a)equalis. Ezechiel autem uocat eum Cherub/non forsan quia fuerit de illo agmine. Sed quia ob peccatum charitate non ardet (et) si scie(n)tia polleat/Iccirco ab illa denominatus est: Aut quia Cherub extendo in Salomonis templo/q(uod) erat opus admirandum ualde/ ipsum comparauerit: ob ipsius singularem excellentiam? Et loquebatur de Lucifero i(n) figura tam(en) Cyri Babylonior(um) Regis qui licentiam hebreis concessit redire i(n) patriam/sed non (a)edificare civitatem aut Templu(m). *Damascenus autem Maiorem quempiam inter peccantes terrestri ordini pr(a)e fuisse ait ut forsan Beelzebub/non autem Maximum.* VOLTIVS. Quid Terrestri odrine accipitur? BENIGNVS. Platonicorum quida(m) Augustino. viii. de Ciui. Dei referente diuidebant Deos qui omnes boni (et) super lunarem globu(m) morarentur a Demonibus quorum pars/boni/ pars item Mali. Et hi sub celo (et) iuxta nos habitare dicuntur Et eam obrem Terrestres dicti sunt. *Sed Damascenus qui egregius Theologus per Terrestres Angelos illos qui i(n) terram mittuntur forsan i(n)tellexit: q(uam)uis nonnulli eos qui peccaueru(n)t in superiori parte aeris creatos asserant (et) non i celo Empyreo/* Quod non ita conuenit pietati fidei/n(ec) his qu(a)e in sacris literis legimus. Q(uod) autem fuerit motiuum ipsor(um) peccati extrinsecum Et quo pacto Maiores magis adid co(n)moueri potuerint satis abunde declarauimus.“ Tekst se nalazi: ff. lz (82) v. - lʒ (83) r.

istaknuti kao prihvatljivo, da Lucifer nije najuzvišeniji od svih anđela, nego je bio poglavica onih zemaljskih. Osim toga Damaščanski ističe da je bio stvoren dobrim i nije u sebi imao nikakvog zla koje bi bilo od Stvoritelja. Međutim, kako Lucifer nije prihvatio prosvjetljenje i čast koju mu je Stvoritelj darovao, osobnom se samovoljom obratio iz naravnog u protunaravno stanje, i podigao se protiv Boga koji ga je stvorio. Odstupivši prvi od dobra, đavo je završio u zlu. Ivan Damaščanski pak naglašava da zlo nije ništa drugo, nego nedostatak dobra, kao što je tama odsustvo svjetlosti, pa je u tom kontekstu dobro duhovna svjetlost, a zlo duhovna tama. Premda je svaki duhovni stvor bio stvoren kao svjetlost od Boga, pa je nastao kao dobar, svojom je slobodnom voljom postao tama. Za Luciferom su krenuli, odvojili se i otpali od Boga nepregledno mnoštvo podčinjenih anđela. Iako im je narav kao i drugim anđelima, postali su zli zato što su svoju naklonost dobrovoljno priklonili od dobra k zlu.[196]

3.2.5. Ivan Damaščanski u Sedmoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima

Sedma knjiga kroz jedanaest poglavlja propituje problem anđeoskog mjesta, čini se u duhovnom smislu, zbog propitivanja problema anđeoskog govora kroz nekoliko poglavlja. Ivan Damaščanski se spominje u V. poglavlju koje raspravlja o anđeoskom govoru.

Peto poglavlje Sedme knjige – o anđeoskom govoru

U V. se poglavlju Sedme knjige Dragišićeva dijaloga propituje o anđeoskom govoru, raspravlja se o tome kako anđeli govore i pod kojim uvjetima, pri čemu se iznosi mišljenje svetog Tome Akvinskoga i Henrika iz Ganda - *De Angelorum locutionibus: Et primo discutitur. An angeli loqua(n)tur: Et quo pacto Et de quibus/Et ponitur opinio Henrici: (et) Thommae*. Govoreći o različitosti anđeoskog od ljudskog govora sudionici dijaloga, u ovom slučaju

[196] Vidi PG 94, 874C-878C te *Expositio fidei,*18; II 4, 5-37. Grčki i latinski tekst u cijelosti, kao i hrvatsko tumačenje nalazi se u: ***Prilog 1*** . Dakle, valja reći kako pali anđeli nemaju nikakvu vlast niti moć nad bilo kim, jedino ako im to Bog po svojoj ekonomiji ne bi dozvolio. Kad Božje dopuštenje to dozvoljava oni postaju moćni, pretvaraju se i po svojoj zamisli uzimaju oblik kakav požele. Budućnost anđeli i demoni, ne znaju, ali proriču, anđelima Bog otkriva i zapovijeda što, a demoni ponekad gledaju što se zbiva u daljini, a ponekad i nagađaju, pa stoga često i lažu. Stoga demonima ne treba vjerovati, ali upozorava da se događa da govore i istinu, a poznaju i *Sveto pismo.* Dakle zlo bi bilo izum demona i nečiste strasti. Palim anđelima je dopušteno da iskušavaju čovjeka, ali nemaju moć da ga prisile na nešto, tj. na čovjeku ostaje da to iskušenje prihvati ili odbaci. Dakle za đavla, demone i sve koji ga slijede pripravljen je neugasivi oganj i vječni pakao. S obzirom na narav anđela Ivan Damaščanski ustvrđuje da ono što je za ljude smrt, za anđele je pad, poslije pada za anđele nema pokajanja, a za čovjeka nema poslije smrti. Na ovaj se problem osvrće i Pavao Skalić u III. poglavlju naslovljenu De Spiritualibus substantijs a Deo rebus praefectis, IV. (IIII.) knjige *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus.* Vidi ***6. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA KOTRULJEVIĆA, VLAČIĆA, SKALIĆA I GUČETIĆA.***

Chrosius, pozivaju se na II. knjigu *De fide orthodoxa.* Osim na Ivana Damaščanskoga i *De fide orthodoxa,* poziva se i na djelo *Moralia* Grgura Velikoga, ali prije svega aludira na novozavjetni tekst iz Prve poslanice Korinćanima u kojem sveti Pavao govori da mu ne bi vrijedilo kad bi znao sve jezike, i anđeoske i ljudske, ako ne bi imao ljubavi (1 Kor 13,1): „Nam prima ad Corinthios decimo tertio. Lingua angelorum distinguitur contra linguam hominum Gregorius idem asserit Secundo Moralium: (et) Damascenus li. secundo.“[197]

Prema tome novozavjetni tekst kao najveći autoritet potvrđuje da postoje ljudski i anđeoski jezici te da se očito razlikuju. Grgur Veliki i Damaščanski u svojim djelima potvrđuju Apostolovu tvrdnju, što je Dragišiću od izuzetnoga značenja. Već je Dragišić naznačio da aludira na II. knjigu Ivana Damaščanskoga te se uvidom u sve rečeno može držati da se radi o 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* kada raspravlja o anđelima kao „drugim duhovnim svjetlima“. U spomenutom tekstu govori o specifičnosti anđeoskog govora koji nije poput onog ljudskog. Anđeli, kaže Damaščanski, osvjetljenje primaju od prve svjetlosti, koja nema početka, no u konačnici se potvrđuje da imaju svojevrsnu komunikaciju tj. jezik.

[197] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (95), r. Veći dio teksta glasi: „**Caput. V.** *De Angelorum locutionibus: Et primo discutitur. An angeli loqua(n)tur: Et quo pacto Et de quibus/Et ponitur opinio Henrici: (et) Tho(m)m(a)e.* TVDISSIVS HEc sunt hac inuestiganda: An angeli loqua(n)tur: Et de quibus. An sine delectu quilib(et) possit cuilib(et) loqui. Et quo pacto h(a)ec locutio fiat. An ita ualet loqui uni ut alios eius locutio lateat. An loquantur cum Deo (et) Deus cum illis. CHROSIVS. Ego assu(m)mam Henrici que(m) parisina vrbs Sole(m)nem appellant: Et affera(m) ex ipsius mente de quibus angeli loquuntur. Non enim oportet inquirere/an loquantur. Nam prima ad Corinthios decimo tertio. *Lingua angelorum distinguitur contra linguam hominum. Gregorius idem asserit Secundo Moralium: (et) Damascenus li. secundo.* Neq(ue) obstat: quia ide(m) Gregorius dicit Octauo Moralium Vniuscuisq(ue) mentem post rationem ab alterius oculis membrorum copulentia non abscondet. Igitur multo magis spiritus uidet in spiritu. Et per co(n)sequens non loquetur ei Nam illa qu(a)e unus alteri loquitur abscondita sunt ab audiente/ut patebit/Secundm itaq(ue) Henricu(m) est primo animaduertendum Angelum singularia no(n) cognoscere primo: neq(ue) per ullam rationem propria(m) Sed per uniuersale sibi concreatum: Quod probatur. Primo ex. ii. diui. unumquodq(ue) sic se bavet ad cognosci/sicut (et) adesse. Singulare uero nihil addit superesse u(niuersa)lis nisi negatione(m): per co(n)sequens cognosci poterit sufficienter per ratio(n)e(m) ipsi(us) u(niuersa)lis. Et multas alias rationes i(n)ducit quib(us) probat Singulare nil addere ad u(niversa)le: (et) ita no(n) cognosci nisi per illud. Sic aute(m) angelus deuenit in notitiam singularis: Apprehenso (et) enim ipso uniuersali apprehe(n)ditur aliquo modo singulare/quom ide(m) sint excepta negatine: Et quia ipsu(m) uniuersale est singulari/ Iccirco representatur intellectui/ut in illo est…“ Poglavlje se dalje nastavlja, no za samo istraživanje utjecaja Ivana Damaščanskoga na Jurja Dragišića daljnji tekst nema većeg značenja. Tekst se nalazi na f. (95) r. – v.

Oni ne trebaju ni jezika ni ušiju, nego bez izgovorene riječi jedan drugome predaju svoje pomisli i ideje: „Secunda lumina spiritualia, ex primaria illa luce omnisque principii experte, splendorem habentia; quibus nec lingua opus sit, nec auribus; sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi sensa sua communicant et consilia. Per Verbum omnes angeli creati sunt, et sanco Spiritu sanctificante consummationem acceperunt, ut pro sua quisque dignitate et ordine splendoris gratiaeque participes essent.“[198]

3.2.6. Ivan Damaščanski u Osmoj knjizi Dragišićeva dijaloga

Raspravljajući u Osmoj knjizi kroz sedamnaest poglavlja o redovima, vrstama i brojnosti anđela Dragišić se poziva i na Ivana Damaščanskoga. Čini to u VII. poglavlju kada raspravlja o anđeoskom nadgledavanju tijela i u X. poglavlju kada raspravlja o utjecaju anđela na ljude.

3.2.6.1. Sedmo poglavlje Osme knjige – o anđeoskom nadgledavanju tijela

Poglavlje se VII. bavi problemom kako anđeli nadgledaju tijela i kako im se tijela podvrgavaju - *Qualiter angeli praesideant corporibus (et) corporas eis obtemperent. Quo pacto Angeli president rebus corporalibus. Et qualiter corpora eis obtemperent*. Ivan Damaščanski se spominje u kontekstu govora o zemaljskim redovima anđela, slično onom što se vidjelo i u prethodnim tekstovima. U raspravi o anđelima Dragišić sustavno upotrebljava i kršćanske oce, ali i filozofske autoritete. Osim Augustina, spominju se i Platon i Aristotel te obrađuju zanimljivi filozofsko-teološki problemi kao što je npr. nematerijalna supstancija, što bi se uklapalo u problem anđela, bestjelesnosti i tzv. „nematerijalnih tijela“. Damaščanski se spominje vezano uz tzv. „red zemaljskih anđela“ i njihovo područje djelovanja. Uz Damaščanskoga tijesno vezuje Origena i razlaganje o biblijskom prizoru Bileamove magarice iz Knjige Brojeva kako bi naznačio da anđeli mogu djelovati na ili preko zvijeri, domaćih životinja i biljaka.

„Vna qu(a)eq(ue) inquit res uisibilis i(n) hoc mu(n)do habet angelica(m) potestate(m) sibi preposita(m) (et) Damascenus ponit a(n)gelos terrestris ordinis. Origenes q(uoque) tractans de

[198] Latinski tekst *De fide orthodoxa*, Lib. II, Cap. III. PG 94, 867B. – De angelis. I grčki tekst, *Expositio fidei*, 17; II 3, 25-30. PG 94, 868B-869A. - Περὶ ἀγγέλων: „Φῶτα δεύτερα νοερὰ, ἐκ τοῦ καὶ ἀνάρχου φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα· οὐ γλώσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα, ἀλλ᾽ ἄνευ λόγου προφορικοῦ μεταδιδόντα ἀλλήλοις τὰ ἴδια νοήματα καὶ βουλεύματα. Διὰ Λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες οἱ ἄγγέλοι, καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διά τοῦ ἁγισμοῦ ἐτελειώθησαν, κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς ἀξίας, καὶ τῆς τάξεως τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες.“

Asina Balaam[199] i(n)quit opus est mu(n)do angelis qui p(re)sint et(iam) bestiis (et) a(n)i(m)alium natiuitati atq(ue) pla(n)tar(um) (et) uirgultor(um) (et) c(a)eterar(um) rer(um) i(n)crem(en)tis…[200]

Što se pak tiče pozivanja na Ivana Damaščanskoga i na njegovu tvrdnju da postoje anđeli zaduženi za zemaljske stvari, tj. da postoje anđeli zemaljskog reda, o tome se opširnije govorilo prilikom tumačenja VI. knjige Dragišićeva dijaloga, tako da se radi o upućivanju na isti tekst Ivana Damaščanskoga iz *De fide orthodoxa.*[201]

---

[199] Radi se zapravo o prizoru iz starozavjetne Knjige Brojeva (Bileamova magarica Br 22,21-35.): „Ustane Bileam ujutro, osamari svoju magaricu i ode s moapskim knezovima. No Božja srdžba usplamtje što je on pošao. Zato anđeo Jahvin stade na put da ga spriječi. On je jahao na svojoj magarici, a pratila ga njegova dva momka. Kad magarica opazi anđela Jahvina kako stoji na putu, s isukanim mačem u ruci, skrene sa staze i pođe preko polja. Bileam poče tući magaricu da je vrati na put. Anđeo Jahvin tada stade na uskom prolazu, među vinogradima, a bijaše ograda i s ove i s one strane. Magarica, spazivši Jahvina anđela, stisne se uza zid i o zid pritisne Bileamovu nogu. On je opet poče tući. Anđeo Jahvin pođe naprijed te stade na usko mjesto, gdje nije bilo prostora da se provuče ne desno ni lijevo. Kad je magarica ugledala Jahvina anđela, legne pod Bileamom. Bileam pobjesni i poče tući magaricu štapom. Tada Jahve otvori usta magarici, te ona progovori Bileamu: 'Što sam ti učinila da si me tukao tri puta?' Bileam odgovori magarici: 'Što sa mnom zbijaš šalu! Da mi je mač u ruci, sad bih te ubio!' A magarica uzvrati Bileamu: 'Zar ja nisam tvoja magarica na kojoj si jahao svega svoga vijeka do danas? Jesam li ti običavala ovako?' – 'Nisi!' odgovori on. Tada Jahve otvori oči Bileamu, i on opazi anđela Jahvina kako stoji na putu, s golim mačem u ruci. Pognu on glavu i pade ničice. Onda će mu anđeo Jahvin: 'Zašto si tukao svoju magaricu već tri puta? Ta ja sam istupio da te spriječim, jer te put meni naočigled vodi u propast. Magarica me opazila i preda mnom se uklonila sva tri puta. Da mi se nije uklanjala, već bih te ubio, a nju ostavio na životu.' Onda će Bileam anđelu Jahvinu: 'Sagriješio sam! Nisam znao da ti preda mnom stojiš na putu. Ali sad, ako je zlo u tvojim očima, ja ću se vratiti.' Ali anđeo Jahvin odvrati Bileamu: 'Idi s tim ljudima, ali samo ono govori što ti ja kažem.' Tako Bileam ode s Balakovim knezovima.“ Navedeno po: *Biblija,* Stari i Novi zavjet, gl. ured. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, prev. Antun Sović, Silvije Grubišić, Filibert Gass, Ljudevit Rupčić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, str. 127-128.

[200] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. o (105) r. Veći dio teksta glasi: „**Ca. VII.** */Qualiter angeli praesideant corporibus (et) corporas eis obtemperent/ Quo pacto Angeli president rebus corporalibus Et qualiter corpora eis obtemperent.* TVDISSIVS. Vidimus ia(m) quo pacto Angeli praesunt Angelis iam uidendum esset an angeli pr(a)esint creaturis corporalibus: ita ut p(er) illos ipsa corporea natura administret(ur) Et An talis creatura ipsis angelis obtemperet ad nutu(m). Tertio an possint qu(a)ecunq(ue) corpora sine medio mouere de loco ad locum/Et quatro An ualeant facere miracula. BENI. Sententia(m) hac i(n) re habemus Aurelii. iii. de Trinitate ita dice(n)tis Omnia corpora reguntur per spiritu(m) vit(a)e rationale(m). Cui consentit Gre. i(n) tertio dialo. sic i(n)quie(n)s. In hoc mu(n)do uisibile(m) nihil nisi p(er) creaturam i(n)uisibilem disponi potest. Sicut (e)n(im) superiores angeli gubernant i(n)feriores (et) eis p(ra)esunt ita (et) o(mn)es forme i(m)materialles uident(ur) p(er)esse rebus materialibus. Vn(de) et(iam) p(ro)b(er)i quicu(m)q(ue) substa(n)tias i(n) corporeas opina(n)t(ur) esse eas et(iam) corporibus p(re)side(n)s putant. Vn(de) (et) Plato substantias i(m)materales posuit esse rationes sensibilium corpo(rum) (et) habere p(rae)sidentiam circa omnia corpora sensibilia. No(n) quidem ut omnes substanti(a)e i(m)materiales p(re)sint absq(ue) delectu cunctis corporibus/sed ali(a)e aliis (et) diuerse diuersis. Aristo. a(u)t(em) no videt(ur) ponere i(n)tellige(n)tias p(ra)esse is inferioribus absq(ue) medio/s(ed) solu(m) corporibus celestibus tanq(uam) causis uniuersalibus. Auicena uero partim cum Platone (et) cu(m) Aristo. i(n)cedit Ponit (e)n(im) una(m) i(n)telligentia(m) p(ra)esse spher(a)e actiuo(rum) (et) passiuo(rum):quam uocauit i(n)telligentia(m) agente(m). S(ed) doctores christiani hac i(n) re Platonis dogmata sequi(tur) uident(ur). Vn(de) Augu. i(n) li. lxxxiii.q. Vna qu(a)eq(ue) inquit res uisibilis i(n) hoc mu(n)do habet angelica(m) potestate(m) sibi preposita(m) (et) *Damascenus ponit a(n)gelos terrestris ordinis Origenes q(uoque) tractans de Asina Balaam i(n)quit opus est mu(n)do angelis qui p(re)sint et(iam) bestiis (et) a(n)i(m)alium natiuitati atq(ue) pla(n)tar(um) (et) uirgultor(um) (et) c(a)eterar(um) rer(um) i(n)crem(en)tis.* Hoc aut(em) non est i(n)telligendu(m) apud christia(n)os/ut diuersi a(n)geli diuersis corporibus p(rae)sint/p(ro)ut forsa(n) Platon opinabat(ur)/S(ed) unusq(uis)q(ue) a(n)gelo(rum) sup(er)ior est quocu(m)q(ue) corpore. Si ergo diuresi angeli diuresis presint corporib(us) hoc erit ex diuin(a)e sapienti(a)e congrua oridinatione: qu(a)e uariis corporibus uarios preposuit recto res. Et forsan omnes Angeli qui puris corporibus presunt erunt ex ordine uirtutum: quibus miracula facere peculiari modo concessu(m) est. Et q(uam)uis natura habeat determinatum modum operandi (et) ex eo uideretur no(n) indigere rectore/Id tamen no(n) obstat/quin possit in actione sua ab alio dependere. Ex is ergo angelos coroporib(us) pr(a)eesse satis aperte constat.“ Tekst se nalazi na f. o (105) r.-v.

[201] Radi se o tekstu *Expositio fidei,* 18; II 4, 1-37. PG 94, 873C-877C.

3.2.6.2. Deseto poglavlje Osme knjige – o utjecaju anđela na ljude

U X. se poglavlju raspravlja o utjecaju anđela na ljude, tj. postavlja se pitanje mogu li anđeli utjecati na ljudsku volju i promijeniti je s obzirom na afekt, maštu i osjet - *An possint Angeli uoluntatem humanam i(m)mutare quo ad affectum. Similiter et imaginationem ac sensum.* Nanovo se navodi II. knjiga *De fide orthodoxa,* i to bez preciziranja punog naziva. Osim Damaščanskoga, u ovom dijaloškom odlomku koji se bavi utjecajem anđela i demona na čovjeka, spominje se i Beda Časni. U tom smislu će Puteus, sudionik razgovora, ustvrditi da po Damaščanskome i tradiciji koju slijedi demoni mogu utjecati na ljude i njihova promišljanja. Na poseban način se bavi utjecajem demona na ljude te tvrdi da đavao nije samo poticatelj zlih namisli, nego također i podstrekač. Na sličan način kao što demoni djeluju na ljude, djeluju i dobri anđeli potičući u ljudima dobre misli i zdrave osjećaje. Što se pak tiče navoda u kojem se poziva na Ivana Damaščanskoga, Dragišić izričito veli da misao preuzima iz II. knjige njegova djela *De fide orthodoxa*, pri čemu navodi kao primjer da su demoni izmislili sve zloće i nečiste strasti te da im je dopušteno da ih ljudima sugeriraju: „Nvnc mihi uidetur sacras autoritates inspicienti Angelos posse affectum atque uoluntatem nostram immutare. Ita enim uenerabilis Beda dicit. Diabolus non solum est immissor malarum cogitationum se etiam incensor. *Confirmat id Damascenus in .ii. libro Ita dicens.* Omnes maliti(a)e (et) inmunde passiones ex demonibus excogitatae sunt: quas et(iam) immittere hominibus est ei concessum. Pari ratione (et) boni angeli immittent bonas cogitationes/(et) incendent nostrum effectum. Q(uod) quidem fieri nequit absque immutatione uoluntatis. Glosa quoque super illud psalmi: qui facit angelos suos spiritus/(et) ministros suos flamma(m) ignis dicit. Ignis sunt dum spiritu feruent/(et) uitia nostra urunt.“[202]

Navedene probleme Ivan Damaščanski obrađuje u 4. poglavlju II. knjige kada raspravlja o palim anđelima i njihovu utjecaju na čovjeka, pri čemu doista spominje da ne postoji nikakva zloća niti nečisti afekt kojeg ne bi izmislili demoni te je očito da se Dragišić referira baš na ovaj tekst. Osim toga spominje da je demonima dopušteno da daju poticaje ljudima, ali im nije dopušteno da ih prisiljavaju, čime ipak ostaje spašena slobodna volja te ljudi redovito daju pristanak na spomenute sugestije, pri čemu sami postaju odgovorni za ono što izabiru, kao što su to slobodni i odbiti. Tekst potvrđuje da se radi o istoj ideji izraženoj sličnim terminima, na malo drukčiji način. Dragišić to izražava izravnom tvrdnjom, dok je Damaščanski izrazio odnosnom zavisnom rečenicom: „Nulla porro malitia, nullus impurus affectus est, qui ab ipsis excogitatus non sit. Quamvis autem hominum suggestionibus pulsare ipsis permissum sit, nemini tamen vim

[202] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. oz (106), v.

inferre possunt (in nobis enim situm est suggestionem, aut admittere, aut non admittere), ob idque diabolo et angeli ejus inexstingubilis ignis paratu est, ac supplicium aeternum, illisque item qui ipsum ducem sequuntur.“[203]

3.2.7. Ivan Damaščanski u Devetoj knjizi Dragišićeva dijaloga o anđelima

U Devetoj[204] se knjizi o anđelima raspravlja u trinaest poglavlja, a Ivan Damaščanski se spominje u barem četiri poglavlja: II. o problemu vječnosti, V. o mjestu anđela, VII. i VIII. o simultanosti anđela. U čitavoj se Devetoj knjizi ponajviše raspravlja o problemu kretanja i prostora anđela.

3.2.7.1. Drugo poglavlje Devete knjige – o problemu vječnosti

U II. se poglavlju Devete knjige, gdje razmatra pitanje o problemu vječnosti/vijeka - *Opinio de (a)euo: ponens illud ab existentia differre (et) dicens illud esse successiuum* - Dragišić shodno načinu izlaganja u ostalim knjigama i ovdje poziva na kršćanske oce, pisce i otačku literaturu, kao i na onu srednjovjekovnih kršćanskih pisaca. Prije nego što upućuje na mišljene Ivana Damaščanskoga iz I. knjige *De fide orthodoxa,* koju zapravo izričito ne spominje,[205] poziva se na Augustina i djelo *De Genesi ad litteram,* Boecija i *De trinitate,* Jeronima i *Ad Marcellam,* ali i na Anselma i njegov *Proslogion.* Mišljenje Ivana Damaščanskoga osnažuje i pozivanjem na djelo Grgura Velikoga *Moralia.* U dijalogu, naime, Araveus tvrdi da Damaščanski naziva vremenom (*seculum*) ono što se proteže s vječnošću kao prostor.

„Damascenus q(uoque) li. pri(m)o. ait/Seculum dicitur quod semp(er) protendit(ur) cum (a)eternis/uelut spacium. Confirmat id (et) Grego. mora. xxvii. super illud. numerus dier(um).“[206]

---

[203] Latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. IV. PG 94, 878B – De diabolo et daemonibus. I grčki tekst u *Expositio fidei,* 18; II 4, 30-34. PG 94, 877B. - Περὶ διαβόλου καὶ δαιμόνων: „Πᾶσα οὖν κακία ἐξ αὐτῶν ἐπενοήθη, καὶ τὰ ἀκάθαρτα πάθη· καὶ προσβάλλειν μὲν τῷ ἀνθρώπῳ συνεχωρήθησαν, βιάζεσθαι δὲ τινα οὐκ ἰσχύουσιν· ἐν ἡμῖν γὰρ ἐστι δέξασθαι τὴν προσβολὴν, καὶ μὴ δέξασθαι· διὸ τῷ διαβόλῳ, καὶ τοῖς δαίμοσιν αὐτοῦ ἡτοίμασται τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, καὶ ἡ κόλασις αἰώνιος, καὶ τοῖς ἑπομένοις αὐτοῦ.“

[204] O izvorima Devete knjige postoji članak: Ćurko, Bruno, „Izvori devete knjige Dragišićeva djela *De natura angelica*“, *Cris,* god. XIV, br. 1/2012, str. 272-280. S obzirom na djela Jurja Dragišića, a u ovom slučaju na djelo *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* zanimljiv je i članak istog autora: Ćurko, Bruno, „Prisutnost Jurja Dragišića u digitalnom svijetu“, *Cris,* god. XI, br. 1/2009, str. 144-155.

[205] Iz nespominjanja djela *De fide orthodoxa,* moglo bi se zaključiti da je renesansno učeno čitalačko općinstvo uz spomen imena Ivana Damaščanskoga i određene knjige dotičnog djela znalo da se upravo radi o tom djelu.

[206] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. p (113), r. Cjelovit tekst se nalazi u: ***Prilog 1***.

Iako izričito spominje I. knjigu *De fide orthodoxa,* zapravo navodi dio definicije vijeka što se nalazi u 1. poglavlju II. knjige. Vezano uz tumačenje problema vijeka, donosi se latinski prijevod dijela teksta Ivana Damaščanskoga: „Sciendum itaque, nomen saeculi, seu aevi, multipliciter accipi: complura enim significat. Nam et hominis cujusvis vita saeculum dicitur. Saeculum item, tempus mille annorum appellatur. Ad haec saeculum nominatru, totum praesentis vitae curriculum, et futura illa ac post resurrectionem immortalis vita. Quin saeculum quoque dicitur, non tempus, nec temporis pars ulla solis motu ac cursu definita, sive ex dierum noctiumque serie conflata: sed ille velut temporalis motus, ac spatium, quod una cum iis quae aeterna sunt protenditur. Quod enim iis quae tempori subsunt tempus est, hoc perpetuis est saeculum.“[207] Ivan Damaščanski tumači kako je riječ vijek zapravo višeznačna, pa se tom riječju može nazivati život svakog čovjeka, tom se riječju naziva i vrijeme od tisuću godina, ali se njome označuje i cjelokupan sadašnji život, ali i budući vijek koji će biti nakon uskrsnuća, tj. onaj beskonačni. Međutim vremenom s naziva i vrijeme koje se suprostire s onim što je vječno, kao vremensko kretanje i period. Jer što je vrijeme za ono što je pod vremenom, to bi bio vijek za ono što je vječno.[208]

3.2.7.2. Peto poglavlje Devete knjige – o mjestu anđela

U V. poglavlju devete knjige raspravlja se pitanje može li anđeo biti sadržan u mjestu i na kakav način - *An Angelus sit in loco /et/ quo pacto ubi improbatur una opinio*. Na autoritet Ivana Damaščanskoga se poziva dva puta, a upućuje se i na autoritet Grgura Nazijanskoga. Ali vraćajući se na Dragišićev tekst, vidljivo je da se sudionik razgovora Juraj (Georgius) poziva na mišljenje Ivana Damaščanskoga, velikog naučitelja čije mišljenje je teško osporiti, da anđeli mogu biti na nekom mjestu po djelovanju (per operationem). S time da netjelesna narav nema tjelesno djelovanje te ne može biti sadržana na tjelesan način na nekom mjestu, nego na duhovan. U tom smislu se za razumsku narav može reći da je obuhvaćena nekim mjestom gdje jest i gdje djeluje. Kolikogod anđela je na nekom mjesto, toliko ih djeluje, drži Damaščanski, pa se iz toga zaključuje da su oni na nekom mjestu po djelovanju: „Damascenus uidet(ur) fuisse illius opinio(n)is ut angeli sint i(n) loco per operatione(m). Na(m) capite. xiii. incorporea i(n)quit natura ubi adest et operat(ur) no(n) corporaliter s(ed) sp(irit)ualiter co(n)tinet(ur)/Et iter(um)

[207] *De fide orthodoxa* Lib. II, Cap. I. PG 94, 862BC. - De saeculo seu aevo. Također se može uputiti i na grčki tekst, kojega ovdje nije nužno navesti - PG 94, 861BC i *Expositio fidei*, 15; II 1, 5-13.
[208] Usporedi i srpski prijevod u Damskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 178-179.

ibide(m)/Intelige(n)tia d(icitu)r circu(m)scribi ubi est (et) operat(ur). Quoties igitur angelos i(n) loco ponit/totiens eos (et) operari asserit. Exquo i(n)nuit eos p(er) op(er)atione(m) in loco esse. Ta(n)to a(u)t(em) doctori no(n) est co(n)tradice(n)du(m).“[209]

U tekstu se dakle spominje Ivan Damaščanski u kontekstu rasprave o anđelima i njihovom „mjestu“. Služeći se srpskim prijevodom,[210] latinskim i grčkim tekstovima djela *De fide orthodoxa* može se ukratko naznačiti važnost Dragišićeva posezanja za I. knjigom toga djela. Tako Ivan Damaščanski u 13. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa*, kako je i sam Dragišić već naznačio, raspravlja o prostoru anđela i duše te o onome što je neopisivo, pa tako kaže da se anđeo ne nalazi u prostoru na način kako se tijela protežu, a niti poprima izgled i oblik. Govori se da je anđeo u prostoru, zbog toga što je prisutan i djeluje po svojoj naravi, a nije istovremeno i drugdje, nego tamo gdje djeluje, pa se tamo umski ograničava, jer ne može istovremeno djelovati na raznim mjestima, tj. samo je Bogu moguće da djeluje svugdje istovremeno. Anđeo zahvaljujući „brzini svoje naravi“ i spremnosti, tj. brzini prelaska s mjesta na mjesto „djeluje istovremeno“ na raznim mjestima. Bog koji je posvuda i iznad svega, djeluje istovremeno na različite načine i to jednom i jedinstvenom energijom. Duša je pak povezana s tijelom, i to cjelokupna s cjelokupnim tijelom, a ne jednim svojim dijelom tijela. Duša nije tijelom obuhvaćena, nego ga obuhvaća, npr. kao što vatra obuhvaća željezo, pa pošto je u njemu, djeluje na način koji je njemu svojstven. Ograničeno je ono što se prostorom, vremenom i/ili shvaćanjem može obuhvatiti, a neograničeno ono što se ničim od toga ne može obuhvatiti. Stoga je samo božanstvo neograničeno, jer je bez početka i beskonačno. Obuhvaća sve i nikakvim se poimanjem ne može obuhvatiti. Moglo bi se reći da je nedostižno i neodredivo, ni od koga spoznato i jedino ono može sebe spoznati.

[209] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (117), v.
[210] Usput vidi Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 174.

Anđeo je određen vremenom, jer ima početak svoga postojanja. A određen je i prostorom i shvaćanjem. Anđeli na neki način poznaju i narav jedan drugoga i potpuno su određeni Stvoriteljem. Tijela su pak određena početkom i krajem, prostorom koji zauzimaju i shvaćanjem.[211]

Ipak, valja upozoriti da i u 3. poglavlju II. knjige govori o problemu anđela i prostora. Naime, anđeli su po Ivanu Damaščanskome ograničeni, jer kad su na nebu nisu na zemlji, a kad su od Boga poslani na zemlju, ne ostaju na nebu. Prostorno su neodredivi, a Ivan Damaščanski ih naziva neograničenima zato što se javljaju pravednima, kojima Bog hoće da se jave i to preoblikovani, a ne onakvi kakvi jesu. Neodredivo je po naravi samo ono što je nestvoreno, jer je svako stvorenje određeno Bogom koji ga je stvorio. Posvećenost anđela nije od njihove biti, nego od Svetoga Duha, prorokuju pomoću božanske blagodati i nemaju potrebe za brakom jer nisu smrtni.

---

[211] U izvorniku *Expositio fidei*, 13; I 13,30-50. PG 94, 852C-853A. - Περὶ τόπου Θεοῦ, καὶ ὅτι μόνον τὸ Θεῖον ἀπερίγραπτον. „*Περὶ τόπου ἀγγέλου καὶ τῆς ψυχῆς, καὶ περὶ τοῦ ἀπεριγράπτου* - Ὁ δὲ ἄγγελος, σωματικῶς μὲν ἐν τόπῳ περιέχεται ὥστε τυποῦσθαικαὶ σχηματίζεσθαι ὅμως λέγεται εἶναι ἐν τόπῳ διὰ τὸ παρεῖναι νοητῶς καὶ ἐνεργεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν, καὶ μὲ εἶναι ἀλλαχοῦ, ἀλλ᾽ ἐχεῖσε νοητῶς περιγράφεσθαι, ἔνθα καὶ ἐνεργεῖ. Οὐ γὰρ δύναται κατὰ ταυτὸν ἐν διαφόροις τόποις ἐνεργεῖν. Μόνου γὰρ Θεοῦ ἐστι τὸ πανταχοῦ κατὰ ταυτὸν ἐνεργεῖν. Ὁ μὲν ἄγγελος τάχει φύσεως, καὶ τῷ ἐποίμως, ἤγουν ταχέως, μεταβαίνειν, ἐνεργεῖ ἐν διαφόροις τόποις· τὸ δὲ Θεῖον πανταχῆ ὂν, καὶ ὑπὲρ τὸ πάντα κατὰ ταυτὸν διαφόρως ἐνεργεῖ μιᾷ καὶ ἁπλῆ ἐνεργεία. Ἡ δὲ ψυχὴ συνδέδεται τῷ σώματι ὅλη ὅλῳ, καὶ οὐ μέρος μέρει· καὶ οὐ περιέχεται ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἀλλὰ περιέχει αυτὸ, ὥσπερ πῦρσιδηρον, καὶ ἐν αὐτῷ οὖσα, τὰς οἰκεὶας ἐνεργείας ἐνεργεῖ. Περιγραπτόν μὲν ἐστι, τὸ τόπῳ ἢ χρόνῳ, ἢ καταλήψει περιλαμβανόμενον ἀπερίγραπτον δὲ τὸ μηδενὶ τούτων περιεχόμενον. Ἀπερίγραπτον μὲν οὖν, μόνον ἐστι τὸ Θεῖον, ἄναρχον ὂν, καὶ ἀτελεύτητον, καὶ πάντα περιέχον, καὶ μηδεμιᾷ καταλήψει περιεχόμενον. Μόνον γάρ ἐστιν ἀκατάληπτον, καὶ ἀόριστον. ὑπ᾽ οὐδενὸς γινωσκμενον, αὐτὸ δὲ μόνον ἑαυτοῦ θεωρητικόν. Ὁ δὲ ἄγγελος, καὶ χρόνῳ περιγράφεται ἤρξατο γὰρ τοῦ εἶναι καὶ τόπῳ εἰ καὶ νοητῶς, ὡς προείπομεν καὶ καταλήψει. καὶ ἀλλήλων γὰρ τὴν φύσιν ἴσασί πως ὑπὸ τοῦ κτίστου ὁρίζονται τέλεον τὰ δὲ σώματα, καὶ ἀρχῇ, καὶ τέλει, καὶ τόπῳ σωματικῷ, καὶ καταλήψει.“ Latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. XIII. PG 94, 851C-854A. - De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit: „*De loco angeli, et animae; deque verum circumscriptione.* Angelus autem, esti non ad modum corporis ita in loco continetur, ut formam et figuram recipiat: in loco tamen esse dicitur, quia sprituali modo adest et agit, prout naturae suae consentaneum est; nec alibi est, sed ibi intelligibili modo circumscribitur, ubi et operatur. Neque enim in diversis locis eodem tempore operari potest. Dei namque solius est ubique simul operari. Nam angelus quidem ob naturae pernicitatem, ac quia prompte ac celeriter pertransit, in diversis locis operatur; at Deus, ut qui ubius, ac supra omnia sit, eodem temporis momento, una et simplici operatione varie ubique agit.
Porro anima, tota toti sorpori devincta est, et non pars parti: nec eo continetur, sed ipsum continet, haud secus ac iginis ferrum; inque illo exsistens suas ipsa functiones obit.

Solus Deus incircumscriptus. Circumscriptum hoc est, quod loco vel tempore vel animi perceptione comprehenditur: incircumscriptum autem quod nullo horum continetur. Quamobrem solus Deus incircumscriptus est, qui principio et fine careat, atque omnia complecatur, nullatenus ipse comprehensus. Solus enim incomprehensus ipse est, nullis definitus terminis, et a nemine cognitus, qui solus ea vi palleat qua se plene contempletur. Ac angelus et tempore circumscribitur (incepit enim esse) et loco (tametsi sprituali, ut praediximus, ratione) et comprehensione. Nam et alii aliorum naturam quodam modo exploratam habent, propsusque ab opifice definiuntur. Corpora denique et prinicipio circumscribuntur, et fine, locoque corporeo, et comprehensione.“

Kako su duhovna bića nalaze se u duhovnim, umskim prostorima. Tjelesno nisu ograničeni, jer tjelesni oblik ne poprimaju po naravnim zakonima. Nisu u tri dimenzije, nego duhovno prisustvuju u djelovanju gdje im je zapovjeđeno. Damaščanski naglašava da anđelima nije moguće istovremeno biti i djelovati i ovdje i tamo.[212]

Prihvaćajući tvrdnju Dragišić odgovara da je ona u prilog onih koji drže da mogu anđeli biti sadržani i u mjestu, što bi bilo neprikladno ustvrditi, ako bi činili istu stvar. Kao primjer poziva se na drugi tekst Ivana Damaščanskoga iz 6. poglavlja II. knjige u kojem raspravlja o nebu i daje definiciju da je nebo (*caelum*) mjesto koje sadrži vidljiva i nevidljiva stvorenja.

[212] *Expositio fidei,* 17; II 3, 31-45. PG 94, 869AC. - Περὶ ἀγγέλων: „Περί γραπτοί εἰσιν· ὅτε γάρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ εἰσὶν ἐν τῇ γῇ· καὶ εἰς τὴν γὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι, οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ τειχῶν, καὶ θυρῶν, καὶ κλείθρων, καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ εἰσιν. Ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γὰρ καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται τοῖς ἀξίοις, οἷς ὁ Θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ᾽ ἐν μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες, ὁρᾷν. Ἀόριστον γάρ ἐστι φύσει καὶ κυρίως, μόνον τὸ ἄκτιστον. Πᾶν γὰρ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ Θεοῦ ὁρίζεται. Ἔξωθεν τῆς οὐσίας τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες· διὰ τῆς θείας χάριτος προφητεύοντες· μὴ γάμου χρῄζοντες, ἐπειδήπερ μὴ εἰσὶ θνητοί. Νόες δὲ ὄντες, ἐν νοητοῖς καὶ τόποις εἰσὶν, οὐ σωματικῶς περιγραφόμενοι· οὐ γὰρ σωματικῶς κατὰ φύσιν σχηματίζονται, οὐδὲ τριχῇ εἰσι διαστατοὶ, ἀλλὰ τῷ νοητῶς παρεῖναι, καὶ ἐνεργεῖν ἔνθα ἂν προσταχθῶσι, καὶ μὴ δύνασθαι κατὰ ταυτὸν ὧδε κακεῖσε εἶναι, καὶ ἐνεργεῖν.“ Latinski tekst u *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 870AC. – De angelis: „*Circumscripti angeli.* – Circumscripti sunt; nec enim cum in coelo sunt, in terra versantur; nec cum a Deo in terram mittuntur, remanent in coelo. Caeterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti aut coerciti sunt. Nullis terminis definitos dico; eo quod probis et dignis, quibus eos Deus visendos exhiberi voluerit, non quales prout videntium obtutus ferre queat. Nam alioqui id solum natura ac proprie nullis definitur terminis, quod increatum est. Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore finitur.

Porro aliunde quam a natura sua sanctitatem habent, nimirum a Spiritu sancto. Dei illustrante gratia, futura praedicunt. Conjugio minime indigent, cum immortales sint.

Angeli locus. – Jam vero cum mentes sint, in hujusmodi quoque locis sunt, quae mente intelliguntur: non quod corporeo modo circumscribantur (neque enim more corporum, quoad naturam attinet, figurantur, aut trina dimensione distenti sunt). sed quod ubi se conferant, illic spiritaliter adsint et operantur; nec eodem tempore hic atque illic esse et operari possint.“

Po njemu nebo time sadrži i anđele, premda ih nije sadržavalo od početka stvaranja, jer su po njegovu mišljenju anđeli bili stvoreni prije neba: „Si acutius i(n)spexeris tuo acuto i(n)genio/p(ro)spicies pro nobis e(ss)e Dama. n(on) pro illis. Ip(s)e na(m)que coiungit illa ta(m)q(uam) duo e(ss)e i(n)q(uam) in loco (et) operari. Quod inepte fecisset et sup(er)uacanee/si esse i(n) loco atq(ue) operari fuissent idem. Deinde ipse capite s(e)c(un)do dicit C(a)elu(m) e(ss)e co(n)tine(n)tia(m) uisibiliu(m) (et) i(n)uisibiliu(m) creaturar(um)/Et ipso c(a)elo uirtutes angelor(um) i(n)cludi n(on) q(ui)de(m) a principio creationis.“[213]

Dragišić se dakle poziva i na II. knjigu *De fide orthodoxa*, tj. na 6. poglavlje II. knjige kad donosi definiciju neba Ivana Damaščanskoga: „Coelum est visibilium invisibiliumque rerum ambitus. Illius enim amplexu, tum intellectuales virtutes, tum omnia sensibilia clauduntur et circumscribuntur.“[214]

3.2.7.3. Sedmo poglavlje Devete knjige – može li anđeo biti na više mjesta odjednom?

Kao i ostali sudionici dijaloga, uglavnom, tako i Prodanel u VII. poglavlju Devete knjige problem razlaže dužim tekstom, a kako bi potkrijepio svoje misli poziva se i na Ivana Damaščanskoga koji tumači da kada je anđeo na nebu ne može biti na zemlji. Dakle, i ovdje se protresaju pitanja koja Ivan Damaščanski raspravlja u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa.* Točnije kroz nekoliko dokaznih koraka u filozofskom smislu, Prodanel najprije traži potkrjepu u

---

[213] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (117), v. „**Ca. V.** *An Angelus sit in loco (et) quo pacto ubi improbatur una opinio.* **GEOR.** *Damascenus uidet(ur) fuisse illius opinio(n)is ut angeli sint i(n) loco per operatione(m). Na(m) capite. xiii.* Incorporea i(n)quit natura ubi adest et operat(ur) no(n) corporaliter s(ed) sp(irit)ualiter co(n)tinet(ur)/Et iter(um) ibide(m)/Intelige(n)tia d(icitu)r circu(m)scribi ubi est (et) operat(ur) Quoties igitur angelos i(n) loco ponit/totiens eos (et) operari asserit. Exquo i(n)nuit eos p(er) op(er)atione(m) in loco esse. Ta(n)to a(u)t(em) doctori no(n) est co(n)tradice(n)du(m). **BE**. Si acutius i(n)spexeris tuo acuto i(n)genio/p(ro)spicies pro nobis e(ss)e *Dama. n(on) pro illis. Ip(s)e na(m)que coiungit illa ta(m)q(uam) duo e(ss)e i(n)q(uam) in loco (et) operari.* Quod inepte fecisset et sup(er)uacanee/si esse i(n) loco atq(ue) operari fuissent idem Deinde ipse capite s(e)c(un)do dicit C(a)elu(m) e(ss)e co(n)tine(n)tia(m) uisibiliu(m) (et) i(n)uisibiliu(m) creaturar(um)/Et ipso c(a)elo uirtutes angelor(um) i(n)cludi n(on) q(ui)de(m) a principio creationis. Na(m) ipse ueluti (et) Grego. Nazanzenus Angelos p(er)m(u)lta S(ae)c(u)la ante hunc sensibile(m) mu(n)du(m) creatos putat/Tu(m) ergo no(n) co(n)tinebant(ur) c(a)elo/q(uia) c(a)elu(m) no(n) erat/ mo(do) uero continent(ur)/No(n) itaq(ue) est ipsius i(n)tentio ut angeli sint i(n) loco ea r(ati)one qua solu(m) op(er)ant(ur).“ Tekst se nalazi na: ff. (117) v. – (118) r.

[214] *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VI. PG 94, 879AB. - De coelo. Također i grčki tekst i *Expositio fidei,* 20; II 6, 2-4. PG 94, 880AB. - Περὶ οὐρανοῦ. „Οὐρανός ἐστι περιοχὴ ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων κτισμάτων. Ἐντὸς γὰρ αὐτοῦ αἵ τε νοεραὶ τῶν ἀγγέλων δυνάμεις, καὶ πάντα τὰ αἰσθητὰ περικλείονται καὶ περιορίζονται.“ U latinskim prijevodima djela Ivana Damaščanskoga iz 16. i 17. st. gornji je tekst bliži terminologiji koju upotrebljava Juraj Dragišić. U tim tekstovima prijevod glasi: „Coelum est circu(m)datio visibilium creaturarum (et) inusibiliu(m) intra enim ipsum/(et) intellectuales angeloru(m) virtutes/(et) omnia sensibilia concluduntur/ipsoq(ue) determina(n)tur a(m)bitu.Vidi npr: /*De orthodoxa fide liber*, Johannes (Damascenus.), Jacques Lefèvre d'Etaples, Stephanus, 1512. Ortho. Fid. II, Cap VI, 21, f. 40. r./ https://books.google.hr/books?id=Zo1KAAAAcAAJ&dq=de%20orthodoxa%20fide&hl=hr&pg=PP3#v=onepage&q=de%20orthodoxa%20fide&f=false (27.04.2015.)

tvrdnji Ivana Damaščanskoga, a vezanog uz nemogućnost da anđeo bude odjednom na više mjesta, za što iznosi pet argumenata. Dragišićev Prodanel ističe da ako bi bilo moguće da anđeo bude odjednom na više mjesta, onda bi mogao biti udaljen i od samoga sebe (distare a seipso). No, po njemu anđeo ima ograničenje vlastite naravi te je onda ograničen i s obzirom na mjesto (limitatus secundum locum), pa bi ujedno bilo proturječje ako bi se ustvrdilo da može biti na više mjesta odjednom. Svoje obrazlaganje završava pozivajući se na tvrdnju Ivana Damaščanskoga da anđeli ne mogu u isto vrijeme biti na nebu i na zemlji: „Confirmat(ur) id Damasceni s(ente)n(t)ia dice(n)tis Angelos dum i(n) celo sunt i(n) terra no(n) esse. …“[215]

Zapravo Ivan Damaščanski ponajprije dokazuje da su anđeli ograničeni, drukčije naravi od samoga Boga te da poradi ograničenosti naravi ne mogu biti na istome mjestu u isto vrijeme, tj. na nebu i na zemlji. Istina da su drukčiji od drugih stvorenih bića jer su isključivo duhovna bića, ali se time što su stvoreni razlikuju od Boga koji je jedini neograničen te tako oni djeluju unutar okvira vlastite naravi koju je odredio Stvoritelj: „Circumscripti sunt; nec enim cum in coelo sunt, in terra versantur; nec cum a Deo in terram mittuntur, remanent in coelo. Caeterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti aut coerciti sunt. Nullis terminis definitos dico; eo quod probis et dignis, quibus eos Deus visendos exhiberi voluerit, non quales prout videntium obtutus ferre queat. Nam alioqui id solum

---

[215] *De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (119) v. „Si unus Angelus possit esse simul pluribus in locis. Et r(ati)ones i(m)possibilitate(m) p(ro)bantes soluunt(ur) (et) modus ponitur. **Ca. VII. PRODANEL** Enimuero iam p(er)scrutandum est/an ullus angelus ualeat esse pluribus i(n) locis simul/(et) mihi quidem uidetur id fieri non posse/Primo quia tunc Angelus posset distare a seipso. Omne na(m)que existens in loco distanti ab aliquo/distat ab illo. Si ergo angelus esset i(n) loco distanti a se angelus certo distaret a se/(E)n(im) q(uae) sunt simul i(n) loco aliquo su(n)t simul i(n)ter se/Ita (et) qu(a)e sunt i(n) locis distantibus, distant i(n)ter se. Nunc a(u)t(em) i(m)possibile est rem p(ro)rsus eandam a seipsa distare. Secundo quia, Quicq(ui)d est natura propria limitatum/secundu(m) quodcu(m)q(ue) sibi i(n)h(a)erens erit limitatum./Sed Angelus natura p(ro)pria est limitatus/ergo secundu(m) quodcu(m)que sibi competes erit talis. Et ita secundum locum erit limitatus. Tertio illud idem uidetur mihi i(m)possibile/eo quia. Qu(a)ecu(m)q(ue) duo ubi sunt formaliter contraria quia diuersa specie/(et) sub eodem genere posita (et) possunt esse maxime distantia. Et i(n)ter ea potest esse motus/illa a(u)t(em) no(n) est ex sexto phisicor(um) nisi de contrario i(n) contrarium Si ergo aliquid haberet plura ubi/uel esset i(n) pluribus locis simu haberet certo contraria simul. Nunc a(u)t(em) i(m)possibile est eidem i(n)esse contraria secundum eandem parte(m) (et) simul. Quarto/Concesso enim eo ut angelus sit pluribus i(n) locis simul sequeretur q(uod) pass(et) quiescere/(et) moueri simul q(uis)escere quide(m) i(n) loco uno moueri uero i(n) alio q(uae) certo sunt i(n) co(n)possibilia. Quinto ad id opinandu(m) mouero tali r(ati)one/Qu(a)ero (e)n(im) an|a(n)gelus possit moueri ad illa plura loca simul/An op(ortet) eu(m) moueri ab uno i(n) aliud si t(ame)n i(n) alio i(n)cipiat esse (et) i(n)priori no(n) desinat. No(n) pot(est) ad plura loca moueri simul/Na(m) duo motus eiusde(m) specie nequeunt i(n)esse eidem simul. Et m(u)lto minus duo motus co(n)trarii poteru(n)t eide(m) i(n)esse sim(u)l. N(am) pot(est) ab uno i(n) aliud moueri no(n) a(m)mitte(n)do priore(m) locu(m) (et) aliu(m) acq(ui)rendo. Quia termini motus dicunt(ur) e(ss)e i(n)co(m)possibiles. Nihil (e)n(im) pot(est) esse simul i(n) termino/a quo (et) i(n)termino ad que(m)/ut extat philosophica principia i(n)cipi(e)ntibus. *Confirmat(ur) id Damasceni s(ente)n(t)ia dice(n)tis Angelos dum i(n) celo sunt i(n) terra no(n) esse.* Ex alia p(ar)te uidet(ur) id possibile/Quicq(ui)d (e)n(im) attribuit(ur) p(er)fectio(n)is uirtuti minori attribuendu(m) est (et) maiori. Sed a(n)i(ma)e n(ost)r(a)e q(ue) uirtutis lo(n)ge minoris q(uam) angelus attribuit(ur). In pluribus locis esse est (e)n(im) i(n)qualib(et) p(ar)te corp(or)is (et) in toto corpore/atq(ue) i(n)qualib(et) parte eius ut Augu. inq(ui)t/Quare (et) angelo illud ide(m) attribue(n)du(m). Pr(a)terea angelus uidet(ur) esse totus i(n) corpore assumpto (et) i(n)qualib(et) p(ar)te illius. Si q(uoque) angelus ibi e(st)/ubi op(er)atur (et) i(n) pluribus locis simul op(er)t(ur) sicut co(n)stat de angelo subuerte(n)te simul tota(m) Pe(n)tapolim/hoc est Sodoma(m) cum aliis quatuor ciuitatibus.“

natura ac proprie nullis definitur terminis, quod increatum est. Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore finitur.“[216] Valja još jednom naglasiti, kao što je bilo rečeno vezano uz V. poglavlje Devete knjige, da Ivan Damaščanski govori da su anđeli ograničeni, naime kada su na nebu nisu na zemlji, a kada ih Bog pošalje na zemlju, ne ostaju na nebu. Dakle, ne mogu biti na dva mjesta odjednom, jer je samo Božja prerogativa da je na dva mjesta odjednom, tj. da je posvudašnji.

3.2.7.4. Osmo poglavlje Devete knjige – o istovremenoj prisutnosti anđela na istom mjestu

U VIII. poglavlju Devete knjige raspravlja se zanimljivo pitanje mogu li mnogi anđeli biti u isto vrijeme na istom mjestu - *An plures Angeli possint esse eodem in loco simul*. O problemu postoje, kako svjedoči Cervius četiri postavke, a on sam se priklanja onoj negativnoj koja to niječe. Propitujući tematiku poziva se i na mišljenje Ivana Damaščanskoga. Naime, čini se da anđeo ima isti način bivanja u mjestu te onda dva ista ne mogu biti na istome mjestu.

[216] Latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 870AB. – De angelis. I grčki tekst *Expositio fidei,* 17; II 3, 31-45. PG 94, 869AB. - Περὶ ἀγγέλων. “Περίγραπτοί εἰσιν· ὅτε γάρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ εἰσὶν ἐν τῇ γῇ· καὶ εἰς τὴν γὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι, οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ τειχῶν, καὶ θυρῶν, καὶ κλείθρων, καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ εἰσιν. Ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γὰρ καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται τοῖς ἀξίοις, οἷς ὁ Θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ᾽ ἐν μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες, ὁρᾷν. Ἀόριστον γάρ ἐστι φύσει καὶ κυρίως, μόνον τὸ ἄκτιστον. Πᾶν γὰρ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ Θεοῦ ὁρίζεται.”

„Eodem mo(do) duo Dii si essent simul esse no(n) ualerent ut Damascenus dicit q(uamuis) Deus cu(m) Angelo (et) aliis rebus Angelus ite(m) cum corp(or)e simul esse possit/Sed q(uo)libet Angelus habet eundem modu(m) essendi i(n) loco. Igit(ur) plures simul esse non poterunt.“[217]

U gornjem se odlomku dakle raspravlja o mjestu anđela, tj. o mogućnosti da dva anđela budu na istome mjestu istovremeno. Problem je zapravo metafizički, iako zadire i u tzv. filozofsku „fiziku“, raspravlja se o mjestu anđela, tj. o raznim aspektima toga problema. Zanimljiva je usporedba anđela u analogiji s ljudskom dušom do samog zaključka kako su i jedna i druga duhovne naravi. Dakako da je za sam rad važno samo upućivanje na mišljenje Ivana Damaščanskoga, pri čemu se Dragišić služi njegovim mišljenjem kako bi problematizirao spomenuto pitanje te na tragu njegova mišljenja ponudio i odgovor. U tom smislu navodi i to kako Damaščanski dokazuje da dva Boga ne mogu postojati zajedno, kako bi putem analogije zaključak primijenio i na anđele. No, Dragišić ne upućuje na točno poglavlje iz kojeg preuzima navod. Pozornim iščitavanjem djela *De fide orthodoxa* dolazi se do uvjerenja da se radi o 5. poglavlju I. knjige u kojem Damaščanski dokazuje da bi bilo logički nemoguće prema načelu savršenstva i neograničenosti da postoji istovremeno više bogova: „Deus perfectus est, et absque defectu, sive bonitatem, sive sapientiam, sive potentiam spectes; principii ac finis expers,

---

[217]*De natura caelestium spirituum quos angelos vacamus,* f. (120), v. „**Ca.VIII.** *An plures Angeli possint esse eodem in loco simul* **CERVIVS.** Qvarto fuit propositum an plures Angeli ualeant esse eodem in loco simul. Vbi q(uoque) mihi sunt rationes p(ro)utraq(ue) parte/Et arguam pro illa parte primum quam negatiuam uoca(n)t. Impossibile profecto e(st) plures causas co(m)pletas siue totales esse simul eiusdem effectus siue eiusdem rei loquendo de causis eiusdem ordinis (et) absq(ue) medio effectum respicie(n)tibus/Dixi eiusdem ordini:quia in diuerso ordine id fieri potest. Vnus na(m)q(ue) Solunus Iupiter unus item Deus (et) sic de aliis in suo ordine sufficit. Et unusquisq(ue) illor(um) est i(n) suo ordine in est ca(usa) totalis. Et hoc p(atet) inquol(em) genere causar(um)/Vna (e)n(im) forma est unius rei co(m)pletiua/Et unu(m) p(ro)ximu(m) atq(ue) euisde(m) ordinis efficie(n)s (et) mouens: q(uamuis) remot(a)e caus(a)e possint esse pl(u)res e(tiam) totales i(n)diuerso car(um) ordine/Et si obiceret q(uis) de pluribus naue(m) trahe(n)tibus/obiectio iam exclusa est. Nemo (e)n(im) trahentium est ca(usa) co(m)pleta siue totalis: s(ed) omnes una sunt loco unius p(er)fecti motoris. Sed angelus i(n) loco existens uirtute sua co(n)tingit co(m)plete (et) absq(ue) medio locu(m) illu(m) (et) eo mo(do) dicit(ur) esse i(n) loco. Quare alius co(n)tingere neq(ue)bit illu(m) locu(m) (et) ita neq(ue) i(n) illo esse. Deinde uidi quosda(m) ita illud p(ro)bantes. Qu(a)ecu(m)que eu(n)dem modu(m) essendi i(n) alio habent nequeunt simul esse i(n) illo/Veluti duo corp(or)a gloriosa dicunt(ur) no(n) posse simul esse/quam tam(en) gloriosum cum non glorioso simul esse possit. *Eodem mo(do) duo Dii si essent simul esse no(n) ualerent ut Damascenus dicit q(uamuis) Deus cu(m) Angelo (et) aliis rebus Angelus ite(m) cum corp(or)e simul esse possit/Sed q(uo)libet Angelus habet eundem modu(m) essendi i(n) loco.* Igit(ur) plures simul esse non poterunt. Addunt ut sicut du(a)e anim(a)e neqeunt esse in eodem corpore: ita neque duo angeli in eodem loco: Nunc eas afferam r(ati)ones: q(uae) id fieri posse affirmat. Quaru(m) prima h(a)ec se(m)p(er) eo remoto: quo aliquid nequit esse tale/iam poterit esse tale. S(ed) corpora plura iccirco nequeunt esse simul quia utrumq(ue) repleret locu(m) quod ab angelis remouetur: Sola na(m)q(ue) corpora reple(n)t Quare plures angeli poterunt esse simul. Preterea. Quandocumq(ue) plus distantia co(n)ceduntur posse esse simul/(et) minus distantia sunt concedenda/S(ed) Angelus plus distat a corpore q(uam) alio angelo: (et) tamen ponitur simul cu(m) corpore a q(uomodo) plus distat. Igitur poterit simul poni cu(m) alio angelo a quo minus distat. Deniq(ue) Quotiens aliquid potest esse simul cum uno in quo est similis ratio repugnanti(a)e poterit esse (et) cum alio: S(ed) angelus potest esse simul cum anima in qua est eadem ratio repugnati(a)e qu(a)e in alio angelo: p(ro)batur: Nam spiritus interdu(us) subingreditur co(r)pus hominis/in cuius singulis partibus est anima/(et) ita est simul cu(m) a(n)i(m)a/(et) tamen eade(m) ratio repugnanti(a)e est hic (et) ibi/Nam (et) a(n)i(m)a et angelus sunt natur(a)e spiritualis/Quare (et) a(n)gelus poteri simul esse cum angelo.“ Tekst se nalazi na: ff. (120) v. - q (121) r.

sempiternus, incircumscriptus, ac denique, ut rem uno verbo complectar, omnibus modis est perfectus. Quocirca si plures deos esse asseruerimus, inter plures discrimen animadvertere nesesse erit. Nam si nihil discriminis inter eos reperiatur, unus potius est, quam multi: si autem discrimen aliquod inter eos exsistit, ubi tandem erit illa perfectio? Etenim si, vel bonitas, vel potentiae, vel sapientiae, vel postremo temporis ratione, aliquod in eo ad perfectionem desideretur, Deus certe non erit. At vero identitas sibi per omnia constans, unum potius, quam multos ostendit. Jam vero si multi sunt, quomodo salva et incolumis ipsis manebit incircumscriptio? ubi enim unus fuerit, illinc alter aberit.

Quid insuper afferri potest, quin si mundus a multis gubernetur, non dilabatur, corrumpaturque, et intereat: quippe sum inter gubernatores pugna vulgo perspiciatur? discrimen siquidem pugnae et contentioni aditum facit. Sin autem quis dicat singulos parti praeesse; quaeram ex eo quis hujus ordinis auctor fuerit, imperiumque inter ipsos partitus sit? Hic enim potius Deus unus erit. Unus proinde est Deus, perfectus, circumscriptionis expers, mundi architectus et conditor, conservator, et gubernator, perfectione omni sublimior et anterior. Adhaec a natura quoque necessitate omni comparatum est, ut unitas binarii origo sit.“[218] Damaščanski dakle tumači, svojevrsnim dokaznim postupkom da je Bog (Božanstvo) savršen i ne oskudijeva s obzirom na dobrotu, mudrost i sile. Nadalje Bog je bez početka, beskonačan, bezvremen, dakle Bog je savršen. Kada bi netko pokušao tvrditi da je više bogova, onda bi morao među tih više bogova, tj. u tom mnoštvu uočiti neku razliku, a ako nema razlike onda je Bog samo jedan, a ne mnogi. Kada bi pak postojala razlika među tim bogovima, onda bi se po Damaščanskome moglo upitati: gdje je savršenstvo? Ako je stoga Bog lišen savršenstva s obzirom na dobrotu, silu, mudrost, vrijeme ili mjesto, onda nije Bog. Damaščanski ističe da istovjetnost u svemu pokazuje na jednoga Boga, a ne na mnoštvo. Tvrdi da ako su mnogi bogovi, postaje upitnim kako sačuvati načelo neograničenosti. Pa dalje izvodi da tamo gdje bi postojao jedan, ne bi mogao postojati drugi. U sklopu izvođenja postavlja još dva pitanja: kako bi svijetom bilo upravljano od mnoštva bogova, a da se on ne raspadne kad bi se među bogovima

[218] *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. V. PG 94, 802AC. - Demonstratio quod unus sit Deus et non plures. Također i grčki tekst. *Expositio fidei,* 5; I 5, 13-29. PG 94, 801AC. - Ἀπόδειξις ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς καὶ οὐ πολλοί . „Τὸ Θεῖος τέλειόν ἐστι καὶ ἀνελλιπὲς κατὰ τε ἀγαθότητα, κατὰ τε σοφίαν, κατὰ τε δύναμιν, ἄναρχον, ἀτελεύτητον, ἀΐδιον, ἀπερίγραπτον, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, κατὰ πάντα τέλειον. Εἰ οὖν πολλοὺς ἐροῦμεν θεοὺς, ἀνάγκη διαφορὰν ἐν τοῖς πολλοῖς θεωρεῖσθαι. Εἰ γὰρ μηδεμία διαφορὰ ἐν αὐτοῖς, εἷς μᾶλλόν ἐστι καὶ οὐ πολλοί. Εἰ δὲ διαφορὰ ἐν αὐτοῖς, ποῦ ἡ τελειότης; Εἴτε γὰρ κατὰ ἀγαθότητα, εἴτε κατὰ δύναμιν, εἴτε κατὰ σοφίαν, εἴτε κατὰ χρόνον, εἴτε κατὰ τόπον ὑστερήσει τοῦ τελείου οὐκ ἂν εἴη Θεὸς. Ἡ δὲ διὰ πάντων ταυτότης, ἕνα μᾶλλον δείκνυσι, καὶ οὐ πολλούς. Πῶς δὲ καὶ πολλοῖς οὖσι τὸ ἀπερίγραπτον φυλαθήσεται; Ἔνθα γὰρ εἴη ὁ εἷς, οὐκ ἂν εἴη ὁ ἕτερος. Πῶς δὲ ὑπὸ πολλῶν κυβερνηθήσεται ὁ κόσμος, καὶ οὐ διαλυθήσεται, καὶ διαφθαρήσεται, μάχης ἐν τοῖς κυβερνῶσι θεωρουμέης; Ἡ γὰρ διαφορὰ ἐναντίωσιν εἰσάγει. Εἰ δὲ εἴποι τις, ὅτι ἕκαστος μέρους ἄρχει· τί τὸ τάξαν, καὶ τὴν διανομὴν αὐτοῖς ποιησάμενον; Ἐκεῖνο γὰρ μᾶλλον ἂν εἴη Θεός. Εἷς τοίνυν ἐστὶ Θεὸς, τέλειος, ἀπερίγραπτος, τοῦ παντὸς ποιητὴς, συνοχεύς τε καὶ κυβερνήτης, ὑπερτελὴς, καὶ προτέλειος. Πρὸς δὲ, καὶ φυσικὴ ἀνάγκη μονάδα εἶναι δυάδος ἀρχήν.”

pojavio sukob? Naime, tvrdi Damaščanski da razlika nosi ujedno i suprotnosti. Pa kada bi netko rekao da svaki od bogova vlada jednim dijelom, moralo bi se postavit pitanje: tko je takav red i raspodjelu uspostavio? Odgovor, bi dakako bio: Bog. Damaščanski stoga tvrdi da je jedan Bog, i to savršen, neograničen, stvoritelj i vladar svega. Bog koji ima neograničeno i vječno savršenstvo. Svoje izlaganje završava tvrdnjom da je naravna nužnost da „monada“ bude temelj „diade“.[219]

3.3. Neke značajke Dragišićeva djela

Stavljajući u podnožnu bilješku „sadržaj“ završnih stranica djela *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* u kojima se donose najvažniji podaci vezani uz izdavanje djela te neke pohvale samom autoru,[220] valja se osvrnuti na nekoliko značajki vezanih uz samo Dragišićevo djelo. Razvrstavajući i prepoznajući Dragišićevo djelo kao teološko s obzirom na tematiku anđela koja se obrađuje, valja ipak upozoriti na filozofske i općekulturne dosege djela. Jedan od mogućih pokazatelja filozofskih tendencija djela, pogotovu ako se obraća pozornost na formu pisanja, jest njegov dijaloški oblik koji je svoje uzore, a posebice u doba renesanse, nalazio u platonovsko-ciceronskoj tradiciji.

Postoje, naravno, i drugi važniji pokazatelji, kao što je pristup problemu anđela te odabir pojmova i pozivanje na važnije autoritete. Prelistavajući listove djela *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* postaje jasno da se Dragišić, uz ostale, možda tipično onodobno-renesansne postupke, npr. sama forma dijaloga, služi i uvriježenom filozofsko-

---

[219] Vidi i srpski prijevod Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 150-151.

[220] „Explicit opus de Natura Angelica. Impressum cum maxima diligigentia Florenti(a)e. XIII. Kale(n)das Augusti. M.CCCC.LXXXXIX.
Sigismu(n)dus Bonifati(us) Gorg(a)e(us) ad Lectorem Quicumq(ue) Angelicos optabat noscere c(a)etus Et quantu(m) excellat ille: uel ille chorus Aut quid scire queu(n)t? nobis seu pandere uoces Vtlicet? (et) paruo posse manere loco? Perlegat i(n)genua quos eddidit arte libellos Georgius: (et) quanta nobilitate urgent: Inspicie uerba modu(m): (et) sensus aduerte latentes: Et tale i(n)geniu(m) quid nouitatis habet. Hinc gratus nitidas laudes persolue Benigno: Hin nomen tanti fas celebrare uiri. Finis.
Damianus Benessius Ad Lectorem Cognitus hetrusc(a)e prius ille Georgius urbi: Incipit (ecce uides) notior esse modo. Misit (e)n(im) tusc(a)e dialectica dogmata genti/Quis scoti obscurum lector acumen inest.
Eiusdem Damiani ad Georgeum benignum Salviatum. Ecce quod extremus scotus fuit ille britannis: Doctus quod mauris Aureliusue suis: Quod q(uoque) dalmaticis ardens Hieronymus undis: Quod senonum populus Ambrosiusq(ue) piis. Illud ide(m) nobis nunc tu uenera(n)de Georgi Illyrici fateor gloria magna soli/Intima perpetui tibi na(m) secreta tonanti/Et datur angelicos cernere mente choros. Tu bon(us): illustris: sapie(n)sq(ue): grauiuisq(ue) benign(us) Dictus es/(et) nostro tempore ubiq(ue) pius: Tuq(ue) fluentina cantatus in urbe fuisti: Te similis Laurus Cosmi amauiti aui: Nicenus sophi(a)e te fouit amator honest(a)e: Te Dux vrbini Martis in arte furens. Defuit ergo nihil quod posset habere uiator: Qu(a)e data sunt uiuis omnia parta tibi.
Ad Lectorem de eodem. Disce quot iste bonis ornatur lector ho(n)estas. Servit honor: pietas: gl(or)ia: forma sibi„.
Valja napomenuti da je prepjev stihova Damjana Beneše iz navedenog citata na hrvatski jezik prepjevao Ivica Martinović. Vidi Martinović, Ivica, „Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić“, *Dubrovnik,* Godište VI, 1995, Broj 4, str. 232.

skolastičkom terminologijom. U djelu se pojavljuju pojmovi naravi, akta (čina), potencije, čistog čina, duše, tijela, kretanja, duha, slobodne volje itd., koji su upotrebljavani u teološkim, ali i filozofskim raspravama.

Odabir autoriteta, koji se kreće od teoloških srednjovjekovnih (Toma, Henrik iz Ganda, Duns Scot), patrističkih (Pseudo-Dionizije Areopagita, Grgur Nazijanski, Jeronim, Ambrozije, Augustin, Ivan Damaščanski i dr.), filozofskih, starih grčkih (Platon i Aristotel) pa sve do arapskih filozofa (Avicenna i Averroes) te pozivanje na njihova djela, govori da se ipak radi o djelu koje ima interdisciplinarne tendencije. U tom kontekstu se i autoritet Ivana Damaščanskoga, što je vidljivo u gore predočenim tekstovima može staviti u kontekst filozofsko-teoloških i općekulturnih zasada. S obzirom da je Ivan Damaščanski istočni crkveni kršćanski otac, a u „istočnjaka“ nema zapadnog načina diobe filozofije i teologije,[221] koje se tendencije primjećuju i u renesansnih filozofa, može se shvatiti značenje Ivana Damaščanskoga u takvom kontekstu. Nije na odmet također napomenuti da neki autori upravo Ivana Damaščanskoga smatraju u određenom smislu prvim skolastikom.[222]

Valja također ukratko skicirati, iako nadilazi okvire rada, da se u djelu *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* osim opće-filozofske, teološke i metafizičko-antropološke tendencije, pojavljuju i naznake interesa za fiziku, tj. prirodnu filozofiju. Napose je to vidljivo kada se raspravlja o mjestu i kretanju anđela, pa možda i onda kada se spekulira o njihovoj bestjelesnosti, s obzirom na čovjeka i Boga. O proučavanju Dragišićeve misli, te konkretno rasprave o anđelima, korisno je iznijeti sud Ivice Martinovića: „Usporedba Dragišićeve knjige i njezine teološke obrade u Ćavarovoj disertaciji otkriva važnu iznimku. Deveti dijalog Dragišićeve angelologije, posvećen kretanju anđela, svojevrsna je 'kozmologija anđeoskog svijeta' i zato je u sustavnom istraživanju angelologije, kojemu je Ćavar prionuo, i mogao izostati. Na početku devete knjige Dragišić je uzevši prvi put riječ u dijalogu odredio predmet dijaloga: 'Počnimo raspravljati o samom trajanju anđela, potom o mjestu i kretanju.' Pa su, kako je vidljivo u kazalu devete knjige, mladi plemići s Dragišićem raspravljali o vječnosti kao načinu trajanja, o tome je li vrijeme neprekidnina (*continuum*) ili prekidnina (*discretum*), o tome mogu li se anđeli kretati s mjesta na mjesto neprekinutim kretanjem (*motu continuo*) i je li moguće da anđeo iz krajnosti u krajnost prijeđe ne prolazeći sredinom (*de extremo in extremum*

[221] O tome posebno zanimljiv članak Gromov, Mihail Nikolaevič, „Ruska srednjovjekovna filozofija kako kulturno-povijesni fenomen“, *Filozofska istraživanja,* 48 God.13 (1993), Sv. 1 (97-113).
[222] Zimmermann, Stjepan, „Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma.“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* Knjiga 227, (1923), str. 62. (4).

non transeundo). A to su zacijelo pitanja koja kako pretpostavljaju tako i razotkrivaju izgrađenu prirodnu filozofiju.“[223]

[223] Martinović, Ivica, „Dva dragocjena a nezapažena prinosa hrvatskih istraživača o Jurju Dragišiću“, *Filozofska istraživanja,* 61 God. 16 (1996), Sv. 2 (509-527), str. 514.

4. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA MARKA MARULIĆA: KRITIČKO VREDNOVANJE

4.1. Uvodne napomene

Poput većine drugih humanista 15. i 16. st., i Marko Marulić solidno poznaje kršćanske oce i pisce prvih stoljeća kršćanstva. Međutim, ovisno o izvorima kojima se služi - bilo onima koji su danas poznati, bilo onima koji su manje poznati ili čak i nepoznati - prihvaća neke podatke za koje se danas znade da su pogrešni. Takve se netočnosti, napose one iz hagiografskih vrela, kod njega pojavljuju kad piše o Ivanu Damaščanskome. Stoga se u ovom poglavlju kritički propituju izvori o Ivanu Damaščanskome za koje se može s velikom sigurnošću ustvrditi da su Maruliću bili dostupni i da ih je poznavao i uvažavao kako bi se rekonstruiralo odakle se pojavljuju u Marulića.

O Ivanu Damaščanskome Marulić u *Instituciji*[224] donosi poznatu legendu o ozdravljenju odsječene desnice molitvom Blaženoj Djevici. No služeći se nepouzdanim vrelima, Damaščanskoga povezuje s carem Teodozijem koji živi u 4. st. Glede podrijetla, umjesto današnjih spoznaja o arapsko-sirijskom, pripisuje Ivanu Damaščanskome židovsko podrijetlo. Poznato je da se Marulić služio djelom *Legenda aurea,* pa iz njega vjerojatno preuzima i legendu o Barlaamu i Josafatu, koju tradicija pripisuje Ivanu Damaščanskome, iako sam Marulić ne spominje Damaščanskoga kao njezina autora.

S obzirom na proučavanje utjecaja Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce, a u ovom slučaju na Marka Marulića, cilj je pokazati u kojoj mjeri Marulić poznaje i vrednuje misao Ivana Damaščanskoga. A s obzirom na razlog pisanja same Marulićeve *Institucije,* Ivan Damaščanski je Maruliću bio zanimljiv i kao svet čovjek i primjer kršćanske kreposti.

Posebnu pozornost trebat će posvetiti dvjema pojedinostima: Marulićevu opisu i shvaćanju Ivana Damaščanskoga te korištenju legende o *Barlaamu i Josafatu*. Valja napomenuti kako se u *Instituciji* Ivan Damaščanski spominje dva puta, a isti je slučaj i s legendom o *Barlaamu i Josafatu.*

Valja naznačiti glavne točke razmišljanja koje prevladavaju u idućih nekoliko podnaslova: U podnaslovu *Ivan Damaščanski u Instituciji* iznose se spoznaje koje Marulić o Ivanu Damaščanskome donosi u *Instituciji.* Marulićeve se spoznaje ujedno uspoređuju s onim spoznajama koje se danas prihvaćaju kao vjerodostojne o životu i djelovanju Ivana

[224] Marulić, Marko, *Institucija, De institutione bene uiuendi per exempla sanctorum,* priredio i preveo Branimir Glavičić, Književni krug, Split, 1986 (I); 1987 (II, III).

Damaščanskoga. Valja naglasiti da Marulićeve spoznaje nisu iste današnjima te da su ih uzimali vjerodostojnima i neki autori 16. st. Cilj je ovoga istraživanja odgonetnuti, koliko je moguće, odakle crpe pogrešne podatke? U njegovo su doba mnogi Damaščanskoga zabunom zamjenjivali s osobama sličnog ili gotovo identičnog imena, ili su čak vezano uz njegova djela mislili da postoje dva (kršćanska) pisca istog imena (npr. Tritemije) te je zbog toga korisno istražiti Marulićeve izvore.[225]

Potom valja, s obzirom na roman o *Barlaamu i Josafatu,* istražiti na koji je način on dospio u Marulićeva djela, i to prvenstveno radi toga jer u vremenu u kojem Marulić piše autorstvo tog romana se pripisivalo Ivanu Damaščanskome te ga je vjerojatno i Marulić kao takvoga upoznao, premda to izričito ne spominje. Problematiku legende o *Barlaamu i Josafatu* kod Marka Marulića može se izložiti na tri razine. Prva je razina općenita te se donose enciklopedijski podaci o legendi. Na drugoj razini valja propitati sam tekst koji se nalazi u *Instituciji,* a na trećoj razini valja ponuditi moguća rješenja o Marulićevim izvorima, među kojima su najpoznatija hagiografska djela njegova vremena.

4.2. Ivan Damaščanski u Instituciji

U drugoj knjizi sedmog poglavlja *Institucije* naslovljenog „O vjeri u Krista – protiv Židova“, Marulić spominje Ivana Damaščanskoga: „Obraćenju ovoga Josipa i ostalih manje će se čuditi onaj tko obrati pažnju na to da se IVAN DAMAŠČANIN, sin Židova Mešue, najučeniji od svih Židova, jednako naobražen u hebrejskoj i grčkoj književnosti, priklonio kršćanstvu a da

[225] Vidi u Migne, PG 94, 9-10. Objašnjava se prije svega s kime se Ivan Damaščanski ne smije zamijeniti, kao što ga se ne smije staviti u krivo povijesno razdoblje zbog poistovjećivanja cara Teodozija koji je živio prije Leona Izurijskoga s Teodozijem Velikim: „Joannes Damascenus, presbyter et monachus, non confundendus est, ut multi fecerunt, *(a)* cum Joanne Mesue, Damasceno, medico *(b),* vel cum Joanne Damasceno, Serapionis F. itidem medico *(c),* nec cum Damasceno, episcopo Rhondinensi *(d),* vel altero episcopo Damasceno, sive Damasci urbis, qui saeculo medio decimo sexto de animalibus scripsit ad Michaelem Cantacuzenum *(e),* nec denique cum recentiore scriptore Damasceno, monacho et hypodiacono Studita, Thessalonicensi *(f).*“ A od toga za rad najzanimljivija bilješka *(a)*: „Quemadmodum homonymia Theodosii imp., qui ante Leonem Isaurum exstitit, Vincentio Bellovascensi, Antonino Florentino, Andreae Dandolo, Joanni Nauclero, Trithemio aliisque fuit fraudi, ut Joannem Damascenum saeculo IV, sub Theodosio primo vixisse scriberent; ita alios decepit similitudo nominis, ut Joannem Damascenum nostrum confunderent cum Joanne Damasceno, medico. Vide *Latini Latinii* Bibl. Sacrem et profanam p. 79 b. et 81 a; Petri Baelii Lexicon historicum in Damasceno et Leon. Allatium apud Mich. Lequien in Prolegomensis ad Damascenum, ubi errore illos refellunt. Idem Allatius confutat etiam et fabulosa esse evincit, quae de Damasceno Raph. Volaterranus libro XVI Commentar. Urban. Falso tradens, eum Judaeis parentibus natum et ex Judaismo ad Christianismum conversum esse, et Constantinopolin venisse, captumque a piratis Saracenis, postea a Theodosio redemptum magistrum ejus epistolarum fuisse, mox abscissam ei dexteram, quod in suspicionem proditionis venisset. Ne dicam de fabulis, quas addunt auctor sermonis de Damasceni conversione, Vincentius Bellovacensis Speculi hist. XVII, 103; Petrus de Natalibus, episcopus Equilianus, in Historia sanctorum, IV, 135; Jo. Nauclerus in Chron. aliique, restitutam ei manum beneficio Mariae Virginis, reductum CPolin. etc.“

ga nitko nije silio. Zar nije znao Zakon? Nije poznavao proroke?[226] Naprotiv, baš zato što je sve to dobro proučio, počeo je vjerovati u onoga koga je u njima otkrio, o kome ondje piše a sam veli: *'Istražujte Pisma! Ona sadržavaju svjedočanstvo o meni.'*"[227]

Marulić, na temelju nekog od izvora koje posjeduje, vjerojatno *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*[228] Petra de Natalibusa, Ivana Damaščanskoga smatra Židovom, također iz istog bi izvora proizlazilo da je Damaščanski sin Židova Mešue. Nadalje Marko Marulić tvrdi da je Ivan Damaščanski najučeniji Židov, jednako obrazovan u hebrejskoj i grčkoj književnosti.[229] Marulić navodi kako se je Damaščanski svojevoljno priklonio kršćanstvu i to zato što je dobro poznavao *Sveto pismo*. Vidi se da Marulić slijedi pogreške i zablude o Damaščanskome koje su bile uobičajene u ambijentu onoga vremena, a nastale su poradi nejasnoće povijesnih vrela, na što je i upozorio priređivač Migneova izdanja. U navedenom odlomku spomenuti je priređivač rekao da su teologa Ivana Damaščanskoga znali zamijeniti s liječnikom Ivanom Damaščanskim sinom Mešue te također držati da je rođen od židovskih roditelja, a kasnije i obraćenik na kršćanstvo.

S obzirom na današnje spoznaje o životu i radu Ivana Damaščanskoga, što iz životopisa koji se pripisuje patrijarhu Ivanu VII. Jeruzalemskom, a što iz drugih kritičkih prosudbi[230] te njegova polemiziranja s islamom, zna se da je već u obitelji sreo i prakticirao kršćanstvo.[231]

---

[226] Iz nekog je razloga ispušten prijevod rečenice - Non intellexit Psalmos? (Nije li razumio Psalme?) – vjerojatno se radi o previdu! Vidi latinski tekst u *Institucija* I, str. 424. i 425.

[227] Marulić, Marko, *Institucija* I, str. 218. (Pogl. VII. „O vjeri u Krista – protiv Židova", Knjiga II). Vidi i latinski tekst - „Iosephi huius c(a)eterorumque conuersionem minus mirabitur, qui animum attenderit, quod Ioannes Damascenus, Mesu(a)e Iudei filius, Iudeorum omnium doctissimus, Hebreis Gr(a)ecisque litteris (a)eque eruditus, nemine cogente, contulerit sese ad Christianitatem. Nunquid nesciuit Legem? Ignorauit prophetas? Non intellexit Psalmos? Immo, quia ista omnia percalluit, ideo credidit in eum, quem in iis scriptum reperit, ipso dicente: *Scrutamini Scripturas! Ill(a)e sunt, qu(a)e testimonium perhibent de me*." Marulić, Marko, *Institucija* I, str. 424. i 425. (Cap. VII. „De fide Christi contra Iudeos", Liber II). Usput valja navesti kako se u Bazelskom izdanju iz 1513. (tereće izdanje) ovaj tekst nalazi u Cap. V, f. 54 B.

[228] Vidi npr. *Catalogus Sanctorum.* Sanctorum Katalogus vitas: passiones: et miracula commodissime annecten: Ex variis voluminibus selectus Que edidit Reuerendissimus in Christo pater dominus Petrus de Natalibus Venetus: Dei gratia (episcopum Equlinum). Simulque et cura non vulgari: et emaculate quantum fieri potuit praelis nostris indidimus. Veneut lugd. apd. Jacobum Bisioti in vico Mercuriali. 1543.

[229] Pogleda li se opus Ivana Damaščanskoga, onda zadnja Marulićeva opaska iz ovdje odabranih odlomaka stoji, što se dakako ne može reći za podrijetlo Ivana Damaščanskoga.

[230] *Acta Sanctorum,* qutquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur ex latinis et graecis, aliarumque gentum antiquis monumentis, collecta, idesta ilustrata a Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio e Societate Jesu, editio novissima, curante Joanne Carnandet, Maii tomus secundus, quo dies V, VI, VII, VIII, IX, X, XI continentur, premituntur hodaeporica sacra Joannis Phoce et Antonini Placentini, causa veritatis discernendae comparata inter se subjunguntur acta graeca ad eosdem dies pertinentia, Parisii et Romae, apud Victorem Palmé, Bibliopolom, 1866, 108-118. Također usput vidi Ceillier, Rémi, - Bauzon, Louis Marie François, *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques,* Volume 12, L. Vivès, Paris, 1862, pp. 67 – 99.

[231] Čini se da se već u 16. st. izdavači života Ivana Damaščanskoga ograđuju od podataka koji su kolali u nekim spisima.

Naime danas je poznato[232] da je Ivan Damaščanski rođen u Damasku oko 650. godine te da mu se otac zvao Sergije. U mladosti se školovao, kako proizlazi iz tradicije Crkve, kod grčkog monaha Kuzme, a djetinjstvo provodio u društvu princa Jazida iz Omejidske dinastije i pjesnika Ahtala. Kasnije je naslijedio oca Sergija na visokoj službi na dvoru spomenutih Omejida. Također se smatra da je bio arapskog podrijetla i to kršćanin, najvjerojatnije melkit te da je zbog odnosa Omejida prema kršćanima napustio mjesto visokog financijskog službenika i otišao u samostan Mar Sabe negdje oko 726. godine, gdje je bio i zaređen za svećenika i gdje je najvjerojatnije umro oko 750. godine.[233]

Potom se kod Marulića pronalaze i druge informacije o Damaščanskome, za koje također priređivač Migne izdanja reče da ne odgovaraju povijesnoj datosti o Damaščanskome. U trećoj knjizi trećeg poglavlja *Institucije* naslovljenog „O ljubavi prema neprijatelju“, Marulić tako kaže: „IVAN se DAMAŠČANIN za onoga zbog čije je pritajene podmuklosti nevin bio osuđen za nevjeru caru Teodoziju i izgubio desnu ruku – dugo zauzimao da mu ne bude odrubljena glava, jer mu je bila dokazana prijevara. Diveći se njegovoj strpljivosti, car nije dao pogubiti onoga za koga ga je Ivan molio, ali je ipak, da toliki zločin ne bi prošao posve bez kazne, zapovjedio da se otpremi u progonstvo. Svecu je pak iskazao čast vraćajući mu službu tajnika na kojoj se prije nalazio, budući da mu je i ruka bila iscijeljena dobročinstvom Blažene Djevice. Tko će, dakle, smatrati da je teško oprostiti pretrpljenu nepravdu ako je za mržnju i toliku uvredu bilo uzvraćeno tolikom dobrotom srca?“[234]

Marulić se služi poznatom legendom, vjerovanjem, da je Ivan Damaščanski izgubio desnu ruku, koja mu je iscijeljena molitvom Blaženoj Djevici. Kao i u prethodnom tekstu i ovdje Marulić iznosi dio podataka koji se danas prihvaća, ali i dio koji nije točan. Da je imao službu

---

[232] Npr. vidi Migne, J.-P., *Patrologiae cursus completus,* Series graeca prior, Patrologiae graecae tomus XCIV, XCV i XCVI, Paris, 1864, PG 94. Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama“ Ivana Damaščanina*. Te posebno za tumačenje tekstova Kotter, Bonifatius, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* (Patristische Texte und Studien), W. De Gruyter, Berlin – New York. I - *Institutio elementaris, Capita philophica /Dialestica/ i u dodatku Die philosophischen Stücke aus cod. Oxon. Bodl. Auc. T.I. 6,* 1969; II- *Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορτθοδόξου πίστεως – Expositio fidei,*1973; III - *Contra imaginum calumniatores orationes tres,*1975; IV - *Liber de haeresibus, Opera polemica***,** 1981; V - *Opera polemica et hagiographica***,** 1988. Moglo bi se još dodati i VI/1 - *Historia animae utillis de Barlaam et Ioasaph* (spuria), 2009.

[233] Marulić ne spominje niti jedno djelo Ivana Damaščanskoga jer ga Damaščanski zanima prvenstveno kao svetac i čovjek uzorna života. Donosi samo legendu o *Barlaamu i Josafatu,* koju ne povezuje s Ivanom Damaščanskim. Stoga kod obrade Marulića nije nužno obraćati veću pozornost na djela Ivana Damaščanskoga.

[234] Marulić, Marko, *Institucija* II, str. 68. (Pogl. III. „O ljubavi prema neprijatelju“, Knjiga III). Vidi i latinski tekst „Ioannes Damascenus pro eo, cuius occulta calliditate perfidi(a)e in Theodosium imperatorem innocens damnatus dexteram amiserat manum, diu intercessit, ne in dolo deprehensus capite puniretur. Imperator admiratus hominis patientiam ipsum, pro quo rogabatur, interfici uetuit, sed tamen, ne tantum scelus omnino impunitum abiret, in exilium ablegari iussit, sanctum honore affecit: scrib(a)e illi officium, in quo antea fuerat, restituens, cum eidem manus quoque redintegrata Beat(a)e Virginis beneficio fuisset. Quis acceptam remittere iniuriam arduum putabit, si tant(a)e offensionis odium tanta repensum est animi benignitate?“ Marulić, Marko, *Institucija* II, str. 403. (Cap. III. „De charitate erga inimicos“, Liber III). U Bazelskom se izdanju iz 1513, treće izdanje, tekst nalazi u Cap. III, f. 76.

sličnu službi tajnika danas se to smatra točnim i vjerojatnim, ali to nije bilo na bizantskom dvoru, nego na dvoru arapske obitelji Omejida. Stoga je višestruko problematičan podatak o caru Teodoziju.[235] Naime, premda se Marulić ovdje ne izjašnjava na kojeg Teodozija misli, da li na I. ili III, ipak ga netočno dovodi u vezu s Damaščanskim kao tajnikom koji je bio caru nevjeran, a nakon čega je izgubio ruku. Za pretpostaviti je da i Marulić, poput većine autora o kojima ovise njegovi podatci o Damaščanskome, drži da se radi o caru Teodoziju Velikome koji je živi u 4. st.,[236] a Ivan Damaščanski na prijelazu iz 7. u 8. st. U pogledu pak točnih podataka o svecima, a napose Ivanu Damaščanskome, Marulić je dakako ograničen i izvorima kao i spoznajama njegova vremena. Dakako i neki drugi izvori *nakon* i *za života* Marulića crpe iz nekog sličnog vrela te donose slične podatke. Radi se o *Maurolikovu Martirologiju* (1564, 1570. te 1578), Rafaelu Volteranusu te Ivanu Tritemiusu *De scriptoribus ecclesiasticis libro*, 1494.[237] Što se tiče izvora koji su nastali prije Marulićeve *Institucije* ponovo se upozorava na bilješku priređivača iz Migneova sveska 94. u kojem se ukazuje na sve ove pogreške.[238] U toj se bilješci kroz nekoliko točaka objašnjava s kojim se osobama slična imena ne bi trebao pobrkati Ivan Damaščanski. Tako se u bilješci *(a)* spominju neki autori koji su u svojim djelima imali krive podatke o Ivanu Damaščanskome te su ga smještali u 4. st., autori koji se spominju su Vincencije Burgundijski,

---

[235] Teodozije I, zvan Veliki**,** latinski Flavius Theodosius**,** rimski je car rođen 347, a umro 395. Više o tome vidi npr. u *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, 8 Š-Žva, str. 178.

[236] Valja ipak upozoriti da neki kasniji izvori poslije Marulića kao što su – *Ex Martyrologio Maurolyci annis* 1564, 1570 *et* 1578, *Venetiis editio* spominju: „Constantinopoli sancti Joannis Damsceni presbyterim moribus et doctrina clarissimi tempore Theodosii tertii.“ Kako je vidljivo spominje se car Teodozije, međutim radi se o Teodoziju III, bizantskom caru koji je vladao od 715-717, vjerojatno nije bio u kontaktu s Ivanom Damaščanskim, ali ipak živi u isto vrijeme. Znači li to da Marulić i za ovaj izvor podatke crpi iz istog vrela? Vidi *Acta Sanctorum*, 108, 2C. i PG 94, 509-510. Također u Migneu se navodi iz teksta Rafaela Volteranusa*:* „Joannes Damascenus, Damasci natus, Hebraeus, puer Constantinopolim venit, ubi liberalibus artibus legitime imbutus, et ad Christum conversus, monachi habitum sumpsit, simul et docebat. Captus deinde i littore maris a piratis Saracenis, postea a Theodosio redemptus, magister ejus epistolarum fuit. In suspicionem proditionis veniens, dextera ei ablata est. Verum postquam deprehensus, qui litteras proditorias stylo Damasceni probe assimilaverat, in honore apud imperatorem fuit. At ille in coenobium regressus, ibi decessit. Scripta ejus utilia ab utraque recipiuntur Ecclesia.“ PG 94, 511-512. Te na istom mjestu navodi iz Ivana Trithemiusa *De scriptoribus ecclesasticis libro*: „Joannes monachus et presbyter Damascenus, vir doctus et sanctus, de quo miranda narrantur, propter excellentiam doctrinae et vitae sinceritatem, in magno pretio habitus apud Constantinpolim, praelatus monachorum constitutus, multos ab iniquitate averit. Scripsit Graeco sermone non pauca profundi sensus opuscula, sed pauca eorum ad nostras manus pervenerunt. Legi tantum opus illud insigne. Traditionis Orthodoxae fidei, libros IV, *Deum nemo vidit unquam.* Historiae Barlaam et Josaphat, librum unum. De caeteris nihil vidi. Claruit sub Theodosio devotissimo principe, anno Domini CCCXC.“ Osim Mignea dobro vrelo za razjašnjavanje pogrešnih podataka moglo bi biti i *Acta sanctorum,* 108A-110E. Te posebno 110A-B. *Acta sanctorum* upućuje kako Tritemije razlikuje „dvojicu Ivana Damaščanskih“: „…*Trithemio distinguendi duos* Joannes Damascenos; *alterum qui sub dicto Theodosio floruerit, edideritque libros de fide orthodoxa; alterum, qui pro imaginibus depungavit.* ...“ Ali i zapis u Migneu, PG 94, 511-514. „*Et aliquanto inferius ex eodem ejus libro.* Joannes monachus et presbyter, cognomento Chrysorrhoas, natione Damascenus ex Syria, vir in divinis Scripturs et in saecularibus litteris eruditus, et non minus vita quam scientia clarus, animatus et provocatus scriptis Gregorii papae III, A quibus impugnabat errorem Leonis imperatoris, scripsit et ipse Graecis suis Graeco sermone. Contra Leonem imperatorem libros II. Et quaedem alia. Claruit sub Leone imperatore, anno DCCXXX.“ Tritemius je mogao biti izvor za podatke o Ivanu Damaščanskome kod Frane Petrića, o čemu će još biti riječi.

[237] Vidi *Acta Sanctorum*, Maii tomus secundus, 108, 2C; PG 94, 509-510; PG 94, 511-512.

[238] Vidi bilješku 225. u ***Uvodnoj napomeni***. PG 94, 9-10.

Antonije Firentinski, Andrea Dandolo, Ivan Nauclerus, Ivan Tritemius, a nešto niže i Petar de Natalibus. Možda najzanimljivija imena za ovaj rad, jer je njihova djela Marulić mogao imati pod rukom, jesu Andrea Dandolo[239] te posebno Petar de Natalibus[240] i njegovo djelo, kompilacija, *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*.[241] Djelo je prvi put tiskano u Vicenzi 1493, dakle nekoliko godina prije pretpostavljene Marulićeve *Institucije* iz 1496. godine. Zanimljivo je zbog toga što ima par dodirnih točaka s podacima o Ivanu Damaščanskome u *Instituciji*.

---

[239] Dandolo, Andrea**,** mletački dužd i povjesničar rođen u Veneciji, između 1307. i 1310, a umro u Veneciji, 1354. Godine 1331. bio je prokurator Sv. Marka, potom podestat u Trstu, a 1343. izabran je za dužda. Ugušio je 1346. pobunu Zadra, koju su podupirali bosanski ban Stjepan II. Kotromanić, hrvatski ban Nikola i kralj Ludovik I. Anžuvinac. Ratovao je s osmanlijama i zametnuo rat s Genovom (1350-55). Također je reformirao zakonodavstvo i u dvije knjige skupio glavne dokumente mletačke prošlosti: *Bijela knjiga (Liber Albus i Liber Blancus).* Napisao je dva povijesna spisa: *Ljetopisi ili Dandolova kronika (Annales* ili *Cronicon Danduli)* i *Kratka kronika (Chronicon Breve),* u kojima ima podataka važnih za hrvatsku povijest. Pripremljeno po *Hrvatska enciklopedija,* 3 Da-Fo, gl. ured. Dalibor Brozović, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001, str. 21. i 22.

[240] „**Petrus de Natalibus** (Petrus Natalis, Pietro De Natali), Hagiograph, * Venedig, † vor dem 8. 3. 1406; Pfarrer an der Apostelkirche zu Venedig u. Domherr von Iésolo; 1370 Bisch. von Iésolo; verf. 1369/72 unter dem Titel *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* ... eine nach dem Kirchenkalender geordnete, später oft gedruckte (1. Ausg.: Vicenza 1493) &Legenden-Smlg. In 12 Büchern. Die über 1500 mist kurzen Notizen sind hist. wenig wertvoll, aber für die Gesch. der Heiligenverehrung bedeutsam.“ Cambell, Jacques, „Petrus de Natalibus (Petrus Natalis, Pietro De Natali),“ *Leksikon für Theologie und Kirche,* achter Band, Palermo bis Roloff, red. Josef Höfer und Karl Rahner, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, [2]1963, (stupac) 372. (Autor članka Jacques Cambell upućuje na literaturu Ughelli X 87 f; Eubel I 241; BHL I S. XXX /Ausg./; AnBoll 29 /1910/ 34 ff; R. Aigranin, L'hagiographie, ses sources, …/P 1953/ 68 96 324f.) Također i bilješka iz novijeg izdanja istoga leksikona: „**Petrus de Natalibus** (Pietro Ungarello di Marco de' Natali), Hagiograph, * 1.Hälfte 14. Jh., † um 1400; venezian. Patrizier; 1367 Priester in S. Vitale bzw. Pleban in SS. Apostoli (Venedig); seit 1370 Bf. v. Equilium-Jesolo. Sein HW *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* (12 Bücher) führte über 1500 nach dem Kirchenjahr geordnete Hll. auf (älteste Hs.: Cod. Vat. Ottobonensis latinus 225; Erste Ausg.: Vicenza 1493, bis ins frühe 17. Jh. nachgedruckt).“ (Autor članka Norbert Larsen upućuje na literaturu LMA 6, 1987F. – A. Poncelet: Le Légendier de Pierre Calo: AnBoll 29 /1910/ 34ff.; S. Boesch Gajano: Dai leggendari medioevali agli 'Acta Sanctorum': RSLR 21 /1985/ 222f.) Larsen, Norbert, „Petrus de Natalibus (Pietro Ungarello di Marco de'Natali),“ *Leksikon für Theologie und Kirche,* achter Band, Pearson bis Samuel, red. Walter Kasper, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, [3]2006, (stupac)131.

[241] *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* prvi put je izašao u Vicenzi 1493, a postoji više izdanja. Iz dostupnih primjeraka na Internetskim stranicama (google. books), moguće je uočiti i varijacije samog naslova. Jedno od izdanja čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kataloški opis: Natali, Pietro, *Catalogus sanctorum et gestorum eorum ex diversis volumnibus collectus*/editus a reverendissimo in Christo patre domino Natalibus de Venetiis Dei gratia episcopo Equilino; [Impressum Lugduni: per Jacobum Saccon, anno Domini millesimo quingentesimo decimonono, di vero ultimo mensis Januar [1519] ; [4], ccxiv listova; ilustr, prizori iz života svetaca, tiskano dvostupčano; 4° (34cm). Uvezeno u drvene korice, hrbat i manji dio korica u koži s utisnutim ornamentima. NSK_ZR Zriniana; na naslovnici: H. L. B d Wlassim. Također, valja istaknuti da se u spomenutoj zbirci tekst o Ivanu Damaščanskome donosi u *Liber Quartus* te u *Capitulum* cxxxv, barem što se tiče primjeraka iz 1521. i 1543, dok folijacija i paganizacija odstupaju od primjerka do primjerka.

U *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*[242] Ivana Damaščanskoga se povezuje s carem Teodozijem, čini se ipak Teodozijem III, a ne I. Govori se da je Damaščanski sin Židova Mešue, da dobro poznaje grčku, hebrejsku i latinsku literaturu, da se obratio na kršćanstvo te o gubitku desne ruke koja mu je ozdravljena molitvom Djevici Mariji. Naravno ima i netočnih podataka koje Marulić ne koristi, npr. Marulić ne spominje da bi Saraceni zarobili Ivana Damaščanskoga.

[242] „De sancto Joanne damasceno presbytero. Capitulum cxxxv. Joannes presbyter cognomine damascenus apud constantinopolim floruit tempore theodosii. iii imperatoris. Hic filius mesue saraceni apud damascii exortus unde et damascenus dictus est/ab annis puerilibus cultu iude in iudaismo natus et educatus liberalibus scientiis et philosophicis imbutus: literisque grecis hebraitis pariter et latinis eruditus libros utiles in medicinalibus utpote peritisimus medicus confecit. De iudaismo tandem adhuc iuuenis ad christum conuersus constantinopolis veniens sub anastasio secundo imperatore monachalem habitum sumpsit. Et virgo permanens in amorem beate virginis totum se contulit: pluraque dictamina in eius laudibus componebat et composita scribebat: multisque (nobilium) filiis multa legebat. Cum autem die quadam post lectionem (cum) scholaribus iret spatiando: saracenorum cum subito rapuerunt: et egyptu(m) ducentes cuidam saraceno diuiti vedniderunt. Qui aduertens eius peritiam filium suum eidem instruendum tradidit: et ipsum honorifice tractauit. Qui puerum acerrimi ingenii infra paucom annos plenis erudiuit: illeque magistri modum dictandi et scribendi ad eo didicit: ut nec stilum scriptura alterutrius quis discernere posset. Mortuo vero anastasio imperatore: theodosius factus imperator: qui in iuuentute ei fuerat amicissimus. Joannem precibus ac precio multo a saraceno vedemit: quem constantinopolim deductum suum cancellarium fecit: eiusque consilio et industrie curiam totam regendam commisit. Filius autem saraceni quem docuerat iam magnus effectus et glorie preceptoris inuidens: cogitans honorem magistri consequi posset: constantinopolim veniens sub nomine ioannis literas confinxit quas saracenorum soldano dirigebat: in quibus ei significabat quod memor beneficiorum in partibus egypti a saracenis receptoru(m) libenter vellet soldanu(m) grecie dominari: et quod imperator exercitum grecorum ad partes remotas conducere debebat. Et quod si cum gente sua ad urbem regiam festinaret: subito et sine obstaculo imperium grecie obtineret. Has autem literas iuuenis ille in consistorio causaru(m) ex industria proiecit: et abiit. Reperte igitur littere et imperatori Theodosio exhibite proculdubio Joannis epistole sunt indicatae attendo modo dictaminis et scripturae. Captus ioannes imperatori presentatur: et an literas illas scripserit: ipsum augustus sciscitatur. Joannes respondet quod stilum et literarum formam suum esse negare nequit: sed teste deo illas epistolas nunquam scripsit. Cunque propter confusam responsionem adhuc maior suspitio esset contra cum: et quidam ipsum ut proditorem dicerent oecidendum. Imperator fecit ei dexteram amputari: et preditorem suum et imperii publice proclamari et ad perpetuam eius confusionem manum in ecclesia sue abbatie suspendi: ipsumque ad manasterium suum iussit reduci. Qui sepius cum lachrymis virginis solatium implorarabat: et iniuviam patientissime tolerabat. Cum autem quadam die veneris nocte diei sabbati aduenientis dudum in oratione vigilasset: et truncum brachium virgini ostendisiet: et post fletum leuiter dormitasset: virgo gloriosa ei apparuit: eumque confortare cepit. Ille vero econtra se nimium asserebat dolore: quia confusionem suam et monachorum continue compellabatur aspicere: et quia de ea reperta dictamina non poterat ut solebat conscribere corpus dominicum de ipsa celebrans amplius contrectare. Tunc beata virgo manum appensam: ut sibi per somnium videbatur accepit: et omni dolore remoto brachio restituit. Euigilans Joannes mannum sibi restitutam inuenit: et que erat iam arida corne recentem conspexit. Ipsaque die sacris indutus missam beate virginis cunetis stupentibus solenniter celebrauit. Imperator miraculum videns Joanni veniam petit: ispumque in officio suo restituens honorifice cum pertractauit. Quesiuitque ab eo si aliquem suum modum dietandi et scribendi docuerat: illeque cuncta per ordinem ei narrat. Quesitus calumniator capitur: et peccatum confitens suspendio iudicator: sed ioanne pro eo interueniente mors in exilium commutatur. Post aliquod annos sanctus vir officio renunciauit: et in monasterio suo degens in sancta religione vitam finiuit anno. lxxv. etatis sue nonum Maii sepultus constantinopoli miraculis clarus. Hic sanctus doctor librum composuit orthodoxe fidei ceratum traditionem continentem in quattuor libris digestum: quem burgredius pisanus causidicus eugenio pape tertio de greco transtulit in latinum. Librum etiam compilavit de vita et moribus saluatoris: et omnia christi et genitricis gesta ab incarnatione usque ad ascensionem seriose et particulariter continentem. Librum de laude virginis rhythmico stylo latine compositum. Scripsit etiam vitam eremitarum. Aliosq(ue) plures elegantes sermones et tractatus perutiles compilauit. Hymnos et sequentias et alias laudes in honorem genitricis et geniti metro dictauit: que quia greco sermone congesta fuerant metro transferri non ptuerunt. Et alia plura utilia digessit.“ *Catalogus Sanctorum.* Sanctorum Katalogus vitas: passiones: et miracula commodissime annecten: Ex variis voluminibus selectus Que edidit Reuerendissimus in Christo pater dominus Petrus de Natalibus Venetus: Dei gratia (episcopum Equlinum). Simulque et cura non vulgari: et emaculate quantum fieri potuit praelis nostris indidimus.Veneut lugd. apd. Jacobum Bisioti in vico Mercuriali. 1543. *Liber Quartus, Capitulum* cxxxv. ff. LXXIX. v. –LXXX. r. http://books.google.hr/books?id=Zjg8AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (14.03.2015.)

Svakako, valja uočiti da je Maruliću u *Instituciji* važnije naglasiti i istaknuti kao primjer kršćanske i moralne osobine svetaca, nego puke činjenične podatke o svecima.[243] Valja uočiti i neke kršćanske i moralne vrijednosti koje Marulić naglašava kod Ivana Damaščanskoga. Damaščanski je očito žrtva neke zavjere, što se podudara s *Katalogom Petra de Natalibusa,* jer kaže Marulić da je nevin osuđen. Dapače čini se da se svetac upravo zalaže za osobu koja je sudjelovala u zavjeri. Dakako da tu dolaze na vidjelo općeljudske vrijednosti, ali i ona tipično kršćanska da se može biti pravedan i dobrostiv i prema neprijatelju. Strpljivost kao krepost koju Ivan Damaščanski posjeduje, što je iz teksta vidljivo, a i njegova molitva pomogli su da se osuđeni ne pogubi, nego pošalje u progonstvo. U tekstu koji se vezuje uz Ivana Damaščanskoga nadasve je naglašena mogućnost i potreba kršćanskog opraštanja. Dakako valja uvidjeti i dvije razine, koje se isprepliću, božanska i ljudska. Božanska, posredstvom i zagovorom Blažene Djevice čovjeku donosi život, dok ona ljudska može donijeti povrat dugo čekane zemaljske pravde, no uz mnogo odricanja i strpljivosti.

[243] U tom pogledu valja upozoriti i na rad Filipović, Vladimir, „Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 17-18 (1983), str. 3-22. Za temu Marulićeva etičkog razmišljanja, možda najzanimljivija str. 12-13.

4.3. Roman Barlaam i Josafat u Instituciji Marka Marulića

4.3.1. Općenito o legendi o Barlaamu i Josafatu[244]

Roman *Barlaam i Josafat* prozna je romanca nesigurnog datuma i autorstva, čije se autorstvo u srednjem vijeku i renesansi pripisivalo uglavnom Ivanu Damaščanskome te se s tog naslova obrađuje u ovom radu. *Priča je to koja koristi duši,* a opisuje obraćenje na kršćanstvo indijskog kraljevića Josafata na poticaj pustinjaka Barlaama i kasnije obraćenje kralja Avenira utjecajem njegova sina Josafata. Zaplet je priče takav da čitatelju daje mogućnost da nauči osnove kršćanskog vjerovanja te naglašava prednosti kršćanskog vjerovanja u odnosu na poganstvo. Priča je orijentalnog podrijetla, a u određenoj mjeri održava život Buddhe. Međutim nije jasno na koji je način legenda iz Indije došla u Bizant.

Barlaam i Josafat je jedan od najviše čitanih grčkih tekstova srednjega vijeka. Preživjela je u više od 140 rukopisa, neki su vjerojatno iz 10. st., a najraniji rukopis datira iz 1021. god. Vrijeme nastanka i autorstvo grčkog Barlaama i Josafata je prijeporno. Tradicija se prvotno drži dvaju imena – *Ivana Damaščanskoga* i *Eutimija Iberskoga* - koji je navodno preveo djelo s gruzijskog. Djelo bi se umjesto toga, najvjerojatnije trebalo pripisati nepoznatom Ivanu iz Mar Sabe iz 9. st., čije ime se pojavljuje na dvanaestak rukopisa. *Legenda Barlaam i Josafat*

---

[244] Pripremljeno po: Jeffreys, Elizabeth M.; Jeffreys, Michael J.; Kazhdan, Alexander; Culter, Anthony, „Barlaam and Ioasaph“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 1, AARO - ESKI, pp. 256-257. Engleski tekst s navedenih stranica:

„**BARLAAM AND IOASAPH,** prose romance of uncertain date and authorship.’A story benefical for the soul,' it describes the conversion to Christianity of the Indian prince Ioasaph by the hermit Barlaam and the subsequent conversion of King Abenner by his son Ioasaph.The plot provides the opportunity to develop the principles of the Christian creed and its adventages over paganism. One of the most widely read Greek texts of the Middle Ages, *Barlaam and Ioasaph* survives in over 140 MMS, some probably of the 10th C.; the earliest dated MS is from 1021 (B. Fonkič, *AB* 91 [1973] 13-20). The story is of Oriental origin, reflecting to some extent the life of Buddha, but the path of transmission of the legend from India to Byz. is unclear. The date of composition and the authorship of the Greek *Barlaam and Ioasaph* are also under discussion. Scholarly tradition clings primarily to two names: JOHN OF DAMASCUS and EUTHYMIOS THE IBERIAN, who allegedly translated the work from Georgian. Probably neither is to be credited with this achievement, and the work should instead be assigned to an unkonown John of Mar Saba of the 9th C. (?), whose name appears on dozens of MSS. *Barlaam and Ioasaph* was translated into various languages, Latin, Slavic, etc.

Five densely illustrated Byz. MSS of *Barlaam and Ioasaph* survive, dating from the 11th C. (Jerusalem, Gr. Patr. Stavrou 42) and later. The earliest have purely narrative illustration that closely follows the text, much like that of the Madrid MS of John SKYLITZES. Examples of the 13th to 14th C. include miniatures of the FLOOD, the CROSSING OF THE RED SEA, and other Old Testament scenes. Paris, B.N. gr. 1128 (14th C.) adds a notable CREATION cycle, as well as scenes of the INFANCY OF CHRIST, MIRACLES OF CHRIST, and PASSION OF CHRIST. It also depicts Barlaam as a monk in its frontispiece and includes scenes and figures, such as CARPENTERS, drawn from everyday life. In all versins, Indian buildings, boats, beds, and other realia are represented as if they were Byz. Only the occasional turban suggests the tale's exotic setting. The name Ioasaph was adopted by JOHN VI KANTAKOUZENOS and several members of the NEMANJID dynasty, who had themselves represented as the monastic hero of the story at STUDENICA and GRAČANICA (V. J. Djurić, *CahArch* 33 [1985] 99-109).“

prevedena je na različite jezike, kao što su latinski, slavenski, i druge.[245] No kako je i Damaščanski živio u istom samostanu, onda je protumačivo kako to da se autorstvo nad ovom legendom pripisalo njemu.

4.3.2. Navodi o Barlaamu i Josafatu u Instituciji

Pošavši od spomenutih utvrđenih informacija, valja propitati što Marulić koristi od legende o Barlaamu i Josafatu, a polazeći od teksta iz Marulićeve *Institucije* koji se odnose na roman *Barlaam i Josafat,* a koji kršćanska tradicija pripisuje Ivanu Damaščanskome:

„JOSAFAT je također, kralj Indije i sin kralja Avenira, na spasonosan nagovor pustinjaka Barlaama prigrlio vjeru Kristovu. Pošto je brižno postarao da se svi njegovi podanici preporode milošću pokrštenja, sagradio je crkve po selima i odrekao se kraljevstva pa se udaljio u pustinju ne noseći sa sobom ništa doli svoje srce koje je prezrelo zemaljsku slavu. Jer, kako se u gradovima nije mogao ukloniti gomili ljudi koji su mu još uvijek iskazivali poštovanje, odlučio je da mora otići daleko od svijeta te je, pridruživši se Barlaamu, život proveo u pustinji što se zove zemlja Senair. I tako se on koga je negda jedva mogla zadovoljiti kraljevska palača velika poput grada, nastanio u tijesnoj i ružnoj spilji, i on koji je zapovijedao tolikim narodima i plemenima poslušno se pokoravao nalozima jednoga malog čovjeka.“[246]

Osim što je Josafat bio spreman prezreti zemaljska dobra, njegova je krepost bila takva da se je spasio i od zavodljivosti žene:

„Sina indijskoga kralja Avenira JOSAFATA, koji se na zdušno podučavanje pustinjaka Barlaama obratio na kršćanstvo, bila bi osvojila ljepota, umiljatost i izazovnost neke bludnice da

---

[245] Npr. Damascene, St. John, *Barlaam and Joasaph,* ed. G.R. Woodward, H. Mattingly, Cambridge, Mass., London, 1967. Podatak preuzet iz Jeffreys, Elizabeth M.; Jeffreys, Michael J.; Kazhdan, Alexander; Culter, Anthony, „Barlaam and Ioasaph“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 1, AARO - ESKI, p. 257. Ne navodi se u popisu literature. Očuvalo se pet gusto oslikanih bizantskih rukopisa koji datiraju iz 11. st. i kasniji. Najraniji ima čisto narativne ilustracije koje pomno slijede tekst, jako nalik onom madridskom rukopisu Ivana Skilitza. Primjerici iz 13. i 14. st. uključuju sitnoslike Potopa, Prelaska preko Crvenog mora, i druge starozavjetne scene. Rukopis s oznakom Pariz, B. N. Gr. 1128 iz 14. st. dodaje cikluse stvaranja, kao i prizore Kristova djetinjstva, Kristovih čuda, Muke Kristove. U prednjem planu slikaju Barlaama kao monaha, a uključuju prizore i figure, kao tesare izvučene iz svakodnevnog života. U svim inačicama, indijske zgrade, čamci, kreveti i druge stvari prikazane su kao bizantske. Samo usputni turban upućuje da je priča smještena u egzotični krajolik.

[246] Marulić, Marko, *Institucija* I, str. 70. i 71, (Pogl. I. „O preziranju zemaljskih dobara zaradi Kristia“, Kniga I): „Iosaphat quoque, Indi(a)e rex, Auenir regis filius, Barlaam eremit(a)e salubri persuasu fidem amplexus Christi, postquam omnes, qui su(a)e ditionis erant, baptismatis gratia renoundos diligenter curasset, co(a)edificatis uicatim ecclesiis deposuit regnum nihilque secum ferens nisi mundan(a)e glori(a)e contemptorem animum secessit in solitudinem. Cum enim in urbibus adhuc sine honore esse non posset ab hominu frequentia, procul se habendum decreuit iunctusque ipsi Barlaam uitam traduxit in eremo, qu(a)e dicitur turr(a)e Senair. Itaque, quem urbis instar regia uix capere poterat, angustum informis spelunc(a)e tenuit habitaculum, et qui tot populis totque gentibus imperitauerat, unius homunculi pr(a)eceptis obediuit.“ Marulić, Marko, *Institucija* I, str. 290. i 291. (Cap. I. „De terrenis bonis contemnendis propter Christum“, Liber I). U Bazelskom se izdanju iz 1513, treće izdanje, tekst nalazi u Cap. I, f. 3 BC.

se Božjom samilošću nije dogodilo te je, zadrijemavši malo, vidio u snu i slavu svetačku i kazne osuđenih u paklu. Taj mu je san dao jakosti da ustraje u svojoj odluci o ćudorednoj čistoći. Bio je još mlad početnik u vjeri, i mislim da bi bio podlegao tako silovitoj napasti ružne požude da nije, zahvaljujući tomu viđenju, većma poželio rajske slasti nego sve naslade ovoga svijeta, a ujedno se većma preplašio tih paklenih mučila nego svih ostalih grozota. Ako su, dakle, ta mučila, viđena *'u ogledalu, nejasno'* i kroz neku maglu, imala toliku moć, kakvu bi tek moć i kako jako djelovanje imala ugledana takva kakva jesu?"[247]

Osim teksta koji Marulić donosi za poticaj i duhovnu izgradnju vjernika, valjalo bi propitati njegove izvore. Jedan od prvih koji se nameće kao Marulićev izvor bila bi *Legenda aurea* u kojoj postoji ista priča. Ako se Marulić i u legendi o *Barlaamu i Josafatu* služi djelom *Legenda Aurea,* a što su za neke druge dijelove *Institucije* pokazali neki istraživači kao što je Brenda Dunn – Lardeau,[248] onda valja napomenuti da to čini na sebi svojstven način. Naime, čini se da Marulić poznatu legendu priča svojim riječima, jezično neovisno o predlošku u *Legenda Aurea,* a čini se da mu je i jezik nešto složeniji. Ipak u svojim opisima o Barlaamu i Josafatu ne donosi neke nove elemente koji ne bi postojali u *Legenda aurea,* nego kao što je naglašeno čini to svojim jezikom i stilom. Dakako, sasvim je sigurno da je i ovdje moralna pouka priče i njezino kršćansko značenje u središtu Marulićeva zanimanja.

4.3.3. Barlaam i Josafat u Legenda aurea

U drugom izdanju djela *Legenda aurea* iz 1850, što ga je priredio Th. Graesse nalazi se legenda o *Barlaamu i Josafatu* u 180. poglavlju (označeno rimskim brojkama: CLXXX), odnosno u zagradi označeno poglavlje 175. Legenda se donosi pod naslovom: De sanctis Barlaam et Josaphat.[249] Raspoređena je na trinaest stranica spomenutog izadnaja. Radi se o latinskom prijevodu inače grčkog teksta. Prva rečenica glasi: „Baarlaam, cujus hystoriam

[247] Marulić, Marko, *Institucija* III, str. 282. (Pogl. XIV. „O otkrivenjima muka paklenih", Knjiga VI). Vidi i latinski tekst: „Iosaphat, Auenir, Indorum regis, filius, Barlaam eremit(a)e industria et disciplina ad Christianitatem conuersus, meretricul(a)e cuiusdam forma blanditiisque et procacitate captus fuisset, nisi diuina miseratione contigisset, ut parumper obdormiscens et sanctorum gloriam et damnatorum poenas uideret. Eo somno confirmatus in castitatis propositio perseuerauit. Tyrunculus adhuc in fide erat, et puto, turpis uoluptatis tam uiolent(a)e solicitationi succubuisset, nisi per huiuscemogi uisum et paradisi delicias omnibus mundi oblectamentis magis expetisset et omnibus formidabilibus ipsa inferni tormenta expauisset. Si ergo ista per speculum et in (a)enigmate et quandam soporis umbram uisa tantam uim habuere, quid uirium quantumque efficci(a)e haberent, ita ut sunt, conspecta? " Marulić, Marko, *Institucija* III, str. 592. (Cap. XIV. „De reuelationibus infernalium poenarum", Liber VI). U Bazelskom se izdanju iz 1513. (tereće izdanje) tekst nalazi u Cap. XIIII, f. 259 B.

[248] Dunn – Lardeau, Brenda, „L'originalité de l'écriture hagiographique humaniste et pré-tridentine dans le de Bene beateque vivendi institutione per exempla sanctorum (1498) de Marko Marulić", *Colloquia Maruliana* X (2001), str. 63-75.

[249] AVoragine, Jacobi, (Jacobus de Voragine) *Legenda aurea,* vulgo historia Lombardica dicta (ad optimorum librorum fidem rec.) Th. Graesse, Impensis Librariae Arnoldianae, Lipsiae, ^{2}1850, pp. 811. – 823.

Johannes Damascenus diligenti studio compilavit, operante in eo divina gratia sanctum Josaphat regem ad fidem convertit.“[250] Vidljivo je iz same početne rečenice u *Legenda Aurea* da se priča dovodi u vezu s Ivanom Damaščanskim, naime njega se spominje kao sastavljača priče, što je bilo u tadašnjim teološkim krugovima općeprihvaćeno.

4.4. Mogući utjecaj Jacobusa de Voraginea i djela Legenda aurea[251] *na Marka Marulića*[252]

Neophodno je vidjeti postoji li utjecaj, i u kojoj mjeri, Jacobusa de Voraginea i njegova djela *Legenda aurea*[253] na Marka Marulića, i to s obzirom na spominjanje Ivana Damaščanskoga i legendu o *Barlaamu i Josafatu*?

---

[250] A Voragine, Jacobi , *Legenda aurea*, p. 811.

[251] Ukratko: „**LEGENDA AUREA**, također **Legenda sanctorum,** raširena hagiografska zbirka srednjeg vijeka, koju je napisao dominikanac Jacobus de Voragine (tal. Jacopo da Varazze, oko 1230-98), iskitivši živote svetaca bogatom pjesničkom fantazijom.“ *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 5 L-Nigh, str. 67.

[252] O tome vidi već navedeni članak: Dunn – Lardeu, Brenda,, „L’originalité de l’écriture hagiographique humaniste et pré-tridentine dans le de Bene beateque vivendi institutione per exempla sanctorum (1498) de Marko Marulić“, str. 70. i dalje.

[253] Knjižnica HAZU posjeduje barem tri tiskana primjerka iz različitog razdoblja. Donose se uglavnom bibliotekarske zamjedbe.

Signatura prvoga primerka je Ink. II-15 (UDK: 27-36; 093), Jacobus de Voragine, Incipiunt legende sanctorum ... quas compilauit frater Iacobo Ianuensis natione de ordine fratrum predicatorum - i.e. Jacobus de Voragine, in opido Vlm, Johann Zainer, oko 1480. Inkunabula ima 418 listova, 41 redak, a dimenzije su 2° (28 x 19,5 cm), gotica. Tekst ima kratica i ligatura. Inicijali izrađeni rukom u crnoj i crvenoj boji. (Legenda aurea, List [1r] - Incipiunt legende sanctorum et primo de tempore renouationis agitur quod est adventus domini. Navedeno u Bad. 599; C III 6390; BMC II, 529; IGI 5012; Goff J-91; Pell-Pol 6428; BNCI J 70; Pol (Suppl.) 4478. Izvoran uvez su drvene korice presvučene smeđom kožom, vide se tragovi otpalih kopči, hrbat je rebrima podijeljen na pet polja i oštećen na vrhu. Prvi knjižni blok ispada. Primjerak je nepotpun, nedostaju listovi 21-23, kao i kraj. Na marginama postoje nečitke rukopisne zabilješke.

Signatura drugog primjerka je R-936 (UDK:27-36;09"15"), Jacobus de Voragine, Longobardica historia que a plerisque Aurea legenda sanctorum appellatur sive Passionale sanctorum, compilate per ... Jacobum Januensem .... Hagenawensis, expensis Joannis Rynman de Oringau, in officina industrii Henrici Gran impresse, 1510. Primjerak ima 249 listova, dimenzije su 4°(28cm), gotica. Tiskano dvostupčano, podaci o naslovu, autoru i izdanju iz kolofona: ... expensis ... Joannis Rynman de Oringau archibibliopole, in officina industrij Henrici Gran imperialis opidi Hagenawensis ciuis accurate impresse anno... MDX ultimo die februarij finiunt feliciter. Tabula legendarum. Navedeno u: VD16 J 144. U digitaliziranom obliku nalazi se http://www.vd16.de. Izvoran pergamenski uvez sa slijepim tiskom, tragovi otpalih kopči. Primjerak je nepotpun, nedostaje naslovni list, te listovi 2-12. - Na prvom listu rukopis – ekslibris Ivan Tkalčević.

Signatura trećeg primjerka je 14.387-R (UDK: 27-36; 09"18/19"), Jacobus de Voragine, Jacobi a Voragine Legenda aurea, vulgo historia Lombardica dicta, ad optimorum librorum fidem recensuit Th. Graesse. Editio secunda. Lipsiae, impensis Librariae Arnoldianae, 1850. Ima 957 stranica, a dimenzije su 8° (21 cm). Uvezano je u marmorirane kartonske korice. U radu se koristi treći primjerak djela iz 1850. Knjižnice HAZU, pa se on navodi i u popisu literature.

Dakle ne stavlja se upitnim utjecaj *Legende aurea* na *Instituciju*, nego se samo propituje koliko djelo Jacobusa de Voraginea ima utjecaj na podatke o Ivanu Damaščanskome, tj. na preuzimanje legende o *Barlaamu i Josafatu*?[254]

Uspoređujući podatke iz Marulićeva teksta u *Instituciji* i de Voraginea u *Legenda aurea* mogle bi se uz neke poznate podatke postaviti određene zamjedbe ili pitanja. U 13. st. kad je nastala *Legenda aurea*, dominikanaca Jacoba Voragine već postoji prijevod *De fide orthodoxa*. Vidljivo je to i u *Legenda aurea* gdje se autor na nekim mjestima poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga. Također, Ivana Damaščanskoga se u djelu *Legenda aurea* najviše povezuje uz ona poglavlja koja govore o Blaženoj Djevici Mariji jer je u crkvenoj povijesti Ivan Damaščanski ponajviše zapamćen kao branitelj svetih slika.

---

[254] Preglednim prelistavanjem djela *Legenda aurea* može se uočiti da se Ivana Damaščanskoga spominje u poglavljima redom: Cap. XXXV De jejunio quattuor temporum, p. 154. Dio teksta u kojem se spominje Ivan Damašanski: „...Quinta ratio est, quoniam, ut dicut Johannes Damascenus, in vere augmentatur sanguis, in aeste colera, in auctumno melancolia, in hyeme flegma. ...“; Cap. CXIX De assumptione beatae Mariae virginis i to na p. 521, „In Euthimiata quoque hystoria, libro III. cap. XL., sanctus Germanus Constantinopolitanus archiepiscopus se reperisse dicit, quod et magnus Damascenus similiter attestatur, quod sanctae memoriae pulcherrima Augusta, cum apud Constantinoplim multas ecclesias erexisset, inter caeteras apud Balthernas admirabilem ecclesiam tempore Martiniani imperatoris ad honorem sacrae virginis aedificavit, et convoeans Iuvenalem archiepiscopum Hierosolymitanum et alios Palaestinae episcopos, qui tunc in urbe regia morabantur propter synodum, quae facta est Chalcedoniae, dixit iis: audivimus corpus sanctissimae virginis in praedio Gethsemane tumulatum, volnmus igitur ad custodiam hujus urbis corpus illud cum debita reverenta hum transferre...“; tekst, p. 522: „Verum Johannes Damascenus, qui et ipse Graecus exstitit, plura miranda de hac sacratissima virginis proseentus est. ...“; tekst, p. 523: „Addit quoque idem Damascenus in iisdem sermonibus decens: verum apostoles, qui ubique terrarum dispersi hominum piscationi vacabant, sagina verbi homines de profundis tenebris ad coelestem mensam curiae vel sollemnes patris nuptias educentes, divinum praeceptum, quasi sagina quaedam vel nubes, e finibus terrae Jerusalem contulit, ultra quasdam aquas congregans et colligens.“; tekst, p. 525: „... Decnit matrem a filio sublimari, ut ad ipsum adscendat, sicut ad ipsam descenderat, ut, quae in patru servavit virginitatem, post mortem corpus non videat corruptionem, et quae creatorem portavit in sinu, in divinis tabernaculis commoretur, et quam pater desposuavit in sponsam, in coelestibus thalamis conservetur et a matre, quae sunt filii, possideantur. Haec Damascenus.“ Čini se da se od pp. 522. - 523. služi govorima Ivana Damaščanskoga o Djevici Mriji. Cap. CXXXI (126) De nativitate beatae Mariae virginis, tekst, p. 585: „..Ex catena igitur Nathan filii David, ut testatur Johannes Damascenus, Levi genuit Melchi et Panthar, Panthar genuit Barpanthar et Barpanthar genuit Joachim, Joachim virginem Mariam. Ex catena autem Salomonis Nathan habuit uxorem, ex qua genuit Jacob, defuncto autem Nathan Melchi ex tribu Nathan, qui filins quidem Levi, frater autem Pantharis, nupsit uxori Nathan, matri autem Jacob, et genuit ex ea Heli. Facti autem sunt fratres uterini Jacob et Heli, Jacob quidem ex tribu Salomonis, Heli ex tribu Nathan. Defunctus est autem Heli ex tribu Nathan, sine liberis et accepit Jacob frater ejus, qui est ex tribu Salamonis, uxorem ejus et suscitavit semen fratri sui et genuit Joseoph. Joseph igitur natura est filius Jacob ex descensione Salomonis, secundum legem autem Heli, qui ex Nathan. Nam filius, qui nacebatur, secundum naturam quidem erat generantis, secundum atuem legem defuncti. Haec Damascenus.“; Cap. CLIX. (154) De sanctis Symone et Juda apostolis, npr. zanimljiva je p. 707. gdje se poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga – „...secundum quod in quadam antiqua hystoria invenitur, sicut Johannes Damascenus in libro IV. testatur ...“ Veći dio teksta glasi: „Videns autem Abgarus, quod praesentialiter Christum videre non posset (secundum quod in quadam antiqua hystoria invenitur, sicut Johannes Damascenus in libro IV. testatur) pictorem quedam ad Jesum misit, ut domini imaginem figuraret, ut sic ipsum saltem per imaginem conspiceret, quem in facie videre non poterat. ... Cujusmodi autem imaginis dominus fuerit, in eadem antiqua hystoria legitur (sicut idem Johannes testatur). ... Cap. CLXXX (175) De sanctis Barlaam et Josaphat, pp. 811-823, kao što je gore spomenuto spominje na početku teksta Ivana Damaščanskoga kao donositelja te priče; Cap. CCXXXV. De sancto Joseph sponso virginis Mariae, p. 939. Navodi se genealogija slična onoj na p. 585. Sve to na navedenim stranicama u AVoragine, Jacobi, *Legenda aurea*.

Pregledom[255] djela *Legenda aurea* nije uočeno da Voragine spominje Ivana Damaščanskoga u kontekstu iscijeljena njegove desnice, a što se pojavljuje u *Instituciji* Marka Marulića. Dakle podatke o Ivanu Damaščanskome očito crpi iz nekih drugih izvora. Zanimljivo je napomenuti da u ovom hagiografskom djelu nema posebnog poglavlja o svetosti Ivana Damaščanskoga, kao što npr. postoji za Augustina, Ivana Zlatoustoga i Jeronima. Iako se Damaščanski smatra svetim još od 8. st.[256] Naime kad Jacobus de Voragine spominje Ivana Damaščanskoga, čini se da se poziva na njegov autoritet, ali ga nigdje *izričito* ne spominje kao sveca.

Zanimljivo je pitanje, a vezano uz Marulićevo spominjanje *legende o Barlaamu i Josafatu*: Zbog čega Marulić *legendu o Barlaamu i Josafatu* u *Instituciji* ne dovodi u kontekst Ivana Damaščanskoga? Ako postoji utjecaj Jacobusa de Voragine, onda ipak treba napomenuti da se u *Legenda aurea*[257] *legendu o Barlaamu i Josafatu* dovodi u kontekst Ivana Damaščanskoga, i to već u prvoj rečenici gdje se Ivan Damaščanski doduše ne spominje kao autor, ali se govori o njemu kao o donositelju legende. Ako se pretpostavi da je Maruliću izvor za Barlaama i Josafata *Legenda aurea* te ako se prihvati Damaščanskoga samo kao donositelja priče, onda nije nužno da se s obzirom na nakanu Marulićeve *Institucije* spomene autor romana *Barlaam i Josafat*.

Valja uočiti još neke pojedinosti. U prethodnom se odsjeku pokazalo da je jedan od mogućih izvora za podatke o Ivanu Damaščanskome djelo *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* Petra de Natalibusa. S obzirom da *Legenda Aurea* u tom smislu nema dodirnih točaka s Marulićevim podacima o Damaščanskome, a spomenuti *Katalog* ima, može se zaključiti da ga Marulić poznaje te da i njega koristi u obradi teksta o Barlaamu i Josafatu. No po pitanju Barlaama i Josafata, oba djela i *Legenda aurea* i *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* spominju donositelja te priče, tj. Ivana Damaščanskoga, što opravdava zašto se o Barlaamu i Josafatu govorilo kao o utjecaju Ivana Damaščanskoga kod Marulića, premda Marulić izričito nigdje ne spominje Damaščanskoga kao autora jer mu je primarna pozornost usmjerena prema Barlaamu i Josafatu kao primjerima kreposti i obraćenja, a ne prema tekstu i njegovu autoru. Uočljivo je da se kod Petra de Natalibusa dio podataka podudara s onima iz *Legenda aurea,* ali

[255] Latinsko izdanje djela koje se upotrebljava ne posjeduje neki popis imena koja se pojavljuju u *Legenda aurea,* niti popis tema ili mjesta, postoji samo sadržaj. Tako barem u: Sign. 14.387-R Jacobus de Voragine, Jacobi a Voragine Legenda aurea: vulgo historia Lombardica dicta/ad optimorum librorum fidem rec. Th. Graesse. - Editio secunda. - Lipsiae: impensis Librariae Arnoldianae, 1850.

[256] „Il II Concilio di Nicea (787) lo chiama venerabile, e la Santa Sede lo proclamò nel 1890 Dottore della Chiesa; la sua festa si celebra il 4 di dicembre.„ *Patrologia,* ed. Angelo Di Berardino, vol. V, p. 233.

[257] Pregledom nije uočeno da bi po *Legenda aurea* Damaščanski bio Židov, kako to donosi Marulić.

donosi i nešto novo. Naime, u tom se djelu, navodno prvi put Barlaam tretira kao svetac.[258] Moglo bi se dakle zaključiti kako za *Instituciju* nisu nužno presudne puke činjenice, nego poruka koju neki od svetaca, ili legenda mogu donijeti. U tom smislu bi se moglo pretpostaviti da je *Legenda aurea* doista izvor legende o Barlaamu i Josafatu u *Instituciji*, naravno dopuštajući da bi mogli postojati i drugi paralelni izvori kao što je *Katalog svetih* ili pak neki danas sasvim nepoznati, teško dostupni ili eventualno izgubljeni.

4.5. Prosudba

Ivan Damaščanski kao kršćanski pisac i svetac, svakako vrši utjecaj na Marka Marulića, a o tome svjedoči i sam Marko Marulić kada ga uvrštava u primjere dobrih i poželjnih načina ponašanja kršćanina. Međutim, s obzirom na razloge pisanja Marulićeve *Institucije,* kao i izvore koje Marko Marulić posjeduje, ne sagledava i ne vrednuje Ivana Damaščanskoga na način suvremenih kritičkih izdanja i djela, nego to čini na njemu prikladan način. Valja naglasiti kako u *Acta Sanctorum,* tekstovi koji govore o Ivanu Damaščanskome upućuju na postojanje hagiografskih izvora koji su vjerojatno bili pročišćeni i odbačeni kao nevjerodostojni nakon Tridentskog sabora. Jedan od takvih izvora mogao bi biti i *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* Petra de Natalibusa.

Marko Marulić, služeći se, najvjerojatnije, djelom *Legenda aurea* spominje u *Instituciji* i poznatu legendu o *Barlaamu i Josafatu.* Međutim s obzirom na razloge pisanja *Institucije* ne dovodi legendu u svezu s Ivanom Damaščanskim. S jedne strane izvori, pismeni, a možda i usmeni koji su dostupni Marku Maruliću, a s druge strane težnja da se u *Instituciji* naglase moralne i kršćanske vrijednosti dovode do slika svetaca, pa tako i Ivana Damaščanskoga koji ujedno odražavaju spoznaje i preokupacije vremena u kojem živi Marko Marulić. Čini se kako bi trebalo zaključiti da Marko Marulić doista poznaje legendu o *Barlaamu i Josafatu* iz djela *Legende aurea,* no nije za isključiti mogućnost da se je mogao služiti i nekim drugim izvorima jer se je pokazalo da su bili višestruki.

[258] Vidi npr. „In der römisch-katolischen Kirche erscheinen Barlaam und Josaphat als Heilige erstmals im *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* des Venezianer Petrus de Natalibus († ca. 1400.), einem Werk ohne offizielle Autorität, …“ *Die Schriften des Johannes von Damaskus* VI/1, Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria), ed. Robert Volk, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2009, S. 146. - 147. Međutim u *Legenda aurea* naslov glasi De sanctis Barlaam et Josaphat. Ovakvi detalji ipak nistu tema rada, pa to valja ostaviti drugim humanističkim istraživačima, tj. književnoj kritici i sl.

5. RECEPCIJA DJELA DE FIDE ORTHODOXA IVANA DAMAŠČANSKOGA U PETRIĆEVOJ NOVOJ SVEOPĆOJ FILOZOFIJI

5.1. Dosadašnja istraživanja

Izvor za proučavanje utjecaja Ivana Damaščanskoga na Franu Petrića je nedvojbeno Petrićeva *Nova de universis philosophia (Nova sveopća filozofija),* i to većim dijelom Panarhija, a ponešto i Pankozmija te barem jednom Panpsihija. U dosadašnjoj literaturi postoje više znanstvenih članka koji mogu pripomoći da se utjecaj postavi u određeni kontekst. U prvom se redu valja osvrnuti na dva izvorna znanstvena rada. Prvi je onaj Davora Balića, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“[259], a drugi je Vesne Cvjetković Kurelec „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“.[260] Oba su rada objavljena u *Filozofskim istraživanjima* u okviru cjeline Petrićeva misao od etike do prirodne filozofije. U spomenutim istraživanjima autori naznačuju Petrićev doticaj s Ivanom Damaščanskim, a ujedno su i bogat izvor dodatne, moguće značajne literature.

Davor Balić u članku „Izvori Petrićeve *Panarchije*“ spominje Ivana Damaščanskoga u svezi Petrićevih grčkih rukopisa i *Nove sveopće filozofije,* pogotovu Panarhije, stoga je korisno, zbog važnosti za ovo istraživanje, dijelove članka gdje se spominje Ivan Damaščanski navesti u cijelosti: „Crkveni pisci, promatrani zajedno, čine Petrićev izvor s velikom čestotom. Petrić se pritom najčešće poziva na Pseudo-Dionizija, ukupno dvadeset i jedan put, te na Ivana Damaščanskog kojeg spominje deset puta (Prilog 2)“[261]

Broj spominjanja Ivana Damaščanskoga vjerojatno je uvjetovan autorovim ograničavanjem na knjigu Panarhije, no Balić svakako daje poticaj kako je vrijedno istražiti utjecaj Ivana Damaščanskoga na Franu Petrića: „Ivan Damaščanski (oko 675-749), 'stari, plemeniti i katolički pisac', također je bitan izvor *Panarchije.* Njegovim se naukom Petrić koristi prije svega zato jer smatra da Damaščanski u svojim djelima potvrđuje Hermesov nauk o duhu (*spiritus*), pri čemu se navodi Damaščanskog odnose na Duha Svetoga (*Spiritus sanctus*). Potvrde za ovakvu misao Petrić je mogao naći u djelima Ivana Damaščanskog čije je rukopise donio s Cipra. U popisu iz 17. stoljeća navedeni su *Philosophia i De sacris imaginibus.* Naposljetku, treba napomenuti da je Petrić u krivu kad tvrdi da Damaščanski živi 'tri stotine godina nakon Dionizija, a dvije stotine poslije Amonija'. Zato što smatra da Dionizije živi u 1.

---

[259] Balić, Davor, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“, *Filozofska istraživanja* 72-73, God. 19 (1999), Sv. 1-2 (43-88).
[260] Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, *Filozofska istraživanja* 72-73, God. 19 (1999), Sv. 1-2 (23-35).
[261] Balić, Davor, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“, str. 59. Upućuje na prilog 2: „**P R I L O G 2 é Ļ e s t o t a pozivanja na izore u *Panarchiji*** ... Ioannes Damascenus (*Ivan Damaščanski*) 10“ Vidi str. 81.

stoljeću, a Amonije 'oko 200-te godine poslije Krista', očigledno je da Petrić smatra kako Damaščanski pripada 4. stoljeću. Danas je poznato da je Ivan Damaščanski živio na prijelazu iz 7. u 8. st.“[262]

Slično kao i Marko Marulić, i Frane Petrić posjeduje određene podatke koji se ne uklapaju u današnju sliku o Ivanu Damaščanskome. Međutim, ako se slijedi Migneovo izdanje djela Ivana Damaščanskoga s popratnim komentarima, onda je Frane Petrić za razliku od Marka Marulića koji najvjerojatnije slijedi *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* Petra de Natalibusa, vjerojatno podatke crpio iz *De scriptoribus ecclesiasticis libro* (1494)[263] Ivana Tritemiusa.[264] Naime, u djelu se *De scriptoribus ecclesiasticis libro* Ivana Damaščanskoga, uz još neke druge pogrešne podatke, smješta u 4. st.

[262] Balić, Davor, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“, str. 60.

[263] Najosnovniji podaci o djelu *De scriptoribus ecclesiasticis libro* i autoru djela Ivanu Tritemiju, koji nisu od presudnog značaja za sam rad mogu se naći: http://www.deutsche-biographie.de/sfz64782.html (13.12.2015.)

[264] U Migne se na dva mjesta upozorava na djelo Joannis-a Trithemiusa PG 94, 9-10 (Notitia): „…Quemadmodum homonymia Theodosii imp., qui ante Leonem Isaurum exstitit, Vincentio Belovacensi, Antonino Florentino, Andreae Dandolo, Joanni Nauclero, Trithemio aliisque fuit fraudi, ut Joannem Damascenum saeculo IV, sub Theodosio primo vixisse scriberent; ita alios decepit similitudo nominis, ut Joannem Damascenum nostrum confunderet, cum Joanne Damasceno, medico.“ i PG 94, 511-514 (Veterum testimonia): „*Ex Joannis Trithemii De scriptoribus ecclesiasticis libro.* Joannes monachus et presbyter Damascenus, vir doctus et sanctus, de quo miranda narrantur, propter excellentiam doctrinae et vitae sinceritatem, in magno pretio habitus apud Constantinopolim, praelatus monachorum constitutus, multos ab iniquitate avertit. Scripsit Graeco sermone non pauca profundi sensu opuscula, sed pauca eorum ad nostras manus pervenerunt. Legi tantum opus illud insigne. Traditionis Orthodoxae fidei, libros IV, *Deum nemo vidit unquam.* Historiae Barlaam et Josaphat, librum unum. De caeteris nihil vidi. Claruit sub Theodosio devotissimo principe, anno Domini CCCXC.“ Osim Mignea dobro vrelo za razjašnjavanje pogrešnih podataka moglo bi biti i *Acta Sanctorum*, Maii tomus secundus, 108A-110E. Te posebno 110A-B. *Acta sanctorum* upućuje kako Trithemio razlikuje dvojicu „Ivana Damaščanskih“: „…*Trithemio distinguendi duos* Joannes Damascenos; *alterum qui sub dicto Theodosio floruerit, edideritque libros de fide orthodoxa; alterum, qui pro imaginibus depungavit. …*“

„Uz Prilog 3 postavljaju se brojna pitanja. Glavno je: Zašto je Petrić u svom popisu izostavio sve te izvore? Zatim, kako to da uvrštava, primjerice, cara Julijana, Hipokrata, Homera ili dvojicu anonimnih pilota, a propušta spomenuti izvore poput Demokrita i Ivana Damaščanskog? U *Panarchiji* Ivana Damaščanskog spominje deset puta, a Demokrita tri puta (vidi Prilog 1 i Prilog 2). Već zbog te čestote spominjanja navedene mislioce treba smatrati važnim izvorima *Panarchije*, a Petrić ih u svom popisu uopće ne navodi.“[265]

Značajnim bi se moglo činiti tumačenje Davora Balića da bi čestota spominjanja[266] određenih autora u Petrićevu djelu, između ostalog i Ivana Damaščanskoga, trebala biti i pokazatelj njihove važnosti kao izvora, u ovom slučaju za drugu knjigu *Nove sveopće filozofije,* tj. za Panarhiju: „Petrić se poziva i na brojne kršćanske izvore. Upućen je u starozavjetne i novozavjetne knjige, pri čemu se najčešće, 34 puta, poziva na nauk apostola Pavla. Isto tako, koristi se i izvodima crkvenih otaca i pisaca, osobito Pseudo-Dionizija i Ivana Damaščanskog. Ipak, kršćanskim se izvorima ponajviše služi zato da bi potvrdio Hermesove, Zoroastrove ili Platonove stavove, kaneći ih tako prikazati što suglasnijima s kršćanstvom.“[267]

Zanimljivo je primijetiti kako se osim Frane Petrića i npr. Juraj Dragišić često poziva na Pseudo-Dionizija, ali i na Ivana Damaščanskoga, naravno samo što su njegove tendencije kao svećenika i redovnika franjevca ipak, makar i u platonovskom duhu, bile čini se nešto drukčije od Frane Petrića za koga se čini da gotovo potpuno odbacuje aristotelovsku struju. Također je zanimljivo primijetiti, pogotovu ako se uzme u obzir prvi dio ***Πηγὴ γνώσεως*-a** Ivana Damaščanskoga, tzv. Dijalektiku onda bi se i s obzirom na raspored građe, ali i na njenu razradu valjalo složiti da se radi o autoru koji više slijedi Aristotela, nego Platona. Također se i Ivan Damaščanski u svom djelu osvrće i poziva na Pseudo-Dionizija. Ipak se mora prihvatiti da Frane

---

[265] Balić, Davor, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“, str. 68. Upućuje se na prilog 3: „PRILOG 3 …Abecedar pisaca na koje se Petrić pozvao u *Panarchiji,* ali ih nije naveo u 'Autorum qui hoc *Novae philosophiae* opere citantur catalogus' za *Nova de universis philosophia.* ... I ...Ioannes Damascenus (*Ivan Damaščanski*)“, vidi str. 84. Na prilog 1: „PRILOG 1…Kazalo imenā Petrićeve *Panarchije* ... I ... Ioannes Damascenus, Io. Damascenus (*Ivan Damaščanski,* crkveni naučitelj) **20.**1.(2x)2., **31.**1.; **33.**3; **34.**4; **35.**1; **47.**1.3. Author vetus, & nobilis, & Catholicus (*stari i plemeniti i katolički pisac*) **47.**1.“ vidi str. 74. Također već navedeni prolog 2: „**P R I L O G 2**. Čestotaé Petrićeva pozivanja na izore u *Panarchiji* ... Ioannes Damascenus (*Ivan Damaščanski*) 10“. Vidi str. 81. Autoru je izvor za sve, ali uz napomenu: „Izvor: *Panarchia* I-XXII, ff. 1-48 u: Franciscus Patricius, *Nova de universis philosophia* (Ferrariae: Apud Benedictum Mammarellum, 1591). Pretisak bez predmetnih kazalā u: Frane Petrić, *Nova sveopća filozofija,* dvojezično izdanje (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979), preveli Tomislav Ladan (*Panaugia, Panarchia, Pampsychia, Pancosmia,* XII, XIII, XIV) i Serafin Hrkać (*Pancosmia,* I-XI, XV-XXII), priredio i pogovor napisao Vladimir Filipović.“„Napomena: ... Kazalo imenā sastavljeno je prema Petrićevu latinskom izvorniku. Na hrvatski se prijevod ne može potpuno pouzdano osloniti. Tako je, primjerice, *Damascenus* dvaput pogrešno prevedeno s *Damascije* umjesto ispravnog *Damaščanski.* ...“ Vidi str. 79. i 80.

[266] Valja, dakako, imati na umu da kvantitativna komponenta ne mora uvijek nositi i kvalitativnu, no za pretpostaviti je da autor koji više puta spominje neko ime ili djelo u svom prikazu, vjerojatno pridaje i određeni značaj tom imenu i djelu.

[267] Balić, Davor, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“, str. 70.

Petrić, kao čovjek „svoga vremena“ tj. renesansni pisac Ivana Damaščanskoga vrednuje iz perspektive onodobnih spoznaja o životu, kao i razdiobi djela Ivana Damaščanskoga.

Vesna Cvjetković Kurelec u svom radu „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“ razlaže problematiku Petrićevih grčkih rukopisa koje je sabrao i donio s Cipra te događaje vezane uz prodaju tih rukopisa Escorialu. Razlažući navedenu problematiku, autorica se dotiče i Ivana Damaščanskoga:[268] „O Petrićevoj zbirci grčkih rukopisa poznati su na hrvatskome samo najosnovniji podaci. Kratku informaciju o nastanku i sudbini te zbirke pružio nam je Šime Jurić u časopisu *Republika* 1956. godine.[269] Na osnovi Petrićeve 'Autobiografije' opisao je Jurić njegov sedmogodišnji boravak (1561-68) na Cipru, kada je radio kao upravitelj imanja grofa Giorgia Contarinija, a potom nadbiskupa Filippa Moceniga. Iako je vrijeme provedeno na otoku Petrić smatrao 'izgubljenim vremenom', ipak je iz tamošnjih samostana uspio skupiti zbirku grčkih rukopisa od izuzetne vrijednosti, koju je, nadopunivši je s još dva u Padovi prepisana rukopisa, a pritisnut financijskim neprilikama, bio prisiljen 1575. prodati kralju Filipu II. za dvorsku knjižnicu u Escorialu. Riječ je o 74 za ono vrijeme rijetkih grčkih (i jednog latinskog) rukopisa. Popis zbirke, tj. prodajni katalog za španjolskog kralja, koji je najvjerojatnije sastavio sam Petrić, sačuvan je, i to u prijepisu prijepisa na latinskome iz 17. stoljeća, zahvaljujući ostavštini isusovca Pierrea Françoisa Chiffleta iz Kolegija u Clermontu. Naime, sredinom je prošloga stoljeća ostavština pripala Berlinskoj kraljevskoj biblioteci, a popis je zbirke na osnovu rukopisa 'Phillipps 1866' (folija 9-12) Emil Jacobs popratio komentarom i objavio 1908. godine u *Zentralblatt für Bibliothekswesen.*[270] Prava je sreća što je taj prijepis sačuvan, jer su, u velikom požaru u Escorialu 7. lipnja 1671., zauvijek izgubljeni mnogobrojni rukopisi, pa tako i veliki broj Petrićevih.

O Petrićevoj je zbirci, osim Jacobsa, iscrpnije dosada pisala samo Maria Mucillo, koja je prenijela Jacobsov popis rukopisa, te ga upotpunila podacima iz recentnijih kataloga Escoriala.[271] Jacobsovim i Muccillinim radovima potvrđena je vrijednost zbirke, kao i njezino značenje za čitav fundus Dvorske knjižnice u Escorialu. Kako su prilozi E. Jacobsa i M. Muccillo prenijeli u

---

[268] Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, *Filozofska istraživanja* 72-73, God. 19 (1999), Sv. 1-2 (23-35). Osim što spominje Ivana Damaščanskoga, rad Vesne Cvjetković Kurelec od važnosti je s obzirom na bilješke s bogatim vrelom literature.

[269] U prvoj bilješci autorica upućuje na: „Šime Jurić, 'Filozof Franjo Petris na Cipru', *Republika* 12/6, Zagreb 1956, str. 46-47.“ Vidi *Isto,* str. 23, bilješka 1. Literatura koju donose drugi autori ne navodi se u popisu ovoga rada, jedino ako ista nije poslužila za navođenje u radu.

[270] Vidi *Isto,* str. 23, bilješka 3. „Emil Jacobs, 'Fransesco Patricio und seine Sammlung griechischer handschriften in der Bibliothek des Escorial', *Zentralblatt für Bibliothekswesen,* Berlin 1908., XXV, str. 19-47.“

[271] Vidi *Isto,* str. 23. i 25. i bilješka 4. „Maria Mucillo, 'La biblioteca greca di Francesco Patrizi', *Bibliothecae selestae da Cusano a Leopardi,* a cura di Eugenio Canone, Leo S. Olschki Editore, Firenze 1993., str. 73-118. Autorica je, osim grčke zbirke rukopisa koju je Petrić skupio na Cipru, opisala i nastanak grčkih rukopisa koji nisu bili u vlasništvu Petrića, a koje je naš filozof naknadno u Italiji nabavio ili sam prepisivao, a koji se nalaze u Barberini i Ambrosiani. ...“

cijelosti prodajni katalog istraživane zbirke, te kako je Mucillo (za razliku od Jacobsa) barem imenovala većinu autora sadržanih u zbirci (ali ne i njihova djela), te ih povezala s Petrićevim najznačajnijim filozofskim tekstovima, mislim kako je neophodno, a to je prvenstveno cilj našega rada, upravo istaknuti autore rukopisa – pogotovu one vezane uz područja filozofije, teologije i 'filologije' – za koje smatramo da su do sada zanemareni (pa i od same Muccillo) iako su relevantni za ocjenu Petrićeva djela.“[272]

Uvodni navod iz članka Vesne Cvjetković Kurelec koji se ne dotiče izravno problematike pojavljivanja Ivana Damaščanskoga u djelu *Nova sveopća filozofija* Frane Petrića ima za cilj, barem ovdje, da se možebitno poveže Petrićevo poznavanje određenih grčkih rukopisa, djela i pisaca, koji su onda postali i izvori za njegova djela, a u tom smislu i Ivan Damaščanski i njegova ostavština. Dakako, činjenica da je Petrić sakupljao i dao prepisivati grčke rukopise, mogla bi značiti da je i neke od tih autora čitao u izvorniku, tj. na grčkom, a što bi potvrđivali i njegovi grčki navodi u *Novoj sveopćoj filozofiji.*

„Crkveni su oci, kao što smo i očekivali, često zastupljeni djelima sv. Bazilija, Ivana Zlatoustog, Grgura Nazijanskog – komentiranih od raznih skoliasta (npr. značajni su komentari Nikete iz Sere i Eumolpa Fila uz Grgurove govore). Brojna su djela koja antičku filozofiju pokušavaju spojiti s kršćanstvom: npr. najvećeg teologa 8. stoljeća Ivana Damaščanina (*Philosophia,* sačuvan kodeks br. 38, 'Jo. Damasceni de sacris imaginibus' kod. br. 52 i 'Jo. Monachi philosophia' kod. br. 74),[273] koji je pojmovni aparat antičke filozofije (pogotovu Aristotela) primjenjivao na kršćansku dogmu, te nesačuvane Sinezijeve filozofske rasprave ('omnia opera'), uz manji broj himni pisanih u antičkim stihovima i to na dorskome dijalektu.“[274]

Ivana Damaščanskoga, kao što je vidljivo, autorica, opisuje u najvažnijim crtama značajnog kršćanskog teologa 8. st., koji je, kako kaže, pojmovni aparat antičke filozofije, posebice Aristotela, primijenio na kršćansku dogmu. Zanimljivi su sačuvani kodeksi djela Ivana Damaščanskoga: br. 38, 52. i 74.

„Na osnovi kataloga knjižnice Escoriala, možemo rekonstruirati kako su sačuvani rukopisi s djelima Prokla, Libanija, Plotina, Hermije, Blemide, Psela, Filostrata, Seta, Efrema Sirskog, Ivana Damščanina: polemike grčkih humanista aristotelovaca i platonovaca; pisma i rasprave crkvenih otaca oko crkvene unije i brojnih hereza; grčkih učenjaka humanista; poznatijih i manje poznatih bizantskih pisaca; spisi o arijancima, poezija Apostolisa, Homerov

[272] Vidi Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, str. 23. i 24. Valja upozoriti na bilješke uz str. 23, 24, i 25. koje su bogate popisom literature i dodatno objašnjavaju složenost problema, no nisu nužne da se navedu u ovom radu. Vidi bilješke: 1-5.
[273] Vidi npr. „Ordo rerum“ PG 94, 1603-1608. Te „Ordo rerum“ PG 95, 1587.
[274] Vidi Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, str. 31. Tekst se nalazi u podnaslovu Religiozno-teološki rukopisi.

Boj žaba i miševa, kao i *Boj mačke i miševa* T. Prodroma i odlomci Planudove *Grčke antologije.*“[275]

Članak Vesne Cvjetković Kurelec pokazuje da je Frane Petrić imao prilike upoznati djela Ivana Damaščanskoga u izvorniku, pa ih je vjerojatno i čitao u izvorniku, što se donekle može vidjeti i zapaziti u *Novoj sveopćoj filozofiji,* s obzirom da na određenim mjestima Ivana Damaščanskoga navodi grčkim rečenicama.

5.2. Ivan Damaščanski u Novoj sveopćoj filozofiji

Moglo bi se zamijetiti kako postoje određene tendencijske „sličnosti“ u usporedbi Petrićeva djela *Nova de universis philosophia*[276] i *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga. Naime, i jedno i drugo djelo, na sebi određeni način, nastoje iznijeti sveobuhvatno, cjelovito i potrebno znanje svoga vremena, kao što će biti slučaj i s nekim drugim hrvatskim renesansnim piscima, npr. Pavao Skalić. *Nova de universis philosophia* se sastoji od četiri knjige: Panaugia, Panarhija, Panpsihija i Pankozmija.[277] Panaugia je podijeljena u 10 knjiga, razmatra o svim vrstama svjetlosti koja izlaze iz svjetlosti, a ona ima izvor u prvoj svjetlosti ili prasvjetlosti. Panarhija je podijeljena u 22 knjige, a Petrić u njoj razrađuje ideju prasvjetla kao jedinstvenog principa sveukupne zbilje i njenoga mnoštva, tj. raspravlja o prvom počelu svega postojećeg. Panpsihija je podijeljena u 5 knjiga, a Petrić ju označava kao učenje o praduši i sveduši, zapravo razvija teoriju o univerzalnoj duši svijeta. Pankozmija: „U tom završnom dijelu svoje 'Nove sveopće filozofije', koji je opsegom najširi (imade 32 poglavlja) primjenjuje Petrić dosadanja refleksivna razmatranja i na pitanje kozmosa u cjelini, kao i na pitanje pojedinih problematskih područja. Od distinkcije fizičkog i matematičkog prostora i njihova odnosa, pa preko pitanja o prvotnoj svjetlosti, toplini, eteru, nebu, zvijezdama, planetima, suncu i mjesecu, Petrić prelazi ka zbiljskim zemaljskim stvarima, za koje se spoznaju traži da čovjek upotrebljava ne samo razum i vid nego i sva ostala osjetila. Za fizikalni su mu svijet značajna četiri osnovna načela: prostor, svjetlost, toplina i vlažnost i četiri pratvari: vatra, voda, zrak i zemlja.“[278]

---

[275] Vidi Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, str. str. 32. i 33. Tekst se nalazi u podnaslovu Književnost (Antička i bizantska učena i pučka).

[276] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* prev. Tomislav Ladan *PANAUGIA, PANARCHIA, PAMPSYCHIA, PANCOSMIA* (XII, XIII, XIV, XXIII-XXXII) i Serafin Hrkač *PANCOSMIA* (I-XI, XV-XXII), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.O samom je djelu moguće više saznati u dodacima tom prijevodu i izdanju.

[277] Filipović, Vladimir, „Filozofija Frane Petrića kao vizija monističkog pogleda na svijest“, u Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* bez oznaka stranica.

[278] Filipović, Vladimir, „Filozofija Frane Petrića kao vizija monističkog pogleda na svijest“, bez oznaka stranica.

Ivan Damaščanski se spominje u Panarhiji, Panpsihiji i Pankozmiji. Frane Petrić kada navodi Damaščanskoga u navedenim knjigama poseže za I, kao i II. i III. knjigom *De fide orthodoxa,* dok npr. što se može vidjeti u cjelini koja obrađuje utjecaj Ivana Damaščanskoga na Jurja Dragišića, gdje se Dragišić shodno potrebama proučavanja filozofskog i teološkog problema anđela, uglavnom poziva na II. knjigu gdje se i obrađuje dio o anđelima.[279] U djelu *Nova sveopća filozofija* Frane Petrić barem na deset mjesta navodi Ivana Damaščanskoga. Određenu poteškoću[280] predstavlja što su prevoditelji hrvatskog izdanja na više mjesta napravili previd, pa su nekoliko puta preveli Damaščanskoga kao da se radi o filozofu Damasciju. U tom je kontekstu usporedni latinski tekst dobra pomoć kako bi se prevladala ova prevoditeljska greška i poteškoća. Autori i njihovi radovi spomenuti u prethodnom poglavlju Davor Balić, a pogotovu rad Vesne Cvjetković Kurelec dokazali su da je Frane Petrić posjedovao grčke rukopise, kao i one latinske, pa se može pretpostaviti da Frane Petrić *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga čita u izvorniku, ali također valja pretpostaviti da poznaje i latinski prijevod toga djela.[281] Upravo poradi spomenutih poteškoća, zadaća je ovoga istraživanja, a u tom smislu i određeni doprinos, ukazati na sve propuste prilikom prevođenja i uređivanja Petrićeva djela, a isto tako identificirati tekstove Ivana Damaščanskoga na koje se Petrić poziva, s time da nikada točno ne navodi odakle preuzima te tako ni latinsko-hrvatsko kritičko izdanje to ne spominje.

5.2.1. Ivan Damaščanski u Panarhiji

Deveta, petnaesta, šesnaesta i dvadeset druga knjiga Panarhije u kojima se spominje Ivan Damaščanski raspravljaju o pitanjima trojednog počela, o razumu, da li je Bog otac razum te o stvaranju svijeta. Iako se tematici ne može poreći filozofska pretenzija, nemoguće je ne primijetiti i njene teološke implikacije, pogotovu ako se je usporedi s izvorima koje koristi, kao što je Ivan Damaščanski i *De fide orthodoxa.* Što svakako, nanovo potvrđuje kako renesansni filozofi nisu pravili strogu razliku u obradi filozofskih i teoloških tema. Također je vidljivo da slijedeći svoj nacrt *Nove sveopće filozofije* Frane Petrić uzima, u ovom slučaju s obzirom na

[279] Sam Juraj Dragišić poziva se jednom na I. knjigu *De fide orthodoxa* gdje se govori o prostoru anđela (13. poglavlje), iako se služi vjerojatno i 5. poglavljem I. knjige kada dokazuje da ne može biti više bogova.

[280] Valja napomenuti da u „Popis autora koji se navode u ovoj Novoj filozofiji“ ne postoji na kojim se mjestima u tekstu pojavljuje Ivan Damaščanski, tako da je njegovo ime valjalo tražiti listajući samo djelo.

[281] S obzirom da je *De fide orthodoxa* djelo prevedeno u 12. st. vjerojatno je, poznavao latinsku inačicu djela. O tome više u poglavlju ***2. ŽIVOT I DJELA IVANA DAMAŠČANSKOGA.*** Valja skrenuti pozornost i na problem grčkih rukopisa, naime: „…Samo *Tačno izloženje pravoslavne vere* sačuvano je u oko 250 rukopisnih kodeksa.“ Zisis, Teodor N., „ Svetog Jovana Damaskina *Tačno izloženje pravoslavne vere*“, u Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 46. Postoji li mogućnost da tekst u svakom od tih rukopisa nije u potpunosti identičan? U ovoj se raspravi, takva pitanja ipak ne mogu razmatrati.

Ivana Damaščanskoga, one rečenice iz pojedinog djela *De fide orthodoxa,* koji načelno potvrđuju glavnu misao vodilju Petrićeva djela.

5.2.1.1. Deveta knjiga Panarhije - O trojednom počelu (De uno trino principio.)

U devetoj knjizi Panarhije, koja je naslovljena O trojednom počelu Petrić istražuje kojim načinom Bog vrši troje, tj. kako Bog ujedinjuje, proizvodi i održava i kojim je načinom načinio sve ostalo. Naime, Petrić tvrdi da su sve stvari od počela, od jednog, tj. da su od Boga načinjene. Međutim razlažući dolazi i do rasprave o trima načelima, pozivajući se na Hermesa i Zoroastera. Tako Petrić tvrdi, po Zoroasteru, da trima počelima daje ime počela i pripisuje sposobnost proizvođenja Otac, drugo počelo naziva možnošću Oca, a trećem počelu pridaje tvornost stvari i naziva tvoriteljem. Nakon razlaganja problematike Petrić potvrdu traži u učenju crkvenih naučitelja.[282]

„A sve su to, čini se, potvrdili i Damascije /Damaščanski/[283] prije i Grgur Nazijanski poslije.[284] Naime, Damscije /Damaščanski/[285] (I knjiga, glava 18.)[286] govori ovim riječima o Duhu svetom: 'bit sve ispunjava i sve sadržava, ispunjavajući svijet po *bivstvu,* a svijet ga ne obuhvaća po možnosti'." (Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχ(ο)ν, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν.) [287]

---

[282] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. IX, ff. 18. r. – 20. r.

[283] Vidljivo je iz latinskog teksta da je inačica Damascije krivi prijevod, trebalo bi: I. Damaščanski. Međutim ovdje se navodi točno kako je u gornjem prijevodu. U kosim zagradama je dodan točan prijevod imena. Gdje god se pojavljuje krivi prijevod, biti će napomenuto u podnožnoj bilješci. Inače, „**DAMASKIOS,** grč. Δαμάσκιος, grč. filozof; živio krajem V. i poč. VI. st. Posljednji upravitelj novoplatonske akademije u Ateni koju je 529. dokinuo Justinijan. Poslije je boravio na dvoru perz. kralja Hosroea. Gl. djelo: *O prvim principima.*" *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda,* 2 C-Fob, gl. ur. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977, str. 242.

[284] Današnja, suvremena kronologija tih pisaca je: prvo Grgur Nazijanski (329-390), a onda Ivan Damaščanski (650-750). Vidi npr. Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* posebno str. 180-195. te str. 304. i dalje.

[285] Krivi prijevod imena Damascenus – Damaščanski, ili Damaščanin.

[286] Sadašnja poznata razdioba djela *Πηγὴ γνώσεως,* tj. njezinog trećeg djela Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορτθοδόξου πίστεως koja je uglavnom povezana s latinskim prijevodima ovoga djela nije takva, a postoji mogućnost da je navod iz drukčije razdiobe koju je Petrić možda imao prilike susresti pribavljajući na Cipru grčke rukopise, između ostalog i rukopise djela Ivana Damaščanskoga. „Tritam aput Latinos libri *De fide orthodoxa* in quatuor itidem libros partitionem nullus Graecus codex exhibet, nec editio Graeca Veronensis." PG 94, 781-782. Valja još jednom naglasiti da postoje latinska izdanja s drukčijom razdiobom, npr. Joannis Damasceni, *De orthodoxa fide,* Libri IV. Jacobo Fabro Stapulensi interprete. In gratiam atque usum SS. Theologiae Studiosorum separatim excusi. MARPURGI, Excudebat Paulus Egenolphus. c I ɔ I ɔ CII. Postoje razlike u razdiobi s obzirom na novija izdanja tj. na Migne. U Migne I. knjiga sadrži 14. poglavlja, II. knjiga 30. poglavlja, III. knjiga 29. poglavlja, a IV. knjiga 27. poglavlja. U ovdje navedenom primjerku I. knjiga sadrži 19. poglavlja, II. knjiga 30. poglavlja, III. knjiga 29. poglavlja, a IV. knjiga 28. poglavlja. Vidi i bilješka 116. u: ***2. ŽIVOT I DJELA IVANA DAMAŠČANSKOGA.***

[287] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. IX. f. 20. r. Latinski tekst. „Quae omnia Io. Damascenus ante, (et) Gregorius Nazianzenus postea videntur confirmasse. Damascenus quidem libro I. cap. 18. his verbis de Spiritu sancto loquens. Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν. 'Omnia implens essentia, omnia continens, implens mundum per substantiam, quem mundus non capit secundum potentiam'."

Ivan Damaščanski raspravlja o Duhu Svetom na nekoliko mjesta u *De fide orthodoxa* te na neka valja i upozoriti. U 7. poglavlju I. knjige Ivan Damaščanski raspravlja, i razlažući teološko učenje o Logosu Božjem iz 6. poglavlja tumači da je potrebno da Logos ima i Duha Svetoga, a upozorava da ni čovječji logos nije bez duha. Ipak, Damaščanski pravi razliku i naglašava da je ljudski duh nešto drugo, i to s obzirom na ljudsku bit. Tumači da je to udah i kretanje zraka, i to prije svega udahnutog i izdahnutog poradi održavanja tijela. Udah i kretanje zraka za vrijeme izgovaranja riječi postaje glas razuma (logosa), a on u sebi pokazuje snagu razuma. Razlaže i tumači kako s obzirom na jednostavnu i nesloženu božansku narav, valja priznati kako postoji Duh Božji, a razlog tome je što Logos Božji nije nedostatniji od ljudskoga. U tom smislu, upozorava da se ne smije Duha Svetoga zamišljati kao nešto strano što izvana ulazi u Boga, kao što je to slučaj s ljudima koji su složeni. Zanimljiv je način kako Damaščanski, u tom kontekstu, razlaže učenje o Logosu Božjem. Tumači kako Logos Božji ne treba shvatiti kao bezhipostatski. Također se ne pronosi glasom, niti se razlijeva i rasipa u zraku. Valja ga pojmiti kao bitno postojeći, koji ima slobodnu volju, djelatan i svemoćan. Isto tako Duh Božji koji prati Logosa i otkriva njegovu energiju, ne shvaća se kao nekakav bezhipostatski dah. Veličanstvenost bi se božanske naravi svodila na ništavnost, kada bi se smatralo da je njen duh sličan ljudskome. Duh Božji se shvaća kao „bitna“ moć, s posebnom vlastitom hispostazom, koja iz Oca izlazi i u Sinu počiva i objavljuje Ga. Duh nije moguće razdvojiti od Boga u kome prebiva, niti od Sina koga prati, niti je moguće da se razlijeva k nepostojanju, nego hipostatski postoji kao živ, slobodne je volje, samopokretan, djelatan, uvijek želi ono što je dobro i za svaku namjeru ima snagu svoje volje za pratioca, a nema ni početka ni kraja. Otac nikad nije bez Logosa, niti Logos bez Duha. Damaščanski smatra da jedinstvo po naravi ukida grčku zabludu mnogoboštva, a prihvaćanje Logosa i Duha opovrgava židovsku dogmu. Stoga, za Damaščanskoga, od svakoga krivovjerja ostaje neka korist, od židovskog shvaćanja jedinstvo naravi (biti), a od helenizma razlikovanje osoba (hipostaza). Dakako, Damaščanski se poziva na, kako on kaže božansko Pismo.[288] Odlomak završava tumačenjem da Duh koji je od Boga poslan te koji stvara, utvrđuje i obdržava, nije dah koji se rasipa, kao što ni usta Božja nisu tek jedan dio tijela i obje treba shvatiti bogodolično.[289] Ovo je nešto širi kontekst u kojem se treba shvatiti

[288] Tako navodi, da David o Logosu kaže: „Dovijeka, o Jahve, riječ tvoja ostaje, stalna poput nebesa.“ (Ps 119, 89). Također David kaže: „Riječ svoju posla da ih ozdravi i život im spasi od jame grobne.“ (Ps 107, 20). Te Damaščanski komentira da se usmena riječ niti šalje, niti ostaje dovijeka. Također navodi i to što David kaže o Duhu: „Pošalješ li dah svoj, opet nastaju, i tako obnavljaš lice zemlje.“ (Ps 104, 30) te također: „Jahvinom su riječju nebesa sazdana i dahom usta njegovih sva vojska njihova.“ (Ps 33, 6) U svom se tumačenju poziva i na Joba: „Ta i mene je duh Božji stvorio, dah Svesilnoga oživio mene:“ (Job 33, 4).

[289] Vidi Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 152. i 153. *Expositio fidei,* 7; I 7, 5-40. - Περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου συλλογιστικὴ ἀπόδειξις. *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. VII. PG 94, 803C-808B. - De Spiritu sancto, probatio ducta ex ratione.

rečenica o Duhu Svetom koju za svoje potrebe Frane Petrić navodi u odlomku O trojednom počelu.

Treba stoga najprije upozoriti na naslov Petrićeve knjige O trojednom počelu pa ga usporediti s 8. poglavljem I. knjige *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga koji nosi naslov o Svetoj Trojici, gdje se sa stajališta kršćanskog nauka raspravlja o tri Božanske osobe. U tom su smislu zanimljiva dva manja dijela teksta PG 94, 808CD i 821C gdje se sličnim riječima i smislom govori o Bogu općenito, ali i o trećoj božanskoj osobi Duhu Svetom.

S obzirom da Frane Petrić u izvorniku uvodi grčki jezik, kojega onda tumači latinskim, nije sasvim jasno navodi ili doslovno ili parafrazira, pa se ovdje zaključuje na sličnost riječi i smisla, ali ne nužno i na točno poglavlje iz djela Ivana Damaščanskoga. U tom smislu valja upozoriti, a vidljivo je to u Pankozmiji kada raspravlja o problemu topline, ponovit će istu misao ali drugim riječima, tj. u skraćenom obliku. Raspravljajući o onome u što kršćani vjeruju, Ivan Damaščanski kaže kako je Bog sila koja sve održava, koja o svemu promišlja. Sila je to koja vlada nad svime svojim beskonačnim i besmrtnim kraljevstvom, a ništa joj nije protivno. Kršćani dakle vjeruju u silu koja sve ispunjava i ničim nije obuhvaćena, nego sve sama obuhvaća i utvrđuje, i nad svime ima prednost. Ona proniče u sve biti, ona je s onu stranu svega što postoji i od svakog je bića uzvišenija i to s obzirom da je iznad bivstva i iznad svega postojećeg. Sila je to koja je *iznad-božanstvena, iznad-dobra i iznad-ispunjena*. Grčki tekst u izvorniku *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga PG 94, 808CD glasi: „…πάντων κτισμάτων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητικὴν, πάντων συνεκτικὴν καὶ συντηρητικὴν, πάντων προνοητικὴν, πάντων κρατοῦσαν, καὶ ἄρχουσαν, καὶ βασιλεύουσαν, ἀτελευτήτῳ καὶ ἀθανάτῳ βασιλεία, μηδὲν ἐναντίον ἔχουσαν, πάντα πληροῦσαν, ὑπ᾽ οὐδενὸς περιεχομένην· αὐτὴν δὲ μᾶλλον περιέχουσαν τὰ σύμπαντα, καὶ συνέχουσαν, καὶ προέχουσαν· ἀχράντως ταῖς ὅλαις οὐσίας ἐπιβατεύουσαν, καὶ πάντων ἐπέκεινα, καὶ πάσης οὐσίας ἐξῃρημένην, ὡς ὑπερούσιον, καὶ ὑπὲρ τὰ πάντα οὖσαν, ὑπέρθεον, ὑπεράγαθον, ὑπερπλήρη· …“[290] Također o Duhu Svetom Ivan Damaščanski kaže da je nestvoren, potpun, sačinitelj, koji sve obdržava, sve-djelatni, sve-silni, bezgranično silan. Koji upravlja svime što je stvoreno, ali nitko ne upravlja njime. Sveti Duh obožuje, a sam ne biva obožen, on sve ispunjava, a sam ne biva ispunjen, „na njemu“ se participira, a da on sam ne participira na drugima, posvećuje, a da sam ne biva posvećen. Kršćanin dakle vjeruje u

[290] *Expositio fidei*, 8; I 8, 9-15. PG 94, 808CD. - Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Latinski prijevod *De fide orthodoxa*, Lib. I, Cap. VIII. PG 94, 807CD. - De sancta Trinitate: „…rerum omnium conditricem, tam visibilium, quod invisibilium effectricem; omnium conservatricem, omnibus providentem, omnia continentem ac regentem, perpetuumque ac immortale regnum in omnia obtinentem; nihil contrarium habentem omnia implentem, a nulla re comprehensam, imo vero ipsam universa complectentem et continentem ac praehabentem, substantias omnes et essentias longe provectitorem, ut quae supersubstantialis est, omnibusque entibus sublimior; divinitate, bonitate, plenitudine superiorem;…“

uslišitelja, koji prima svačije molbe. I grčki tekst PG 94, 821C „ …ἄκτιστον πλῆρες, δημιουργὸν, παντοκρατορικὸν, παντουργὸν, παντοδύναμὸν, ἀπειροδύναμον, δεσπόζον πάσης κτίσεως, οὐ δεσποζόμενον· θεοῦν οὐ θεούμενον· πληροῦν, οὐ πληρούμενον· μετεχόμενον, οὐ μετέχον· ἁγιάζον, οὐχ ἁγιαζόμενον· παράκλητον, ὡς τὰς τῶν ὅλων παρακλήσεις δεχόμενον·…“[291]

Također treba upozoriti i na 13. poglavlje I. knjige *De fide orthodoxa* gdje se raspravlja o prostoru Božjem, ali i o neopisivosti božanstva. Možda je ovaj dio „najvažniji“ s obzirom da je tekst ipak najsličniji grčom navodu Frane Petrića, premda će Petrić reći da se radi o 18. poglavlju.[292] Zapravo, osim slovnih oznaka i Petrićevih kraćenja gotovo je identičan te se s pravom može držati da Petrić navodi upravo na ovaj redak iz 13. poglavlja. Govori se, naime, o Duhu Svetom, već gore navođenim sličnim riječima: „…πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν.“[293] Iste će grčke riječi, u nešto skraćenom obliku ponoviti i u Pankozmiji, stoga valja smatrati da se Petrić, kad spominje Damaščanskoga poziva upravo na ove retke.

5.2.1.2. Petnaesta knjiga Panarhije – O razumu (De intellectu.)

Petnaestu knjigu Panarhije, u kojoj raspravlja o razumu, Petrić počinje razmišljajući o Platonu i ideji dobra. Petrić tvrdi da je u prvotnoj jednoći, koja je izvorište i vladarica svih ostalih jednoća (u Platona ideja dobra), dokazano, po Petriću, da imaju svoje prebivalište sve ostale jednoće, a one su ideje stvari što ih slijede. Petrić, također tvrdi, da su je Aristotel i njegov sin Nikomah mahnito raščupali. U prvotnoj jednoći slično prebivaju prvo biće i sve biti te prvi život i svi ostali životi. Tu je, također i prvi razum, kao i svi ostali razumi. Kako se Petrić, kako sam kaže, već pozabavio jednoćama, bitima i istinskim životima preostaje mu da razmotri razum

---

[291] *Expositio fidei,* 8; I 8, 177-181 PG 94, 821C. - Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. VIII. PG 94, 822C. - De sancta Trinitate: „…increatum, plenum, conditorem, continentem omnia ac moderantem, omnium effectorem, omnipotentem, infinitae potentiae, creatis omnibus imperantem, nulliusque imperio subjacentem, qui deos facit, non deus fit; qui implet, nec impletur; qui participatur, nec participat; sanctificat, nec sanctificatur; Paracletum, hoc est, consolatorem, ut qui universorum admittat obsecrationes: …“

[292] Frane Petrić se očito uz izvorni grčki tekst koristi drukčijom razdiobom teksta, različitom od onoga u Migne. Vidi bilješka 286. ovoga teksta.

[293] *Expositio fidei,* 13; I 13, 81-82. PG 94, 856C. - Περὶ τόπου Θεοῦ, καὶ ὅτι μόνον τὸ Θεῖον ἀπερίγραπτον. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. XIII. PG 94, 855C - De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit: „… omnia essentia replens, omnia conservans; mundum implens per essentiam; cujus tamen potentiam mundus capere non possit.“ Tekst u Joannis Damasceni, *De orthodoxa fide,* Libri IV. Jacobo Fabro Stapulensi interprete, preveden je nešto drukčije: „*Collectanea de Deo, Patre, Filio, Spiritu Sancto; Verbo Spiritu.* Cap. XIIX … cuncta substantia implens, omnia continens, mundumq(ue) substantialiter replens, a mundo secu(n)dum virtutem incomprehe(n)sibilis manens.“ p. 64.

i/ili um te razum u cjelokupnosti. Petrić se nakon toga u sljedećoj rečenici poziva na Ivana Damaščanskoga.

"Kažemo, dakle, da smo pokazali kako su u riječi i prvotnoj jednoći sve one stvari koje su u jednome Bogu ocu. 'Sve ima što god roditelj ima.' kaže Damascije /Damaščanski/.[294] A on sam: 'Sve su mi stvari predane od oca mojeg.'"[295]

Ivan Damaščanski govori sličnim riječima, a ovdje su kao primjer odabrana tri mjesta: 6. poglavlje I. knjige *De fide orthodoxa* kada raspravlja o Logosu Božjem, također i već navođeno 13. poglavlje I. knjige te 7. poglavlje III. knjige kada raspravlja o jednoj složenoj hipostazi Boga Logosa. Svakako da Damaščanski tu zapravo tumači pravovjerno učenje. Radi se o PG 94, 804A: „Ὁ δέ Θεὸς ἀεὶ ὢν, καὶ τέλειος ὢν, καὶ τέλειον καὶ ἐνυπόστατον ἕξει τὸν ἑαυτοῦ Λόγον, καὶ ἀεὶ ὄντα, καὶ ζῶντα, καὶ πάντα ἔχοντα ὅσα ὁ γεννήτωρ ἔχει." [296] Dakle kako je Bog vječan i savršen ima i savršenog i hipostaznog Logosa, koji je vječan, živ, a ima sve što ima njegov roditelj. Istu stvar Damaščanski veli i u 13. poglavlju I. knjige da je Sin od Oca rođen i sve što ima, od njega ima. PG 94, 856AB: „Ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός ἐστι, καὶ πάντα ὅσα ἔχει ἐξ αὐτοῦ ἔχει·"[297] Također i nešto duži tekst u 7. poglavlju III. knjige - PG 94, 1008C: „Προεῖναι μὲν οὖν ἀχρόνως καὶ ἀϊδίως φαμὲν τὴν θείαν τοῦ Θεοῦ Λόγου ὑπόστασιν, ἁπλῆν, καὶ ἀσύνθετον, ἄκτιστον, καὶ ἀσώματον, ἀόρατον, ἀναφῆ, ἀπερίγραπτον, πάντα ἔχουσαν ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ὡς αὐτῷ ὁμοούσιον, τῷ τῆς γεννήσεως τρόπῳ, καὶ σχέσει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως διαφέρουσαν, τελείως ἔχουσαν, οὐδέποτε τῆς πατρικῆς ἐκφοιτῶσαν ὑποστάσεως·…"[298] I ovdje kao u dva prethodna primjera ponavlja sličnu misao. Dakle božanska hipostaza Boga Logosa postoji bezvremeno i vječno kao jednostavna i nesastavljena, a također i nestvorena, bestjelesna, nevidljiva, nespoznativa i neopisiva. Ima sve što ima i Otac jer je istobitna s Ocem, a razlikuje se načinom rođenja i odnosom te posjedovanjem savršenstva i ne izlazeći iz Očeve hispostazi.

---

[294] Krivi prijevod imena Damascenus, treba stajati Damaščanski kako se jasno vidi u latinskom tekstu.

[295] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. XV, f. 31. r. „Itaque dicimus a nobis ostensum esse, in verbo, (et) vnitate primaria, omnia esse, quae sunt in uno patre Deo. [Πάντα γὰρ ἔχει, ὅσα ὁ γεννήτωρ ἔχει.] Omnia enim, habet, quaecumque genitor habet. Inquit Damascenus. Et ipsum met. Omnia mihi tradita sunt a patre meo."

[296] *Expositio fidei,* 6; I 6, 9-11. PG, 804AB. - Περὶ τοῦ Λόγου καὶ Υἱοῦ Θεοῦ, συλλογικὴ ἀπόδειξις. *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. VI. PG 94, 803AB. - De Verbo ac Dei Filio, probatio ducta a ratione, latinski prijevod glasi: „At Deus, cum sempiternus perfectusque sit, perfectum quoque et subsistens, vereque exsistens Verbum suum habet; et quod semper sit, et vivat, et omnia habeat, quae Pater habet."

[297] *Expositio fidei,* 13; I 13, 70-71. PG 94, 856AB. - Περὶ τόπου Θεοῦ, καὶ ὅτι μόνον τὸ Θεῖον ἀπερίγραπτον. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. XIII. PG 94, 855AB. - De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit : „Filius ex patre est, et cuncta quae habet, ab ipso habet:.."

[298] *Expositio fidei,* 51; III 7, 1-7. PG, 1008C. - Περὶ τῆς μιᾶς τοῦ Θεοῦ Λόγου συνθέτου ὑποστάσεως. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. III, Cap. VII. PG 94, 1007CD. - De una Dei Verbi composita persona: „Divinam itaque Dei Verbi hypostasim dicimus ante omnia exstare, extra tempus omne et sempiterne, simplicem nec compositam, increatam, incoropoream, inivisibilem, a contactu alienam, et incircumscriptam, omnia habentem, que Pater habet, quia ejusdem cum eo substantiae est, et sola generationis ratione et relatione a Patris hypostasi discreta; …"

U pokušaju da se usklade filozofija i kršćansko učenje Frane Petrić odabire neupitne autoritete, kakav je i Ivan Damaščanski. Rečenice koje navodi, nalaze se doista, bilo doslovno, skraćeno ili parafrazirano, kao što se može vidjeti, unutar djela Ivana Damaščanskoga. Naravno u Ivana Damaščanskoga one imaju kao prvotnu svrhu tumačenje teoloških zasada, tj. pravovjernog učenja te njihova jasnoća nije zanemariva u Petrićevoj argumentaciji.

5.2.1.3. Šesnaesta knjiga Panarhije – Da li je Bog otac razum (An Deus pater sit intellectus.)

U šesnaestoj knjizi Panarhije Petrić tumači što je bio razlog zbog čega se Zoroaster nije usudio nazvati razumom Boga oca. Razlog je u tome da se ne načini trećim onoga koji je po svojoj naravi prvi od svih. Petrić nadalje kaže da ako je očinska Monada prva od svih, onda nju slijedi očeva možnost, a nju očev um, u suprotnom bi onda prvomu pripisao svojstvo drugoga ili trećega. Potom dokazuje kako su mnogi Boga Oca postavili iznad svih razuma te u prilog tome donosi niz grčkih filozofa i dva kršćanska pisca, Dionizija Areopagitu i Ivana Damaščanskoga:
„A takvu zbrku poredaka, Božanstvo – kao najsavršenije – niti ikako trpi, niti može trpjeti. Ipak su ta tri reda veliki platonici, pošavši od Ammonija Sakusa (Plotin, Porfirije, Amelije, Teodor Azinej, Jamblih, Sirijan, Proklo, Hermija, Damascije, Olimpiodor) točno slijedili. Oni su Boga oca postavili iznad svih razuma. A prije njih je isto to na mnogim mjestima učinio božanstveni Dionizije Areopagita. A isto i Damascije /Damaščanski/.[299] Dok je Hermes, veliki muž (kao što vidjesmo) Boga oca često u *Poemandru* nazivao umom. Ali poslije, u knjižici o zajedničkom umu i u drugoj o razumijeću, to više nije ponavljao. Te nigdje ni tu, ni na drugim mjestima, nije objasnio što je um, niti je izložio njegove sile ili čine, niti je razlučio njegove rodove.“[300]

Vidljivo je da se Petrić poziva na to da je Damaščanski, kao i drugi spomenuti autori, Boga Oca postavio iznad svih razuma, ne navodeći točno mjesto iz kojega preuzima misao. Najvjerojatnije se poziva na 4. poglavlje I. knjige *De fide orthodoxa* u kojem Damaščanski govori o neshvatljivosti Božjoj, tvrdeći izričito da je božanstvo razumom neobuhvatljivo:

[299] Krivi prijevod imena Ioannes Damascenus, treba stajati Ivan Damaščanski.
[300] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. XVI, f. 33. v. „…Quam confusionem ordinum diuinitas, vti perfectissima, nequaquam vel patitur, vel pati potest. Hos tres ordines, Platonici Magni, ab Ammonio Sacco profecti, Plotinus. Porphyrius, Amelius, Theodorus Asinaeus, Iamblichus, Syrianus, Proclus, Hermias, Damascius, Olympiodorus, sunt ad ammusim secuti. Et Deum Patrem, supra intellectus omnes statuerunt. Quod ante eos, Diuus Dionysius Areopagita, multis locis fecerat. Et Ioannes Damascenus fecit. Hermes autem vir ingens, Patrem Deum, vti vidimus, saefe in Poemandro mentem nominauit. Postea tamen libelo de Mente communi (et) alio de intellectione, numquam id repetijt. Neque vllo ex his, aut alijs locis, quid mens esset explicauit, neque vires, aut actiones eius exposuit. neque genera distinxit.“

„Ἄπειρον οὖν τὸ Θεῖον καὶ ἀκατάληπτον· καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ κατάληπτον, ἡ ἀπειρία καὶ ἀκατληψία.“[301] Također, Damaščanski progovara o tome da je Bog iznad uma i bića, i biti i postojanja u istom, 4. poglavlje I. knjige: „Χρὴ δὲ τὸν βουλόμενον τήν τινος οὐσίαν εἰπεῖν, τί ἐστι φράσαι, οὐ τὸ, οὐκ τί ἔστι· ὅμως ἐπὶ Θεοῦ, τί ἐστιν, εἰπεῖν ἀδύνατον κατ᾽ οὐσίαν· οἰκειότερον δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς ἁπάντον ἀφαιρέως ποιεῖσθαι τὸν λόγον. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων ἐστίν· οὐχ ὡς μὴ ὢν, ἀλλ᾽ ὡς ὑπὲρ πάντα ὄντα, καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ εἶναι ὤν. Εἰ γὰρ τῶν ὄντων καὶ γνώσεις, τὸ ὑπὲρ γνῶσιν, πάντος καὶ ὑπὲρ οὐσίαν ἔσται· καὶ τὸ ἀνάπαλιν τὸ ὑπὲρ οὐσίαν, καὶ γνῶσιν ἔσται.“[302] Damaščanski tumači da ako se želi izraziti bit nečega, da se onda treba reći što ona jest, a ne što ona nije. Što je pak Bog po biti, nije moguće reći. Stoga Damaščanski smatra da je bolje o Bogu govoriti tako da se zaniječu sve osobine. Dakle Bog nije niti jedno od bića, on je iznad svih bića i postojanja. Može se dodati kako Damaščanski ovdje, kao i na nekim drugim mjestima prihvaća tradiciju i misao Pseudo-Dionizija Areopagite kojega će dakako u određenom kontekstu prihvatiti i Petrić: „… A već je dokazano (i filozofijskim dokazima i Dionizijevim svjedočanstvom) da je Bog otac iznad svakog života, iznad svake biti. Dakle: Bog otac, jer je viši od života i biti, bit će viši i od uma. …“[303]

Valja upozoriti i na 14. poglavlje I. knjige *De fide orthodoxa* koje raspravlja o svojstvima Božanske naravi, gdje se također pojavljuje formulacija o Bogu kao onome iznad razuma. Ivan Damaščanski tako kaže „…καὶ αὐτή ἐστι τῶν ὄντων τὸ εἶναι, καὶ τῶν ζώντων ἡ ζωὴ, καὶ τῶν λογικῶς ὄντων ὁ λόγος, καὶ τῶν νοερῶς ὄντων ἡ νόησις. Αὐτή ὑπὲρ νοῦν οὖσα, καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ ὑπὲρ ζωὴν, καὶ ὑπὲρ οὐσιαν“[304] Kada se govori o načinu kojim Ivan Damaščanski govori o Bogu valja upozoriti i na neke suptilnosti i inačice. Kada govori o Božjim „imenima“ i govoru o Bogu npr. u 12. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa*, govori i razlikuje apofatički i katafatički smisao. Apofatički, tj. u odričnom smislu se koriste božanska imena (npr. bespočetan) kada se

[301] *Expositio fidei,* 4; I 4, 32-33. PG 94, 800B. - Περὶ τοῦ, τί ἐστι Θεὸς; ὅτι ἀκατάληπτον. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. IV. PG 94, 799B. - Quidnam Deus sit, quodque comprehendi non possit: „Infinitus igitur est Deus, et incomprehensibilis: atque hoc unum est, quod de eo percipi possit et comprehendi.“

[302] *Expositio fidei,* 4; I 4, 25-31. PG 94, 800AB. - Περὶ τοῦ, τί ἐστι Θεὸς; ὅτι ἀκατάληπτον. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. IV. PG 94, 799B. - Quidnam Deus sit, quodque comprehendi non possit.: „Atqui oportet eum, qui rei alicujus naturam exponere in animo habet, quid ea sit dicere, non quid non sit. De Deo autem impossibile est, quidnam essentia sua ac natura sit enuntiare; aptiusque est ex omnium remotione et negatione sermonem de eo facere. Neque enim aliquid est eorum quae sunt: non ut nullatenus sit; sed quia super omnia quae sunt, atque etiam supra ipsummet esse ipse sit. Etenim si cognitiones circa res quae sunt versantur; profecto quod cognitionem superat, supra essentiam quoque erit: vicissimque quod est supra essentiam, cognitionem superabit.“

[303] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. XVI, f. 35. r. „...At Deum patrem, supra omnem uitam, supra omnem essentiam esse, (et) rationibus philosophicis ante, (et) Dionysij testimonijs, est modo comprobatum. Ergo Deus pater, quia uita, (et) essentia, est superior, etiam mente superior erit. …“

[304] *Expositio fidei,*14; I 14, 24-27. PG 94, 860CD. -Τὰ ἰδιώματα θείας φύσεως. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. XIV. PG 94, 859CD. - Proprietates seu attributa divinae naturae: „Haec esse est eorum quae sunt, viventium vita, rationalium ratio, intelligentium intelligentia; cum tamen ipsa, et supra mentem, et supra rationem, et supra vitam et supram essentiam exsistat.“

želi izraziti božanska nadbivstvenost, a katafatički, tj. u potvrdnom se smislu koriste božanska imena zato što je Bog uzročnik svega.[305]

Prije negoli se opet pozove na Ivana Damaščanskoga i pokuša protumačiti kada je živio i koja je njegova važnost Petrić se ponovo vraća na pitanje postavljeno na početku šesnaeste knjige Panarhije. Ponavlja kako Zoroaster, od kojega je potekla sva mudrost o razumu, Boga oca nikada nije nazvao riječju *razum,* a to nije učinio ni Platon, niti platonici. I Dionizije, izgleda, po Petriću, da je mislio isto, ali se tako izjasnio o cijelom Trojstvu, pa je tvrdio da je uspostavljeno iznad uma i biti. Nakon kratkoga ponavljanja postavljenoga pitanja s početka šesnaeste knjige Petrić se poziva na Ivana Damaščanskoga. A kad spominje Ivana Damaščanskoga Petrić na nekim mjestima pokušava baratati i životopisnim podacima, za koje se vidi da su sasvim pogrešni, kao što je bio slučaj i s Marulićem. Tako i on drži da je Damaščanski živio u 4. st., trista godina nakon Dionizija Areopagite, za kojega se još uvijek u njegovo doba nije znalo da je riječ o nepoznatom autoru (Pseudo-Dioniziju) koji je djelovao koncem 5. i početkom 6. st: „Niti Ivan Damaščanin,[306] koji je živio tristo godina nakon Dionizija,[307] a dvije stotine poslije Amonija, i skupio je toliki broj imena za Boga iz djela naših najstarijih bogoslova, nikada nije nazivao razumom ni Trojstvo ni Boga oca. Isto su učinili možda i ostali *oci,* dok Aristotel – koji Božanstvo gotovo da nije poznavao – iznašao je (kao što vidjesmo) one mnogostruke razume *(intellectus multiplices).* I tako na prečac dade one, po svim možnostima duše, tako da i izvan ljudske vrste, dade razum dušama nekih životinja. A zajedno s tima i Boga, kojega također nazva životinjom (animal), načini razumom. Njega su u tome, kao i u svemu, stali slijediti neki od novijih bogoslova. - Neću spominjati Zoroastra, ni Platona, te tolike najplemenitije od njegovih (koji su Augustinu dobro poznati, dok su njima gotovo nepoznati), ali da su Aristotela – koji božanstvo uopće ne poznaje – pretpostavili Dioniziju, Damasciju /Damaščanskomu/[308] i ostalim svetim ocima, - ne znam što znači…“[309]

---

[305] Više o toj problematici vidi u PG 94, 845B-850B.

[306] Čini se da je ovo jedino mjesto na kojem je ime Ivana Damaščanskoga točno prevedeno.

[307] O problemu Petrićeva smještanja Ivana Damaščanskoga u određeno, tj. pogrešno vremensko razdoblje raspravlja se u podnaslovu ***5.1. Dosadašnja istraživanja***.

[308] Krivi prijevod imena Damasceno, treba stajati Damaščanskome ili Damaščanskomu.

[309] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. XVI, f. 34. v. i 35. r. „Neq(ue) vero Io. Damascenus, qui post Dionysium CCC. Post Ammonium CC Annis floruit, (et) tot numero Dei nomina ex vetustioribus Theologis nostratibus collegit, Trinitatem, aut Deum Patrem intellectu(s) appellauit, vmquàm. Quod forte, (et) alij facerunt patres. Aristoteles autem, qui diuinitate(m) fere penitus ignorauit, intellectus multiplices illos, quos vidimus, confinxit. Et tam praecipites eos, per animae potentias omnes dedit, vt et(iam) extra humana(m) specie(m), brutoru(m) animis quoru(m)dam, eum donauerit. Et simul cum his, Deu(m), quem animal quocq(ue) nominauit, intellectum esse fecit. Eum in hoc, sicuti, (et) in omnibus secuti sunt, recentium Theologoru(m) aliqui. Ommitto Zoroastre(m), Ommitto Platonem, suosq(ue) tot nobilissimos, Augustino bene notos, his vero penitus ignotos. Sed Aristotelem, diunitatis prorsus nesciu(m), Dionysio, Damasceno, aliisque sanctissimis patribus anteposuisse, haud scio quid nam sapiat. …“

Iako se za Ivana Damaščanskoga ne može reći da „slijepo“ slijedi neku filozofsku tendenciju, što on kao svećenik, monah i vjernik niti ne želi, ipak se mora reći da je njegova filozofska misao (npr. Dijalektika) bliža Aristotelovu sustavu,[310] nego Platonovu. No, Frane Petrić ga ovdje suprotstavlja Aristotelovu učenju.

5.2.1.4. Dvadeset druga knjiga Panarhije - O stvaranju svijeta (De rerum creatione.)

Pitanje o stvaranju svijeta u dvadeset i drugoj knjizi Panarhije Petrić počinje tumačenjem riječi stvaranje (lat. creatio). Smatra da je ona dobro došla latinskim bogoslovima da označe onu „proizvodnju“ kojom nešto nastaje iz ništa (*ex nihilo*). Za taj pojam u Grka, kako tumači Petrić, nema nikakve riječi, tj. za ono o čemu se čita u početku Mojsijeva Petoknjižja da u početku stvori Bog. Nakon kraćeg uvoda i pozivanja na rješenje prevodilaca iz Septuaginte Petrić prvo spominje koje riječi za stvaranje upotrebljava Ivan Damaščanski.

„Damascije /Damaščanski/,[311] stari, plemeniti i katolički pisac, za stvaranje i stvoritelja upotrebljava grčke riječi κτίσις, κτίστης (*fabricatio, fabricator – tvorba, tvoritelj).*“[312]

Da Ivan Damaščanski za stvoritelja upotrebljava riječ κτίστης svakako se potvrđuje u jednom od poglavlja, kao što je 3. poglavlje II. knjige gdje se raspravlja o anđelima: „Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία νοερὰ, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώματος, Θεῷ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα· ἧς οὐσίας τὸ εἶδος, καὶ τὸν ὅρον, μόνος ὁ Κτίστης ἐπίσταται.“[313] Valja ipak imati na umu kontekst upotrebe riječi za Boga, stvoritelja, kod Ivana Damaščanskoga. Sve se te riječi upotrebljavaju ako označuju smisao da je Bog jedini stvoritelj u pravom značenju te riječi, dok su sva ostala bića stvorenja, što vrijedi i za anđele. Damaščanski budno pazi da ih se ne pomiješa sa Stvoriteljem, što odgovara prvom članku kršćanske vjeroispovijesti.

---

[310] Vidi npr. Hristu, Panajotis K., „Sveti Jovan Damaskin – Život, spisi, učenje“, u Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 21.

[311] Krivi prijevod imena Damascenus, treba stajati Damaščanski, ili Damaščanin.

[312] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Panarchias, Lib. XXII, f. 47. r. „Damascenus, author vetus, (et) nobilis, (et) Catholicus, pro creatione, (et) creatore, nominibus κτίσεως (et) κτίσου vtitur fabricationis, (et) fabricatoris.“

[313] *Expositio fidei,* 17; II 3, 9-11. Također i PG 94, 865B-868A. - Περὶ ἀγγέλων. *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. - De angelis.

5.2.2. Ivan Damaščanski u Panpsihiji

U četvrtoj knjizi Panpsihije, gdje se raspravlja o pitanju ima li svijet dušu, Frane Petrić se između ostalih autoriteta, poziva i na autoritet Ivana Damaščanskoga.

Četvrta knjiga Panpsihije – Da li svijet ima dušu? (An mundus sit animatus.)

U četvrtoj knjizi Panpsihije Petrić propituje ima li svijet dušu. Propitivanje počinje konstatacijom da su mnogi filozofi svjetskoj duši pripisivali glavno mjesto među božanskim dušama, kao onoj koja najizvrsnijem od svih tijela i najsavršenijem podaje život, spoznaju i gibanje. Petrić navodi kako su iz jonske škole takvo mišljenje zastupali Tales, Heraklit, Anaksagora, Arhelaj, iz italske Pitagora, Parmenid, Zenon i Empedoklo. Platon i njegovi nasljednici, možda i svi stoici. Od tolikih filozofa u Grčkoj, izgleda da su samo trojica zanijekali da svijet ima dušu, a to su Leukip, Demokrit i Epikur. Nakon razlaganja o mišljenjima grčkih filozofa iznosi i stajališta bogoslova, tj. crkvenih otaca, naučitelja crkve i kršćanskih pisaca. Također se poziva i na mišljenje Ivana Damaščanskoga.

„Naši pako bogoslovi, i drevni i skorašnji, u tome su predmetu na tri skupine podijeljeni. Jedni, voleći više aristotelovsko čudovište, tvrdili su kako nebo i zvijezde imaju dušu, (takvi su među starima Origen, Jeronim, Augustin, a među novijima Aureol, Skot, sv. Toma, Kajetan). Drugi su, naprotiv, to nijekali (Damascije /Damaščanski/,[314] Laktancije, Bazilije, Ambrozije, Ciril). Treći opet bijahu u toj stvari nesigurni i u dvojbi. To se izgleda dogodilo Augustinu, Jeronimu i sv. Tomi.“[315]

O nebu i zvijezdama Ivan Damaščanski raspravlja u II. knjizi *De fide orthodoxa.* Posebno u 6. poglavlju O nebu (De caelo) i 7. poglavlju O svjetlu i nebeskim svjetlilima (De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis). Grčki tekst Ivana Damaščanskog kojim se niječe duša nebu i zvijezdama, u 6. poglavlju II. knjige glasi: „Μηδεὶς δὲ ἐμψυχωμένους τοὺς οὐρανοὺς, ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω· ἄψυχοι γάρ εἰσι, καὶ ἀναίσθητοι. Ὥστε εἰ καὶ φησιν ἡ θεία Γραφή· *Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ*, τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἐν γῇ ἀνθρώπους πρὸς εὐφροσύνην καλεῖ. Οἶδε δὲ ἡ Γραφή προσωποποιεῖν, καὶ ὡς ἐπ᾽ ἐμψύχων περὶ

[314] Krivi prijevod imena Damascenus, treba stajati Damaščanski.

[315] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pampsychia, Lib. IIII, f. 55. r. „Theologi uero nostri, (et) ueteres, (et) recentes, hac in re trifariam sun diuisi. Nam alij, Aristotelicum monstrum praeferentes, dixerunt, coelum (et) astra esse animata. Vt inter ueteres, Origenes, Hieronymus, Augustinus. Inter recentiore, Aurelus, Scotus, D. Thomas. Caietanus. Alij uero econtra, id ipsum negauerunt, Damascenus, Lactantius, Basilius, Ambrosius, Cyrillus. Alij vero in ea re incerti ac dubij suerunt. Et quod prius dixerant reucarunt. Quod Augustino, (et) Hieronymo, (et) D. Thomae uidetur euenisse. …“

τῶν ἀψύχων διαλέγεσθαι· ὡς τὸ, *Ἡ θάλασσα εἶδε καὶ ἔφυγεν· ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη εἰς τά ὀπίσω. Καὶ σοί ἐστι,θάλασσα, ὅτι ἔφυγες, καὶ σοὶ, Ἰορδάνη, ὅτι ἐστράφης εἰς τὰ ὀπίσω;* Καὶ ὅρη, καὶ βουνοὶ ἐρωτῶνται λόγους σκιρτήσως, ὥσπερ καὶ ἡμῖν σύνηθες λέγειν, Συνήχθη ἡ πόλις, οὐ τὰς οἰκοδομὰς σημαίνειν βουλομένοις, ἀλλὰ τοὺς τῆς πόλεως οἰκήτορας· *Καὶ οἱ οὐρανοί διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ οὐ φωνὴν ὡσὶν* αἰσθητοῖς ἀκουομένην ἀφιέντες, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ οἰκείου μεγέθους τὴν τοῦ Δημιουργοῦ δύναμιν ἡμῖν παριστάνοτες· ὧν τὸ κάλλος κατανοοῦντες, τὸν Ποιητὴν, ὡς ἀριστοτέχνην δοξάζομεν.“[316] Dakle, po Ivanu Damaščanskome ne smije se misliti da nebesa ili nebeska svijetla imaju dušu. Ona su bez duše i bez osjećaja. Kao što se vidi navodi primjere iz *Biblije* tj. Svetoga pisma kako bi potvrdio alegoričnost tih primjera te skrenuo pozornost na Stvoritelja, tj. Boga kao „jedinog“ vrhunskog umjetnika i stvoritelja svega.

5.2.3. Ivan Damaščanski u Pankozmiji

Peta i petnaesta knjiga Pankozmije u kojima se Frane Petrić poziva uz ostale autoritete i na Ivana Damaščanskoga bave se problematikom prvotne topline i jesu li zvijezde ognji te sedamnaesta knjiga koja se bavi gibanjem zvijezda, a u kojoj se nalazi i primjedba crkvenog cenzora J. de Lugo koji se također u svojoj primjedbi dva puta poziva, tik uz sv. Bazilija i na Ivana Damaščanskoga.

5.2.3.1. Peta knjiga Pankozmije – O prvotnoj toplini (De primario calore.)

U petoj knjizi Pankozmije naslovljenoj o prvotnoj toplini Petrić zapravo propituje problem uzročnosti. Raspravu počinje konstatacijom da su sve stvari rođene od jednog ognja te tumači kako se izreka može shvatiti u dva smisla i u oba dvosmisleno. Može se tumačiti i o tvornom uzroku svega, kao da su svi učinci djelo ognja i o tvornom uzroku kao da je od ognja sve učinjeno. Nadalje kaže da se čini da je Zoroaster, otac sve ljudske mudrosti, čitavu božanstvu pridijevao kvalitetu ognja. Razlažući dalje problematiku dolazi i do pojma koji je stavljen u sam

[316] *Expositio fidei,* 20; II 6, 83-95. PG 94, 885AC. - Περὶ οὐρανοῦ. Latinski prijevod *De fide orthodoxa*, Lib. II, Cap. VI. PG 94,886 AC. - De caelo: „*Caeli inanimati.* –Nullus porro caelos, aut luminaria animata esse arbiteretur: … anima quippe et sensu carent. Quare cum ait Scriptura, *Laetentur caeli, et exsultet terra,* his verbis angelos qui in caelo, et homines qui in terra sunt, ad laetitiam invitat. Quin prosopopoeiae figura uti, et de inanimis perinde ac de animatis loqui solet Scriptura: quo in genere illud est: *Mare vidit, et fugit: Jordanis conversus est retrorsum.* Et: *Quid est tibi, mare, quod fugisti, e tu, Jordanis, quia conversus es retrorsum?* Rursusque montes et colles rogantur, quae subsultationis causa sit: non secus ac nos dicere solemus; Coacta est omnis civitas, non ut aedes, sed ut cives significemus. Huc etiam attinet illud, *Caeli enarrant glorium Dei;* non quod ejusmodi vocem mittant, quae corporeis auribus percipiatur: sed quod aplitudine sua Opificis potentiam declarent, quorum inspecta pulchritudine, Conditorem, tanquam otimum artificem laudibus celebramus.“ Također vidi i Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 188.

naslov knjige, tj. pojma topline. Petrić kaže da toplina koja je u zemlji, vodi i u njihovoj smjesi zavisi od one u zraku. Toplina u zraku zavisi od nebeske, nebeska od topline sunca i zvijezda, toplina sunca i zvijezda od ognjenosvjetske, ognjenosvjetska od svjetlosne topline. Svjetlosna toplina zavisi o duhovne, duhovna od umne, umna od prve životne, prva životna od prve bitne, prva bitna od idejne koja prebiva u Bogu i potekla je od Boga. Nakon ovog dužeg nabrajanja Petrić konstatira da oganj i toplina, moć očeva i njegove dubine jest sami stvoritelj, oživotvoritelj, uzdržavatelj i usavršavatelj sviju stvari. Za toplinu Petrić kaže da je nevidljiva po svojoj naravi, ali je preko vidljivih svjetlosti, preko vatre ognjenog svijeta, preko vatre zvijezda i Sunca i preko nebeske topline razlivene u počela, preko protoka sve do središta svemira kao vlastitim kolima dovezena, da svemu podari život. Spominjući u tom, pomalo pjesničko-filozofskom kontekstu, Hermesa, Mojsija, Demokrita, Aristotela i pjesnika Vergilija dolazi do Ivana Damaščanskoga i Grgura Nazijanskoga.

„S ovim su u skladu one riječi Damascija /Damaščanski/[317] i Nazijanca koje smo prije naveli: 'ispunjujući sve biti, sve uzdržavajući, ispunjujući svijet svojom biti.'"[318]

Petrić parafraziranu, tj. skraćenu misao, kao što i sam kaže, ponavlja, pozivajući se na iste autore koje je iznio i u *Devetoj knjizi Panarhije* raspravljajući o trojednom počelu: Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν. πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν. Naravno ovdje ju upotrebljava u kontekstu rasprave o prvotnoj toplini. Dakle, sve što jest, pa tako i toplina i bilo koja stvorena stvar ili svojstvo vezane su uz Boga stvoritelja koji, kako navodi Petrić uzdržava i ispunjava svijet svojom biti. Gotovo iste riječi, kako je već i naznačeno, nalaze se u 13. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa* koje se bavi i pitanjem Božjeg prostora.[319]

5.2.3.2. Petnaesta knjiga Pankozmije – Jesu li zvijezde ognjevi /ognji/? (An sidera sit ignes.)

U petnaestoj knjizi Pankozmije naslovljenoj jesu li zvijezde ognji, Petrića zanima dokazni postupak, a da bi ga mogao izvesti, kako on kaže valja doznati što su zvijezde. Kada se spozna što su zvijezde lakše će se pokazati jesu li stvorene prikladne za kretanje, a onda kreću li se uistinu. Grčki filozofi Tales, Anaksimen, Heraklit, Ksenofan, Parmenid, Empedoklo,

---

[317] Krivi prijevod imena Damasceni, treba stajati Damaščanskoga.

[318] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. V, f. 77. r. „His forsitan, illa Damasceni, & Nazianzeni confonat, quae ante attulimus. Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν. πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν. 'Omnia essentia implens. omnia continens, impletiuus mundi per substantiam.'"

[319] *Expositio fidei,* 13; I 13, 81-82. PG 94, 856C. - Περὶ τόπου Θεοῦ,καὶ ὅτι μόνον τὸ Θεῖον ἀπερίγραπτον. Latinski prijevod *De fide orthodoxa*, Lib. I, Cap. XIII. PG 94, 855C. - De loco Dei et quod solus Deus incircumscriptus sit: „… omnia essentia replens, omnia conservans; mundum implens per essentiam; cujus tamen potentiam mundus capere non possit."

Anaksagora, Diogen, Arhelaj, Platon, Aristotel i Kleant mislili su da su zvijezde ognji i plamenovi. Na to ih je upućivao vid i dodir, jer su vidjeli da zvijezde ne svijetle drukčije od ognja, ali i zbog toga što se toplina Sunca osjeća dodirom jednako kao toplina ognja. Ubacujući usput kritiku Aristotela vraća se na temu i konstatira kako je Filon slijedio misao da je Sunce velika plamena gromada, a sve su to, kako konstatira Petrić, potvrdili i bogoslovi, posebno skrećući pozornost na Ivana Damaščanskoga i Augustina: „Ovo je slijedio Filon, koji veli da je Sunce φλογὸς πιλήμα πολλῆς, velika plamena gromada. S njime i onima gore (Aristotel je da bi se od njih razlikovao, zanijekao vid i dodir) slažemo se i mi, jer to zahtijeva osjet i razum. Pogotovo što se i Damascije /Damaščanski/[320] i Augustin i drugi naši bogoslovi slažu da je nebo oganj i uče da su od njega sačinjene zvijezde i druga nebeska svjetlila.“[321]

U 6. poglavlju II. knjige Ivan Damaščanski tumači kako je vatra dio neba, po mišljenju nekih ona je eter ispod neba, a iznad zraka: „Ἔστι μὲν οὖν κουφότερον καὶ ἀνωφερέστερον στοιχεῖον τὸ πῦρ, ὅπερ δὴ μετὰ τὸν οὐρανὸν ἐυθέως τετάχθαι φασί· τοῦτο δὲ λέγουσι τὸν αἰθέρα, μεθ᾽ ὃν κατώτερον τὸν ἀέρα. Τὴν δὲ γῆν καὶ τὸ ὕδωρ, ὡς βαρύτερα καὶ κατωφερέστερα, ἐν τῷ μεσαιτάτῳ κρεμᾶσθαι· ὡς εἶναι ἐξ ἐναντίας, κάτω μὲν, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ· τὸ δὲ ὕδωρ κουφότερον τῆς γῆς, ὅθεν ἐυκινητότερον αὐτῆς ὑπάρχει· ἄνωθεν δὲ πανταχόθεν ὡς περιβόλαιον, κύκλῳ τὸν ἀέρα, καὶ περὶ τὸν ἀέρα πανταχόθεν, τὸν αἰθέρα· ἔξωθεν δὲ πάντων κύκλῳ, τὸν οὐρανόν.“ [322] Damaščanski dakle iznosi da je vatra, najlakši element i najviše stremi visini, a zauzima mjesto odmah poslije neba, pa ju nazivaju eterom. Zemlja i voda kao teži elementi nalaze se dolje, s time da je voda lakša. Dolje su zemlja i voda, gore je zrak kao kružni omotač, a eter se nalazi oko zraka, a izvan svega toga je nebo kao krug. Zato je vrlo vjerojatno da Petrić aludira upravo na ovaj tekst Ivana Damaščanskoga iz kojeg se razabire da nebo smatra ognjem.

Ivan Damaščanski, kao što je rečeno, o zvijezdama i Suncu raspravlja i u 7. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa*.[323] Sam Ivan Damaščanski na početku ovoga poglavlja kaže: „Τὸ πῦρ ἓν τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐστὶ, κοῦφόν τε, καὶ ἀνωφερέστερον τῶν λοιπῶν, καυστικόν τε ἅμα,

---

[320] Krivi prijevod imena Damascenus, treba stajati Damaščanski.

[321] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XV, f. 97. r. „Hoc secutus est Philo, qui Solem esse dixit, φλογὸς πιλήμα πολλῆς. Flammae compaginem multae. Cum his, (et) superioribus illis (a quibus vt Aristoteles dissentiret, visum /et/ tactum abnegauit) sensu, rationeque dictante, etiam nos sentimus. Praeserrtim quod (et) Damascenus, (et) Augustinus, (et) alij nostri Theologi consenserunt, coelum esse ignem, Ex quo astra, aliaque coelestia lumina esse facta tradiderunt.“

[322] Posebno *Expositio fidei,* 20; II 6, 23-30. PG 94, 881AB. - Περὶ οὐρανοῦ. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VI. PG 94, 882AB. - De caelo : „Ignis porro levissimum est elementum, quem proinde post coelum locatum esse aiunt, aetheremque appellant; post hunc, in inferiori loco aerem. Terram autem et aquam, ut graviora et depressiora corpora, in meditullio pender; ita ut e contra, deorsum terra sit et aqua (aqua porro terram levitate superat, ob idque facilius quam illa movetur), sursum autem in orbem, velut integumentum quoddam, aer, ac undecumque circa aerem, aether, tumque extra haec omnia, coelum expansum in orbem.“

[323] Posebno *Expositio fidei,* 21; II 7. Također i PG 94, 885C-900A. - Περὶ φωτὸς, πυρὸς, φωστήρων, ἡλίου τε, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων. *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VII. De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis.

καὶ φωτιστικὸν, τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ ὑπὸ τοῦ Δημιουγοῦ κτισθέν. Φησὶ γὰρ ἡ θεία Γραφή· *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός·Γεννηθήτω φῶς· καὶ ἐγένετο φῶς.* Οὐχ ἕτερόν ἐστι τὸ πῦρ, εἰ μὴ τὸ φῶς, ὥς τινές φασιν. …"[324] Damaščanski dakle izlaže da je vatra jedan o četiri elemenata, a pošto je kao element lagana više teži prema gore od ostalih. Vatra je, kako tumači, zapaljiva, ali istovremeno i osvjetljava, Stvoritelj ju je stvorio prvoga dana stvaranja i tu se poziva na *Bibliju* (božansko Pismo, kako on sam kaže). Pa zaključuje da vatra nije ništa drugo nego svjetlost.[325] Također kaže: „Ἕτεροι δὲ τὸ κοσμικὸν πῦρ ὑπὲρ τὸν ἀέρα φασὶν, ὃ καλοῦσιν αἰθέρα. Ἐν ἀρχῇ μὲν οὖν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς, ἤγουν τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ, καλλωπισμὸν, καὶ κόσμον πάσης τῆς ὁρατῆς κτίσεως. Ἄφελε γὰρ τὸ φῶς, καὶ πάντα ἐν τῷ σκότει ἀδιάγνωστα μένουσι, τὴν οἰκείαν μὴ δυνάμενα εὐπρέπειαν ἐπιδείξασθαι. *Ἐκάλεσε δὲ ὁ Θεὸς, τὸ μὲν φῶς, ἡμέραν· τὸ δὲ σκότος ἐκάλεσε νύκτα.*"[326] Razlažući zapravo mišljene svoga vremena, tj. drugih (Ἕτεροι) spominje kozmičku vatru koja je iznad zraka, a nju nazivaju eterom. Također naglašava da je Bog stvorio svjetlost prvi dan kao ukras vidljivog stvorenja.

Damaščanski u istom 7. poglavlju II. knjige raspravlja također o svjetlosti u kontekstu stvaranja. Tako kaže da su u prva tri dana na temelju božanske zapovijedi nastali dan i noć, a četvrtog je dana Bog stvorio veliko svjetlo – Sunce i to da bude početak danu i da upravlja njime. Stvorio je i manje svjetlo Mjesec i zvijezde kao početak noći, da upravljaju njome i da je osvjetljavaju. Uz objašnjenja što je i kada je dan i noć, i zbog čega, i o dodavanju prvotne svjetlosti ovim svjetlima, Damaščanski kaže da među svjetla spadaju i sedam planeta. Za njih se kaže da se kreću suprotno od neba jer se nebo kreće od istoka k zapadu, a planete od zapada k istoku. A nebo pak svojim bržim kretanjem povlači za sobom sedam planeta. Planeti su: Mjesec, Merkur, Venera, Sunce, Mars, Jupiter i Saturn. U svakoj se pak zoni nalazi po jedan planet. U prvoj, najvišoj nalazi se Saturn, u drugoj Jupiter, u trećoj Mars, u četvrtoj Sunce, u petoj Venera, u šestoj Merkur, a u sedmoj, najnižoj je Mjesec.[327]

---

[324] *Expositio fidei,* 21; II 7, 1-7. PG 94, 885C-888A. - Περὶ φωτὸς, πυρὸς, φωστήρων, ἡλίου τε, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VII. PG 94, 886C-887A. - De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis glasi:. „Ignis unum est ex quatuor elementis, leve et caeteris altius tendens, urendi simul et illuminandi vim habens, die primo a Creatore conditum. Ait enim divina Scriptura: *Et dixit Deus: Fiat lux; et facta est lux.* Neque enim, ut quidam existimant, aliud quidquam est ignis, quam lux. …"

[325] Pri tumačenju i čitanju grčkoga teksta (Kotter, Migne) kao i latinskog usporednog prijevoda grčkoga teksta (Migne) od velike je pomoći već više puta navođeni srpski prijevod: Vidi Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 188.

[326] *Expositio fidei,* 21; II 7, 7-12. PG 94, 888A. - Περὶ φωτὸς, πυρὸς, φωστήρων, ἡλίου τε, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων. Latinski prijevod *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VII. PG 94, 887A. - De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis glasi: „Alii autem elementarem hunc ignem aere superiorem esse aiunt, quem vocant aethera. *In principio* igitur, hoc est die primo, creavit Deus lucem, quae visibilium omnium creaturarum decus et ornamentum est. Etenim si lucem sustuleris, omnia in tenebris jacebunt ignota, ut quae pulchritudinem suam conspicuam reddere non possint: Vocavit autem Deus lucem diem: tenebras autem vocavit noctem."

[327] *Expositio fidei,* 21; II 7, 21-51. PG 94, 888B-889A. Latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap.VII. PG 94, 887B-890A. – Navedeni dijelovi teksa se nalaze u ***Prilog 1***.

5.2.3.3. Sedamnaesta knjiga Pankozmije – O gibanju zvijezda (De astrorum motu.)

Pitanje kretanja zvijezda Frane Petrić[328] smatra najvećim i ne baš jednostavnim pitanjem. Petrić tako postavlja niz pitanja, pa tako pita kako zvijezde vise u eteru ako nisu pričvršćene ni na jedan krug? Kako se same od sebe kreću te kako u kretanju zadržavaju isti međusobni razmak? Ako su zvijezde plamenovi, pita se Petrić, zbog čega ne nose kosu (bradu ili rep) kao što je slučaj sa repaticama? Također se pita zbog čega se mogu tako brzo kretati te zašto se ne kreću pravo kao drugi plamenovi, nego ukrug? Dakako da Petrić na ova pitanja nastoji i odgovoriti. Nakon uvodnih primjera s oblacima Petrić nastavlja razlagati kako to što zvijezde vise ne nanosi nikakvu silu prirodi i sigurno ne više nego što toj istoj naravi nanosi silu Zemlja, jer izgleda da visi u zraku kojim je ovijena i to kroz sve vjekove. „Ali nije nikakvo čudo što zemlja ili zvijezde vise, one u eteru, ona u zraku – jer su na vlastitom mjestu koje im pripada po naravi. U njemu nije ništa ni teško ni lako. A ako se za nešto rekne da je teško ili lagano, ono to podnosi na tuđem, a ne na vlastitom mjestu.“[329] Petrić s obzirom na primjer Zemlje konstatira u obliku pitanja da pojedinu zvijezdu ne bi priječilo da stojeći na vlastitom mjestu koje joj po naravi pripada, teži svom središtu i da se oko njega stišće. Naravno Petrić ovdje navodi i filozofsku tradiciju, pa tako spominje Orfeja, Heraklita i neke pitagorejce koji su tvrdili da su pojedine zvijezde neki svijet koji u sebi obuhvaća zemlju, zrak i eter. Postavljajući pitanja vezana uz kretanje oblaka i zvijezda vraća se na već rečeno u prethodnim knjigama svoga djela pa se tako vraća na misao da je Sunce po Salomonovu svjedočanstvu duh, a da bi po mnogobrojnim filozofskim svjedočanstvima sve zvijezde imale dušu i bile obdarene razumom. „Dakle, svaki se plamen kreće sam od sebe po svojoj naravi, svaki se duh kreće sam od sebe. Duša je počelo kretanja, što je ponekad prisiljen istinom priznavao i Aristotel, a Teofrast bez svake sumnje potvrdio. Treba li se dakle čuditi, ako su zvijezde kao plamenovi po sebi pokretljive, što se obdarene duhom, obdarene dušom po sebi kreću, što ih ništa ne vuče, što ih nikoje vozilo, ni kotač ni krug uokrug ne okreće?“[330]

---

[328] Prikaz Petrićeve misli pripremljen po: Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, ff. 102. r-104. v. Naznačuju se važnije misli koje Frane Petrić donosi vezano uz problem kretanja zvijezda.

[329] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, f. 102. r. „Sed nullo miraculo vel terra, vel sidera, haec in aethere, illa in aere pendent, quia in proprio ac naturali sibi sunt loco. In quo, nihil vel graue est, vel leue. Et si graue quid vel leue dicatur, id in alieno, non proprio patitur loco.“

[330] *Isto*, f. 102. v. „Sed huic questioni iam videtur superius factum fuisse satis, qua(n)do diximus Solem testimonio Salomnis esse vel nominari spiritu(m). philosophicis testimoniis pluribus, astra omnia esse animata, (et) intellectu praedita. Igitur, per se quidem mouetur sui natura flamma omnis, spiritus omnis per se mouetur. Anima principium est motus, quod (et) Aristoteles cogente veritate est fassus aliquando, (et) Theophrastus procul omni dubio confirmauti. Quid igitur mirandum, si sidera vt flammae per se mobiles, si spiritu praeditae anima, per se moueantur, a nullo vectae, a vehiculo, nullo aut rota, aut orbe circumlatae moueantur? Sed modus est quaere(n)dus.“

Petrić također raspravljajući o kretanju zvijezda dotiče i problem raspadljivosti s obzirom na vječnost. Petrić iznosi da kao što je jedno tijelo raspadljivo, a drugo vječno, pa tako ne bi bilo ništa čudno da se među ognjima jedan raspada, a drugi vječno traje. Jedan se raspada jer mu je potrebno da postoji tvar u kojoj se pali, a onaj vječni ne treba tvari da nastane, postoji u samom sebi i hrani se svojom biti koja se ne troši. Ako se pak troši pretvara se u obližnji eter iz kojega uzima toliko koliko se istrošilo, pa tako vječno samu sebe rađa i preporađa. „I hrani se iz one iste biti iz koje je rođen. I stoga se ne pretvara u rijetkost i providnost etera, jer dok se obnavlja, sam se u sebe vraća. I onaj koji je prije bio nastavlja biti i u buduće. A dok nastavlja biti isti, ne pokreće se sa svog mjesta, niti odlazi iz njegova starog susjedstva.“[331] Dakako da se i Petrić istražujući kretanje zvijezda služi u određenom smislu i metodičkom sumnjom. Tako kaže da možda same zvijezde stoje nepokrenute i uopće se ne kreću, jer netko bi mogao reći da se eter u kojem obitavaju zvijezde stajačice zato zove svodom zbog toga što čvrsto stoji i uopće se ne kreće pa se ni zvijezde na njemu isto tako ne kreću. „A po nuždi druge krajnosti (suprotnosti), koju priroda traži u svim pojedinim rodovima, da postoji drugi eter obuhvaćen onim, i taj se kreće dijelovima, a zvijezde koje su u njemu kreću se i cjelinom i dijelovima, a nisu pričvršćene ni na koje krugove; kreće se tako zrak, kreće se i voda, kreće se i zemlja i cijela i svim dijelovima, samo svod stoji i sav i svim dijelovima. Sve su to velike stvari, a s pravom će biti još veće ako budu istinite. Većina se toga od pamtivijeka nije čulo.“[332]

Petrić se također osvrće i na osjetila i kaže da osjetila ne mogu pouzdano suditi o udaljenim stvarima, ali nije zabranjeno istraživati podacima dobivenim putem osjetila, pa kaže da i osjetila i iskustvo, ali i razum kazuju da je lakše prijeći kraći, nego dulji prostor. To dakako vrijedi za čovjeka, ali po Petriću i za sve životinje. Petrić dakako ovdje navodi primjere s malo i jako mnogo koraka.[333] Nakon kritike Petrić iznosi misao, tj. pretpostavku da s obzirom da se zvijezde kreću ukrug nužno je pretpostaviti ili da su pričvršćene na nebo koje ih sa sobom okreće ili da se same kružno kreću ili da ono što postoji na Zemlji, Zemlja svojim okretanjem nosi ukrug. „Od ova tri načina prvi je očito sasma nemoguć. Drugi je nemoguć s obzirom na najviše zvijezde. S obzirom na srednje (daleke) možda je i moguć. A moguć je s obzirom na one koje su

[331] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, f. 102. v. „Et ex qua substantia est genitus, ex eadem etiam alitur. Atque ideo in raritate(m) aetheris, atque perspicuitatem non vertitur. Quia (dum) reficitur, in seipsum redit. Et qui prius erat, esse quoq(ue) in posterum perseuerat. Et du(m) idem esse perseuerat, e suo loco non dimouetur, neque ex prisca eius vicinia discedit,“

[332] *Isto*, f. 102. v. „Ratione vero contrarij alterius, quod natura in singulis atque omnibus requirit generibus, esse (a)etherem alium, ab eo contentum, qui per partes moueatur, stellas autem quae in eo sunt, (et) toto (et) partibus moueantur, nullis orbibus infixae. Moueatur itidem aer, moueatur, (et) aqua, moueatur quoque terra (et) toto (et) partibus omnis, solum firmamentum (et) toto, (et) partibus flet omnibus. Magna sunt haec omnia. Maiora merito erunt, si vera fuerint. Sunt enim pleraque seculis omnibus inaudita.“

[333] No oni nisu od presudnog značenja za ovo istraživanje.

nam bliže. Ali mora se izbjeći nemogućnost s obzirom na one najviše. Iako suprotno tvrde veliki muževi, a same nas naše oči uvjeravaju da se ne kreću ni one ni zemlja, a čini se ipak daleko sukladnije s razumom da se zemlja kreće, nego da se kreću ili nebo ili najviše zvijezde. Naime, opseg zemlje, kako uči Ptolemej (koji je o nebu mislio sve krivo), ne prelazi 22500 tisuća koraka. Ako se taj broj podijeli s 24 sata, slijedi da Zemlja svom vrtnjom za sat ne prevali više od 937 tisuća koraka. Ako radije povjerujemo novijim moreplovcima i zemljopiscima, koji su na jedanput oplovili opseg Zemlje i mora, oni su otkrili da (taj opseg) ne iznosi više od 19080 tisuća koraka. Na svaki nebeski stupanj otpada 53 tisuće koraka. Ako se sada čitav taj opseg podijeli na kretanje od 24 sata, (Zemlja) svaki sat svojom vrtnjom ne prevali više tisuća, nego što smo rekli prije, tj. 795. Iako se čini da se tolik prostor (put) uspoređen s našom brzinom ili brzinom ptica, teško može prevaliti, ipak je mnogo prije moguće i bliže istini to nego da svod ili najviše zvijezde na njemu prevale za isto vrijeme, svakog sata, 42398437 tisuća koraka.“[334]

Petrić nasuprot nekima smatra da se protivi svim osjetilima tvrditi da je zemlja jednostavno tijelo, jer što je jednostavno samo je jedno i nema nikakvih djelova od kojih je sastavljeno. Tumači kako ti isti zemlju smatraju hladnom i suhom, pa im je zemlja sastavljena od dvije biti, pa ako je smatraju sastavljenom zapravo joj odriču jednostavnost. Naglašava nanovo da se svim osjetilima protivi postavka o jednostavnosti zemlje, jer ona u sebi sadrži tolike: boje, okuse, mirise, zvukove, tvrdoće, mekoće, rjetkoće, gustoće i drugotne kakvoće. Nadalje vrste zemalja i tolike: stijene, kovine i rude. „Potpuna je ludost uma i potpuni manjak osjetila tvrditi i do galame se boriti dokazujući da je jednostavno tijelo ono što je sastavljeno od tolikih bitnih i sporednih razlika. Pada dakle i ovaj dokaz iz jednostavnosti zemlje koji bi trebao utvrditi da se ona ne može dvojako kretati, težiti prema središtu i kružiti. Pa i kad bi se dopustilo da je ona jednostavno tijelo, moglo bi se reći da se ona naravno kreće kružno, kao što oni hoće da se

[334] Vidi Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, ff. 103. r.-103.v. Dakako sve to Petrić potkrepljuje primjerima i kritikom o nepouzdanosti ljudskoga vida i Aristotelovih stavova. „De tribus autem hisce modis, primus prorsus impossibilis videtur. Secundus vero quo ad suprema sidera impossibilis. Quo vero ad media, fortasse possibilis. Possibilis aut(em) ad ea qu(a)e nobis sunt propinquiota. Sed supremorum impossibilis fugienda. Terram vero reuolui, quamuis a magnis, contrarium sit traditum viris, (et) oculi nostri sibiipsis persuaserunt, neque se, neque terram vetti, tamen longe videtur rationi esse consonantius, eam potius quam vel c(a)elum, vel suprema astra circumuolui. Nam terrae cicumferentia, (vli) Ptolemaeus, (qui falsa omnia in caelo est imaginatus) tradidit millia passuum 22500. non exceeit. Quae summa si per XXIIII. horas diuidatur comperietur, terram sua vertigine, vna hora conficere, non amplius, quam millia passuu(m), 937. Si vero fides maior rece(n)tionibus nautis ac Geographis habeatur, qui terr(a)e ac maris ambitum, non semel obnauigarunt, non plura continere millia passuum reperere, quam19080. Cuique caelesti gradui, millibus passuum 53. coputatis. Modo si totus hic ambitus, in motum XXIIII. horarum distribuatru, qualibet hora, circulatione sua, non plula milliaria co(n)ficiat, quam quae ante diximus, 795. Quod spacium, tametsi ad nostram, aut auium velocitates comparatum, vix fieri posse videatur, longe tamen possibilius est, (et) verisi milius, quam vt firmamentum, aut suprema in eo sidera, eodem temporis spacio, hora qualibet, passuum millia 24398437. conficiant.“

kružno kreću nebesa, oganj i najviši zrak, iako tvrde da su ova tijela također jednostavna.“[335] Nakon daljnje kritike takvih postavki Petrić smatra da nikakvi dokazi starih, Aristotela i Ptolemeja i onih koji su ih slijedili ne stoje na putu, a suprotni dokazi pokazuju nemogućnost kretanja svoda ili najviših zvijezda i veću vjerojatnost kretanja Zemlje, pa smatra da se pravim i filozofskim razlogom može zaključiti da svod i sve njegove zvijezde stoje dok se Zemlja kružno kreće. Iznoseći na uobičajen način razna mišljena od starine do njegova vremena Petrić iznosi da Zemlju pokreće njezina narav. „Ovo kretanje, naime, nije prisilno. A sva je priroda, kako ćemo kasnije vidjeti, potomak duše, kao što je duša potomak uma, a ovaj potomak Stvoriteljeva uma. Primajući zapovijedi od njega ovi su potomci djelovali od početka, i sada djeluju, i ubuduće će djelovati. Sve je povezano ovim više nego zlatnim lancem, sve do središta zemlje i svemira, tako da se ne treba bojati niti da će se zbog ovog kružnog kretanja otkinuti Zemljini dijelovi, niti da će se ona zbog svoje težine prestati kretati. Drže ih i čuvaju naime njihove naravi, duše i umovi; to su oni već spomenuti kaldejski Zoneji, Azoni, Sinohi i Teletarsi. Sve ono što je netom spomenuto, očito nas može lako uvjeriti da se zemlja kreće ukrug. Ali i ono što smo prije naveli (kao dokaz) da se zvijezde kreću čini se da može podjednako uvjeriti. Ponekad je očito da se ophodnice kreću. A iste su naravi i biti s drugim zvijezdama, što svi tvrde. A ako su iste biti, onda i iste sile. A ako sile, onda i djelovanja. Kretat će se, dakle, i najviše zvijezde. Rekli smo, naime da su one plamenovi. A nemoguće je da plamenovi miruju i da se ne kreću. …“[336]

Petrić nakon iznošenja astronomskih pojava od antike do njegova vremena prelazi na drugo, moglo bi se reći filozofsko-teološko tumačenje problematike. Petrić tvrdi da zvijezde nosi njihova narav, duh, duše i umovi i to kako im zapovijeda providnost Boga Stvoritelja, a svijetu odgovara da se kreću. „Ako doista postoje ona kretanja u vidu treperenja i kretanja zvijezda kako na sjever od ekliptike, tako na jug u obliku spirale – a ne kruga – i sva ostala, ako ima drugih,

[335] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, f. 104. r. „Summa mentis amenita, ac summa sensuum carenita est, affirmare, (et) ad clamores vsque contendere, corpus simplex esse, quod sit, tot esse(n)tialibus, totque accidentalibus differentiis compositum. Ruit ergo hoc a simplicitate terrae argumentum, no(n) posse eam duobus moueri motibus, nixu ad centrum, (et) circulari. Et quando detur, eam corpus esse simplex, dicetur, eam circulo naturaliter moueri, no(n) minus quam ipsi contendant, caelos, ignem, aerem supremum, circulo moueri. quae corpora simplicia esse etiam contendunt.“ Petrić u detalje razlaže posljedice takvih pretpostavki.

[336] *Isto*, ff. 104. r.-104.v. „Non enim motus hic est violentus. Natura autem omnis vti postea videbimus, est animi proles, sicunti animus est proles intellectus, (et) hic proles opificis intellectus. A quo, proles hae, iussa capientes, (et) a principio sunt operatae, (et) in praesens operantur, (et) in posterum sunt operaturae. (et) cathena hac plusquam aurea connexa sun omnia, usq(ue) ad terrae, atque vniuersi centrum, ita vt nihil sit timendum, motu hoc circulari, aut partes eius ruituras, vel grauitate sua moueri sit desitum. Continentur enim ac feruantur, a fuis naturis, animis, (et) me(n)tibus. quae sunt illi Chaldaeorum, Zonei, (et) Azoni, (et) Synoches. (et) Teletarchae, quorum mentio est iam facta. Predicta ergo omnia persuadere facile posse videntur, terram in circuitum moueri. Sed (et) anteriora, quae attullimus stellis motum inesse, aeque videntur posse persuadere. Quandoquidem planetae in motu sunt manifesto. (et) eiusdem sunt cum stellis aliis naturae, atque essentiae, quod contendere omnes. Et si essentiae, etiam virium, (et) si virium etiam actionum dabitur ergo (et) stellis superis, motus. Nam eas flammas esse diximus. impossibile autem est, flammas quiescere, (et) non moueri.“ Nakon toga navodi svjedočanstva od antičkih vremena o „rađanju“ novih zvijezda.

koja se pripisuju zvijezdama stajačicama, ona se mogu (tako kažu zvjezdoznanci) dopustiti mnogo lakše s ovim nego s nekim drugim obrazloženjem. Budući naime da su zvijezde obdarene i duhom i dušom i umom, tako se kreću, jer spoznaju da to odgovara svemiru, i u tom su službenice Božje providnosti. …“[337]

Pri kraju svoga izlaganja postavlja neka pitanja, npr. zašto se zvijezde i Zemlja kreću ukrug? Tumači da oponašaju unutarnje kretanje svojih pokretača, pa kako je priroda porod duha, a svaki porod nosi u sebi sličnost s tvornim uzrokom, postaje slična duhu i to koliko dolikuje učinku. Duh pak iz istih razloga jer je porod uma i sličan umu oponaša kretanje uma. Naime, po priznanju filozofa, unutarnje je kretanje uma kružno – tamo gdje počinje ujedno i prestaje. Počinje od sama sebe i prelazeći svojim shvaćanjem sva u sebi sadržana bića, pa u sebi i prestaje. Isto se tako i duh svojim unutarnjim kretanjem kreće kružno, a to isto čini i priroda. Tako su priroda i duh uzroci kretanju tijela. Petrić tvrdi da priroda po naravi kreće svoja tijela ukrug, a tu snagu dobiva od Duha, koji da bi je mogao davati, je dobio tu snagu od uma u kojem ima udjela. Stoga se sva tijela u stanju i na mjestu koje im je naravno kreću kružno, a njihovi dijelovi u stanju i na mjestu koje im po naravi pripada i s njima kruže i ostaju u njima nepokrenuti. Nakon prirodno-filozofskog „pitanja-odgovora“ izlaganje Sedamnaeste knjige Pankozmije Petrić završava filozofsko-teološkim promišljanjem. „Ali zašto se zvijezde i zemlja pokreću u posve protivnom smjeru? Zato, jer je Bog Tvorac htio da se u sveukupnosti tijela sve sastoji od suprotnosti, tako je naime jače očitovao i svoju mudrost i svoju moć. A i jer sveukupnosti stvari odgovara, da suprotnosti ublažavaju jedne druge, da se ne bi ili u biti ili s obzirom na moć ili djelovanje pretvorile u ništa ili otišle u beskonačnost. Sve je naime stvorio u određenom broju, mjeri i težini, da bi ograničeno ovim veličinama i postojalo i živjelo i održavalo se.“[338]

---

[337] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, f. 104. v. „Qua ratione, si veri sint motus illi trepidationis, stellarumque tum in Septentrionem ab eccliptica, tum in meridem im modum spirae, (et) non circuli, (et) reliqui omnes si qui sunt alij, qui stellis tribuuntur non errantibus, saluari (ita Astronomi loquuntur) possunt longe facilius, quam ratione alia vlla. Nimirum, vti sunt sidera, (et) spiritu, (et) animo, (et) mente praedita, ita mouentur, quoniam vniuersitati ita expedire cognoscunt, (et) in eo sunt Dei prouide(n)tiae ministrae.“

[338] *Isto*, f. 104. v. „Sed cur astra (et) terra co(n)trariis motibus cie(n)tur? Quia Deus co(n)ditor, in corporum vniuersitate, o(mn)ia ex co(n)trariis co(n)stare voluit. Ita (e)n(im) (et) sapientia(m), (et) potentia(m) sua(m) manifestauit magis. (et) quia ita vniuersitati reru(m) expediit, vt co(n)trariis co(n)traria te(m)perarentur, ne vel essentia, vel virib(us), vel actiobibus, aut in nihilu(m) abirent, aut infinita euaderent. O(mn)ia namq(ue) certis numero, mensura, (et) pondere construxit, vt his terminata, (et) essent (et) viuerent, (et) conseruatentur.“

Primjedba časnog oca i učitelja J. de Lugo

Primjedbu pridodanu Petrićevu djelu crkveni cenzor, otac J. de Lugo[339] počinje tumačenjem Sv. pisma, tj. određenim knjigama *Biblije*, Staroga i Novoga zavjeta, da bi prešao, kao što je u navodu i vidljivo i na tumačenja kršćanske tradicije, tj. kršćanskih otaca. Tumači otac J. de Lugo da se prema izreci Salomona iz knjige Propovjednika nakon početka duh tj. Sunce giba po svojoj sili. Kako se u tekstu knjige Propovjednika Sunce naziva duhom, tako su mnogi pretpostavili da su Sunce i zvijezde duhovi. Nadalje tumači otac J. de Lugo kako sv. Pavao u 15.[340] glavi Prve poslanice Korinćanima odbacuje takvo mišljenje nazivajući Sunce, Mjesec i zvijezde nebeskim tijelima, a zemaljskim drveće i ostalo raslinje. Ipak, po ocu J. de Lugo Sunce se može nazvati duhom zbog svoje finoće, naime riječ duh može se rabiti za označavanje finoće neke naravi. Još navodi da se u sv. Pismu zrak i vjetar nazivaju duhom, a u prirodnjaka se finije pare, preko kojih se sile duše šire u dijelove tijela nazivaju duhovi.

„*PRIMJEDBA ČASNOG OCA I UČITELJA J. DE LUGO ... Drugi pako koje navodi sv. Toma (I dio i pit. 60 čl. 3) po toj izreci Salamunovoj smatraju kako su sunce, mjesec i zvijezde obdareni dušom* (animata)*, kao platonici i Origen. A i sv. Jeronim, objašnjavajući tu Salmunovu izreku. Sv. Bazilije i Damascije /Damaščanski/*[341] *opet su oprečna mnijenja razumijevajući kako tu duh nije samo sunce, nego duša nebesa ili anđeoska narav što upravlja suncem. Sv. Augustin (u 2. Gen) ne odlučivši se ni za jedan od tih stavova ostavlja pitanje neriješenim. Nek se, dakle, svatko drži onog stava koji mu se više sviđa, samo nek ne niječe da su nebo, sunce i zvijezde tjelesni. Ne treba ovdje previdjeti ni primjedbu sv. Tome, koji na navedenom mjestu smiruje tu prepirku i to s pomoću ovakva razlikovanja: to da su zvijezde i ostala nebeska tijela oduhovljena* (animata) *ili oduhovljujuća* (animantia) *– kaže on – može se razumjeti dvostruko, ili jednoznačno: to jest da se prihvati uobličujuća duša koja je oblik tijela, kao što su duše oduhovljavajućih bića; čini se da tako shvaća stvar prvo mnijenje i pisac ove knjige; ili dvoznačno, to jest: da se zamišlja duša koja je djelujuća ili upravljujuća, te se s tijelom spaja kao pokretnik s pokrenutim, kao što je s kolom koje se vrti sjedinjen i njime upravlja lončar. Bazilije i Damascije /Damaščanski/*[342] *ne prekoravaju one koji prema posljednjem razumiječu vjeruju da zvijezde imaju dušu ili da su živa bića, kao što su vjerojatno mislili i Filon, Sveti*

[339] O tome više Martinović, Ivica, „Petrić i svijet fizike (3)“, *Svijet fizike* 4/8, (1996/1997), str. 4-13. Posebno str. 12.
[340] Prevoditelj je vjerojatno slijedio, a priređivač (tiskar) djela *Nova de universis philosophia* zabunom zamijenio petnaesto poglavlje trinaestim (inače *Hvalospjev ljubavi* – iz Prve poslanice Korinćanima!).
[341] Krivi prijevod imena Damascenus, treba stajati Damaščanski.
[342] Krivi prijevod imena Damascenus, treba stajati Damaščanski.

Jeronim i možda Origen; ali njih opet opovrgavaju oni koji smatraju da zvijezde imaju dušu i naučavaju da su zvijezde živa bića prema prvom načinu shvaćanja. ...“[343]

Frane Petrić je vjerojatno bio primoran prihvatiti mišljenje oca J. de Lugo kao autoritarno. Važno je svakako da se po pitanju zvijezda i nebeskih tijela, nanovo vrednuje, uz ostale kršćanske autoritete, i mišljenje Ivana Damaščanskoga, bez obzira što se ovdje ne radi izravno o Petrićevu mišljenju o tom pitanju, nego o mišljenju crkvenog autoriteta što dodatno potvrđuje da je Ivan Damaščanski autor i crkveni pisac čije se mišljenje uvažava ili u određenim okolnostima koristi za određenu argumentaciju, a što svakako dodatno potvrđuje uvažavanje njegovih djela, u ovom slučaju *De fide orthodoxa.*

Ipak valja navesti i završne misli primjedbe cenzora J. de Lugo: „*...Bilo kojim načinom da sunce ima dušu, doslovno je značenje Salamunovih riječi da sunce sja i okružuje i nadzire sve kružeći svojim duhom, a po nekakvoj skrivenoj sili prirode (koja sve stvari nevidljivo hrani i gaji i svaku privodi određenoj zakonitoj svrsi) kao što veoma dobro izjavljuje sam pisac ove knjige na svojem mjestu. A to se odnosi na izvrsnost sunca.*“[344] Zanimljivom se čini cenzorova primjedba na Petrićevo pozivanje na Salomona u sedamnaestoj knjizi Panarhije i problem imaju li nebeska tijela, u ovom slučaju Sunce, dušu. Zapravo, se nanovo, ali ovaj puta iz vida cenzora propituju problemi obrađivani u četvrtoj knjizi Panpsihije, gdje se govorilo o problemu ima li svijet dušu i gdje se Petrić, kao što je pokazano, osim ostalih pozvao i na mišljenje i autoritet Ivana Damaščanskoga tj. na 6. poglavlje II. knjige koje raspravlja o nebu, i gdje se zapravo niječe da bi nebo i zvijezde imale dušu. S obzirom da cenzor ovdje kaže da je pisac dobro shvatio problematiku tj. problem Sunca i duha, ovu bi cenzorovu primjedbu valjalo shvatiti kao dopunu rečenom i potkrijepljenu učenjima crkvenog učiteljstva.

---

[343] Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* Pancosmias, Lib. XVII, f. 105. r.„ANNOTATIO R. P. M. IACOBI DE LVGO. ... *Alij vero quos nominat D. Th. I. part. (et)quaest. 60 art. 3. Ex hoc dicto Salomonis senserunt solem (et) lunam atque sydera esse animata, vt Platonici Origenes etiam. Nec. non D. Hieronymus. Exponens hoc dictum Salomonos; D. Basilius vero, (et) D. Damascenus sunt contrariae opinionis, intelligentes nomine spiritus non ipsum solem, sed animam coeli vel naturam angelicam pr(a)esidentem esse soli. Augustinus in 2. Gen. Ad literam in neutram partem declinans sub dubio reliquit. ideo teneat. Vnusqisque quod sibi magis placet. modo non neget coelos, solem, lunam es(s)e corporea; Non est tame(n) hic ommittenda obseruatio Diui Thomae sedantis hanc controuersiam loco citato, huiusmodi distinctione; sidera inquit c(a)eteraque coelestia corpora esse animata sine animantia, bifariam intelligi potest, aut vniuoce: hoc est anima informante quae sit corporis forma, quales sunt animantium animae, (et) hoc modo videtur intelligere prima opinio, cum qua auctor huius libri. Aut equiuoce, hoc est anima assistente vel pr(a)esidente, quae corpori unitur tamquam mouens mobili, vt rote que mouetur unitur (et) pr(a)esidet figulus; Basilius, (et) Damascenus non repr(a)ehendunt eos qui iuxta posteriorem intellectum credunt astra esse animata vel animalia, vt verissimile est sensisse Philonem atque Diuum Hieronymun forte etiam Origenem; sed eos duntaxat refellunt qui stellas animatas (et) sidera docuerunt esse animalia iuxta priorem intelligendi modum. ...*“

[344] *Isto*, f. 105. r. *„Si autem animatus sol quouis modo, sensus literalis verborum Salomonis. est vt sol lustret (et)circumdet (et)circumspiciat vniuersa per circuitum pergens spiritu suo, per quandam virtutem naturae occultam qua omnia inuisibiliter nutrit, vegetat, (et) vnumquodque ad certum finem legitimum perducit, ut optime declarat auctor huius libri loco suo. Et hoc pertenet ad excellentiam solis.“*

6. IVAN DAMAŠČANSKI U DJELIMA KOTRULJEVIĆA, VLAČIĆA, SKALIĆA I GUČETIĆA

6.1. Napomena uz poglavlje

U prethodnim su poglavljima neki od hrvatskih renesansnih pisaca obrađivani zasebno, odnosi se to na Jurja Dragišića, Marka Marulića i Franu Petrića. Jedan je od razloga takvoga obrađivanja zasigurno i to što se u njihovim djelima Ivan Damaščanski može pronaći na više mjesta te možda i nešto dosljednije, a pogotovo što se njih ubraja u važnije hrvatske renesansne pisce koji su ostavili traga u filozofiji i teologiji svoga vremena. U ovom će poglavlju, uglavnom, četvorica hrvatskih renesansnih pisaca biti obrađivana zajedno. Misli se pri tome na Benedikta Kotruljevića – *O trgovini i o savršenu trgovcu*, Matiju Vlačića Ilirika – *Magdeburške centurije,* Pavla Skalića - *Enciklopedija* i Nikolu Vitova Gučetića – *Dijalozi o ljubavi i ljepoti,* ali i druga Skalićeva i Gučetićeva djela. Kotruljević Ivana Damaščanskoga spominje najvjerojatnije samo jednom, a Skalić i Nikola Vitov Gučetić ga spominju više puta[345] u različitim djelima uglavnom pozivajući se na njegov autoritet. Osim navedenog *Dijaloga o ljubavi,* Gučetić ga spominje i u *Propositiones de causis, Discorsi della Penitenza, In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commetraria.* Ipak valja reći da mnoga Gučetićeva djela nisu prevedena ili su samo djelomično prevedena, a mnoga su u rukopisu, pa u tom smislu i na ograničen način dostupna u hrvatskim knjižnicama. Slično je i s prijevodima Skalićevih djela. Osim *Enciklopedije,* u oba izdanja iz 1559. i iz 1571, Skalić Damaščanskoga spominje u *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* i *Loci communes Theologici*, …, *Oratio.* Matija Vlačić Ilirik po opsežnosti svoga uredničkog i spisateljskog djela *Magdeburške centurije* mogao bi biti obrađen i kao posebno poglavlje, no s obzirom na djelo koje ima enciklopedijske karakteristike ovdje je prikazan u sažetom obliku.[346] Razlog tome je, što valja naglasiti, da Vlačić nije jedini pisac toga djela, pa je nemoguće razlučiti što je točno njegovo autorsko, a što samo uredničko te je zato radije svrstan s drugim piscima u ovo poglavlje.

---

[345] Što se tiče Nikole Vitova Gučetića, u tu je svrhu od velike pomoći i koristi znanstveni rad: Stepanić, Gorana, „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)“, *Colloquia Maruliana* XXII (2013.), str. 117-141. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu sadrži određeni broj djela Nikole Vitova Gučetića, od toga su neka rukopisna kao što je npr. *Discorsi sopra le Meteore d' Aristotile. Dialogo iconomico.* (NSK. Signatura: R3230). Također sadrži određeni broj djela Pavla Skalića, kao i drugih naših renesansnih polihistora. Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti posjeduje dva izvorna djela Pavla Skalića i tri Nikole Vitova Gučetića. O posjedovanju starijih djela hrvatskih renesansnih autora u Knjižnici HAZU te upućivanje na katalog NSK-a za djela ovdje obrađivanih hrvatskih renesansnih pisaca veća se pažnja posvećuje u bilješkama poglavlja: ***1. RENESANSA I HRVATSKI RENESANSNI PISCI.***

[346] Svakako da bi takvo djelo moglo biti posebno i opširnije istraživano.

6.2. Spominjanje Ivana Damaščanskoga u Della mercatura et del mercante perfetto Benedikta Kotruljevića

Benedikt Kotruljević spominje Ivana Damaščanskoga u djelu *O trgovini i o savršenu trgovcu*[347] i to, kako se čini, samo jednom kad govori o važnosti molitve.

U drugoj knjizi o trgovini u II. poglavlju „O molitvi“, djela *O trgovini i o savršenu trgovcu* Benedikt Kotruljević raspravlja, naime, o problemu molitve. Ivana Damaščanskoga, kao i ostale pisce ovdje spominje u kontekstu definicije molitve: „Po slijedu nam je sada raspravljati o molitvi. U prvom redu kazat ćemo njenu definiciju. Ona, po Rajmundu i Hostiensisu glasi: 'Pobožno čuvstvo uma, upravljeno bogu, koje najčešće izbija glasno, kako se ne bi duh ulijenio' ili – prema Hugonu de San Vittoreu: 'Molitva je pobožnost koja proizlazi iz skrušenosti' ili – po Ivanu iz Damaska: 'Molitva je traženje prikladnih stvari od Boga.' Toma u IV. knjizi, odjeljak 15, pit. 4. potvrđuje istinitost Damaštininove definicije.“[348]

Kod Ivana Damaščanskoga, kad raspravlja o tome što je molitva, a napose ona po uzoru na Krista (*Quid oratio, atque ut Christus oraverit*), nailazi se na spomenutu definiciju koju je istaknuo Kotruljević: „Oratio est ascensus mentis in Deum: aut eorum quae consentanea sunt postulatio a Deo.“[349] Između dvojice autora postoji i još jedna druga podudarnost, koja ipak ne označava izravnu Kotruljevićevu ovisnost o Damaščanskome. Kotruljevićev podnaslov „O molitvi“ podudaran je s poglavljem Ivana Damaščanskoga koji raspravlja također o molitvi u 24. poglavlju III. knjige *De fide orthodoxa*, stavljajući pri tome naglasak na molitvu Gospodnju.

---

[347] Kako se rad ipak više bavi utjecajem Ivana Damaščanskoga na pojedine renesansne pisce, nego cjelokupnim djelima istih pisaca, za više podataka o samom djelu i životu Benedikta Kotruljevića upućuje se na: Kotruljević, Beno, *O trgovini i o savršenu trgovcu,* pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1985. Djelo je inače raspodijeljeno u četiri knjige, u prvoj se govori o trgovini općenito, druga se bavi religioznim problemima, pa tako raspravlja o misi, molitvi i milostinji, treća knjiga se bavi uglavnom moralnim problemima tj. trgovčevim krepostima, a četvrta problematizira trgovčevu kuću i porodicu.

[348] Kotruljević, Beno, *O trgovini i o savršenu trgovcu,* str. 171. Na istoj stranici nalazi se bilješka 28. koju je priredio profesor dr. Žarko Muljačić: „Definicije Hugona (1096-1141) i Ivana iz Damaska (umro 749.) citira prema T. Akvinskome. Isp. Ed. C., vol. 10, d. 15, q, 4, str. 414. i d. Cijeli je pasus, sve do pred kraj 49 str. ('Pamti ...'), više–manje prijevod prema T. Akvinskome. Vidi i IV. vol. II-2, qu. 82, De devotione, i qu. 83, De oratione.“

[349] *Expositio fidei*, 68; III 24, 1-2. PG 94, 1089CD. - Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου προςευχῆς. „Προςευχή ἐστιν ἀνάβασις νοῦ προὸ Θεοὸν, ἢ αἴτησις τῶν προςηκόντων παρὰ Θεοῦ.“ Također i usporedni latinski tekst *De fide orthodoxa*, Lib. III, Cap. XXIV. PG 94, 1090CD. - *De domini oratione*. Vidi također srpski prijevod Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 291 „Molitva je uzvođenje uma ka Bogu ili traženje od Boga onoga što je primereno.“

Stoga bez obzira da li, kako tvrdi Muljačić, navodi Ivana Damaščanskoga čitajući Tomu ili samostalnim čitanjem *De fide orthodoxa,* svakako uvažava i izabire Damaščanskoga kao prikladni izvor i autoritet vezano uz problem molitve.[350]

Također je zanimljivo, a danas gotovu nezamislivo da bi netko u studiji o trgovini razmatrao problem molitve, tj. ako sama studija ne bi bila praćenje problema trgovine pod teološko-moralnim vidicima. U svakom slučaju nanovo se potvrđuje drukčiji pristup shvaćanju znanja renesansnih pisaca od onih suvremenijih, moglo bi se možda ustvrditi kako u njih postoji određena težnja k univerzalnošću i cjelovitošću.[351]

6.3. Ivan Damaščanski u djelu Ecclesiastica historia (Magdeburške centurije)[352] *urednika i pisca Matije Vlačića Ilirika*

Ecclesiastica historia glavnog urednika i pisca Matije Vlačića Ilirika djelo je koje je podijeljeno u trinaest svezaka. Svaki svezak predstavlja po jedno stoljeće, pa tako osmi svezak koji se ovdje obrađuje donosi povijesni pregled zbivanja u Crkvi i njezina učenja u 8. st. Osmi se svezak sastoji od šesnaest poglavlja, a Ivan Damaščanski se navodi u prvom uvodnom poglavlju, u podnaslovima četvrtog poglavlja koje razlaže kršćansko učenje toga vremena, u petom

---

[350] Kotruljević, Beno, *O trgovini i o savršenu trgovcu,* str. 171, bilješka 28. Također valja upozoriti na članak Balić, Davor, „Filozofi i filozofski izvori u Kotruljevićevu spisu o umijeću trgovanja“, *Cris*, god. XIV, br. 1/2012, str. 205 – 271, posebno str. 242. Davor Balić preuzima samo Tomu Akvinskog kao najvjerojatniji izvor Ivana Damaščanskoga, a da se pri tome ne poziva na izvorni tekst Ivana Damaščanskoga. „Naime, nakon Hugove odredbe molitve, Kotruljević je zabilježio još i odredbu molitve koju je zastupao crkveni naučitelj Ivan Damaščanski (*Ioannes Damascenus*, oko 675-749), koji je smatrao da je molitva 'molba potrebnih stvari od Boga', a zatim rečenicu koja u prijevodu Janeković Römer glasi ovako: ' U četvrtoj knjizi, petnaestoj distinkciji Sveti Toma potvrđuje da je ovo Damaskenovo objašnjenje molitve istinito.' I doista, Akvinac u prvom članku (*articulus*) četvrtoga pitanja (*quaestio*) petnaeste distinkcije (*distinctio*) svojega tumačenja četvrte knjige *Sentencija* naveo Damaščaninovu odredbu molitve.“ Posebno bilješke 230. i 231. na str. 242. navedenog članka.

[351] Prolista li se djelo može se naići na sljedeće pisce i autoritete: Ciceron, Aristotel, apostol Pavao, Pitagora, Sokrat, Platon, Homer, Hesiod, Pindar, Vergilije, Ovidije, Horacije, Demosten, Eshin, Hortenzije, …Plinije, Seneka, Boetije, Ivan Zlatousti, Augustin, sv. Bazilije, Ivan Damaščanski, sv. Toma, Averroes, Avicenna, … (Cosimo Medici), Petrarca, i neki drugi, a od kojih su najzastupljeniji Augustin, Ciceron, Toma i Aristotel. Vidi Kotruljević, Beno, *O trgovini i o savršenu trgovcu,* str. 117-231. Sličan, ili gotovo isti popis autoriteta mogao bi se pronaći i u ostalih hrvatskih renesansnih pisaca.

[352] Octaua Centuria ECCLESIASTICAE HISTORIAE, CONTINENS DESCRIPTIONEM AMPLISSIMARVM RERVM IN Regno Christi, quae Octauo post eius natiuitatem seculo acciderunt: cum Imperium Romanum gubernarent, Absimarus, Iustinianus, Philippicus, Artemius, Theodosius, Leo Isaurus, Constantinus Copronymus, Leo filius eius, Constantinus (et) Irene: (et) Doctores in Ecclesia praecipui excellerent, Beda, Iohannes Damascenus, Albinus, Aponius, Bonifacius Moguntinus episcopus, Paulus, Aquileiensis, (et) alij quidam: eodem ordine, diligentia (et) fide, ut superiores Centuriae, ex uetustis (et) probatis Historicis, Patribus, (et) alijs Scriptoribus, IN DVCATV ILLUSTRISSIMORVM PRINCIPVM AC DVCUM MEGALOPOLENSIVM, in ciuitate Vuismaria, PER AVTORES CONTEXTA. Accessit rerum uerborumq(ue) in hac Centuria praecipu(a)e memorabilium, tum locorum Scripturae obiter explicatorum INDEKS. BASILEAE PER IOANNES Oporinum (et) Heruagium. BASILEAE, EX OFFICINA IOANNIS OPORINI, Anno Salvtis humanae M. D. LXIIII. Mense Septembri.

poglavlju koje raspravlja o herezama, u šestom koje se bavi obredima te u desetom koje govori o biskupima i životu Crkve 8. st., tj. donosi životopise biskupa i crkvenih naučitelja.

U samom uvodnom poglavlju nailazimo na spomen Ivana Damaščanskoga s obzirom na pojavu islama. „Na(m) praeter Iohanne(m) Damascenu(m), qui tamen (et) ipse ualde paru(m) in ea praestitit, haud alteru(m) reperias, qui Mahometi errore refutasset, (et) miseras ouiculas Christi contra illa terra uenena pr(a)emunijsset.“[353]

Ovdje se ukratko, s obzirom na opširnost djela, u dva podnaslova donose najvažniji podaci o životu Ivana Damaščanskoga što se donose u desetom poglavlju *Magdeburških centurija* te sažet prikaz vezan uz njegova učenja koja se razlažu u četvrtom, petom i šestom poglavlju Vlačićeva uredničkog djela. Valja također naglasiti da je Vlačić ovo djelo uređivao i pisao zajedno s drugim autorima te se ne zna u kojoj je mjeri on sam autor tekstova koji se odnose na Damaščanskoga. No u svakom slučaju neizostavno je ukazati i na ovo djelo koje bi po sebi zavrijedilo zasebno istraživanje i većeg opsega, što u ovom radu i na ovom mjestu nije moguće.[354]

6.3.1. Prikaz života i djela Ivana Damaščanskoga u Magdeburškim centurijama

Dva su segmenta unutar osmog sveska *Magdeburških centurija* možda posebno zanimljiva vezano uz Ivana Damaščanskoga. Podaci o životu i djela koja se donose vezano uz Ivana Damaščanskoga. Valja naznačiti u kratkim crtama najvažnije podatke što ga donosi taj tekst.[355]

U djelu se *Ecclesiastica historia,* osmi svezak, urednika i pisca Matije Vlačića Ilirika podaci o Ivanu Damaščanskome donose u desetom poglavlju koje se bavi biskupima i životom Crkve tj. životopisima biskupa i učitelja, naslovljenim *De episcoporvm et Ecclesiae doctorum uitis.* Podaci se o Ivanu Damaščanskome donose tako da se prvo iznosi kraći pregled najvažnijih događaja iz njegova života, a zatim se donosi popis njegovih djela te se iznose sudovi i podaci o njegovim učenjima i pogreškama, njegovim „borbama“, njegovim prijateljima, o smrti i o Kuzmi. U djelu se dakle navodi kako Ivana Damaščanskoga Pavao Đakon naziva Chrysaoram (Zlatostruni), a otac mu je bio načelnik Damaska i susjednih područja, a služio je Saracenima

---

[353] Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, $2_{20\text{-}32.}$

[354] Opći bibliotekarski podaci nalaze se u bilješkama poglavlja: ***1. RENESANSA I HRVATSKI RENESANSNI PISCI.***

[355] Cjeloviti tekst iz *Magdeburških centurija* nalazi se u: ***Prilog 1.*** Radi se o Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, $827_{20} – 830_{37.}$

(Arapima). Podučavao ga je redovnik Kuzma, kojega je njegov roditelj tj. otac otkupio od Saracena tj. Arapa, a podučavao je i mladog Kuzmu. Ivan Damaščanski je bio podučavan u gramatici, dijalektici, moralnoj filozofiji, aritmetici, geometriji, muzici i astronomiji. Rastao je u Damasku i poznavao hagarensku (arapsku) literaturu, a poslije smrti oca obavljao je njegovu dužnost. Nakon lažnih optužbi Leona, a vezano uz Saracene (Arape) odlazi u samostan Sabe, gdje je postao svećenik, a zaredio ga je Jeruzalemski patrijarh. Kako je razvidno Vlačić, tj. djelo *Ecclesiastica historia* se služi povijesno provjerenim podacima glede života Ivana Damaščanskoga te ga ispravno smješta u 7/8. st., za razliku od Marulića i Petrića.

Pogleda li se popis djela koja se navode u Vlačićevu uredničkom djelu, vidi se kako se uglavnom navode ona najvažnija, iako se dakako ne navode uvijek naslovi onako kako su poznati danas, tj. onako kako se mogu naći u svescima Mignea. U djelu se navodi i životopis Ivana Damaščanskoga, što ga je napisao Ivan patrijarh Jeruzalemski, a stavlja ga se i na popis. Takav podatak u djelu nije nemoguć s obzirom da u 16. st. postoje djela Ivana Damaščanskoga prevedena i interpretirana na latinski jezik s životopisom što ga je sastavio Ivan Jeruzalemski.[356]

Vlačić govori i o učenju Ivana Damaščanskoga, ali i o krivim učenjima, tj. greškama, kako se u djelu nazivaju. Ispravna su mu učenja o Bogu i Trojstvu, i o dvije naravi, volje i djelima u Kristu, što je točno putem predaje. Međutim, smatra da je krivo učio o Antikristu. U tekstu se spominju Saraceni (Arapi) i pojava Muhamedove religije. Istaknuti valja da Vlačić naglašava borbu, tj. protivljenje Ivana Damaščanskoga Arapima i Muhamedovu mahnitanju i njihovu praznovjerju.

U obrani kulta slika oštro je istupao protiv careva Leona i Konstantina, ali i drugih, a zajedno s biskupima Istoka car ga je ekskomunicirao. Kao izvori se posebno ističu Pavao Đakon i 21. knjiga o rimskim stvarima te treći Zonarov svezak.

---

[356] Npr. knjiga iz 16. st. koju posjeduje Metropolitanska knjižnica u Zagrebu. „***0735*** M 7943 - 4° Privez Johannes Damascenus, *Opera quae orthodoxae,* ***Ioan. Damasceni***: Opera qvae orthodoxae fidei vim omnem ita tradunt, ut uix quicquam extet magis idoneum cum docentibus & populum ad pietatem cohortantibus, tum ... haereses refelentibus uel oppugnantibus. Iam iterum, Graecorum exemplarium collatione, castigata. Svnt avtem haec: De orthodoxa, Iacobo Fabro Stapulense interprete, Lib. IIII. Quantum bona opera uiuentium defunctis prosint, Sermo. Praetera historia Iosaphat & Barlaam, quam serunt Trapezontium transtulisse. Eiusdem Damascensi uita, a Ioanne Patriarcha Hierosolymitano conscripta. ... [Ioanne Oecolampadio Interprete]. – Nunc primum annotationes, impedita & ... accesserunt. Basileae: excvdebat Henricvs Petrvs, 1539. [MDXXXIX]. – [18], 183, 123 str.; 4° [31 cm].

*** teologija * crkveni oci**
Iohannes Hierosolymitanus (Ioan. Damasceni vita)
Johannes Damascenus (Historia dvorvm Christi militvm e Graeco in Latinvm Versa)
Fabrius Stapulensis, Jacobus (interpr.)
Oecolampdius, Johannnes (interpr.)
Petri, Heinrich (tiskar; Basel)". Vidi u Magić, Vladimir, *Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu,* Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005, str. 404.

Vlačić, opisuje i spominje i pismo upućeno Leonu, a uz ostalo, spominje i Ivana patrijarha (Jeruzalemskog) pisca života Ivana Damaščanskoga. Dakako spominje se i zgoda s odsječenom rukom i ponovnim zacjeljenjem, a vezano uz sliku Marije.

Iznosi se dakle i protiv koga se „borio“. Vlačić navodi da se Ivan Damaščanski borio protiv monoteleta, monofizita, i općenito heretika (krivovjeraca) njegova vremena. A što je po Vlačiću očito iz djela *Centum haeresibus* – kako djelo o herezama Ivana Damaščanskoga Vlačić ovdje naziva.[357] Vlačić spominje i Konstantinov saziv biskupa u Carigradu, na toj su sinodi ekskomunicirali Ivana Damaščanskoga, Germana i Grgura Ciparskoga. Ivana Damaščanskoga nazivaju pogrdnim imenom „Manzur“ te je bačena anatema na njih.

Govori se i o njegovim vrlinama tj. zaslugama. Hvaljen je po poniznosti, po izvršavanju redovničkog života, koji je sve dobro svoje predao i siromasima razdijelio, proročanski korio preziratelje slika i sličnih tričarija.

Bio je na glasu za vrijeme Leona i Konstantina Kopronima oko 730. Za vrijeme vladavine carice Irene nije više bio živ, niti je imao neke veze sa Teodozijem (starijim), navodi se da je to krivi podatak.

Vlačić iznošenje podataka o Ivanu Damaščanskome završava člankom o Kuzmi monahu iz Italije, ponavlja što je već naveo i u dijelu o životu Ivana Damaščanskoga, kojega je otac Ivana Damaščanskog otkupio od Saracena, i o tome kako je podučavao Ivana Damaščanskoga i Kuzmu mlađega u umijećima filozofije i uveo ih u religiju.

S obzirom na druge izvore i druge hrvatske renesansne pisce, Vlačić, tj. njegovo uredničko djelo *Magdeburške centurije,* osmi svezak posjeduju očito najtočnije podatke o životu i djelu Ivana Damaščanskoga.

6.3.2. Tematski prikaz nauka Ivana Damaščanskoga u poglavljima osmoga sveska Magdeburških centurija

U osmom se svesku *Magdeburških centurija* Ivan Damaščanski uz ostale pisce (Beda, Aponius, Albinus, Carolus Magnus) spominje na sigurno više od 40 mjesta. S obzirom na brojnost tih mjesta te nemogućnosti iznošenja svih navoda ovdje se donose podnaslovi u kojima se spominje Ivan Damaščanski te teološki, uglavnom, problemi uz koje se spominje Ivan Damaščanski i njegova djela. U načelu Vlačić se običava pozvati na poglavlje i knjigu djela koje navodi, a uglavnom se navodi odnose na djelo *De fide orthodoxa,* tako čini i kad u uvodnim

[357] O monofizitima i monoteletima Ivan Damaščanski raspravlja u *De haeresibus liber,* PG 94, 742A (83.) i 762A (99.) (Oznake se odnose na latinski tekst u Migne.)

rečenicama četvrtog poglavlja (De doctrina) spominje Ivana Damaščanskoga vezanog uz ispovijed vjere.[358]

U podnaslovima se četvrtog poglavlja (Cap. IV – De Doctrina) Ivan Damaščanski uglavnom spominje vezano uz tematiku podnaslova, iako se pokatkad naglašeno navode i dijelovi teksta usko vezani uz tradiciju.[359] U tim se podnaslovima poglavlja iz *De fide orthodoxa* donose onako kako ih je Vlačić mogao zabilježiti u tadašnjim izdanjima toga djela.[360] Vezano uz Damaščanskoga poziva se na mnoga teološka pitanja te na većinu poglavlja iz djela *De fide orthodoxa* koji obrađuju takva pitanja. Radi se o pitanjima sv. Trojstva, o kristologiji, soteriologiji, mariologiji, liturgijskim pitanjima, antropološkim pitanjima i pitanjima stvaranja svijeta koja se u određenoj mjeri i isprepliću. Iako su pojmovi uglavnom teološki, mnogi od njih imaju i zahtijevaju filozofski utemeljenu metodologiju. Ivana Damaščanskoga se navodi u podnaslovima: De verbo dei,[361] De deo,[362] De trinitate,[363] De unitate Dei,[364] De patre,[365] De divinitate filii,[366] De humanitate Christi,[367] De duabus naturis in Christo,[368] De redemptione,[369] De spiritu sancto,[370] Phrases de deo,[371] De creatione,[372] De providentia dei i De praescientia dei,[373] De angelis bonis,[374] De diabolis,[375] De homine.[376] De libero arbitrio post lapsum, čine: In rebus externis[377] i In rebus spiritualibus.[378] De peccato,[379] De actuali,[380] De lege,[381] De

---

[358] Npr. „Symboli uice est ista Damasceni co(n)fessio lib. I. de Orthodoxa fide cap. 8 …“ Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, 46_{21-22} i dalje.

[359] Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, 53_{18-22} i dalje. „(De verbo dei) … Damascenus de Fide orthodoxa lib. I. cap. I Cu(n)cta que tradita sunt nobis (et) per Legem (et) Prophetas (et) Apostolos et Eua(n)gelistas, suscipimus, cognoscimus, ueneramur, nihil ultra illa perquirentes.“

[360] Poput Petrića i Gučetića, i Vlačić se služi nešto drukčijom razdiobom djela *De fide orthodoxa*, koja se ponešto razlikuje od raspodjele u Migneu. U tu svrhu ovdje kao primjer služi raspodjela izdanja: Joannis Damasceni, *De orthodoxa fide*, Libri IV. Jacobo Fabro Stapulensi interprete. In gratiam atque usum SS. Theologiae Studiosorum separatim excusi. MARPURGI, Excudebat Paulus Egenolphus. c I ɔ I ɔ CII, vidi INDEX nakon p. 417.

[361] Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, 53_{18-22} i dalje.

[362] Vidi *Isto*, 70_{11-13} i dalje; 70_{41}-$71_{13;}$ $71_{19-22.}$

[363] Vidi *Isto*, 73_{40-49} i dalje, 74_{6-7}; 74_{8-11}, $74_{38-41;}$ $76_{42-54,}$ 76_{54}-$77_{27.}$

[364] Vidi *Isto*, 78_{58}-$79_{23;}$ 79_{41}-$80_{17.}$

[365] Vidi *Isto*, $83_{17-25.}$

[366] Vidi *Isto*, 88_{44}-$90_{11;}$ 91_{43}-$92_{12.}$

[367] Vidi *Isto*,92_{20-39}; 96_{18-31}; $96_{43-55.}$

[368] Vidi *Isto*, 99_{1}-100_{11}; 108_{27}-110_{12}; 110_{29-60}; 111_{39}-112_{25}.

[369] Vidi *Isto*, 121_{16-22}; $122_{36-46.}$

[370] Vidi *Isto*, 125_{49}-$126_{7.}$

[371] Vidi *Isto*, $131_{17-28.}$

[372] Vidi *Isto*, 135_{55-59}; 137_{44-51}; 138_{56}-$139_{19.}$

[373] Vidi *Isto*, 139_{32-38}; 139_{49}-140_{32}; $141_{14-31.}$

[374] Vidi *Isto*, 142_{25-58}; 144_{25}-$145_{8.}$

[375] Vidi *Isto*,147_{57}-148_{28}; 150_{15-21}; $151_{10-24;}$$154_{11-17\ i\ 43-51}$.

[376] Vidi *Isto*, 155_{10-21}; 156_{9}-157_{7}.

[377] Vidi *Isto*, $163_{8-35.}$

[378] Vidi *Isto*, $164_{32-46.}$

[379] Vidi *Isto*, 167_{10-25}; 167_{50} -$168_{14.}$

[380] Vidi *Isto*, $176_{25-39.}$

[381] Vidi *Isto*, 177_{53}-$178_{1.}$

praedestinatione,[382] De fide,[383] De oratione,[384] De poenitentia,[385] De baptismo,[386] De coena,[387] De antichristo,[388] De cruce,[389] De coniugio,[390] De vita aeternae i De astrologia.[391] Podnaslov Inclinatio doctrinae, complectens peculiares et incommodas opiniones, stipulas et errores doctorum, zapravo iznosi „greške“ učiteljstva. Dijeli se na više novih podnaslova, a u pet podnaslova se navodi i poziva na Ivana Damaščanskoga: De Angelis, De oratione et inuocatione sanctorum, De imaginum, De coena Domini, De Antichristo. [392]

U petom poglavlju (Cap. V – De Haeresibus) osme centurije, koje se bavi problematikom krivovjerja navodi se Ivan Damaščanski uz podnaslov Monothelitae, međutim ne poziva se na djelo, ali je vjerojatno da se misli na djelo *De haeresibus*. „Damascenus quoq(ue) contra istos h(a)ereticos disputat.“[393]

Šesto se poglavlje (Cap. VI - De ceremoniis) osme centurije bavi problemom obreda. Ivan Damaščanski se spominje u podnaslovima: De ritibus circa Baptismum,[394] Ritus circa claues pod kojega spada manji podnaslov De clave ligante zapravo spominje anatemu izrečenu Ivanu Damaščanskome poradi štovanja svetih slika. „In actu autem solenni intererant episcopi, sacerdotes, (et) clerici, (et) tota Ecclesia. Con(n)stantinus Imperator uenit in forum cum patriarcha suo, (et) sectatoribus episcopus (et) coram omni populo imaginum adorationem ueta(n)t: idolatrisijs appellatis, qui ea colere(n)t. (Et) anathemate notarunt Germanum, (et) Georgium Cyprium, (et) Ioha(n)nem Damascenu(m). Zonaras tom 3. Paulus Diaconus lib. 22 rerum Romanarum.“[395] Ritus circa coena, Ritus circa orationes te podnaslov De festis gdje se spominje Ivana Damaščanskoga i Kuzmu vezano uz himni vezane za rođenje Gospodnje, Bogojavljenje, Cvjetnicu, Veliki Petak, Uzašašće, Pedesetnicu, Preobraženje, Navještenje Mariji i uzvišenje Križa.[396] Osim djela *De fide orthodoxa*,[397] poziva se na *Dijalektiku*,[398] podrazumijeva

---

[382] Vidi Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, 183_{1-16}.
[383] Vidi *Isto*, 194_{7-11}.
[384] Vidi *Isto*, 204_{30-33};-207_{10-23}. Spominje Damaščanskoga vezano uz Barlaam et Iosaphat; 209_{48-54}.
[385] Vidi *Isto*, 210_{16-20}.
[386] Vidi *Isto*, 219_{10-26}; 220_{5-52}.
[387] Vidi *Isto*, 229_{31-51}; 231_{12-19}; 231_{56}-232_{24}.
[388] Vidi *Isto*, 248_{59}-249_{2}.
[389] Vidi *Isto*, 269_{26-42}.
[390] Vidi *Isto*, 277_{10-23}.
[391] Vidi *Isto*, 291_{44-56}; 300_{14-28}.
[392] Vidi *Isto*, 300_{56}-301_{16}; 305_{40}-306_{29}; 310_{26-33}; 312_{26-39}; 314_{8-16}.
[393] Vidi *Isto*, 331_{17-18}.
[394] Vidi *Isto*, 344_{7-10}; 348_{54-57}; 349_{18-26}
[395] Vidi *Isto*, 353_{28-41}.
[396] Vidi *Isto*, 359_{25-40}; 366_{30-42}; 377_{42}-378_{60}.
[397] Nalazi u PG 94, 781-1128.
[398] Nalazi u PG 94, 518-676.

djelo *De haeresibus,*[399] poziva se na *Pro sacris Imaginibus Orationes tres,*[400] *De hymno Trisagio,*[401] *De duabus in Christo voluntatibus*[402] i *Vita Barlaam et Joasaph.*[403]

6.4. Ivan Damaščanski u djelima Pavla Skalića[404]

Želju za univerzalnošću i cjelovitošću pokazuje i Pavao Skalić, čija djela, pogotovu *Enciklopedija,* već i svojim naslovom asociraju na određenu težnju za cjelovitošću i zaokruženošću, prije svega znanja. Iz toga se razloga istraživanje o problemu utjecaja Ivana Damaščanskoga na Pavla Skalića započinje citatom iz djela Krešimira Čvrljka gdje se spominje Ivan Damaščanski, a koji može poslužiti kao status quaestionis dosadašnjih istraživanja ove teme. To je ujedno i polazišna točka daljnjeg propitivanja koje se nastavlja donošenjem navoda iz tri Skalićeva djela u kojima se spominje Ivana Damaščanski. Kronološkim redom u idućim se podnaslovima donose navodi iz *Enciklopedije* tj. dijaloga „Eulog“, *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* ... i *Loci communes Theologici*, …, *Oratio.*

6.4.1. Djelo Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića Krešimira Čvrljka kao polazni poticaj

S obzirom da postoje istraživači[405] hrvatskih renesansnih pisaca koji su se u svojim radovima doticali i problematike koja se ovdje istražuje, tj. upućivali su na to da hrvatski renesansni pisci u određenoj mjeri ili kontekstu spominju Ivana Damaščanskoga ovdje se također donosi navod iz djela Krešimira Čvrljka - *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića.* Navodi takvoga tipa imaju za cilj naznačiti smjer istraživanja same problematike i prijama Ivana Damaščanskoga, u ovom slučaju kod Pavla Skalića.

Krešimir Čvrljak ponajprije tematizira problem duše kod Skalića pa tako dotiče i problem anđela iz Skalićeva dijaloga „Eulog“ upućujući i na Ivana Damaščanskoga.[406] Krešimir Čvrljak

---

[399] Nalazi u PG 94, 657-780.
[400] Nalazi u PG 94, 1227-1420.
[401] Nalazi u PG 95, 21-64.
[402] Nalazi u PG 95, 127-186.
[403] Nalazi u PG 96, 857-1244.
[404] Neke zanimljive smjernice mogu se naći u Banić-Pajnić, Erna, „Pavao Skalić i tradicija 'aeternae sapientiae'“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 17-18 (1983), str. 111-122.
[405] Tu se prije svega misli na Davora Balića, Vesnu Cvjetković-Kurelec, Krešimira Čvrljka i Brunu Ćurka čiji se članci i djela vezana uz ovdje obrađivanu problematiku nalaze navedena u određenim poglavljima i popisu literature.
[406] Kada Krešimir Čvrljak upućuje na spominjanje Ivana Damaščanskoga kod Pavla Skalića, a vezano uz problem anđeoske vrste, on govori o Skalićevu liku Eubulu na način da ne naglašuje da se tekst nalazi u dijalogu „Eulog“ unutar Skalićeve *Enciklopedije*. Vjerojatno pretpostavlja da je čitatelju poznata razdioba djela.

ustvrđuje: „Skalićev Amim nalazi u Aleksandrovoj knjizi o gibanju srca (*De motu cordis, E* 167) slijedeću definiciju duše: Duša je bestjelesna i razumska supstancija, te kao takva možna biti prosvijetljena (*illuminationis capax)* i možna za konačnu objavu *(ultima revelatione perceptiva).* Anđeli joj pomažu u zamjećivanju, a možna je biti i Bogom prosvijetljena. Što se pak tiče sinonimije ili suznačnosti duše i duha (*anima-spiritus*), s time je, među ostalima, i Seneka suglasan (*quod et Seneca tuetur*). Uočljivo je da je Skalić ovdje posegnuo za jednom od onih definicija duše, koja je svekoliku filozofsku tradiciju iz temelja polarizirala. Bestjelesnost, razumnost i supstancijalnost tri su tvorna elementa Aleksandrove definicije duše, u svezi s kojima je tradicija oštro polemizirala i oko kojih se ponajvećma sporila: Je li duša tjelesne naravi? Je li razumnost imanentna samoj naravi duše? Je li duša supstancija ili akcident? Zamjetne su također popratne amplifikacije u obliku nekoliko dometaka s kojima je autor u prvom redu želio izvesti možnost duše da bude prosvijetljena. Postavlja se pitanje: Treba li o anđelima, demonima i dušama govoriti kao o rodu, pridjene li im se kao vrsno različitima (*differentibus specie*) jednoznačna atribucija 'duhovi'? Tako Skalićev Eubul upućuje svoje sugovornike da je arkanđeo Mihael za Ivana Damaščanskog vrsno biće (*species*). To ontološko propitivanje navedene atribucije Skaliću je put do odgovora na novo i za nj ovdje važnije pitanje: Može li se govoriti o trpnosti i stvarnoj trpnji duhova? To se pitanje Skaliću nadaje slijedom čvrstog dokazivanja (*Satis ... demonstratum est*) da su anđeli, demoni i duše u pravom smislu (*proprie*) duhovi, te da čine rod (*genus, E* 168).“[407]

Svakako se može zapaziti, što donekle naznačuje i navod iz djela Krešimira Čvrljka, kako se neki renesansni pisci nastavljaju na određenu srednjovjekovnu tematiku i terminologiju, tj. preciznije rečeno, na određene skolastičke rasprave vezane uz pojmove duše, tijela, bestjelesnosti, odnosa duše i tijela i drugih sličnih pojmova te ih obogaćuju pozivanjem na autoritete u filozofiji i teologiji, ali i druge kao što su kršćanski pisci koji su i sami često pisci filozofsko-teoloških djela. Rasprave o stvarnostima, koja nisu ni čovjek ni Bog, tj. duhovnim bivstvima kao što su anđeli iz *Biblije* svakako su svojevrsni misaoni izazov za renesansne pisce, pa tako i za hrvatske renesansne pisce, tj. u ovom slučaju Pavla Skalića.

[407] Čvrljak, Krešimir, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića,* Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb-Skradin, 2004, str. 290. i 291.

6.4.2. Skalićev dijalog „Eulog“ u Enciklopediji

U Skalićevoj *Enciklopediji,*[408] u kojoj se nalazi i dijalog „Eulog“, nalazi se i Index, tj. AVTORVM NOMINA, QVORVM testimonia in hoc volumine citantur. U popisu pod slovom D nalaze se, zanimljivo je primijetiti i Damascenus i Damascius, što zasigurno pokazuje da Skalić razlikuje dvojicu autora.[409] Također je zanimljivo primijetiti kako je Frane Petrić u *Nova de universis philosophia*, a što je bilo napomenuto u poglavlju o Frani Petriću, više puta upućivao na Ivana Damaščanskoga, a da ga nije spomenuo u popisu autora, dok npr. Skalić u ovom izdnju *Enciklopedije* (1559) spominje samo jednom Damaščanskoga, a ipak ga stavlja u popis autora.[410]

U dijalogu *Eulogus, seu de anima separata, eiusq(ue) passione*[411] osobe nose, što je vjerojatno Skalićeva sklonost, simbolična grčka imena značenja kao što su zanos, zapovjednik, najbolji, razuman, besprijekoran, razborit, ljubitelj umjetnosti i slična značenja. Naime u dijalogu „Eulog“ sudjeluju: Enthusiasmum, Tagum, Eschyntilus, Aristus, Eulogus, Amymus, Eubul i Philomuse.[412] Nakon duže rasprave, i pozivanja na mnoge filozofske, teološke i autoritete kršćanskih otaca u kojoj je glavna tematika problem tzv. „odvojenih duša“ Skalićevi likovi u dijalogu dolaze i do autoriteta Ivana Damaščanskoga. Naime raspravljajući o tome je li arkanđeo

---

[408] Kada se govori o problemu ili pojmu u djelu nekog autora bilo bi dobro da se nešto kaže i o djelu u cjelini. Međutim ovaj se doktorski rad, *Utjecaj Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce*, bavi određenim utjecajem jednog kršćanskog oca, Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce, tj. polihistore. Dakle u radu se više pažnje posvećuje pokazivanju filozofsko-teološkog autoriteta Damaščanskoga, tj. načinu shvaćanja ovog kršćanskog oca s obzirom na hrvatske renesansne pisce. Pomalo je iznimka Dragišićevo djelo *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* i to više iz razloga što je tamo sam autor protagonist dijaloga. Stoga se glede problema Skalićeve *Enciklopedije* može uputiti na Girardi-Karšulin, Mihaela, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*“, u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 13-31. I Kapec, Ivan, „Skalićeva enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku“, u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 367-375.

[409] *ENCYCLOPAEDIAE*, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon: Pauli Scalichii de Lika, comitis hvnnorvm, et baronis Zkradini, S. T. DOCT., EIVSDEM, THESES Mysticae Philosophiae. Eulogus, seu de anima separata, eiusq(ue) passione. De iusticia aeterna seu uera promissione, Gradatio. Exilium, seu de uera Christi doctrina, (et) de sola fide iustificante, Ephesia disputatio. De chorea Monachorum, seu coetu Antichristi. De Labiryntho Romani Antichristi. De Illustrium origine. Reuolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omne genus scientarium Methodus. Dialectica contemplatiua, ad consequendos scientiarum habitus perquam utilis ac necessaria. Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille quingentae quinquaginta tres, olim Bononiae primum, deinde Romae propositae, De mundo archetypo, Intellectuali, Coelesti, Elementi, Minore, (et) Infernali. Dialogus de Missa. Glossa in trigintaduos articulos Canonis Missae, ex Apostolo. Epistola ad Romanum Antichristum. Encomium Scientiarum. Basileae per Ioannem Oporinum, MDLIX (1559). (Mense Februario). Indeks se nalazi od p. 756, a ime Damascenus na p. 757, koje nisu označene brojkama, nego su naznačene s obzirom na posljednju brojkom označenu stranicu. S obzirom da Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu posjeduje više od jednog primjerka, barem s obzirom na signature, *Enciklopedije* u tu svrhu opis po: sig. RIIF – 8° - 616.

[410] Kako popis autora ne sadrži brojeve stranica na kojima se nalazi neki autor, valjalo je prolistati cijelo djelo. Uvidom u djelo čini se da Skalić Damaščanskoga spominje samo jednom u spomenutom dijalogu „Eulog“.

[411] CHRISTIANISSIMUM REGEM BOEMORUM, DIVUM MAXIMLIANUM, ARCHDUCEM AUSTRIAE, DUCEM BURGUNDIAE (ET) C. PAULI SCHALICIHII de LIKA, (et) c. in Eulogum Praemium. (Naslov prethodi dijalogu.)

[412] Ponešto o problemu izbora imena Skalićevih likova u njegovim dijalozima: „Epistemon znači *onaj koji zna* ili *znalac, a* riječ je izvedena iz grčkog pridjeva ἐπιστήμων, ον. Nedvojbeno je riječ o substantiviranom muškom rodu toga pridjeva, a ne o srednjem rodu pridjeva ἐπίστης, ον, jer je *Epistemon* ne samo riječ u naslovu nego i ime jednog od sugovornika u ovom članku pisanom u obliku dijaloga.“ Vidi npr. Girardi-Karšulin, Mihaela, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*“, u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 15-16.

Mihael zasebna vrsta anđela, lik Eubula se poziva na teološke stavove Ivana Damaščanskoga koji je govorio o anđeoskim vrstama. „Ego sum plane in tua sentetntia, mi Euloge. Memini enim (et) Amymum, in ea concertatione Michaelem archangelum speciem uoluisse Damasceni autoritate defendere. Si ergo Michael archangelus est species: archangelum genus esse copulatiue, nemo negabit sed prosequere caeptum propositum. …“[413]

Čini se, ako se pomnije čita ovaj navod, da se Skalić ne pozivan na točno određeno mjesto u *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga, tj. na točno mjesto gdje Ivan Damaščanski raspravlja o anđelima, nego se više upućuje, možda, da bi se takva misao, tj. zaključak mogao izvesti iz onoga što Ivan Damaščanski iznosi o problemu anđela, u ovom slučaju određivanja arhanđela Mihaela kao zasebne vrste. Eubul se jednostavno prisjeća kako je u raspravi Amim htio autoritetom Ivana Damaščanskoga obraniti tvrdnju da je arkanđeo Mihael zasebna vrsta. Amim se vjerojatno u raspravi pozivao na neku od općih tvrdnji Ivana Damaščanskoga o anđeoskim vrstama te je njegov nauk primijenio na arhanđela Mihaela. No ni Eubul ne osporava mogućnost da su arhanđeli rod (genus), a da je Mihael vrsta (species), s time da je pitanje koliko to odgovara ideji i stavu Ivana Damaščanskoga.

Stoga bi bilo nadasve korisno pokušati odrediti na koji se točno tekst Skalić poziva kad navodi Damaščanskoga. Ivan Damaščanski, naime, o anđelima raspravlja u 3. poglavlju II.

---

[413] Dijalog „Eulog“ u *Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon,* p. 167. Veći dio teksta u kojima se protresaju ova pitanja glasi: „EVL. Alogu(m), mi Eubule, non est quod reprehendas. Quod enim facit, ἀληθείᾳ ipsa suadente, (et) φιλαυτίᾳ matre agit. Sed Amymum, uere doctrinae rarae (et) magni ingenij uirum scias, cuius olim discipulum egi: quem non arbitror ferio ea dixisse. Est enim homo facetus, (et) magnae experientiae: cum flentibus nouit flere, cum ridentibus ridere. excipit homines primo aspectu, in Metoposcopicis uerasatissimus: (et) pro diuersitate geniorum se accommodare potest diuersis. Ideo tum non ferat locus respondendi. Vt autem scias Amymum recte sensisse, sic accipito. Spiritus aliquando dicitur uentus, ut habes Ioan. 3. Imo in Hebraeo non discernitur Spiritus a uento nam uocabulum ⁝ ˣprˈomiscue in scripturis usurpatur prouento, spiritu, flatu, sive halitu: ut in Esa. Spiritus vel flatus pluuiae inundantis. Genes. 1. Spiritus ferebatur super aquas. Propheta: Spiritu uilento conteret eos. Sic Hebraei unico hoc uocabulo uentum (et) spiritum exprimunt: non quod spiritus (et) uentus sint idem, es uno uocabulo designantur, sicut apud latinos aequiuoca uocabula. Vbi ergo scriptura habet ⁝ ˣ,uˈentum (et) spiritum possumus intelligere: (et) econtra. Atque ista fuit ratio, mi Eubule, qua Amymus contra me sensisse uisus est. Venerandus itaque est, (et) suspiciendus, nec dubites eum saepius Alexandri in libro de motu cordis uidisse definitionem: Anima est substantia incorporea, intellectualis, illuminationis capax, ultima reuelatione perceptiua, quia mediantibus angelis percipit: (et) inter omnes creaturas, immediate post angelos, illuminationis diuinae est perceptiua. unde quoque passio animae intelligenti satis perspecta esse potest: (et) animam spiritu(m), quod (et) Seneca tuetur, nominari. EVB. Mihi placet hic tuus animus, quod uictos aduersarios tam amice (et) defendas, (et) co(m)plectaris. Sed nondum respondisti Amymo, an spiritus ut genus, in tuo propositio sit. EVL. Vt in omnibus, sic (et) in hoc te mihi fidum Achatem praebs. (et) forte hic multos cachinnos excitaru(n)t Patres conscriti, quos in ipsos redundare non dubito. Si enim spiritus attribuitur angelis, daemonibus, (et) animabus, ut differe(n)tibus specie (quod ex superioribus patet) uniuoce: quare non debeat de eis dici ut genus? iudice tu. EVB. Ego sum plane in tua sententia, mi Euloge. Memini enim (et) Amymu(m), in ea concertatione Michaelem archangelum speciem uoluisse Damasceni autoritate defendere. Si ergo Michael archangelus est species: archangelu(m) genus esse copulatiue, nemo negebit. sed prosequere coeptum propositum. EVL. Satis, ut existimo, demonstratu(m) est, angelos, daemonos, (et) animas proprie spiritus dici, (et) genus esse. Nunc uide(n)dum est, an patian(n)tur. Hoc sic deduco: Spiritus ipse aut unus est, aut plures. Differentia ipsa, quae est pluralitatis (et) multitudinis, omnium philosophoru(m) consensu, atque ordo prioris (et) posterioris, principij (et) finis, motus (et) quietis, creatoris (et) creaturae, causa (et) effectus, non admittu(n)t unum. Omnia enim haec sunt sui ipsius diffusiua, (et) indiuiduantium proprietates docent: ergo plures.“ Navedeno djelo pp. 166-168.

knjige *De fide orthodoxa,* o čemu je bilo riječi i u poglavlju o Jurju Dragišiću. O problemu anđeoske vrste kaže da se ne zna da li su anđeli po svojoj biti jednaki ili se međusobno razlikuju. Takvo znanje bi imao samo Bog koji ih je stvorio i koji sve zna. Međusobno se razlikuju po prosvjećenju i mjestu koje zauzimaju. Stoga zauzimaju mjesto, stupanj, pogodno za prosvjećenje ili u prosvjećenju sudjeluju prema mjestu koje zauzimaju međusobno se prosvjećujući, zbog preimućstva njihovog anđeoskog čina i naravi. Pa tako viši anđeoski redovi predaju prosvjećenje i znanje nižima: „Ac quoad essentiam quidem aequalesne sint inter se, an dispares, compertum non est: solus hoc scit creator illorum Deus, qui universa explorate novit. Splendoris modo et gradu differunt; sive pro splendoris proportione gradum sint consecuti; sive contra pro sedis discrimine splendorem perceperint. Alii alios illustrant, ob ordinis vel naturae praestantiam. Liquet autem eos qui sublimiores sunt, inferioribus lumen ac scientiam affundere.“[414]

Ali kad je riječ o ovoj raspravi treba imati u vidu i jedan drugi tekst Ivana Damaščanskoga kako bi se imao ispravan uvid glede Amimova pozivanja na njegov autoritet. U *De haeresibus*, naime, Ivan Damaščanski govori o podjeli bića te daje primjer kako se pripadnici iste vrste (species) dalje samo dijele na pojedince, kao što je slučaj za ljudsku vrstu koja se dijeli na pojedince (npr. Petra i Pavla), ili pak za anđeosku koja se dijeli na Gabrijela, Mihaela i druge pojedine anđele.

[414] *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 870C – 871A. – De angelis. Na grčkom izvorniku tekst *Expositio fidei,* 17; II 3, 46-51. PG 94, 869C-872A. - Περὶ ἀγγέλων: „Εἴτε ἴσοι κατ᾽οὐσίαν, εἴτε διαφέροντες ἀλλήλων, οὐκ ἴσμεν. Μόνος δὲ ποιήσας αὐτοὺς Θεὸς ἐπίσταται, ὁ καὶ πάντα εἰδώς. Διαφέροντες δὲ ἀλλήλων τῷ φωτισμῷ καὶ τῇ στάσει, εἴτε πρὸς τὸν φωτισμὸν τὴν στάσιν ἔχοντες, ἢ πρὸς τὴν στάσιν τοῦ φωτισμοῦ μετέχοντες, καὶ ἀλλήλους φωτίζοντες, διά τὸ ὑπερέχον τῆς τάξεως ἢ φύσεως. Δῆλον δὲ, ὡς οἱ ὑπερέχοντες τοῖς ὑποϐεϐηκόσι μεταδιδόασι τοῦ τε φωτισμοῦ, καὶ τῆς γνώσεως.“

„Haec Ecclesiae doctores hypostases, interdumque personas vocaverunt. Nam cum animal dividatur in rationale et irrationale, et rationale in hominem, angelum, et daemonem, ea in quae singulae ex istis speciebus infimis secantur, ut homo, in Petrum et Paulum, angelos, in Gabrielem et Michaelem caeterosque singulos angelos, individua appellant; quoniam fieri non potest ut horum quodque jam subdividatur in alia, quae naturam suam post divisionem servent. Etenim hominis divisio in corpus et anima totius animalis interitum efficit. Hinc ea dicere individua placuit illis. Haec autem eadem ab ecclesiastica disciplina nominatur hypostases; qui in ipsis genera et species exsistentiam habent. Quamvis enim ex. gr. propriam essentiae rationem habeant animal et homo, quorum illud genus sit, hoc species; attamen in individuis exsistunt, Petro inquam, et Paulo, sine quibus non subsistunt. Quid ergo sit hypostasis quidve natura, juxta Ecclesiae expositionem, diximus.“[415]

Po gornjem su tekstu za Damaščanskoga anđeli vrsta (species) iz roda (genus) razumskih bića. U tekstu se, kako se vidi, izričito spominje i arkanđeo Mihael, međutim ne kao zasebna vrsta, nego kao pripadnik vrste (individuum), pa je ovo tekst na koji se Skalićev Amim sigurno ne poziva, nego vjerojatno aludira na onaj prethodni iz *De fide orthodoxa*[416] gdje Damaščanski tvrdi da nije sigurno jesu li anđeli jednaki po svojoj biti. Stoga bi se moglo ustvrditi da Damaščanski ipak ne bi bio mišljenja kako je svaki pojedini anđeo zasebna vrsta, nego da su svi pripadnici iste anđeoske vrste, bez obzira na službe, na način i stupanj sjaja koji mogu primati i drugima prenositi, počevši od viših stupnjeva prema nižima.

[415] *De haeresibus.* PG 94, 746CD. Također i grčki tekst PG 94, 745CD: „Ταῦτα οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι ὑποστάσεις, ἔσθ᾽ ὅτε δὲ καὶ πρόσωπα προσηγόρευσαν. Τοῦ γὰρ ζώου εἰς τὸ λογικὸν διαιρουμένου καὶ τὸ ἄλογον, καὶ τοῦ λογικοῦ πάλιν εἰς ἄνθρωπον, καὶ ἄγγελον, καὶ δαίμονα, τὰ εἰς ἃ λοιπὸν ἐπιτέμνεται ἐσχάτων τῶν εἰδῶν τούτων ἕκαστον, οἷον ἄνθρωπος μὲν εἰς Πέτρον καὶ Παῦλον· ἄγγελος δὲ εἰς Γαβριὴλ, φέρε τε, καὶ εἰς Μιχαὴλ, καὶ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων ἕκαστον, ἄτομα προσαγορεύουσι, διότι μὴ οἷόν τε τούτων ἕκαστον ὑποτέμνεσθαι λοιπὸν εἰς ἕτερα, τὴν μίαν αὐ τῶν μετὰ τὴν τομὴν φύσιν διασώζοντα. Ἡ μὴν γὰρ εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου διαίρεσις, τοῦ παντὸς ζώου φθορὰν ἐργάζεται. Ἔνθεν ἄτομα ταῦτα καλεῖν ἐκείνοις φίλον· ὑποστάσεις δὲ τὰ τοιαῦτα ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὠνόμασε λόγος, διότι ἐν τούτοις τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη λαμβάνει τὴν ὕπαρξιν. Εἰ γὰρ καὶ ἴδιον ἔχει τὸν εἶναι λόγον, τὸ ζῶον, φέρε, καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὧν τὸ μέν ἐστι γένος, τὸ δὲ εἶδος, ἀλλ᾽ ἐν τοῖς ἀτόμοις τὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν, οἷον Πέτρῳ καὶ Παύλῳ, χωρὶς τούτων οὐκ ὑφιστάμενα. Τί μὲν οὖν ὑπόστασίς ἐστι, καὶ τί φύσις, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑφήγησιν εἴπομεν.“ Vidi i Kotterovo izdanje: *Liber de haeresibus,* 83 addit, 38-51.

[416] *Expositio fidei,* 17; II 3, 46-51. PG 94, 869C-872A.

Valja također upozoriti i na drugo i nešto izmijenjeno izdanje Skalićeve *Enciklopedije* iz 1571. godine. Naime, u tom izdanju *Enciklopedije*[417] Skalić Ivana Damaščanskoga spominje na dva mjesta unutar dijaloga „Eulog“. Dakle, „Eulog“ je u ovom izdanju treća knjiga *Enciklopedije - „Eulog“, Libri III. - De anima separata eiusque passione, de rerum sympathia (et) antipathia, de barbarismo (et) de Ioannis (Vuieri) praestigys* te se ponavlja navod koji se može pronaći i u prvom izdanju.[418] Ali Ivana Damaščanskoga spominje i zajedno sa sv. Jeronimom, i to ga spominje upravo Eulog u svom dugom i zgusnutom govoru o problemu zla i demona pred gotovo sam završetak dijaloga. U ovom je manjem segmentu govora Skalićev lik Eulog posegnuo i za problematikom stvaranja anđela, pri čemu se tvrdi da Jeronim i Damaščanski drže kako su anđeli stvoreni prije prvog dana stvaranja: „Errat etiam cum ex Genesi I. lib. I. cap I. creationem angelorum probare contendit: nisi per coelum angelos intelligat. Hiero. (et) Damas. ante primum diem putat creatos angelos. …“[419]

Pavao Skalić ovdje obrađuje problem kojega se dotakao i Juraj Dragišić u VIII. poglavlju četvrte knjige *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* kada raspravlja pitanje: jesu li anđeli stvoreni prije tjelesa ili zajedno?[420] Kao što je vidljivo, ne samo da hrvatski renesansni pisci poznaju Ivana Damaščanskoga i njegovo djelo *De fide orthodoxa*, nego se ponekad bave i sličnom problematikom, kao u ovom slučaju problemom stvaranja anđela. Što se tiče samoga stvaranja anđela Ivan Damaščanski prvo iznosi mišljene Grgura Nazijanskoga da su anđeli postojali prije cjelokupnog stvaranja, a zatim kazuje da postoje i oni koji smatraju da su anđeli stvoreni ili postali prije stvaranja prvoga neba. Također kaže da se svi slažu da su stvoreni prije nego što je čovjek stvoren. Sam kaže da se priklanja mišljenju Grgura Nazijanskoga i to zato što je trebalo najprije stvoriti duhovno bivstvo, a zatim osjetno, a iz oba ta bivstva da bude stvoren čovjek. Tekst u izvorniku glasi: „Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι πρὸ πάσης κτίσεως ἐγένοντο,

---

[417] PAULI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HUN, MARCHIONIS VERONAE (ET) C. DOMINI CREYTZBYRGI, MISCELLANEORUM TOMUS SECUNDUS, SIVE CATHOLICI Epistemonis, contra quandam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV. QUIBUS UNIVERSUS ORBIS, TAM SACRARUM QUAM prophanarum disciplinarum omnisq(ue), omnium Sectorum (et) Philosophie doctrina catholicae declaratur. Censurae ac iudicio multorum Catholicorum (et) doctissimorum virorum, Maguntini, Treuireusisi Monasteriensis Leondiensii (et) c. Principium, hec non amplissimae civitatis Coloniensis, (et) c. exhibiti (et) ab eis lecti, inquisiti, recogniti, (et) ad Apostolicam limam reducti atque approbati. Eiusdem pro Rhomana Ecclesia, adversus Neopistorum Vesaniam Oratio eorundem censura approbata: Qua olim primus Dux Prussiae, per annos quadraginte, turbulentis erroribus intricantes, se plane extricauit: quare universa Protestantium (et) Confessionistarum disciplina validissime confutatur (et) prorsus eueritur. Accessit etiam Theodori Graminaei in Eseiam (et) prophetiam sex dierum Genesaeos Oratio. COLONIAE – Ex officina Theodori Graminaei – ANNO M. D. LXXI (1571). Djelo se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Signatura: RIIF-8°-300, sv. 2.

[418] *Miscellaneorum tomus secundus, sive Catholici epistemonis,* contra quandam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV, p. 163: „EVB. Ego sum plane in tua sententia, mi Euloge, Memini enim (et) Amymum, in ea concertatione Michaele(m) archangelum specie(m) voluisse Damasceni autoritate defendere. Si ergo, Michael archangelus est species, archangelum genus esse copulatiue, nemo negabit sed prosequere coeptum propositum. …“

[419] *Isto,* p. 224. Veći dio teksta koji se proteže od pp. 223-226. nalazi se u: ***Prilog 1***.

[420] O tome više u poglavlju: ***3. UTJECAJ IVANA DAMAŠČANSKOGA NA JURJA DRAGIŠIĆA.***

ὡς ὁ Θεολόγος λέγει Γρηγόριος·‹Πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους, καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν.› Ἕτεροι δὲ, ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν πρῶτον οὐρανόν. Ὅτι δὲ πρὸ τῆς ἀνθρώπου πλάσεως, πάντες ὁμολογοῦσιν. Ἐγὼ δὲ τῷ Θεολόγῳ συντίθεμαι Ἔπρεπε γὰρ πρῶτον τὴν νοερὰν οὐσίαν κτισθῆναι, καὶ οὕτω τὴν αἰσθητὴν, καὶ τότε ἀμφοτέρων τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον.“[421]

6.4.3. Pozivanje na Ivana Damaščanskoga u Miscellaneorum de rerum caussis et successibus

U djelu koje je tiskano 1570. *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus …*[422] Pavao Skalić barem se tri puta poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga, dva puta u I. knjizi, poglavlja XII. *De suffragijs Mortorum* i XXXII. *De Visione*, i u IIII. knjizi poglavlje III. *De Spiritualibus*. Možda je najzanimljivije XXXII. Poglavlje *De Visione* I. knjige u kojem Skalić u grčkom izvorniku navodi dio rečenice iz *De fide orthodoxa,* a vezano uz problematiku uskrsnuća. Inače u ovom djelu, dijalogu, raspravljaju i pretresaju razna teološka i filozofska pitanja Symbulus, Drymus i Olistus.[423] Djelo se sastoji od sedam knjiga, a ima poput *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga, kompendijski karakter. [424]

---

[421] *Expositio fidei,* 17; II 3, 75-81. PG 94, 873AB. - Περὶ ἀγγέλων. I latinski prijevod *De fide orthodoxa*, Lib. II, Cap. III. PG 94, 874AB. – De angelis: „*Angeli quando creati*. – Et quidem nonulli eos ante alias res conditas factos esse dicunt; quemadmodum his verbis testatur Gregorius Theologus: ‹Primum angelicas et coelestes virtutes cogitat, ac cogitatio illa opus exstitit.› Alii post primum coelum conditum eos creatos malunt. Quod enim ante hominis formationem, apud omnes constat. Ego vero in Gregorii Theologi sententiam manibus ac pedibus eo. Decebat enim primum creari intelligentem naturam, deinde sensibilem, atque ita demum hominem ex utraque constantem.“

[422] PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, MARCHIONIS VERONAE, (ET)c. DOMINI CREVTZBVRGI PRVSSIAE. MISCELLANEORVM DE RERVM CAVSSIS, ET svccessibus (et) de secretiore quadam Methodo qua euersiones omnium regnorum vniuersi orbis, (et) futurorum series erui possint, Libri septem. ITEM CERTISSIMA METHODVS, QVA HOMINES PALANTES, (et) erroribus turbulentis impliciti, ad viam veritatis reuocandi, (et) ad beatitudinem consequendam promouendi veniant. Contra Centurias Euangelicae veritatis, Ioannis Nasi Minoritae. Deinde oratio instauranda Romanae Ecclesiae doctrina, cum Epistola qua omnes abditae artes (et) scientiae perstringuntur, (et) perfectissima ratio prophetandi, (et) miracula operandi traditur. COLONIAE, Ex Officina Typographica Theodori Graminaei. ANNO M. D. LXX (1570). Djelo se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Signatura: RIIF-8°-300 b), sv. 1. Također i Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Signatura 40 051R.

[423] Vjerojatno ovdje, s obzirom na smisao grčkih riječi, u smislu savjetnika, oštrog sugovornika i uglađenog.

[424] Tako se u prvoj knjizi kroz 44 poglavlja propituju: duša, slobodna volja, sakrament Euharistije, Duh Sveti, slika Božja, koncili i dekreti, kršćanska ispovijed, podrijetlo pravde i prava, platonska Ideja, središte svijeta, mijene mora, svjetlost zvijezda, dijalektika, metoda i slična pitanjima. U drugoj se knjizi kroz 23 poglavlja propituju pitanja vezana uz znanost, posebno teologiju i filozofiju te o orfičkoj i simboličkoj disciplini. Postavljaju se pitanje: je li filozofija kršćaninu nužna? Raspravlja se o apstraktnom i konkretnom umu, o ljestvici razumijevanja, o vidu i njegovom objektu, o vječnom svjetlu, o počelima i sličnim temama. Treća knjiga kroz 38 poglavlja uglavnom raspravlja problematiku sfere, tj. sfera, raspravljaju se teme kao kretanje neba, o elementima, zemlji i vodi, Zodijaku, o astronomiji i sličnim pitanjima. Četvrta knjiga sadrži 16 poglavlja u kojima se između ostalog raspravlja o duši svijeta, kretanju Saturna,Venere, Merkura, Marsa, Mjeseca i Sunca. Peta knjiga koja sadrži 9 poglavlja, šesta knjiga koja sadrži 6 poglavlja i sedma knjiga koja sadrži 4 poglavlja raspravljaju o biblijsko-povijesnim događajima kao što su događaji prvog, drugog, trećeg i četvrtog dana stvaranja, događaji dvanaest izraelskih plemena, događaji heroja, događaji proroka i slično.

6.4.3.1. Poglavlje XII. De suffragijs Mortorum u I. knjizi

U XII. se poglavlju naslovljenu De suffragijs Mortorum, I. knjige *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* ...raspravlja teološka tema o pohvali, spomenu mrtvih. Skalić se u jednom trenutku poziva i na autoritet Ivana Damaščanskoga i to u trenutku kad Olistus raspravlja o crkvenoj tradiciji spomena mrtvih. „Nonne Damascenus ait Apostolorum e(ss)e traditionem, vt defunctorum memoriam habeamus? …“[425]

No uz ovakav uopćeni spomen Ivana Damaščanskoga valjalo je pronaći na što se točno referira ovaj renesansni autor. I premda se ne radi o točnome navodu, ipak je sasvim jasno da se Skalić poziva na uvjerenje Ivana Damaščanskoga kako je spomen vjernih mrtvih tradicija koju su Crkvi predali Apostoli. Postoji, naime, djelo Ivana Damaščanskoga *O onima koji su preminuli, kako im se pomaže misama i milostinjom koje se za njih prikazuju* (*De iis qui in fide obdormierunt, quomodo missis e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur*). U tom djelu Damaščanski doista kaže da su Apostoli ustanovili da se u slavljenju svetih otajstava oplakuje spomen onih koji su u vjeri preminuli: „Quinimo verbi interpretes, quique testes oculti fuerunt quorum retibus captus orbis fuit: illi, inquam, Salvatoris discipuli divinique Apostoli, ut in tremendis et intemeratis mysteriis eorum qui in fide dormierunt, memoria fleret instituerunt.“[426] Skalić bi stoga doista mogao aludirati na ovaj tekst u kojem Damaščanski izričito pripisuje Apostolima ustanovu da se u Crkvi u misnom slavlju obavlja spomen na pokojne, pogotovo što je cijeli spis posvećen problematici o kojoj raspravlja Skalić u 12. poglavlju.

6.4.3.2. Poglavlje XXXII. De Visione u I. knjizi

U XXXII. poglavlju naslovljenu O gledanju (De Visione), I. knjige *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* Skalić se poziva na Ivana Damaščanskoga i navodi njegov tekst po grčkom izvorniku.[427] Raspravljajući o tome kako nastaje gledanje (visio) Skalićev lik Olistus dolazi do pojma συνάφεια tvrdeći da gledanje nastaje po spajanju slično onome što postoji između duše i tijela u uskrsnuću, pri čemu pojam spajanje (συνάφεια) rabi u smislu u kojem ga je rabio Ivan Damaščanski kad govori o uskrsnuću: „Postremo alij quibus (et) nos astipularum visionem fieri per συνάφειαν hoc est connexionem, sicut animae (et) corporis in resurrectione, vt

[425] CAPVT XII. *De suffragijs Mortorum*, LIBRI I, u *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* … f. 21.r.
[426] *De iis qui in fide obdormierunt.* PG 95, 250BC.
[427] Dakle, Petrić nije očito jedini hrvatski renesansni pisac koji je djelo Ivana Damaščanskoga mogao čitati u grčkom izvorniku.

Damasc. inquit: (…,[428] ἀνάστασίς ἐστι πάντως συνάφεια πάλιν ψυχῆς τε καὶ σώματος,[429] …) Quemadmodum corpus sine anima videre: ita anima sine corpore hos entium conceptus formare nequit: quin omnia per connatu(m) medium: sicut angeli extra suam substantiam, qua(m) per se intelligunt, percipit.“[430]

Skalić u gore navedenom tekstu upotrebljava grčki termin συνάφειαν pozivajući se na izvorne riječi Ivana Damaščanskoga kako bi dokazao da se gledanje (visio) događa zajedničkim djelovanjem duše i tijela. Kao što tijelo ne može vidjeti bez duše, tako isto ne može ni duša bez tijela te samo ako su njih dvoje spojeni, tj. povezani može doći do gledanja. Za ovakvo tumačenje Skalić se očito nadahnjuje na tumačenju uskrsnuća Ivana Damaščanskoga koji je tvrdio da se uskrsnućem događa spajanje (*συνάφεια*) duše i tijela.

Termin *συνάφεια* Ivana Damaščanski upotrebljava kada u 27. poglavlju IV. knjige *De fide orthodoxa* raspravlja o uskrsnuću. Pojam ili termin bi trebao označivati „ponovno“ spajanje duše i tijela u uskrsnuću.[431] U svom temeljnom značenju označava spajanje *coniunctio*, a ne samo duše i tijela, nego inače te se kao takav primjenjuje na dušu i tijelo o uskrsnuću.[432] Ovdje nije suvišna i jedna metodološka napomena glede uporabe ovog termina iz teološkog konteksta u sasvim isključivo filozofsko-antropološkom. Renesansnim je filozofima, pa tako i hrvatskim renesansnim polihistorima, očito sasvim „neproblematično“ raspravljati i propitivati filozofske i

---

[428] Skalić je „nečitkim“ grčkim ispisao prve dvije riječi prije navoda iz Ivana Damaščanskoga, kako je druga riječ velikom vjerojatnošću uskrsnuće, nije nemoguće da je samo naznačio odlomak iz *De fide orthodoxa* - *Περὶ* ἀναστάσεως· - O uskrsnuću.

[429] *Expositio fidei*, 100; IV 27, 6-7. PG 94, 1220A. - *Περὶ* ἀναστάσεως· I latinski tekst *De fide orthodoxa*, Lib. IV, Cap. XXVII. PG 94, 1219A. - *De resurrectione*: „… resurrectione proinde est iterata animae et corporis conjunctio, …“ Valja napomenuti da je grčki tekst u Skalićevu navodu jednak djelu rečenice u Kotter i Migne.

[430] CAPVT XXXII. - De Visione, LIBRI I, *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* ... f. 36. r.

[431] Kao pomoć za lakše razumijevanje grčkog i latinskog teksta može poslužiti i srpski prijevod. Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 352. Donosi se dio srpskog prijevoda gdje se pojavljuje termin *συνάφεια(ν):* „Verujemo, pak, i u vaskrsenje mrtvih. Jer biće, zaista će biti vaskresnja mrtvih. A govoreći o vaskrsenju, imamo na umu vaskrsenje telesa. Naime, vaskrsenje je vaspostavljanje onoga što je palo; jer kako će vaskrsnuti duše koje su besmrtne? A ako smrt opisuju kao razdvajanje duše od tela, onda je vaskrsenje, svakako, ponovno spajanje duše i tela, odnosno drugo vaspostavljanje razloženoga i paloga živoga bića. Dakle, ovo isto telo koje je propalo i koje je razloženo, ono će vaskrsnuti nepropadivo; jer Onome koji ga je u početku iz praha zemaljskog sazdao, nije bilo nemoguće ponovo ga vaskrsnuti (podići), iako se ono, po odluci Sazdateljevoj, raspalo i vratilo u zemlju iz koje je i uzeto.“

[432] Za potpunije značenje pojma vidi *A Patristic Greek Lexicon*, Edited by G. W. H. Lampe, D.D., Ely professor of Divinity in the Universitiy of Cambridge, At the Clarednon Press, Oxford, 1961, pp. 1308-1310. Obzirom na pisce i djela vezane uz teološku problematiku uglavnom uskrsnuća, ali ne i samo tog pojma može, po navedenom rječniku, imati razna značenja, kao što su sjedinjenje, spajanje, veza, udruženje dijelova u odnosu na uskrsnuće. Nadalje može značiti sklad, termin se može povezivati i s bračnom zajednicom, sjedinjenjem ljudskog tijela i duše, može značiti jedinstvo, općenito odnos, krvni odnos, duhovni odnos, religiozno zajedništvo, stapanje (fuzija), ima primjenu i značenje i u logici (odnos, veza), riječ se može upotrebljavati i u moralnom kao i u političkom smislu. To bi bilo općenitije značenje termina. Postoji i njegova specifična primjena u „isključivo“ teološkom značenju. Upotrebljava se kod tumačenja trojstva, u kristologiji, rabe ga razni kršćanski pisci i podvrgavaju kritici. U duhovnom značenju može označavati međusobno jedinstvo vjernika, jedinstvo vjernika s Bogom i Kristom. U otajstvenom smislu (misterij) jedinstvo Crkve s Kristom, a u ekumenskom smislu vezu pojedine duše s Bogom i Kristom.

teološke probleme zajedno, tj. za objašnjenje nekih filozofskih tema koristiti se teološkim pojmovima s kojima se prave poveznice.

6.4.3.3. Poglavlje III. De Spiritualibus – u IV. knjizi

U III. poglavlju naslovljenu O duhovnim supstancijama koje je Bog postavio nadstojnicima zemaljske stvarnosti (De Spiritualibus substantijs a Deo rebus praefectis) IV. knjige koja govori o uzrocima i trajanju raznih stvari (*Miscellaneorum de rerum caussis et successibus*) Pavao Skalić spominje više kršćanskih kasnoantičkih autora, a među njima Augustina, Grgura, Origena, te naravno, Ivana Damaščanskoga. Skalić, kao što slično čini i Juraj Dragišić u *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* tj. Skalićev lik Olistus povezuje i spominje Ivana Damaščanskoga s obzirom na problem anđela i njihove uzvišenosti. Po kršćanskome učenju i njihovu uvjerenju Bog je anđelima povjerio da nadgledaju i skrbe oko zemaljskih stvari. U kontekstu govora o anđelima postavljalo se i pitanje o tome jesu li oni pali anđeli bili iz najvišeg reda anđela, kao što se mogao steći dojam iz nekih svetopisamskih tekstova. U tom smislu Olistus se poziva na mišljenje Ivana Damaščanskoga da su pali anđeli bili ne najviši u apsolutnom smislu, nego najviši od onih koji su imali zaduženja s obzirom na zemaljske stvari: „In qua sententia cum esset (et) Damascenus: credidit angelu(m) qui peccauit ex his fuisse qui despicatissimae notae sint, (et) terrestri ordini praesint …“[433]

[433] CAPVT III. -De Spiritualibus substantijs a Deo rebus praefectis, LIBRI IIII. *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* ... f. 162.r.

Problem „zemaljskih“ redova ili palih anđela obrađen je u poglavlju o Jurju Dragišiću te ovdje ne treba pre opsežno istraživati, nego samo istaknuti na koja se vrela poziva Skalić. Ivan Damaščanski o problemu palih anđela, tj. đavola i demona, raspravlja u 4. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa.* Tradicija, koju Ivan Damaščanski uzima u obzir, tumači da đavao kao vođa tzv. „zemaljskih“ redova koji pripada tim anđeoskim silama, a kome je Bog predao zemlju na čuvanje, nije nastao zao po naravi, nego je prvobitno bio dobar. Stvoren je za dobro i nije u sebi imao nikakvog zla koje bi bilo od Stvoritelja, međutim kako đavao nije prihvatio prosvjetljenje i čast koju mu je Stvoritelj darovao, osobnom se samovoljom obratio iz naravnog u protunaravno stanje i podigao se protiv Boga koji ga je stvorio. Odstupivši prvi od dobra, đavao je završio u zlu.[434]

6.4.4. Utjecaj Ivana Damaščanskoga u Loci communes Theologici, …, Oratio[435]

Uzimajući u obzir drukčije poimanje filozofije u renesansnih autora, i proširujući ga na područja drugih humanističkih znanosti, kao što je npr. teologija ovaj podnaslov ipak ima više za cilj potvrditi Skalićevo poznavanje autoriteta te pokušaj razjašnjenja zbog čega se u hrvatskih renesansnih pisaca ponekad spomene određeni autoritet, a da se ne dadne šire ili dalje

[434] Usp. *Expositio fidei,* 18; II 4, 1-37. PG 94, 873C-877C, grčki tekst, i latinski tekst PG 94, 874C-878C. Grči i latinski tekst u cijelosti se nalaze u: ***Prilog 1.*** Valja reći da Ivan Damaščanski naglašava da zlo nije ništa drugo nego nedostatak dobra, kao što je tama odsustvo svjetlosti. U tom je kontekstu za Ivana Damaščanskoga dobro duhovna svjetlost, a zlo duhovna tama. Stoga, premda je đavo stvoren kao svjetlost od Boga, pa je nastao kao dobar, svojom je slobodnom voljom postao tama. Za đavlom su krenuli, odvojili se i otpali od Boga nepregledno mnoštvo podčinjenih anđela. Iako im je narav ista s anđelima, postali su zli zato što su svoju naklonost dobrovoljno priklonili od dobra k zlu. Pali anđeli nemaju nikakvu vlast niti moć nad bilo kim, jedino ako im to Bog po svojoj ekonomiji ne bi dozvolio. Kad pak Božje dopuštenje to dozvoljava oni postaju moćni, pretvaraju se i po svojoj zamisli uzimaju oblik kakav požele. Budućnost anđeli i demoni, ne znaju, ali proriču, anđelima Bog otkriva i zapovijeda što, a demoni jer ponekad gledaju što se zbiva u daljini, a ponekad i nagađaju, pa stoga i često lažu. Ivan Damaščanski kaže da demonima ne treba vjerovati, ali upozorava da često govore i istinu, a poznaju i *Sveto pismo.* Dakle zlo bi bilo izum demona i nečiste strasti. Palim anđelima je dopušteno da iskušavaju čovjeka, ali nemaju moć da ga prisile na bilo što, tj. na čovjeku ostaje da to iskušenje prihvati ili odbaci. Dakle za đavla, demone i sve koji ga slijede pripravljen je neugasivi oganj i vječni pakao. S obzirom na narav anđela Ivan Damaščanski ustvrđuje da ono što je za ljude smrt, za anđele je pad, poslije pada za anđele nema pokajanja, a za čovjeka nema poslije smrti.

[435] Puni naslov: PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, MARCHIONIS VERONAE, (ET)c. DOMINI CREVTZBVRGI Borusiae, Loci communes THEOLOGICI, siue pro Ecclesia Rhomana eiusque autoritate atq(ue) religione; adversus vesaniam Neopistorum, iuxta artificium Alphabetariae reuolutionis, Oratio: CENSVRAE AC IVDICIO MVLTORVM TAM IN Coloniensi amplissima vrbe, quam in alijs id genus varijs loci, Catholicorum (et) doctissimorum virorum exhibita, (et) ab eis lecta, inquisita, recognita, (et) ad Apostolicam limam reducta, atq(ue) approbata. Quam olim coram Pont. Opt. Max eiusdemq(ue) Senatu atq(ue) Cardinalum Collegio amplissimo, nec non vniuerso coetu antistitum suspiciendissimo Rhomae, in ipsa legatione, si per aduersariorum fraudes licuisset, recitare debebat, (et) nuper adiecta caussa fraudis, in modum supplicis libelli suae sanctitati transmisit: quaue Illustrissimus Princeps Albertus senior, Marchio Brandenburgensis, primus dux Borusi(a)e, (et)c. h(a)eresi Neopistica per annos quadraginta (intricatus), se extricauit, (et) ad Rhomanae ac Catholicae Ecclesiae doctrinam (et) obedientiam redijt: qua deniq(ue) ea qua decet orationem breuitate, validissime vniuersa illorum doctrina confutatur ac diluitur, (et) funditus eueritur atq(ue) corruit. COLONIAE EX officina Theodori Graminaei ANNO M.D. LXXI.(1571.) (NSK, RIIF-8°-300, sv. 2).

objašnjenje. Tri podnaslova u Skalićevu djelu *Loci communes Theologici*, …, *Oratio* mogla bi donekle razjasniti takav stav renesansnih, tj. hrvatskih renesansnih pisaca, a u ovom pogledu Skalićev stav. U barem tri[436] poglavlja unutar navedenog djela Skalić spominje Ivana Damaščanskoga, radi se o prvom poglavlju *De ecclesia (et) eius autoritate,* o dvadeset sedmom poglavlju *Pro viuis viorumq(ue) succesibus* te o tridesetom poglavlju *De imaginibus.*

6.4.4.1. De ecclesia (et) eius autoritate – (1)

U navodu koji slijedi poglavlja O crkvi i njezinim autoritetima (*De ecclesia et eius autoritate*) Skalić očito želi ukazati, kao što i sam naslov sugerira, na univerzalnost crkvenog autoriteta, tj. pokazati suglasje među tolikim crkvenim piscima i autorima koji su pisali na različitim stranama svijeta, a opet u savršenom suglasju vjere. Autoritet Crkve se potvrđuje kao univerzalan na sasvim neusiljen i naravan način, tj. rasprostranjen na identičan način po cijelome svijetu te o njemu daju svjedočanstvo najveći teolozi iz svih područja na kojima se proširilo kršćanstvo. Spominje tako i Ivana Damaščanskoga smještajući ga u Siriju, gdje se je rodio i gdje je do odlaska u manastir Mar Sabe kraj Jeruzalema i djelovao kao visoki činovnik dinastije Omejida:[437] „Quod enim scriptu(m) est a Tertulliano (et) Augustino in Affrica, ide(m)q(ue), visum fuit Hilario in Gallia, Ambrosio, Leoni, Gregorio in Italia, Ioanni Chrysostomo in Thracia, Theophylacto in Moesia, Ioanni Ephrem, Ioanni Damasceno (et) Hieronymo in Syria, Basilio in Cappadocia, Origeni, Cyrillo, (et) Athanasio in Aegypto: (et) ij qui ad haec vsque tempora nostra istos fecuti sunt, in diuersis orbis regionibus commorati, idem (et) ipsi ta(n)to locorum (et) seculorum interuallo disiuncti senserunt: hoc illa execratur.“[438]

Skalić na ovome mjestu potvrđuje univerzalnu rasprostranjenost crkvenog nauka, kako prostornu tako i vremensku, kojeg su na različitim stranama svijeta i u različitim vremenima, promicali različiti autori. Kako je očito, među najveće teološke autoritete Istoka i Zapada ubraja i Damaščanskoga. Time potvrđuje svijest da je među renesansnim piscima Damaščanski doista slovio kao jedan od najvećih autoriteta koji potvrđuje teološko suglasje kršćanske istine i nauka.

---

[436] Većina renesansnih djela često nema indeks imena na kraju djela, a ako i ima, barem u ovdje dostupnim primjercima, ne označuje se na kojoj se sve stranici ili listu pojavljuje određeno ime.

[437] O tome je bilo više govora u poglavlju: ***2. ŽIVOT I DJELA IVANA DAMAŠČANSKOGA.***

[438] PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, …, *Loci communes THEOLOGICI*, …, *Oratio,* p. 5. Zanimljivo je usput primijetiti: Tertulijana i Augustina smješta točno u Afriku; Hilarija u Galiju; Ambrozija, Leona i Grgura (vjerojatno misli na sv. Grgura Velikoga) u Italiju; Ivana Zlatoustoga u Traciju; Teofilakta u Meziju; Efrema i Ivana Damaščanskoga točno smješta u Siriju, no iako je sv. Jeronim boravio na Istoku, danas ga se raspoređuje u Ilirik gdje se rodio; Bazilija u Kapadociju; Origena, Ćirila i Atanazija u Egipat. Usp. Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* str. V-XI.

6.4.4.2. Pro viuis viorumq(ue) succesibus – (27)

Ovo je poglavlje djela *Loci communes THEOLOGICI*, zapravo spojeno s još dva prethodna poglavlja. Naime, radi se o sljedećim poglavljima: dvadeset peto je O prikazivanju svete mise za grijehe (De oblatione Missae pro pe/c/catis), dvadeset šesto je O njezinom učinku za mrtve (Applicatione eiusdem pro defunctis) te naposljetku je dvadeset sedmo o učinku Za žive i za njihov napredak (Pro viuis viorumq(ue) succesibus). Govoreći o postojanju čistilišta Skalić je uvjerenja da sveti Pavao, sveti Grgur i svi sveti oci dokazuju da ono postoji.

Potom se izričito poziva na Ivana Damaščanskoga navodeći kako je on smatrao da je spomen mrtvih u liturgiji Crkve ustanovljen od apostolskih vremena te da je on napisao o toj temi i zasebni traktat: „Eundem Pauli locum (et) Gregorius (et) omnes sancti patres, ad proba(n)dum purgatorium citat. Damascenus certe Apostolorum institutionem esse ait, vt defunctorum memoria(m) habeamus: qua de re peculiarem tractatum scripsit.“[439]

Doista, Skalić ima točan uvid u djelo Ivana Damašćanskoga naslovljeno *De iis qui in fide dormierunt,* kao što je već i istaknuto, u kojem između ostaloga, nakon što komentira žrtvu koju je Juda Makabejac prikazao za svoje poginule suborce, Damaščanski iznosi tvrdnju koju je citirao Skalić: „Quinimo verbi interpretes, quique testes oculati fuerunt, quorum retibus captus

[439] PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, …, *Loci communes THEOLOGICI*, …, *Oratio,* pp. 76-77. Veći dio teksta glasi: „…Haec ille. Eundem Pauli locum (et) Gregorius (et) omnes sancti patres, ad proba(n)dum purgatorium citat. Damascenus certe Apostolorum institutionem esse ait, vt defunctorum memoria(m) habeamus: qua de re peculiarem tractatum scripsit. Primus fuit quod sciam, post Saducaeos, qui se Catholicae sente(n)tiae isti opponeret, Aërius vetustissimus haereticus quem tu imitaris. Praeterea Augustinus aperte docet, quaedam peccata, quae si non in isto, tamen remittuntur in futuro seculo, ex illis verbis Christi, peccatum in spiritum sanctum non remitti neque in hoc, neque in futuro seculo. At enim, inquis locum illum Marcus aliter intelligit. Qui, inquit, blasphema uerit in spiritum sanctum, non habebit remissionem in aeternu(m), sed reus erit aeterni delicti. Cum ergo Matthaeus, inq(ui)t neq(ue) in hoc seculo, neq(ue) in futuro, intelligendum est unuquam in aeternum. Bene, mihi haec interpretatio non displicet, peccatum in spiritum sanctum, blasphemiae nunquam remittendum: non enim hoc volo, sed hoc vrgeo, quod scilicet Marcus tempore definiunt, hoc Matthaeus loco. Et cum duplicem locum statuat, alium in hoc seculo, alium in futuro, quibus remittuntur peccata, vtrunque negat illi qui peccatum blasphemiae in Spiritum sanctum commiserit. At non sunt peccata omnia eiusmodi: alias omnibus peccatoribus negaretur vita aeterna, sequitur igitur peccata alia, si non in hoc seculo, saltem in futurum remitti. Quia inquit, Omne peccatum (et) blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemia non remittetur. Ad suffragia defunctorum inter alia (omnia enim recitare nominis prodixum esset) etiam Machab(a)eorum locus spectat, vbi Iudas Machabaeus facta collatione, duodecim millia drachmas argenti misit Ierosolyman offerri pro peccatis mortuorum sacrificiu(m), bene (et) religiose de resurrectione cogitans nisi enim eos, qui cecidera(n)t, resurrecturos speraret, vanum videtur (et) superfluum orare pro mortuis. Sancta ergo (et) salubris est cogitatio pro defunctis orare, ut a peccatis soluantur. Negas vero librum hunc esse Canonicum, quod tam clarae tuae haeresi repugnet. Miror autem tibi Canonicum non esse, qui Origeni Canonicus fuit, Damasceno, Hieronymo, Augustino, omnibus denique patribus (et) Concilijs, (et) vniuerse Ecclesiae Christianae. No(n) est, inquis, Hebraeis autem in Canone. Non est Saducaeis, est tamen Pharisaeis. Illi enim, sicut (et) tu, resurrectionem (et) immortalitatem animarum, (et) id genus alia negaba(n)t. …“ Dakle, ovdje izdvaja kao autoritete Origena, Damaščanskog, Jeronima i Augustina. Valja usput reći kako je, barem ono što se može vidjeti u djelima hrvatskih renesansnih pisaca Augustin jedan od, ako ne najzastupljenijih, onda svakako često zastupljeni otački autoritet. Dok Ivan Damaščanski možda nije toliko količinski zastupljen koliko autoritativno, možda bi se moglo reći „pravovjerno“. Naime, posegne li se za Ivanom Damaščanskim i njegovim djelom *De fide orthodoxa,* ostat će se na „pravovjernom i sigurnom putu“, tj. na djelu u kojem se na kompendijski, dakle sustavan i jednostavan način mogu pronaći mnoga pitanja i problemi kršćanske vjere.

orbis fuit: illi, inquam, Salvatoris discipuli divinique Apostoli, ut in tremendis et intemeratis mysteriis eorum qui in fide dormierunt, memoriam fieret instituerunt.“[440] Tako, pozivajući se na Damaščanskoga i Skalić tvrdi da običaj da se prikazuju svete mise za mrtve seže još u apostolska vremena te da su ga ustanovili sami apostoli Gospodnji.

Osim toga Skalić, u nastavku svoga teksta, raspravlja protiv onih što osporavaju kanonsku vrijednost Knjige Makabejaca, najvjerojatnije protestanti, koja na najjasniji način govori o potrebi molitve za mrtve, u perspektivi vjere u uskrsnuće, što jasno pokazuje primjer Jude Makabejca koji je prikazao žrtvu za poginule suborce. Skalić se čudi svom 'protivniku' koji ne prihvaća kanonsku vrijednost Knjige o Makabejcima u kojoj je opisan događaj, a koju su kanonskom držali Origen, Ivan Damaščanski, Jeronim i Augustin, svi oci i koncili: „Miror autem tibi Canonicum non esse, qui Origeni Canonicus fuit, Damasceno, Hieronymo, Augustino, omnibus denique patribus (et) Concilijs, (et) vniuersae Ecclesiae Christianae.“[441]

Tako se po drugi put u ovome tekstu poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga koji je doista, kako je već rečeno, i sam naveo primjer Jude Makabejca da bi potkrijepio tvrdnju kako je drevni običaj prikazivati Bogu žrtve za umrle. U spomenutom odlomku Ivan Damaščanski otvoreno govori o svjedočanstvu Svetoga pisma u slučaju Jude Makabejca, te je sasvim jasno da tu knjigu drži nadahnutom i kanonskom: „Videte enim quid divina Scriptura ferat: quemadomdum Judas Machabaeus in Sino, quae civitas est Regis magni, cum populum, cui praeerat, ab alienigenis hostibusque caesum vidisset, vestibusque eorum excussis, condita in eis idolorum donaria comperisset, expiandi uniuscuiusque eorum causa, sacrificia statim propensissimo ad misericordiam Domino obtulerit, inque ea re summe religionis et charitatis munere perfunctus sit.“[442]

Dakle, Skalić protiv onih s kojima raspravlja Damaščanskoga ističe dvostruko, kao dokaz da praksa molitve za mrtve potječe od apostolskih vremena i kao dokaz da Crkva od najranijih vremena prihvaća Knjigu o Makabejcima kao kanonsku.

---

[440] *De iis qui in fide obdormierunt, 3.* PG 95, 250BC.
[441] PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, …, *Loci communes THEOLOGICI*, …, *Oratio,* p. 77.
[442] *De iis qui in fide obdormierunt, 3.* PG 95, 249-250BC. Damaščanski se referira na 2 Mak 12,38-45, a Skalić se vjerojatno suprotstavlja protestantima koji Knjige o Makabejcima drže deuterokanonskima.

6.4.4.3. De Imaginibus – (30)

S obzirom da je Ivan Damaščanski pisac djela *Pro sacris Imaginibus Orationes tres,*[443] i gorljivi pristaša štovanja svetih slika, a što je već bilo poznato i u hagiografskim djelima koja nisu posjedovala sve točne podatke o životu Ivana Damaščanskoga ne bi trebalo čuditi što ga je moguće pronaći u ovom poglavlju Skalićeva djela. Valja međutim reći da ga Skalić spominje, ali ne upućuje niti na to, ili koje drugo djelo Ivana Damaščanskoga koje izravno govori o štovanju svetih slika. Iz Skalićeva teksta prije svega važna su dva argumenta po kojima se može izvršiti istraživanje vrela. Naime, i u ovom slučaju se poziva kako Damaščanski tvrdi da se radi o tradiciji koja seže u apostolska vremena te potom spominje da Damaščanski praksu korištenja svetih slika potkrjepljuje primjerom Abgara kralja Edese kojemu je Krist podario sliku svoga lica: „Ita omnes imagines hodie in signum sanctorum depinguntur, per quas in memoriam reuocetur pietas (et) sanctitas illorum. Harum vsum affirmat Damascenus nos habebere ex traditione Apostolorum. Hic idem atque Eusebius referunt Christum regi Edissae Abagaro imaginem suae faciei misisse, quae afferuatur Genuae in Ecclesia Sancti Bartholomaei. …“[444]

Upravo se ova dva argumenta mogu pronaći kod Ivana Damaščanskoga u 16. poglavlju IV. knjige *De fide orthodoxa,* pri čemu s jedne strane ističe kako je Gospodin oslikao svoje lice i poslao Abgaru, a s druge da su apostoli mnogo toga predali Crkvi bez zapisivanja, nego živom predajom: „Fertur autem etiam ejusmodi historia quedam; puta cum Abgarus Edessenorum rex pictorem misisset, qui Domini exprimeret effigiem, neque id pictor ob splendorem ex ejus vultu emicantem assequi posset, Dominum ipsum, admoto divinae vivificaequae faciei suae pallio, imaginem suam in eo depinxisse, quam ad Abgarum misit, ut hoc pacto desiderio ejus faceret satis. Quod autem apostoli plurima nobis sine scriptis tradiderint, testatur ipse gentium apostolu Paulus: *State igitur, fratres,* inquit, *et tenete traditiones nostras, quas didicistis, svie per sermonem, sive per epistolam nostram.* Ed ad Corinthios scribens: *Laudo vos, fratres, quod per omnia mei memores estis: et sicut tradidi vobis, traditiones tenetis.*“[445]

Damaščanski je ujedno napisao i druga djela o štovanju slika u kojima se može pronaći istih teoloških tvrdnji. U prvom redu valja spomenuti djelo *Oratio demonstrativa, de sacris et venerandis imaginibus*[446] u kojem na samom početku, u br. 1 govori kako mu je cilj pokazati put istine po kojem se (svete) slike štuju od samih početaka katoličke i apostolske Crkve.[447] Napisao

---

[443] Vidi npr. više o tome PG 94, 25-30.
[444] PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, …, *Loci communes THEOLOGICI*, …, *Oratio,* p. 82.
[445] Ovdje navedeni latinski tekst *De fide orthodoxa,* Lib. IV, Cap. XVI. PG 94, 1174A-1175A. - *De sanctorum imaginibus*, a grčki tekst se nalazi u *Expositio fidei,* 89; IV 16, 51-61. PG 94, 1173A-1176A. - *Περὶ εἰκόνων.*
[446] Vidi za cijeli tekst *Oratio demonstrativa, de sacris et venerandis imaginibus,* PG 95, 305-346.
[447] PG 95, 310.

je i djelo *Epistula de sacris imaginibus, ad Theophilum imp*,[448] no vidi se da je dovoljan samo spomenuti odlomak iz *De fide orthodoxa* da protumači odakle Skalić preuzima sadržaje.

6.5. Ivan Damaščanski u djelima Nikole Vitova Gučetića

Donose se i obrađuju navodi iz četiri djela Nikole Vitova Gučetića i to onim kronološkim redom kako ih raspoređuju današnji stručnjaci za renesansnu filozofiju: *Propositiones de causis, Dijalog o ljubavi, Discorsi della Penitenza* i *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* (1607?).[449] Iz naslova je samih djela također vidljivo da je tematika hrvatskih renesansnih pisaca, tj. u ovom slučaju Gučetića raznolika, dakle od antropološko-psihološke, preko fizičko-metafizičke, antropološko-teološke pa sve do spoznajno-etičke i retoričke problematike.

6.5.1. Ivan Damaščanski u djelu Propositiones de causis

Latinsko djelo Nikole Vitova Gučetića *Propositiones de causis* sastoji se od trideset i dvije propozicije ili postavke. Raspravlja se dakako o uzrocima, točnije o pojmovima kao što su prvotni uzrok, drugotni uzrok, učinak, bitak, vječnost, vrijeme, duša, duševna, razumska i božanska radnja, forme, govor, jezici, prvi uzrok, supstancija, um, dobrota kao prvi uzrok, prvi umovi, drugi umovi, bit, osjetilne stvari, prvo biće, božanski um, vječna i propadljiva supstancija i drugi slični metafizički pojmovi. Djelo je po navedenom pojmovlju svakako filozofsko, a Ivan Damaščanski se spominje u XXII. propoziciji u kontekstu Božjih imena tj. povezanosti Božjih imena s Božjom biti, s naglaskom kako je ipak Bog kao prvi uzrok svega neizreciv, tj. iznad svakog imena (obilježja), mogućnosti umanjenja ili uvećanja (Propositio XXII *Causa prima est super omne nomen, quo nominatur, quoniam non pertinet dimnutio neque complementum solum, immo est super omne complementum*): „Amplius, scimus quod hoc nomen Deus est nomen naturae eius: Dum enim Graeci appellant, Theos, quod dicitur a Theyn, secundum Damascenum. I. lib. (cap. 12)[450] quod est curare, (et) fouere uniuersa, uel ab Ethyn idest ardere: Deus enim

[448] Vidi za cijeli tekst *Epistula de sacris imaginibus, ad Theophilum imp,* PG 95, 345-386.

[449] Ponešto o problemu datiranja ovoga Gučetićeva rukopisa vidi i Stepanić, Gorana, „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)“, str. 117-141.

[450] Nalazi se na margini oznaka za cap. 12, međutim kao što će biti vidljivo zapravo se radi o 9. poglavlju I. knjige, iako se neki od problema razrađuju i u 12. poglavlju. Točnije Gučetić se služi izdanjem s drukčijom razdiobom teksta gdje se problematika iz sadašnje razdiobe u 9. poglavlju nalazila u 12. poglavlju. O tome će biti još govora u ovom tekstu.

ignis consumens est: uel a Theaste, quod est considerare: quae quidem operationes flue(n)tes ab eius natura, naturam, substa(n)tiamque diuinam significant; sed qui essentia eius nullo pacto cognosci, nulloque medio definiri secu(n)dum, quod est, potest; excellit enim intellectum, sensumque nostrum propter incoprehensibilem infinitatem eius, ideo est super omne nomen, quo nominatur, (et) licet illud nomen quo nominatur, sit nomen naturae eius, tamen quia ex cognitione creaturarum super eminentius ei impositum est, super omne nomen quo nominatur, merito causa prima necesse est esse.“[451]

Postoji i prijevod djela na hrvatski, pa gore navedeni dio u prijevodu glasi: „Nadalje, znamo da je to ime naziv za njegovu narav: Boga, naime, Grci zovu 'Theos', a ta riječ dolazi od 'theein' što prema Damaščaninu u 1. knjizi *O pravoj vjeri* znači 'brinuti se' i paziti na sve, ili od riječi 'aithein' što znači 'gorjeti': jer Bog je gorući oganj, ili od riječi 'theasthai' što znači 'sve promatrati'. A te radnje koje istječu iz njegove naravi označuju božansku narav i supstanciju. No budući da se njegova bit nikako ne može spoznati niti ikakvim sredstvom odrediti po onom što ona jest, jer ona nadvisuje naš razum i našu pamet, zato nadilazi svaki naziv kojim se naziva, pa premda je onaj naziv kojim se naziva njegove naravi, ipak, jer mu je dan na temelju spoznaje stvorenja i to na najodličniji način, s pravom je nužno da uzrok bude iznad svakog naziva kojim se naziva.“[452]

Profesor Macan u prijevodu djela *Propositiones de causis* na hrvatski jezik istražio je navod i upućuje na točno mjesto gdje Ivan Damaščanski govori o problematici Božjih imena, tj. naziva.[453] Damaščanski o tome progovara u 9. poglavlju, I. knjige *De fide orthodoxa*, što i odgovara početnim rečenicama Gučetićeva teksta: „Secundum nomen est, Θεὸς (id est *Deus*) quae vox ver a verbo θέειν ducta est, quia currat, et omnia circumobeat: vel ab αἴθω, id est urere:

---

[451] NICOLAI VITI GOZZII PATRITII REIPVB. RAGVSINAE COMMENTARIA, In propositiones authoris de causis, (od f. 126.) u NICOLAI VITI GOZZII PATRITII PEIP. RAGVSINAE COMMENTARIA IN SERMONEM AVER. DE SVBSTANTIA ORBIS. Et in Propositiones de causis HIS ACCESSERE Rerum scitu maxime dignarum Indices copiosi. CVM PRIVILEGIO VENETIIS, Apud Bernardum Iuntam, MDLXXX, (1580), f. 158. v. Djelo se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Signatura: RIIF-80-1901. Inače djelo postoji u prijevodu o. Ivana Macana, D. I. Gučetić, Nikola Vitov, *Izbor iz djela,* Komentari Autorovih postavki o uzrocima, prev. Ivan Macan, u Zenko, Franjo, *Starija hrvatska filozofija,* str. 311-383.

[452] Gučetić, Nikola Vitov, *Izbor iz djela,* Komentari Autorovih postavki o uzrocima, str. 365. A prijevod bi naslova bio: Dvadeset i druga postavka *Prvi uzrok nadilazi svaki naziv kojim ga nazivaju. On se, naime, ne može ni umanjiti ni nadopuniti; štoviše, izdiže se iznad svega cjelovitog.*

[453] *Isto*, str. 365. Bilješka 138: „Ivan Damaščanski, *O pravoj vjeri,* knj. 1, gl. 9; PG 94, 836B-837A. Gučetić je taj tekst malo izmijenio: on grčku riječ 'theein' prevodi s 'curare', a ne s 'currere', ali se time smisao teksta puno ne mijenja. Toma Akvinski donosi taj tekst ovako: *Deus dicitur a theein,* quod est currere, *et fovere univers; Vel ab aethein, idest ardere (Deus enim noster ignis consumens est omnem malitiam); vel a theasthai,* quod est considerare, *omnia. Sum. theol.* I, q. 13, a. 8,1.“

Deus enim ignis consumens est: vel denique ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, hoc est, quia omnia conspiciat. …“[454]

Ivan Damaščanski progovara o sličnim teološko-filozofskim problemima između ostalog i u 12. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa,* na koju Gučetić zapravo ne upućuje. Naime, Damaščanski raspravlja pomnije o božanskim imenima, s tvrdnjom da je Božja bit u sebi neizreciva te dok se Boga ne može imenovati, pripisuju mu se imena polazeći od stvorenog svijeta (*Adhuc de divinis nominibus accuratius. Dei essentia in se nobis ignota, nec nominabilis. Dei nomina ex creatis, ipso innominabili*). Boga se doista ne može do kraja razumjeti niti imenovati, jer čovjek je u neznanju glede njegove božanske biti: „Deus, incomprehensibilis cum sit, omnino quoque nominari non potest. Cum itaque ipsius essentiam ignoremus, essentiae ipsius nomen ne inquiramus. Nomina quippe rerum manifestantia sunt. At Deus qui bonus est, nosque idcirco ex nihilo produxit, ut ipsius bonitatis participes simus, quique cognoscendi vim nobis, indidit, sicut essentiam suam nobis non impertivit, sic ne essentiae quidem suae cognitionem tribuit. Neque enim fieri potest ut natura superiorem se naturam plene cognoscat. At si cognitiones sunt earum rerum quae sunt, quod essentia omni sublimius est, quonam velim modo cognoscatur? Quare inenarrabili ipsius bonitate factum est, ut ex his quae nobis familiaria sunt, nominari voluerit; ne alioqui ejus cognitionis prorsus expertes esemus, sed notionem ipsius, quamlibet obscuram, haberemus. Et quidem, quatenus omnem animi comprehensionem superat, nullum ei nomen asignari potest: quatenus autem omnium auctor est, rerumque omnium causas et ratione in se continet, ex omnibus rebus, etiam inter se contrariis, nominatur, velut a luce tenebris, ab igne et aqua, ut intelligamus, haec illum secundum essentiam non esse, sed potius supra essentiam esse, nec ullo nomine appellari quidem posse, caeterum ut omnium causam, a cunctis effectis nominari.“[455]

Iako se gore navedeno mjesto iz Gučetićeva djela zapravo nalazi u 9. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa,* a ne u 12. poglavlju, sadašnje razdiobe djela, kako to na rubu stranice donosi Gučetić, ovaj se dio ipak može shvatiti kao svojevrsno produbljivanje tematike. Naime Ivan Damaščanski tumači da s obzirom da je božanstvo neshvatljivo, ono je moglo bi se reći i bezimeno. Kako se pak ne poznaje njegova bit, ujedno se i ne istražuje ni ime njegove biti.

---

[454] *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. IX. PG 94, 835B-838A. - *De iis quae de Deo dicuntur.* I grčki tekst, *Expositio fidei,* 9; I 9, 14-17. PG 94, 836B-837A. - *Περὶ τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων*: „Δεύτερον δὲ ὁ Θεὸς ὄνομα ὃ λέγεται ἐκ τοῦ θέειν καὶ περιέπειν τὰ σύμπαντα· ἢ ἐκ τοῦ αἴθειν, ὅ ἐστι καίεν. Ὁ γὰρ Θεὸς πῦρ καταναλίσκον πᾶσαν κακίαν ἐστίν· ἢ ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι τὰ πάντα. Ἀλάθητος γὰρ ἐστι, καὶ πάντων ἐπόπτης. …“

[455] *De fide orthodoxa,* Lib. I, Cap. XII. PG 94, 846BC. - *De iisdem rebus.* Nije potrebno donositi grčki izvornik s obzirom da Nikola Vitov Gučetić ne inzistira na točnom navođenju, nego više problematski pristupa temi, pa se ovdje samo upućuje na grčki izvornik. Također vjerojatno koristi samo latinski prijevod djela Ivana Damaščanskoga. *Expositio fidei,* 12; I 12, (12b) 1-14. PG 94, 845BC. - *Περὶ τῶν αὐτῶν. ... Ἔτι περὶ θείων ὀνομάτων ἀκριβέστερον.* Također i Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 170. i 171.

Imena, nadalje po ovom tumačenju otkrivaju stvari. Kako je Bog dobar, on nas je priveo iz nebića u biće kako bismo participirali na njegovoj dobroti. Stvorio nas je sposobnima za spoznaju, ali kako nam nije predao ništa od svoje biti ujedno nam nije predao niti od spoznaje svoje biti. Damaščanski ovdje tvrdi, da je nemoguće da neka narav savršeno spozna narav koja je iznad biti. U tom kontekstu zapravo se može izvesti i tvrditi da čovjek može imati nejasan pojam o Bogu iz promatranja stvorene stvarnosti, ali Bog bi u svojoj biti ostao neshvatljiv. A kako je neshvatljiv ne može se ni imenovati. Damaščanski stoga zaključuje, s obzirom da je Bog uzročnik svega i da sve stvari u Bogu imaju svoj razlog i uzrok, one zapravo ukazuju na Boga pa i onda kad su suprotne kao svjetlost i tama, voda i vatra i sve to da bismo spoznali da Bog po svojoj biti nije isto što i te stvari, nego nadilazi biti i ne može se imenovati. Da je Bog uzročnih svih stvari, pokazuje se onim što je on stvorio.

Ipak valja napomenuti da je pravi razlog stavljanja na rub djela 12. poglavlja iz *De fide orthodoxa* što se je Gučetić služio prijevodom i izdanjem *De fide orthodoxa* koji je imao takvu razdiobu.[456]

6.5.2. Spominjanje Ivana Damaščanskoga u Dijalogu o ljubavi

U *Dijalogu o ljubavi,* koji je pisan u Platonovu duhu, a što je vidljivo i iz samog naslova, Cvijeta Zuzorić, dubrovačka pjesnikinja i Mara Gundulić, autorova supruga pretresaju različita filozofsko-teološka pitanja. Preispitujući filozofsko-teološka pitanja dolaze i do pojma zavisti za čiji opis se u dijalogu Gučetić poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga.

[456] Npr. razdioba u Joannis Damasceni, *De orthodoxa fide,* Libri IV. Jacobo Fabro Stapulensi interprete. In gratiam atque usum SS. Theologiae Studiosorum separatim excusi. MARPURGI, Excudebat Paulus Egenolphus. c I ɔ I ɔ CII, pp. 44-46.

„Mara: Stanimo na tome da zavist za našim dobrom čini suprotni učinak u tim zlim ženama, i ponovimo s toskanskim pjesnikom:

O zavisti, ti dušmanko vrline

s lijepim početkom uvijek željna sraza.

Recite mi dakle, što je to zavist? Cvijeta: Zavist je Damaščanin opisao kao žalost ili patnju za tuđim dobrima, no da bismo tu odredbu objasnili, znajte najprije da Aristotel u drugoj knjizi svoje *Retorike* navodi četiri strasti žalosti, ili patnje, koju za tuđim dobrom osjećamo, a to su strah, nadmetanje, prezir i zavist; strah je žaljenje zbog tuđih dobara koja nam prijete zlom; nadmetanje je žaljenje zbog tuđih dobara jer se s njima ne možemo mjeriti. Prezir je žaljenje zbog napredovanja dobra onoga koji toga nije dostojan. Zavist je u pravom smislu žaljenje zbog napredovanja tuđeg dobra koje se izjednačuje s našim, pa vjerujem da bi onu strast koju maloprije nazvasmo zavišću (a koja je često uzrok da se o drugima zlo govori) razumnije bilo zvati nadmetanjem, jer one žale zbog dobra koje njima samima nedostaje. Sad dosta o toj strasti jer se s rečenim o tome možete zadovoljiti.“[457]

Gučetić ne precizira odakle točno preuzima tekst Ivana Damaščanskoga. No pretraživanjem djela *De fide orthodoxa* pokazalo se da Damaščanski u 14. poglavlju II. knjige izlaže o žalosti, tj. o četiri vrste žalosti (*Tristitiae quatuor species*), u koju spada i zavist (invidentia) definirana kao žalost zbog tuđeg dobra: „Tristitiae quatuor species: maeror, molestia, invidentia, misericordia. Maeror est tristitia vocem adimens: molestia tristitia premens: invidentia, tristitia ob alterius bona: misericordia denique, tristitia ob res aliorum adversas.“[458] Time se i u ovom slučaju pronašlo točno vrelo koje je poslužilo ovom hrvatskom renesansnom piscu u obradi životnih tema.

---

[457] Gučetić, Nikola Vitov, *Dialogo della bellezza/Dijalog o ljepoti – Dialogo d'amore/Dijalog o ljubavi*, prev. Natka Badurina, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1995, str. 267. i 269. U talijanskom izvorniku tekst glasi: „M. Hor fermiamosi in questo, che l' inuidia del nostro bene fa questi contrarij effetti in coteste vil donne, (&) diciamo col Poeta Toscano; O inuidia nemica di virtute, Che à bei principij volentier contrasti, (&)c. …
Dichiar atemi dunque, che cosa sia questa inuidia? F. Questa inuidia è stata diffinita da Damasceno essere una tristitia, ouer' affanno de beni altrui, ma per dichiar atione di questa diffinitione, auertite prima, che Aristotile nel secondo della sua Retorica, assegna quatro passioni della tristitia, ouer'assanno, che per il bene de gli altri prendiamo, & sono il timore, l'emulatione, lo sdegno, & l'inuidia: il timor' è doloresi de i beni altrui, che à noi minacciano il male; l'emulatione è doloresi de i beni altrui; perche l'emulo manca di quelli.“ f. 27. r. i v. Djelo u izvorniku: DIALOGO DELLA BELLEZZA DETTO ANTOS, Secondo la mente di Platone. *Composto da M. NICOLO VITO di Gozza, gentilhuomo Raguseo.* NVOVAMENTE POSTO IN LVCE. *CON PRIVILEGIO.* IN VENETIA, *Appresso Francesco Ziletti. M D LXXXI.* (1581). I DIALOGO D' AMORE DETTO ANTOS. Secondo la mente di Platone. *Composto da M. NICOLO VITO di Gozze, gentilhuomo Raguseo.* NVOVAMENTE POSTO IN LVCE. *CON PRIVILEGIO.* IN VENETIA, *Appresso Francesco Ziletti. M D LXXXI.* (1581).

[458] *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. XIV. PG 94, 931 B. - *De tristitia.* Grčki tekst *Expositio fidei,* 28; II 14, 1-4. PG 94, 932B - *Περὶ λύπης*. „Τῆς δὲ λύπης εἴδη τέσσαρα, ἄχος, ἄχθος, φθόνος ἔλεος. Ἄχος μὲν οὖν ἐστι, λύπη ἀφωνίαν ἐμποιοῦσα· ἄχθος δὲ, λύπη βαρύνουσα· φθόνος δὲ, λύπη ἐπὶ ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς· ἔλεος δὲ, λύπη ἐπὶ ἀλλοτρίοις κακοῖς.“ Vidi također srpski prijevod Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 212. „Postoje četiri vrste tuge: žalost, briga, zavist i sažaljenje. Žalost je, naime, tuga koja nam oduzima glas; briga je tuga koja nas opterećuje; zavist je tuga zbog tuđeg dobra; a sažaljenje je tuga zbog tuđe nesreće.“

6.5.3. Ivan Damaščanski u Discorsi della Penitenza[459]

Zanimljivost spominjanja Ivana Damaščanskoga u *Discorsi della Penitenza* je što se u tumačenju Davidova Psalma 129 (130)[460] spominje drugi dio ***Πηγὴ γνώσεως***-a, latinski prijevod *De haeresibus liber.* Gučetić, naime, tvrdi da, po Dioniziju Areopagiti, ovaj običaj da se moli za mrtve seže u same početke Crkve, s čime se slaže i Ivan Damaščanski u svom spisu O krivovjerjima: „Anzi Dionigio Ariopagita narra questo pietoso rito di pregar per li morti, esser predicato da principo nella Sant Chiesa. Damasceno anchora lo racconta in quel de Haeresibus.“[461]

U potpunosti nije jasno zbog čega se ovdje Gučetić poziva na djelo *Liber de haeresibus.* Postoji li unutar toga djela neki spomen na molitve za mrtve u okviru kritike nekog od krivovjerja nije nemoguće. Naime, kao što je već bilo pokazano i kod Skalića, pozivanje na Ivana Damaščanskoga često je vezano uz pozivanje na Apostole tj. tradiciju Crkve. Gučetić na rubu svoga djela upućuje na 7. poglavlje, no ono nije povezano, barem u današnjem rasporedu teksta s problematikom molitve za mrtve, dok se s druge strane već pokazalo u ovom istraživanju da je Damaščanski napisao cijelo djelo u kojem je obrađivao spomenutu tematiku, čime je mogao izvršiti utjecaj na Gučetića.

---

[459] DISCORSI DELLA PENITENZA, SOPRA I Sette Salmi Penitentiali de DAVID. DI M. NICOLO VITO DEI GOZZE GENTIL' HVOMO RAGVSEO. Ne' quali, oltre à la piena cognitione dela salutifera Penitenza, si confuntano alcune opinioni de gli heretici; (et) particolarmente in materia della Predestinatione. Con la Tauola delle cose notabili. Alla Santità di N.S. Papa Sisto V. IN VENETIA, Presso Aldo. CIↃ IↃ XXCIX (1589) CON PRIVILEGIO.

[460] *Discorsi della Penitenza*, p. 329. Gučetić tumači sljedeće riječi Psalma: DE PROFVNDIS clamaui ad te Domine, Domine exaudi vocem meam.

[461] *Isto*, p. 334. Na rubu je djela označeno Hier. cap. 7.

6.5.4. Ivan Damaščanski u djelu ***In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria***[462]

U Heidelbergu je 2006. izdano djelo *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria.*[463] Za autorova je života, naime ostalo u rukopisu. U djelu se koje je zapravo komentar na prvu knjigu Aristotelove *Retorike,* kroz 49. poglavlja raspravlja o raznim pitanjima retorike, ali se dohvaćaju i druge filozofske i društvene teme. Tako se dotiče i pitanja dijalektike, pitanja zakona, logike, o dužnostima govornika, što je retorika, o načinu argumentiranja, raznim uzrocima, uvjetima i koristima govorništva, ali se zadire i u moralno-filozofska pitanja čestitosti i sramote, nadalje o raznim načinima argumentiranja, vrstama i figurama u retorici. Ivan Damaščanski se spominje kao autoritet, barem po Indeksu, u dva poglavlja XXXI i XLI. Dakle spominje se u poglavljima koja se dotiču tematike poštenja, tj. čestitosti i sramote, o pravednim i nepravednim djelovanjima, kao i o problematici pisanih i nepisanih zakona, tj. o tradiciji, što valja pobliže istražiti.

6.5.4.1. Navod iz poglavlja XXXI - Qui loci sint honestatis et turpitudinis, ex quibus in genere demonstrativo possit orator formam suorum argumentorum desumere

Razlažući u idućim rečenicama problem odnosa čestitosti i sramote kao mogućih retoričkih vrsta od kojih bi govornik mogao crpiti svoje argumente, Nikola Vitov Gučetić poziva se na dva autoriteta, rimskog govornika, političara i filozofa Cicerona, ali i na Ivana Damaščanskoga. Tako npr. kaže da se ljepota čestitosti može motriti i u kontrastu prema sramoti poroka. Potom, između ostaloga, navodi kako bi vladar požude, po Ciceronu, bio upravo sram, sramežljivost (lat. verecundia). Tako pretresajući problematiku kreposti i poroka, dolazi i do Ivana Damaščanskoga i njegova tumačenja srama tvrdeći da je sram (verecundia) strah poradi nečistog čina te da je on čuvar svih kreposti: „Ex turpitudine item vitii pulchritudinem honestatis conspiciemus. Nam cuius vitii turpitudinis nos pudet eius contrarium, laudi nobis est dandum.

---

[462] Stepanić, Gorana, „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)“, str. 117-141. Rad Gorane Stepanić „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)“ također upućuje na važnost koju Nikola Vitov Gučetić pridaje Ivanu Damaščanskome. Od stranice 133-141. rada nalazi se tablični prikaz, a pod brojem 85. nalazi se Ivan Damaščanski (Johannes Damascenus), a po autoričinoj zabilježbi u djelu se *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria,* Ivan Damaščanski spominje dva puta.

[463] Gučetić, Nikola, *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria,* Editio princeps, Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Wilfried Potthoff, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2006. Indeks nominum na str. 331-340. Ivan Damaščanski nalazi kao Johannes Damascenus - označene str. 176. i 272.

Quod autem laudari potest, id bonum et honestum ducendum est. Pudet nos luxuriae, ut vitii turpis eius contraria temperantia ut virtus honesta magnis laudibus est extollenda. 'Moderator cupiditatis est pudor', inquit Cicero. Idem alibi: 'Sine verecundia nihil rectum esse potest, nihil honestum.' Idem: 'Custos vero virtutum omnium dedecus fugiens laudemque maxime consequens verecundia est.' Haec virtus sicut est parens et dux omnium virtutum, ita pariter vitium fugiendo sua turpitudine ne foedetur, semper timendo praesefert se esse pulchram, esse laudabilem et esse dignam virtutem, quae vitio sit contraria. Quare verecundi qui fuerunt, | 145v | vitia horruerunt et honestam vitam duxerunt. Verecundia enim est timor de turpi actu, inquit Damascenus *De fide orthodoxa. ...*"[464]

Vidljivo je da Nikola Vitov Gučetić često upravlja svoja pitanja i razlaganje prema tzv. etičkoj tj. moralnoj tematici. Pa tako pretresa i neke ljudske mane i vrline, u ovom slučaju zanima ga „odnos" poštenja i srama. Problem zavisti iz *Dijaloga o ljubavi* također bi se mogao staviti u taj kontekst moralnog propitivanja ljudskog djelovanja. Dok nam Gučetić s jedne strane daje smjer u kojem treba istraživati vrelo iz kojeg preuzima, govoreći da je riječ o djelu *De fide orthodoxa,* s druge pak strane ipak ne daje točnu informaciju o samom tekstu. Međutim, o sramu Ivan Damaščanski progovara u 15. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa,* pa se može sa sigurnošću i preciznošću ukazati na tekst kojim se vodi Gučetićeva misao. Samo je poglavlje posvećeno strahu općenito, tj. vrstama straha (*Timoris genera*). Sram bi dakle bio vrsta straha, tj. po Ivanu Damaščanskom strah se dijeli u šest vrsta: bojazan, stid, sram, prestrašenost, ukočenost i tjeskobu. Bojazan bi bila strah od onoga što treba učiniti, stid je strah kada se očekuje prijekor, sramota je strah koji se osjeća kada se učini sramotno djelo. Prestrašenost je strah koji proizlazi iz prevelikog maštanja, ukočenost je pak strah koji proizlazi iz neuobičajenog doživljaja. Tjeskoba bi bila kao vrsta straha od neuspjeha, naime čovjek kad misli da neće uspjeti u svojim djelima proživljava agoniju. Ivan Damaščanski kaže za sram (verecundia) da je strah poradi dopuštenja nečistog čina: „Sed et metus sex sunt genera: segnities, pudor, verecundia, stupor, terror, angor. … Verecundia, metus ob admissum turpe facinus: at ne hic quidem affectus extra spem salutis est."[465] Nedvojbeno je, dakle, da se Gučetić poziva na ovaj tekst Ivana Damaščanskoga.

---

[464] Gučetić, Nikola, *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria,* p. 167. Uz naziv djela stoji bilješka 49. izdavača s napomenom: „Nota in Ms: Dam[ascenus], l[ibro] 2, c[apite] 15.

[465] *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. XV. PG 94, 931 C. - *De timore.* I u grčkom izvorniku *Expositio fidei,* 29; II 15, 2-3 i 5-6; PG 94, 932 B. - *Περὶ φόβου*: „Διαιρεῖται δὲ καὶ ὁ φόβος εἰς ἕξ· εἰς ὄκνον, εἰς αἰδῶ, εἰς αἰσχύνην, εἰς κατάπληξιν, εἰς ἔκπληξιν, εἰς ἀγωνίαν. … Αἰσχύνη δὲ, φόβος ἐπ᾽αἰσχρῷ πεπραγμένῳ· οὐδὲ τοῦτο δὲ ἀνέλπιστον εἰς σωτηρίαν."

6.5.4.2. Navod iz poglavlja XLI - De iustis et iniustis actionibus ex propria sententia philosophi, et de lege scripta et non scripta et de personis

U XLI. poglavlju ovoga djela u kojem raspravlja o pravednim i nepravednim djelima po Aristotelovoj prosudbi, ali i o pisanim i nepisanim zakonima ulazi i u problem tradicije. Poziva se dakako na kršćanske autoritete kao što su Augustin i njegovo djelo *De civitate Dei,* Ćiril Aleksandrijski, Ivan Damaščanski, ali i na Pavla i njegovu *Poslanicu Solunjanima* dokazujući kako mnoge stvari nisu zapisane te savršenstvo zakona nije samo u zapisanome. Isto tako je mnoge stvari Gospodin Isus izgovorio, a apostoli dio prenijeli pisanim, a dio usmenim putem, po tvrdnji Ćirila Aleksandrijskog te je i jedno i drugo korisno protiv krivovjeraca.

„Et divinus Augustinus in *De civitate Dei* declaravit 'Haec occasio verborum Philosophi, que lex, vel non scripta est vel scripta, facit, ut cogitem perfectionem legis in sola scriptura non concistere.' Cum nobis Christianis cum Cyrillo Alexandrino sit persuasum non omnia a generis humani servatore facta fuisse scripta, et traditiones, quas contra haereticos habemus nos habuisse vel per epistolas vel per verba, ut ait Paulus Apostolus *Ad Thessalonicenses.* Quamobrem Johannes Damascenus scriptum | 229r | reliquit. Plurima Apostoli sine scripto tradiderunt, libro quarto, capite decimo septimo. Clarum igitur sit etiam philosophos ethnicos non illuminasse nonnullas leges esse non manu scriptas, sed in humana memoria per traditionem impressas.“[466]

Nikola Vitov Gučetić raspravljajući o pravednim i nepravednim djelima, „pisanim i nepisanim zakonima“ upućuje i poziva se na Ivana Damaščanskoga i 17. poglavlje IV. knjige *De fide orthodoxa* koje je inače posvećeno *Svetom pismu.*[467] Međutim da su apostoli, kako kaže Ivan Damaščanski, mnogo toga nezapisanog predali Crkvi nalazi se u zadnjem odlomku 16. poglavlja IV. knjige *De fide orthodoxa* koje se bavi problemom ikona.[468] Navodi se latinski tekst kojeg se Gučetić drži i na kojeg se poziva. „Quod autem apostoli plurima nobis sine scriptis tradiderint, testatur ipse gentium apostolus Paulus: *State igitur, fratres,* inquit, *et tenete traditiones nostras, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram.* Et ad Corinthios scribens: *Laudo vos, fratres, quod per omnia mei memores estis: et sicut tradidi vobis, traditiones tenetis.*“[469]

---

[466] Gučetić, Nikola, *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria,* p. 272.

[467] *De fide orthodoxa,* Lib. IV, Cap. XVII. PG 94, 1175A-1179C. - *De Scriptura.* Grčki tekstovi u: *Expositio fidei,* 90; IV 17, 1-75. PG 94, 1176A-1180B. *Περὶ Γραφῆς.*

[468] Gučetić se, kao što je nekoliko puta rečeno, kao i drugi hrvatski renesansni pisci služi onodobnom razdiobom djela *De fide orthodoxa.*

[469] *De fide orthodoxa,* Lib. IV, Cap. XVI. PG 94, 1174B-1175A. - *De sanctorum imaginibus*. I u grčkom izvorniku. „Ὅτι δὲ καὶ πλεῖστα οἱ ἀπόστολοι παραδεδώκασι, γράφει Παῦλος ὁ τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος· *Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἡμῶν ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι’ ἐπιστολῆς ἡμῶν.* Καὶ πρὸς Κορινθίους· *Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.*“ *Expositio fidei,* 89; IV 16, 57-61. PG 94, 1173B-1176A. *Περὶ εἰκόνων*

Da je riječ upravo o tom tekstu jasno je i po navođenju svetopisamske argumentacije, kako izričito veli Gučetić, Pavlove poslanice Solunjanima u kojoj Pavao poziva vjernike da čvrsto stoje držeći se predaja u kojima su poučeni bilo Pavlovom riječju, bilo pismom. Radi se o tekstu 2 Sol 2,15 koji Damaščanski navodi, ali ne spominje poslanicu iz koje preuzima, kao što, međutim, čini za drugi Pavlov navod spominjući da je uzet iz 1 Kor 11,2.

ZAKLJUČAK

Cilj ovoga rada, koji je podijeljen u šest poglavlja, bio je istražiti utjecaj Ivana Damaščanskoga na hrvatske renesansne pisce. Podjela u šest poglavlja upravo i omogućuje bolju preglednost i uvid u shvaćanje, percepciju i recepciju djela Ivana Damaščanskoga u hrvatskih renesansnih pisaca. Dva prva poglavlja (*Renesansa i hrvatski renesansni pisci* i *Život i djela Ivana Damaščanskoga*) imala su ulogu protumačiti kontekst života i djelovanja hrvatskih renesansnih pisaca poglavito u razdoblju 15. i 16. st., te viđenja i prihvaćanja Ivana Damaščanskoga kao crkvenog pisca i autoriteta s obzirom na tadašnja općenita shvaćanja i saznanja o njegovu životu i filozofsko-teološkom djelovanju. U ovom je istraživanju bilo neizbježno osvrnuti se ne samo na Ivana Damaščanskoga, nego i na ostale crkvene pisce koji su poput njega bili autoriteti hrvatskim renesansnim piscima u obradi kako teoloških tako i filozofskih tema. Zbog raznolikosti ambijenta i okolnosti djelovanja u radu se opredjeljuje za individualni pristup s obzirom na izvore kojima se pojedini hrvatski renesansni pisac služio, tako da postoje određene razlike u pisaca koji su se doticali i biografskih podataka vezanih uz Ivana Damaščanskoga. To se u prvom redu odnosi na Marka Marulića, Franu Petrića, Pavla Skalića, kao i protestantskog pisca Matiju Vlačića Ilirika. U ostalim su pak poglavljima razrađeni podaci o shvaćanju i prihvaćanju Ivana Damaščanskoga u djelima hrvatskih renesansnih pisaca, ali također preuzimajući početnu problematiku te stavljajući ju u individualni kontekst pojedinog pisca.

Čitajući djela hrvatskih renesansnih pisaca postaje uočljivo da postoji i određena ljestvica autoriteta koje će ti pisci upotrebljavati u većoj mjeri od pozivanja na druge autoritete. Spomenuti možda treba u kontekstu crkvenih pisaca i otaca Augustina i Pseudo-Dionizija Areopagitu, a u srednjovjekovnih npr. Tomu Akvinskoga. Naravno, Ivan Damaščanski se brojčano manje navodi od spomenutih autora, no samo spominjanje i pozivanje kod određenih problema na njegov autoritet upućuje na vrednovanje koje se ne može zaustaviti samo na brojčanom prebrojavanju pojave nekog crkvenog pisca u djelima hrvatskih renesansnih polihistora.

Renesansa i hrvatski renesansni pisci poglavlje je u kojem se je pokušalo upozoriti i ukazati na sličnosti metoda hrvatskih renesansnih pisaca i crkvenih i srednjovjekovnih autoriteta, s obzirom na obradu podataka, ali i na forme pisanja i tumačenja građe, kao npr. korištenje forme dijaloga u renesansi, ali i u antici. Životopisi pojedinih hrvatskih renesansnih pisaca, kao i njihova djela imaju informativni karakter, ali su također i poveznica s ostalim poglavljima u kojima se utjecaj Ivana Damaščanskoga vidi unutar njihovih, uglavnom, ključnih i najpoznatijih

djela. U tom su kontekstu odabrani, kronološkim redom, Juraj Dragišić, Marko Marulić i Frane Petrić kao prvotni interes s obzirom na značenje njihovih djela, ali i njihovih imena u hrvatskoj renesansnoj filozofiji i kulturnoj baštini, ali i ostali kao što su, ponovo kronološkim redom, Benedikt Kotruljević, Matija Vlačić Ilirik, Pavao Skalić i Nikola Vitov Gučetić. Osim toga valja skrenuti pozornost i na specifičan odnos hrvatskih renesansnih pisaca prema teologiji i filozofiji, koje često ne razdvajaju na način današnjih humanističkih stručnjaka, a što se i pokazalo s obzirom na tematiku i obradu određenih problema u ovom radu.

Život i djela Ivana Damaščanskoga poglavlje je u kojem su bili pokazani i istaknuti važniji trenuci tj. podaci iz života Ivana Damaščanskoga, podaci koji su bili kroz razna hagiografska djela iskrivljeni, pa tako u odabiru ili dostupnosti izvora kojima su se pojedini hrvatski renesansni pisci služili od njih i prihvaćeni, npr. Marulić i moguće služenje s djelom *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* (1493) Petra de Natalibusa te Petrić i moguće služenje s *De scriptoribus ecclesiasticis libro* (1494) Ivana Tritemija (Joannis Trithemius). Također od važnosti je opis glavnog djela Ivana Damaščanskoga, *Πηγὴ γνώσεως-a,* tj. njegova trećeg dijela poznatog u latinskom prijevodu kao *De fide orthodoxa.* Za *De fide orthodoxa,* kako se pokazalo, ponajviše su posezali hrvatski renesansni pisci, služeći se najvjerojatnije upravo latinskim prijevodom toga djela, i to u nešto drukčijem rasporedu poglavlja od onih u izdanju Migne, kakva su bila u tiskanim djelima 16. i početkom 17. st. Ipak neki ga poznaju i u grčkom izvorniku, s obzirom na navođenje grčkih dijelova rečenica. To se prije svega odnosi na Franu Petrića, a također i na Pavla Skalića, kao i vjerojatno Matiju Vlačića Ilirika.

Ivan Damaščanski u Dragišićevu djelu De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus poglavlje je u kojem je sva pažnja bila usmjerena na one dijelove teksta u kojima je Dragišić smatrao potrebnim pozvati se na Ivana Damaščanskoga. U djelu se *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* (1499) Ivan Damaščanski spominje najmanje devetnaest puta. U ovom djelu, koje raspravlja o metafizičkoj problematici anđela kao zasebne vrste ili vrsta bivstvovanja, a pisanom u obliku dijaloga u devet knjiga, Ivan Damaščanski se spominje u prvoj, trećoj, četvrtoj, šestoj, sedmoj, osmoj i devetoj knjizi. Dakle Dragišić se kod obrade tematike anđela na Ivana Damaščanskoga ne poziva samo u dvije knjige, drugoj i petoj.

U prvoj se knjizi Dragišić poziva na Ivana Damaščanskoga u II, V, VI. i VIII. poglavlju, a II. je poglavlje prve knjige značajno upravo po korištenju definicije anđela Ivana Damaščanskoga iz 3. poglavlja II. knjige *De fide orthodoxa,* dakle određivanja anđela kao bestjelesne razumske naravi koja je uvijek u pokretu. Također i V. poglavlje prve knjige, u kontekstu spominjanja Ivana Damaščanskoga nastavlja se pozivati na definiciju Ivana Damaščanskoga, tj. raščlanjivanje njezinih elemenata, kao što je besmrtnost anđela koja proizlazi

po Božjoj milosti, a ne po anđeoskoj naravi. U VI. poglavlju prve knjige kada raspravlja o problemu anđeoske vrste također se poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga, iako sam Ivan Damaščanski u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* nije zauzeo određeni stav, tj. problem vrsnosti anđela je riješio „upućivanjem“ na tajnu koju samo Bog zna. U VIII. se poglavlju spominjući Ivana Damaščanskoga ponovo vraća problemu definicije anđela u kontekstu besmrtnosti po milosti Božjoj. Dakle može se uočiti potreba za definiranjem pojmova na samom početku dijaloga, potreba koja je u filozofskom i znanstvenom kontekstu neophodna kako bi neka rasprava uopće imala temelje.

U trećoj se knjizi Dragišićeva dijaloga *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* Ivan Damaščanski navodi u V. poglavlju koje razrađuje problematiku slobodne volje kod anđela s obzirom na mišljenja autoriteta kakvi su Toma Akvinski i Henrik iz Ganda. Ivana Damaščanskoga se navodi u kontekstu „anđeoskog sagrješenja“, naime, ono što je za ljude smrt, to je za anđele pad. Pokazalo se da Damaščanski o tom problemu progovara kad u 4. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* raspravlja o đavolu i demonima.

U četvrtoj se knjizi Ivana Damaščanskoga spominje u VIII. poglavlju. Ivan Damaščanski se spominje u kontekstu stvaranja anđela i to posebice vezano uz tradiciju mišljenja Grgura Nazijanskoga kojoj se i sam Damaščanski priklanja, tj. mišljene da su anđeli postojali prije cjelokupnog stvaranja. I ovdje kao i u većini poglavlja gotovo sva pitanja vezana uz temu anđela mogu se naći ili se nalaze, kao što je u ovom slučaju, u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* koji je posvećen problematici anđela.

Šesta knjiga Dragišićeva dijaloga propituje problem anđeoskog sagrješenja, tj. pada i problem zla. Ivan Damaščanski se spominje u XII. poglavlju koje raspravlja o naravi Lucifera. Pokazalo se da je u ovoj raspravi Dragišić morao posegnuti za 4. poglavljem II. knjige *De fide orthodoxa* koje se bavi problematikom „zemaljskih“ tj. palih anđela. U ovom je dijelu teksta, moguće primijetiti, kao i u ostalim dijelovima Dragišićeva dijaloga njegovu sklonost da preuzeto parafrazira i ugrađuje svojim rječnikom i stilom u svoj misaoni sklop.

U V. se poglavlju *sedme knjige* Dragišićeva djela raspravlja o problemu anđeoskog govora. Također je i ovdje moguće vidjeti sklonost Dragišića parafraziranju i vlastitom tumačenju pročitanog i prihvaćenog, s obzirom da u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* Ivan Damaščanski razlaže kako anđeli ne trebaju ni jezika ni sluha i to zato što bez izgovorene riječi jedan drugome predaju svoje pomisli i ideje.

U dva se poglavlja *osme knjige* Dragišić također poziva na Ivana Damaščanskoga, a to su VII. i X. poglavlje. U VII. se poglavlju raspravlja o anđeoskom nadgledavanju tijela, a Damaščanski se spominje u kontekstu tzv. „zemaljskih anđela“ i njihova područja djelovanja. U

X. se poglavlju raspravlja o utjecaju anđela na ljude, a tumačeći tradiciju Ivan Damaščanski govori kako pali anđeli mogu djelovati na čovjeka samo pod uvjetom da sam čovjek svojom voljom prihvati neku zlu ideju. Zaključilo se da ovdje, kao i na nekim drugim, već spomenutim mjestima Dragišić Damaščanskoga navodi i spominje vezano uz 4. poglavlje II. knjige *De fide orthodoxa.*

U *devetoj se knjizi* Dragišić poziva na Ivana Damaščanskoga u II, V, VII. i VIII. poglavlju, a sama se knjiga ponajviše bavi problemom mjesta i kretanja anđela. U II. se poglavlju devete knjige bavi problemom vječnosti. I u tom se tekstu Ivan Damaščanski spominje u kontekstu anđela i „njihova mjesta". Spominje se Ivan Damaščanski i I. knjiga *De fide orthodoxa,* ali tako da se sam naslov djela i poglavlje u kojem se Ivan Damaščanski dotiče određene problematike izričito ne navode. Navođenje autora gdje se naslov i poglavlje izričito ne spominju, nego tek knjiga iz djela u kojem se problematika nalazi navodi na zaključak kako Juraj Dragišić, ali i tadašnji krug renesansnih učenih filozofa i teologa, tj. polihistora dobro poznaju latinski prijevod i diobu djela *De fide orthodoxa* u četiri knjige. Valja naglasiti da Dragišić u II. poglavlju devete knjige navodi dio definicije vijeka koja se nalazi u 1. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* koje se bavi problemom vremena tj. vijeka. U V. se poglavlju devete knjige raspravlja o mjestu anđela, spominje se Ivan Damaščanski u sličnom kontekstu kao i u drugom poglavlju knjige, tj. dalje se razrađuje problematika. Inače, u samom se djelu *De fide orthodoxa* o problemu mjesta i prostora anđela raspravlja uglavnom na dva mjesta, u 13. poglavlju I. knjige, i 3. poglavlju II. knjige. U tom kontekstu valja istaknuti da Ivan Damaščanski razlaže kako se anđeli ne nalaze u prostoru na način prostiranja tijela, oni ne poprimaju ni izgled ni oblik. Tamo gdje djeluju, anđeli se umski ograničavaju, ne mogu istovremeno djelovati na raznim mjestima, jer je to moguće samo Bogu. Anđeli zahvaljujući „brzini svoje naravi" i brzini prelaska s mjesta na mjesto „djeluju istovremeno" na raznim mjestima. Anđeli su određeni vremenom, jer imaju početak svoga postojanja, određeni su i prostorom i poimanjem. Na neki način poznaju narav jedan drugoga, a potpuno su određeni stvoriteljem. Dragišić se međutim poziva i na 6. poglavlje II. knjige *De fide orthodoxa* kada se služi definicijom Ivana Damaščanskoga da je nebo mjesto koje sadrži vidljiva i nevidljiva stvorenja. U VII. se poglavlju propituju mogućnosti anđela, tj. njihove ograničenosti djelovanja. Naravno opet se sudionici služe 3. poglavljem II. knjige. *De fide orthodoxa.* Također i u VIII. poglavlju devete knjige gdje se raspravlja o problemu anđeoske simultanosti tj. „istovremenosti", ponavljaju se, razrađuju i produbljuju problemi naznačeni u drugom poglavlju tj. u općenitom kontekstu devete knjige Dragišićeva djela. Tako se Dragišić, iako riječima ne navodi, poziva na 5. poglavlje I. knjige *De fide orthodoxa* gdje Damaščanski

dokazuje da bi bilo logički nemoguće po načelu neograničenosti da postoji istovremeno više bogova. Dakako da Dragišić to primjenjuje na kontekst anđela.

Ivan Damaščanski u djelima Marka Marulića: kritičko vrednovanje, poglavlje je doktorskoga rada u kojem je prikazan odnos Marka Marulića s obzirom na Ivana Damaščanskoga te mogući utjecaj Damaščanskoga na Marulića. Za razliku od drugih hrvatskih renesansnih pisaca koji svoj odnos prema Ivanu Damaščanskome grade, uglavnom, čitajući i pozivajući se na njegovo najpoznatije djelo *De fide orthodoxa,* Marko Marulić pokazuje više interes za život i moralno djelovanje Ivana Damaščanskoga. Također, za razliku od drugih hrvatskih renesansnih pisaca, osim možda Matije Vlačića Ilirika, navodi legendu o *Barlaamu i Josafatu* koju izričito ne povezuje s imenom Ivana Damaščanskoga.

Na dva se mjesta u *Instituciji* (oko 1496), Marulić izričito osvrće na Ivana Damaščanskoga: u sedmom poglavlju „O vjeri u Krista – protiv Židova" druge knjige, i trećem poglavlju „O ljubavi prema neprijatelju" treće knjige *Institucije.* U sedmom poglavlju druge knjige Marulić smatra Ivana Damaščanskoga Židovom, najučenijim, sinom Židova Mešue. Marulić smatra da se je Damaščanski svojevoljno priklonio kršćanstvu jer je dobro poznavao *Sveto pismo.* Pokazalo se da ove podatke Marulić najvjerojatnije crpi iz *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* Petra de Natalibusa u kojem se pojavljuju slični podaci. U trećem poglavlju treće knjige Marulić iznosi legendu o odsijecanju desne ruke Ivana Damaščanskoga, a koja je iscijeljena molitvom Blaženoj Djevici. I ovdje se pojavljuju sporni podaci kao primjer onoga o caru Teodoziju, tj. na kojeg se cara Teodozija podatak uopće odnosi. Sve je ove podatke Marulić kako je već naglašeno mogao crpsti iz *Catalogus sanctorum et gestorum eorum*.

Također i legendu o *Barlaamu i Josafatu,* navodi dva puta, i to: u prvom poglavlju „O preziranju zemaljskih dobara zaradi Krista" prve knjige, i četrnaestom poglavlju „O otkrivenjima muka paklenih", šeste knjige *Institucije.* Legendu koju ne povezuje s Ivanom Damaščanskim vjerojatno crpi iz *Legenda Aurea,* iako valja naglasiti da se u *Legenda Aurea* Damaščanski spominje kao donositelj priče.

Stoga se moglo zaključiti da Ivan Damaščanski kao kršćanski pisac i svetac vrši utjecaj na Marka Marulića, a što pokazuje i sam Marulić kada ga u svojoj *Instituciji* uzima za primjer poželjnog ponašanja kršćanina. A pokazalo se da Marulić s obzirom na same razloge pisanja *Institucije* kao i izvore iz kojih crpi građu, kao što je *Catalogus sanctorum et gestorum eorum* ne percipira Ivana Damaščanskoga na način suvremenih kritičkih izdanja, nego primjereno onodobnom načinu i pristupu hagiografskim vrelima i svecima.

U izradi su poglavlja *Recepcija djela De fide orthodoxa Ivana Damaščanskoga u Petrićevoj Novoj sveopćoj filozofiji* bila korisna određena prethodna istraživanja u kojima je

uočena povezanost, tj. određeni utjecaj Ivana Damaščanskoga na Franu Petrića. Naime, u dva izvorna znanstvena članka, izišla u *Filozofskim istraživanjima* 72-73, članku Davora Balića, „Izvori Petrićeve *Panarchije*“ i članku Vesne Cvjetković Kurelec „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, uočeno je i pojavljivanje Ivana Damaščanskoga kao izvora u Petrićevim djelima. Ipak cilj je istraživanja tih dvaju autora bio drukčiji od cilja i pristupa u ovom radu, tako da su oni više istraživali i istražili općenito izvore kojima se služio Frane Petrić u svojim djelima, napose *Novoj sveopćoj filozofiji* (1591), dok se u ovom radu prije svega željelo pokazati i istražiti utjecaj Ivana Damaščanskoga na Franu Petrića. Valja također upozoriti na problem nepreciznog prevođenja imena Damascius - Damascenus koji se potkrao priređivačima i prevoditeljima hrvatskog izdanja *Nove sveopće filozofije,* a na što je upozoravao i Davor Balić. Stoga je donekle i zadaća ovoga istraživanja bila, a u tom smislu i određeni doprinos, ukazati na sve propuste prilikom prevođenja i uređivanja Petrićeva djela, a isto tako identificirati tekstove Ivana Damaščanskoga na koje se Petrić poziva. Vezano s time valja upozoriti da Petrić gotovo nikada točno ne navodi odakle preuzima, a tako ni latinsko-hrvatsko kritičko izdanje to ne spominje.

Slično kao što i Juraj Dragišić navodi Ivana Damaščanskoga kroz nekoliko knjiga dijaloga *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus,* tj. u prvoj, trećoj, četvrtoj, šestoj, sedmoj, osmoj i devetoj knjizi tako i Frane Petrić navodi vezano s određenim problemima Ivana Damaščanskoga i to u nekoliko knjiga Panarhije, Panpsihije i Pankozmije. Ivana Damaščanskoga ne spominje jedino u knjizi Panaugie.

U četiri knjige Panarhije, tj. u devetoj, petnaestoj, šesnaestoj i dvadeset i drugoj knjizi spominje i navodi Ivana Damaščanskoga. U devetoj knjizi *Panarhije* koja se bavi problemom trojednog počela Frane Petrić spominje Ivana Damaščanskoga u kontekstu problematike Svetoga Duha, točnije navodi grčkim riječima tekst: *Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν*. Za navedeni tekst Frane Petrić tvrdi da se nalazi u 18. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa.* Pomnim pregledom teksta ustanovljeno je da se radi o 13. poglavlju I. knjige, onako kako se može naći u izdanjima Mignea i Kottera. Sam Frane Petrić navodi 18. poglavlje zato što se najvjerojatnije služi nekim od latinskih izdanja *De fide orthodoxa* iz 16. st. koja su bila umjesto na četrnaest poglavlja u prvoj knjizi podijeljena na devetnaest poglavlja. U petnaestoj knjizi Panarhije se bavi problemom razuma, a riječi koje vezuje uz Ivana Damaščanskoga mogu se naći u 6. poglavlju i 13. poglavlju I. knjige i 7. poglavlju III. knjige *De fide orthodoxa,* a sva su tri poglavlja vezana uz tematiku Logosa Božjeg. Šesnaesta knjiga Panarhije u kojoj se propituje da li je Bog otac razum važna je i stoga što u toj knjizi Frane Petrić pokušava Ivana Damaščanskoga smjestiti u određeni vremenski period. Naime, smješta Ivana Damaščanskoga u 4. st., a te je podatke mogao preuzeti iz *De scriptoribus*

ecclesiasticis libro (1494) Ivana Tritemija. Pokazalo se da je problematiku – da li je Bog otac razum? - u ovoj knjizi crpio iz 4. i 14. poglavlja I. knjige *De fide orthodoxa,* gdje se o Bogu govori kao onom koji je iznad svakog razuma, postojanja i bivstva. A u dvadeset i drugoj knjizi Panarhije koja se bavi problemom stvaranja svijeta Frane Petrić tvrdi da Ivan Damaščanski za stvaranje i stvoritelja upotrebljava grčke riječi κτίσις i κτίστης. Potvrda toga se može naći npr. u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* gdje Ivan Damaščanski raspravlja o problemu anđela.

Petrić spominje Ivana Damaščanskoga i u Panpsihiji, točnije navodi ga u četvrtoj knjizi vezano uz pitanje i problem: *ima li svijet dušu?* Raspravljajući problem u smislu za ili protiv te nižući mnoge grčke filozofe, kao i kršćanske oce i pisce Frane Petrić među nabrojenim autoritetima spominje i Ivana Damaščanskoga kao onoga koji je svijetu zanijekao dušu. Problem se kod Ivana Damaščanskoga raspravlja u 6. i 7. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa.* Naime u 6. poglavlju koje raspravlja o nebu, Ivan Damaščanski ustvrđuje da se ne smije pomisliti kako nebesa tj. nebeska svjetla imaju dušu, pogled je čini se uvijek usmjeren prema Stvoritelju kao jedinom istinskom izvoru svega.

U Pankozmiji se ime Ivana Damaščanskoga pojavljuje tri puta, u petoj knjizi koja se bavi problemom prvotne topline, petnaestoj knjizi koja propituje jesu li zvijezde ognji te u primjedbi crkvenog cenzora J. de Lugo uz sedamnaestu knjigu koja se bavi problemom gibanja zvijezda. U petoj knjizi Pankozmije Frane Petrić zapravo ponavlja, u skraćenom obliku, navod iz djela Ivana Damaščanskoga, kojega je upotrijebio i u devetoj knjizi Panarhije vezano uz problem trojednog počela: *Πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν. πάντα συνέχον, πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν.* U kontekstu, dakle, prvotne topline, i toplina i bilo koja stvorena stvar kao i svojstvo vezane su uz Boga stvoritelja, koji uzdržava i ispunjava svijet svojom biti. To je i kontekst gotovo istih riječi koje se nalaze u 13. poglavlju I. knjige *De fide orthodoxa.* U petnaestoj knjizi Pankozmije Frane Petrić vezano uz problem zvijezda, tj. jesu li ognji spominje Ivana Damaščanskoga zajedno s Augustinom. Problematikom kojom se ovdje Frane Petrić bavi Ivan Damaščanski raspravlja u 6. i 7. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* gdje Damaščanski uz ostalo tvrdi tj. u 7. poglavlju zaključuje da vatra nije ništa drugo nego svjetlost. Te misli i sam Petrić navodi upravo zato kako bi naglasio da je nebo tj. da su zvijezde ognji. Zanimljiva je dakako i primjedba crkvenog cenzora J. de Lugo uz sedamnaestu knjigu. Naime, iako ovdje pozivanje na Ivana Damaščanskoga nije vezano isključivo uz misao Frane Petrića vidljivo je da je Damaščanski u doba renesanse autoritet na kojega će se pozvati i službeni crkveni autoriteti, dakle provjereni autor na kojega se u određenoj argumentaciji neki autor može osloniti. Cenzor se zapravo ponajviše osvrće na Petrićevo pozivanje na Salomonove izreke gdje se govori o Suncu kao duhu,

pa se donekle ponavlja mišljene Ivana Damaščanskoga raspravljeno u četvrtoj knjizi Panpsihije gdje Petrić navodi Damaščanskoga u kontekstu nijekanja duše nebeskim svjetlima.

Ostali renesansni pisci: Kotruljević, Vlačić, Skalić i Gučetić poglavlje je u kojem su obrađivani autori koji u svom djelu spominju Ivana Damaščanskoga samo jednom kao npr. Benedikt Kotruljević, ili to čine na način da ga spominju više puta kroz različita djela koja su pisali kao Pavao Skalić i Nikola Vitov Gučetić.

Kotruljević u svom djelu *O trgovini i o savršenu trgovcu* Ivana Damaščanskoga spominje samo jednom. Čini to u drugoj knjizi koja se bavi religioznom problematikom, točnije u II. poglavlju koje se bavi problemom molitve. Kotruljević donosi, između ostalog, definiciju Ivana Damaščanskog o molitvi kao traženju prikladnih stvari od Boga. Ivan Damaščanski ovu definiciju molitve donosi u 24. poglavlju III. knjige *De fide orthodoxa.* Kotruljević svoj navod potvrđuje navodom Tome Akvinskog, pa postoji velika mogućnost, kako je primijetio Žarko Muljačić da Ivana Damaščanskoga navodi služeći se djelom Tome Akvinskog. Međutim navodi li Damaščanskoga iz Tomina djela ili izravno iz njemu nekog dostupnog izvora, svakako uvažava Ivana Damaščanskoga kao autoritet.

U djelu se *Ecclesiastica historia*, čiji je glavni urednik Matija Vlačić Ilirik, a velikom većinom i pisac, u osmom svesku (1564) navodi Ivana Damaščanskoga u pet poglavlja. Navodi se u uvodnom poglavlju, u IV. koje se bavi problemom doktrine, u V. poglavlju koje se bavi herezama, u VI. koje se bavi obredima te u X. koje se bavi biskupima i životom Crkve 8. st., tj. donosi životopise biskupa i učitelja Crkve. Spominje se Damaščanskoga tako da se npr. navede njegovo djelo *De fide orthodoxa,* knjiga toga djela i poglavlje u kojem se problematika nalazi. Podnaslovi u IV. poglavlju osmog sveska uglavnom obuhvaćaju gotovo sve teme koje se mogu pronaći u *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskoga. Dakle navodi se Ivana Damaščanskoga vezano uz božju riječ, Boga, trojstvo, jedinstvo Boga, Oca, božanstvo Sina, Kristove ljudskosti, dvije naravi u Kristu, otkupljenje, izraze o Bogu. Također se navodi Ivana Damaščanskoga uz probleme stvaranja, božje providnosti i božjeg „predznanja“, o dobrim anđelima i đavolu, o čovjeku, o slobodnoj volji – u izvanjskim stvarima i duhovnim stvarima, o grijehu, o djelima, o zakonu, o predestinaciji, o vjeri. U podnaslovu o molitvi spominje se Ivana Damaščanski vezano uz legendu o Barlaamu i Josaphatu. Također se navodi i u podnaslovima koji se bave kaznom, krštenjem, posljednjom večerom, antikristom, o križu, o ženidbi, o vječnom životu, o astrologiji, o Anđelima, o molitvi i zazivu svetih, o slikama, o večeri Gospodnjoj, o Antikristu. U V. poglavlju osmog sveska, koje se bavi problematikom hereza, Ivan Damaščanski se navodi jednom i to vezano uz herezu monoteleta. U VI. pak poglavlju osmog sveska koje razlaže problematiku obreda, Ivan Damaščanski se navodi u podnaslovima o obredima općenito,

obredima krštenja, pokore, obredima vezanim za posljednju večeru, za molitve, i o svetkovinama i to uglavnom vezano uz himni. Podaci o Ivanu Damaščanskome donose se u X. poglavlju koje donosi životopise biskupa i učitelja Crkve 8. st. Podaci o Ivanu Damaščanskome donose kraći pregled najvažnijih događaja iz njegova života, popis njegovih djela, ukazuje se na učenja i pogreške, njegove „borbe“, spominju se njegovi prijatelji te se govori o smrti i Kuzmi.

Naznaku o Ivanu Damaščanskome kod Pavla Skalića donosi i Krešimir Čvrljak u djelu *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*, a vezano uz dušu, duh i problematiku anđela. Krešimir Čvrljak u svom djelu između ostalog kaže kako Skalićev Eubul upućuje svoje sugovornike da je arhanđeo Mihael za Ivana Damaščanskoga vrsno biće. Valja ipak podsjetiti da je Eubul jedan od likova u dijalogu „Eulog“ Skalićeve *Enciklopedije*, u kojem se spominje Ivan Damaščanski u navedenom kontekstu. Skalić navodi Ivana Damaščanskoga u tri svoja djela: *Enciklopediji* (1559; 1571), *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* (1570) i *Loci communes Theologici, ..., Oratio* (1571). Skalić navodi Ivana Damaščanskoga u oba izdanja *Enciklopedije*. U prvom izdanju iz 1559. spominje ga samo jednom, a u drugom izdanju iz 1571. dva puta. I u prvom, a tako i u drugom izdanju *Enciklopedije* pojavljuje se govor Eubula koji na temelju autoriteta Ivana Damaščanskoga povezuje pojmove arhanđela Mihaela s vrsnošću bića tj. vrstom, u mogućem kontekstu pitanja može li se Mihael kao anđeo promatrati kao zasebna vrsta? Ivan Damaščanski problem anđela razrađuje, kao što je već bilo rečeno i kod Jurja Dragišića, u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa.* Damaščanski razlaže da se ne zna jesu li anđeli po svojoj biti jednaki ili se međusobno razlikuju, takvo znanje može imati samo Bog koji ih je stvorio i koji sve zna. Anđeli se, u tumačenju Ivana Damaščanskoga, razlikuju po prosvjećenju i mjestu koje zauzimaju. U drugom izdanju *Enciklopedije* iz 1571. na još jednom mjestu spominje Ivana Damaščanskoga i to lik Eulog, koji Damaščanskoga spominje zajedno s Jeronimom, a vezano uz pitanje stvaranja anđela. Ivan Damaščanski se glede tog pitanja priklanja uz Grgura Nazijanskoga koji govori da su anđeli postojali prije cjelokupnog stvaranja, a o tome Ivan Damaščanski raspravlja u 3. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa.* U djelu *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus* Pavao Skalić se tri puta poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga. U XII. se poglavlju naslovljenom De suffragijs Mortuorum I. knjige navedenog djela poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga kada raspravlja o spomenu umrlih. Iako se izravno ne poziva ni na jedno djelo Ivana Damaščanskoga, treba istaknuti da je Ivan Damaščanski autor djela koje nosi naslov *De iis, qui in fide obdormierunt, quomodo missi e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur* i gdje se vezano uz ovo pitanje Damaščanski poziva na tradiciju Apostola, a što Skalić i naglašuje kada spominje Damaščanskoga. U XXXII. poglavlju naslovljenom De Visione I. knjige Skalić grčkim riječima navodi Ivana Damaščanskoga vezano uz pojam συνάφειαν,

pojam koji Ivan Damaščanski upotrebljava u 27. poglavlju IV. knjige *De fide orthodoxa* kada raspravlja o uskrsnuću. Termin je višeznačan, a u ovom kontekstu označava „ponovno“ spajanje duše i tijela u uskrsnuću. U III. se poglavlju naslovljenom De Spiritualibus substantijs a Deo rebus praefectis IV. knjige Skalić uz Augustina, Grgura i Origena poziva i na autoritet Ivana Damaščanskoga u kontekstu problema palih anđela. Dakle poput Jurja Dragišića u *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus* i Pavao Skalić se ovdje morao poslužiti 4. poglavljem II. knjige *De fide orthodoxa.*

U određenoj je mjeri bilo za očekivati da bi se ime i autoritet Ivana Damaščanskoga mogao pronaći u Skalićevu djelu *Loci communes Theologici, ..., Oratio*. Ivana Damaščanskoga se u ovom Skalićevu djelu spominje u tri poglavlja: prvom poglavlju De ecclesia (et) eius autoritate, u dvadeset sedmom poglavlju Pro viuis viorumq(ue) succesibus te u tridesetom poglavlju naslovljenom De imaginibus. Smještajući pojedine kršćanske oce po regijama iz kojih dolaze ili borave, u prvom poglavlju De ecclesia (et) eius autoritate Skalić Ivana Damaščanskoga točno smješta u Siriju u kojoj se rodio i djelovao, inače kao visoki činovnik na dvoru kalifa Omejida, prije odlaska u manastir Mar Sabe, što se pak ne nailazi kod Skalića. Poglavlje dvadeset sedmo Pro viuis viorumq(ue) succesibus povezano je sa dva prethodna poglavlja, dvadeset petim i dvadeset i šestim, tako da se zapravo radi o De oblatione Missae pro pe(c)catis (25), (et) Applicatione eiusdem pro defunctis (26) te Pro viuis viorumq(ue) succesibus – (27). Skalić između koncilskih i općih crkvenih otaca tj. pisaca posebno izdvaja Origena, Ivana Damaščanskog, Jeronima i Augustina. Nanovo se poziva na djelo *De iis, qui in fide obdormierunt, quomodo missi e eleemosynis, quae pro illis fiunt, adjuventur* iz kojeg navodi i u *Miscellaneorum de rerum caussis et successibus.* U tridesetom se poglavlju naslovljenom De imaginibus s određenim očekivanjem i moglo posebno pretpostaviti da će biti spomenut i Ivan Damaščanski koji je i autor djela *Pro sacris Imaginibus Orationes tres.* Skalić se ne poziva ni na jedno djelo, ali kontekst spominjanja, prije svega, apostolske tradicije upućuje, kako se pokazalo, na 16. poglavlje IV. knjige *De fide orthodoxa,* u kojem se raspravlja o svetim slikama.

Nikola Vitov Gučetić Ivana Damaščanskoga navodi u četiri svoja djela: *Propositiones de causis* (1580), *Dijalogu o ljubavi* (1581), *Discorsi della Penitenza* (1589) i *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* (1607?). U *Propositiones de causis, Dijalogu o ljubavi, Discorsi della Penitenza* navodi ga po jedan put, a u *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* dva puta. *Propositiones de causis* latinsko je djelo Nikole Vitova Gučetića koje se sastoji od trideset dvije propozicije, u kojima se različitim pojmovima raspravlja o uzrocima. U djelu se Ivan Damaščanski spominje u XXII. propoziciji, a vezano uz problematiku Božjih imena. U samom djelu Gučetić bilježi da se problematika u *De fide*

orthodoxa nalazi u 12. poglavlju I. knjige, iako se zapravo nalazi u 9. poglavlju I. knjige. Iako u 9. poglavlju razlaže problematiku na način da tumači značenje, tj. podrijetlo riječi Bog, valja napomenuti da tematika u 12. poglavlju I. knjige na proširen način govori o sličnoj tematici. Naime, s obzirom da je Božanstvo neshvatljivo, ono je ujedno i bezimeno, a kako se ne istražuje njegova bit, tako se ne istražuje ni ime biti. No, pravi je problem u tome što se Gučetić služi nekim primjerkom *De fide orthodoxa* iz 16. st. u kojem je građa doista raspoređena u 12. poglavlje I. knjige, dakle problem navođenja koji se može naći i kod drugih ovdje obrađivanih renesansnih pisaca. U *Dijalogu o ljubavi,* pisanom talijanskim jezikom, u filozofski zamišljenom razgovoru između dubrovačke pjesnikinje Cvijete Zuzorić i supruge mu Mare Gundulić, Gučetić se poziva na autoritet Ivana Damaščanskoga i to vezano uz pojam zavisti. Zavist se ovdje po Ivanu Damaščanskome opisuje kao žalost ili patnja za tuđim dobrima. Sam Ivan Damaščanski o tom problemu progovara u 14. poglavlju II. knjige *De fide orthodoxa* kad izlaže problematiku o četiri vrste žalosti. *Discorsi della Penitenza*, u kontekstu Gučetićevih djela značajno je zato što se u tom djelu spominje vezano uz Ivana Damaščanskoga drugi dio *Πηγὴ γνώσεως-a,* latinski prijevod djela *De haeresibus liber.* U djelu *Discorsi della Penitenza* Gučetić spominje Ivana Damaščanskoga u obradi CXXIX (129) Davidova psalma.

U djelu *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria* Nikole Vitova Gučetića, Ivan Damaščanski se spominje dva puta. Djelo je za života pisca ostalo u rukopisu, a izdano tj. tiskano tek nedavno u Heidelbergu 2006. U tom se djelu u 49. poglavlja raspravlja uglavnom problematika retorike, ali se dohvaćaju i druge filozofsko-humanističke kao i društvene teme. Ivana Damaščanskoga navodi u XXXI. i XLI. poglavlju. Razmatrajući pojmove čestitosti i sramote u XXXI. poglavlju djela, Gučetić se poziva i na interpretaciju srama Ivana Damaščanskoga i djelo *De fide orthodoxa*, u kojem se Damaščanski na problem srama osvrće u 15. poglavlju II. knjige. Poglavlje se bavi strahom, kojeg Damaščanski dijeli u šest vrsta: bojazan, stid, sram, prestrašenost, ukočenost i tjeskobu, a sramota bi bila strah koji se osjeća kada se učini sramotno djelo. U XLI. se poglavlju raspravljajući o pravednim i nepravednim djelima Gučetić poziva na razne autoritete i njihova djela. Spominje Augustina, Ćirila Aleksandrijskoga, Ivana Damaščanskoga, ali i sv. Pavla. Gučetić dotičući se problematike „pisanih i nepisanih“ zakona navodi riječi Ivana Damaščanskoga o tome da su apostoli predali mnogo toga nezapisanog, navodeći 17. poglavlje IV. knjige *De fide orthodoxa.* Međutim u izdanju Migne navod se nalazi na kraju odlomka 16. poglavlja IV. knjige koje se bavi problematikom ikona tj. svetih slika. Stoga valja još jednom upozoriti na drukčiju latinsku razdiobu djela *De fide orthodoxa* tiskanih u 16. i 17. st., tako da je Nikola Vitov Gučetić doista

navod čitao iz 17. poglavlja IV. knjige. Na isto se poglavlje pozvao i Skalić kada je u *Loci communes Theologici, ..., Oratio* obrađivao problematiku slika.

De fide orthodoxa, kao što se vidjelo, nije jedino djelo Ivana Damaščanskoga na kojega se hrvatski renesansni pisci pozivaju, ipak većinu potkrjepa za teme koje obrađuju upravo nalaze u ovom djelu, bez obzira aludiraju li samo na njih ili se pozivaju na točno mjesto iz *De fide orthodoxa*. S obzirom na kompendijski karakter djela, koji je posebno došao do izražaja prijevodom na latinski jezik i diobom u četiri knjige, hrvatskim je renesansnim piscima mogao doista poslužiti kao priručnik u kojem su na relativno jednostavan način mogli doći do podataka koji su ujedno bili prihvaćeni od crkvenog učiteljstva. Valja također uočiti da postoje poglavlja unutar pojedinih knjiga *De fide orthodoxa* koja su posebno zanimljiva hrvatskim renesansnim piscima. Tako se npr. pozivaju izravno ili neizravno na sadržaje 13. poglavlja I. knjige (Dragišić, Petrić, Vlačić) koje je u njihovo vrijeme bilo raspoređeno kroz 16, 17. i 18. poglavlje I. knjige, a koja se bave problematikom prostora Boga, anđela i duše, te nekim pitanjima vezanim uz odnos Boga-Oca, Sina i Duha Svetoga. Također 3. i 4. poglavlje II. knjige koje razrađuje problematiku anđela i „palih anđela“ (Dragišić i Skalić) te 6. i 7. poglavlje II. knjige koja se bave kozmološkom problematikom (Dragišić, Petrić). Naravno posežu i za drugim poglavljima i knjigama ovoga djela, kao i nekih drugih djela Ivana Damaščanskoga iako u većini slučajeva ne navode točno mjesto, a niti samo djelo.

LITERATURA

Izvori

Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* Πηγὴ γνώσεως; Filozofska poglavlja, Φιλοσοφικὰ Κεφαλαῖα; Tačno izloženje Pravoslavne vere, Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορτθοδόξου πίστεως; (bez dela *O jeresima* - Περὶ αἱρέσεων), prev. S. Jakšić, Jasen, Bijeli Pavle, Beograd – Nikšić, [4]2006.

(Damaščanski, Ivan) Joannis Damasceni, *De orthodoxa fide,* Libri IV. Jacobo Fabro Stapulensi interprete. In gratiam atque usum SS. Theologiae Studiosorum separatim excusi. MARPURGI, Excudebat Paulus Egenolphus. c I ɔ I ɔ CII. (1602)

(Dragišić, Juraj) GEORGEI BENIGNI ORDINIS Minorum sacraru(m) litterarum professoris ad illustrem atq(ue) religiosum Epidaurinum seu Rhacusinum Senatum in librum de natura caelestium spirituum quos angelos uocamus p(er) hoemium incipit foeliciter... Explicit opus de Natura Angelica. Impressum cum maxima diligentia Florentie. XIII Kalendas Augusti. M.CCCC.LXXXXIX. (1499)

(Gučetić, Nikola Vitov) NICOLAI VITI GOZZII PATRITII PEIP. RAGVSINAE COMMENTARIA IN SERMONEM AVER. DE SVBSTANTIA ORBIS. Et in Propositiones de causis HIS ACCESSERE Rerum scitu maxime dignarum Indices copiosi. CVM PRIVILEGIO VENETIIS, Apud Bernardum Iuntam, MDLXXX. (1580)

(Gučetić, Nikola Vitov) DISCORSI DELLA PENITENZA, SOPRA I Sette Salmi Penitentiali de DAVID. DI M. NICOLO VITO DEI GOZZE GENTIL' HVOMO RAGVSEO. Ne' quali, oltre à la piena cognitione dela salutifera Penitenza, si confuntano alcune opinioni de gli heretici; (et) particolarmente in materia della Predestinatione. Con la Tauola delle cose notabili. Alla Santità di N.S. Papa Sisto V. IN VENETIA, Presso Aldo. CIƆ IƆ XXCIX (1589) CON PRIVILEGIO.

Gučetić, Nikola Vitov, *Dialogo della bellezza/Dijalog o ljepoti – Dialogo d'amore/Dijalog o ljubavi,* prev. Natka Badurina, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 1995.

Gučetić, Nikola Vitov, *Izbor iz djela,* Komentari Autorovih postavki o uzrocima, prev. Ivan Macan, u Zenko, Franjo, *Starija hrvatska filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Gučetić, Nikola, *In Primum Librum Artis Rhetoricorum Aristotelis Commentaria,* Editio princeps, Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Wilfried Potthoff, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2006.

Kotruljević, Beno, *O trgovini i o savršenu trgovcu,* pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, (Benedetto Cotrugli Raugeo, *Della mercatura et del mercante perfetto,* Libri quattro, Scritti gia piu di anni CX, Et hora dati in luce, Utilissimi ad ogni Mercante, In Vinegia, all' Elefanta, MDLXXIII.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1985.

Kotter, Bonifatius, (ed.) *Die Schriften des Johannes von Damaskos,* Patristische Texte und Studien, W. De Gruyter, Berlin – New York. I. - *Institutio elementaris, Capita philophica /Dialectica/ Die philosophische Stücke aus cod. Oxon. Bodl. Auc. T.I. 6,* 1969; II - *Ἔκδοσις ακριβὴς τῆς ορτθοδόξου πίστεως – Expositio fidei,* 1973; III - *Contra imaginum calumniatores orationes tres,* 1975; IV - *Liber de haeresibus, Opera polemica***,** 1981; V - *Opera polemica et hagiographica***,** 1988; Također i (*Die Schriften des Johannes von Damaskus*) - VI/1, *Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria),* ed. Robert Volk, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 2009.

Marulić, Marko, *Institucija I,* (De institvtione bene vivendi per exempla sanctorvm), preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Splitski književni krug, Split, 1986.
Marulić, Marko, *Institucija II,* Splitski književni krug, Split, 1987.
Marulić, Marko, *Institucija III,* Splitski književni krug, Split 1987.

Migne, J.-P., editorem, *Patrologiae cursus completus,* series graeca prior, Patrologiae graecae tomus XCIV, XCV, XCVI, Paris, 1864.

(Lequien, Michaelis, ed.) ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ, ΚΑΙ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ - *Sancti patris nostri Joannis Damasceni Opera omnia quae exttannt, et variis editionibus, et codicibus manu exaratis,* (Gallieanis), Italicis (et) Anglicis, collecta, recensita,

Latine versa, atque annotationibus illustrata, cum praeriis Dissertationibus, (et) copiosis indicibus, Opera studio P. Michaelis Lequien, Morino – Boloniensis, Ordinis F. F. Praedicatorum, editio Novissima Veneta, Longe Aliis accuratior Tomus Primus Venetiis M.D. CC XLVIII (1748) Apud Jo: Baptistam Abbrizzi Hieron. Fil. ET TAPIS Gasparis Ghirardi, Superiorum permissum ac privilegio.

(Natalibus, Petar de) Petrus de Natalibus - *Catalogus Sanctorum.* Sanctorum Katalogus vitas: passiones: et miracula commodissime annecten: Ex variis voluminibus selectus Que edidit Reuerendissimus in Christo pater dominus Petrus de Natalibus Venetus: Dei gratia (episcopum Equlinum). Simulque et cura non vulgari: et emaculate quantum fieri potuiot praelis nostris indidimus. Veneut lugd. apd. Jacobum Bisioti in vico Mercuriali. 1543.

Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* prev. Tomislav Ladan *PANAUGIA, PANARCHIA, PAMPSYCHIA, PANCOSMIA* (XII, XIII, XIV, XXIII-XXXII) i Serafin Hrkać *PANCOSMIA* (I-XI, XV-XXII), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.

(Skalić, Pavao) *ENCYCLOPAEDIAE*, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon: Pauli Scalichii de Lika, comitis hvnnorvm, et baronis Zkradini, S. T. DOCT., EIVSDEM, THESES Mysticae Philosophiae. Eulogus, seu de anima separata, eiusq(ue) passione. De iusticia aeterna seu uera promissione, Gradatio. Exilium, seu de uera Christi doctrina, (et) de sola fide iustificante, Ephesia disputatio. De chorea Monachorum, seu coetu Antichristi. De Labiryntho Romani Antichristi. De Illustrium origine. Reuolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omne genus scientarium Methodus. Dialectica contemplatiua, ad consequendos scientiarum habitus perquam utilis ac necessaria. Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille quingentae quinquaginta tres, olim Bononiae primum, deinde Romae propositae, De mundo archetypo, Intellectuali, Coelesti, Elementi, Minore, (et) Infernali. Dialogus de Missa. Glossa in trigintaduos articulos Canonis Missae, ex Apostolo. Epistola ad Romanum Antichristum. Encomium Scientiarum. Basileae per Ioannem Oporinum, MDLIX (1559). (Mense Februario).

(Skalić, Pavao) PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, MARCHIONIS VERONAE, (ET)c.. DOMINI CREVTZBVRGI PRVSSIAE. MISCELLANEORVM DE RERVM CAVSSIS, ET svccessibus (et) de secretiore quadam Methodo qua euersiones omnium regnorum vniuersi orbis, (et) futurorum series erui possint, Libri septem. ITEM CERTISSIMA METHODVS, QVA

HOMINES PALANTES, (et) erroribus turbulentis impliciti, ad viam veritatis reuocandi, (et) ad beatitudinem consequendam promouendi veniant. Contra Centurias Euangelicae veritatis, Ioannis Nasi Minoritae. Deinde oratio instauranda Romanae Ecclesiae doctrina, cum Epistola qua omnes abditae artes (et) scientiae perstringuntur, (et) perfectissima ratio prophetandi, (et) miracula operandi traditur. COLONIAE, Ex Officina Typographica Theodori Graminaei. ANNO M. D. LXX. (1570).

(Skalić, Pavao) PAULI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HUN, MARCHIONIS VERONAE (ET) C. DOMINI CREYTZBYRGI, MISCELLANEORUM TOMUS SECUNDUS, SIVE CATHOLICI Epistemonis, contra quandam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV. QUIBUS UNIVERSUS ORBIS, TAM SACRARUM QUAM prophanarum disciplinarum omnisq(ue), omnium Sectorum (et) Philosophie doctrina catholicae declaratur. Censurae ac iudicio multorum Catholicorum (et) doctissimorum virorum, Maguntini, Treuireusisi Monasteriensis Leondiensii (et) c. Principium, hec non amplissimae civitatis Coloniensis, (et) c. exhibiti (et) ab eis lecti, inquisiti, recogniti, (et) ad Apostolicam limam reducti atque approbati. Eiusdem pro Rhomana Ecclesia, adversus Neopistorum Vesaniam Oratio eorundem censura approbata: Qua olim primus Dux Prussiae, per annos quadraginte, turbulentis erroribus intricantes, se plane extricauit: quare universa Protestantium (et) Confessionistarum disciplina validissime confutatur (et) prorsus eueritur. Accessit etiam Theodori Graminaei in Eseiam (et) prophetiam sex dierum Genesaeos Oratio. COLONIAE – Ex officina Theodori Graminaei – ANNO M. D. LXXI. (1571).

(Skalić, Pavao) PAVLI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HVN, MARCHIONIS VERONAE, (ET)c. DOMINI CREVTZBVRGI Borusiae, Loci communes THEOLOGICI, siue pro Ecclesia Rhomana eiusque autoritate atq(ue) religione; adversus vesaniam Neopistorum, iuxta artificium Alphabetariae reuolutionis, Oratio: CENSVRAE AC IVDICIO MVLTORVM TAM IN Coloniensi amplissima vrbe, quam in alijs id genus varijs loci, Catholicorum (et) doctissimorum virorum exhibita, (et) ab eis lecta, inquisita, recognita, (et) ad Apostolicam limam reducta, atq(ue) approbata. Quam olim coram Pont. Opt. Max eiusdemq(ue) Senatu atq(ue) Cardinalum Collegio amplissimo, nec non vniuerso coetu antistitum suspiciendissimo Rhomae, in ipsa legatione, si per aduersariorum fraudes licuisset, recitare debebat, (et) nuper adiecta caussa fraudis, in modum supplicis libelli suae sanctitati transmisit: quaue Illustrissimus Princeps Albertus senior, Marchio Brandenburgensis, primus dux Borusi(a)e, (et)c. h(a)eresi Neopistica per annos quadraginta (intricatus), se extricauit, (et) ad Rhomanae ac Catholicae Ecclesiae

doctrinam (et) obedientiam redijt:qua deniq(ue) ea qua decet orationem breuitate, validissime vniuersa illorum doctrina confutatur ac diluitur, (et) funditus eueritur atq(ue) corruit. COLONIAE EX officina Theodori Graminaei ANNO M.D. LXXI. (1571.)

(Vlačić Ilirik, Matija) Octaua Centuria ECCLESIASTICAE HISTORIAE, CONTINENS DESCRIPTIONEM AMPLISSIMARVM RERVM IN Regno Christi, quae Octauo post eius natiuitatem seculo acciderunt: cum Imperium Romanum gubernarent, Absimarus, Iustinianus, Philippicus, Artemius, Theodosius, Leo Isaurus, Constantinus Copronymus, Leo filius eius, Constantinus (et) Irene: (et) Doctores in Ecclesia praecipui excellerent, Beda, Iohannes Damascenus, Albinus, Aponius, Bonifacius Moguntinus episcopus, Paulus, Aquileiensis, (et) alij quidam: eodem ordine, diligentia (et) fide, ut superiores Centuriae, ex uetustis (et) probatis Historicis, Patribus, (et) alijs Scriptoribus, IN DVCATV ILLUSTRISSIMORVM PRINCIPVM AC DVCUM MEGALOPOLENSIVM, in ciuitate Vuismaria, PER AVTORES CONTEXTA. Accessit rerum uerborumq(ue) in hac Centuria praecipu(a)e memorabilium, tum locorum Scripturae obiter explicatorum INDEKS. BASILEAE PER IOANNES Oporinum (et) Heruagium. BASILEAE, EX OFFICINA IOANNIS OPORINI, Anno Salvtis humanae M. D. LXIIII. Mense Septembri. (1564).

A Voragine, Jacobi, *Legenda aurea,* vulgo historia Lombardica dicta (ad optimorum librorum fidem rec.) Th. Graesse, Impensis Librariae Arnoldianae, Lipsiae, [2]1850.

Ostala korištena literatura

A Patristic Greek Lexicon, Edited by G. W. H. Lampe, D.D., Ely professor of Divinity in the Universitiy of Cambridge, At the Clarednon Press, Oxford, 1961.

Acta Sanctorum, quotquot toto orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur ex latinis et graecis, aliarumque gentium antiquis monumentis, collecta, digesta ilustrata a Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio, Societate Jesu, editio novissima, curante Joanne Carnandet, Maii tomus secundus, quo dies V, VI, VII, VIII, IX, X, XI continentur, premituntur hodoeporica sacra Joannis Phoce et Antonini Placentini, causa veritatis discernendae comparata inter se. Subjunguntur acta graeca ad eosdem dies partinetntia, Pariis et Romae, apud Victorem Palmé, Bibliopolam, 1866.

ASS 23 [1890] 255. (*Acta Sancte Sedis,* In compendium opportune redacta et illustrata, studio et cura Victorii Piazzesi iuris utriusque doctoris, Volumen XXIII, Romae ex Typographiy polyglotta, S. congr. de propaganda fide, 1890-91.)

(Akvinski, Toma) Sancti Thomae Aquinatis, Doctoris Angelici, *Opera omnia,* iussus impensaque Leonis XIII. P. M. edita – Tomus primus, Commentaria in Aristotelis libros Peri hermeneias et Posteriorum analyticorum cum synopsibus et annotationibus Fr. Thomae Mariae Zigliara, Ordinis praedicatorum, S. R. E. Cardinalis, Romae, ex Typographia polyglotta, S. C. de Propaganda fide, MDCCCLXXXII. (1882)

Antolović, Josip, *Duhovni velikani,* Sveci Katoličke crkve, I. dio: siječanj – lipanj, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1998.

Badalić, Josip, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj,* Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, MCMLII. (1952)

Badurina, Anđelko, „Ikonoklazam“, *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva,* i *Uvod u ikonografiju* Radovana Ivančića, ured. Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, str. 258 - 259.

Balić, Davor, „Izvori Petrićeve Panarchije“, *Filozofska istraživanja,* 72-73 God. 19 (1999), Sv. 1-2 (43-88).

Balić, Davor, „Filozofi i filozofski izvori u Kotruljevićevu spisu o umijeću trgovanja“, *Cris,* god. XIV, br. 1/2012, str. 205 – 271.

Banić-Pajnić, Erna, „Pavao Skalić i tradicija 'aeternae sapientiae'“, u *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 17-18 (1983), str. 1-228.

Banić-Pajnić, Erna, *Filozofija renesanse*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.

Banić-Pajnić, Erna, „Croatian Philosophers II: Juraj Dragišić – Georgius Benignus de Salviatis (ca. 1445-1520)“, *Prolegomena,* 3 (2/2004), str. 179-197.

Beaudry, J., „Le Quien, Michel,“ *New Catholic Encyclopedia,* Volume VIII, Jud to Lyt, p. 672.

Biblija, Stari i Novi zavjet, gl. ured. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, prev. Antun Sović, Silvije Grubišić, Filibert Gass, Ljudevit Rupčić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.

Bodrožić, Ivan, „Patrističke alegorijske reminiscencije u Marulićevoj *Drugoj poslanici Katarini Obirtića*“, *Bogoslovska smotra***,** 82 (2012.) 2, 263 –283.

Cambell, Jacques, „Petrus de Natalibus (Petrus Natalis, Pietro De Natali),“ *Leksikon für Theologie und Kirche,* achter Band, Palermo bis Roloff, red. Josef Höfer und Karl Rahner, Verlag Herder, Freiburg, [2]1963, stupac 372.

Ceillier, Rémi, - Bauzon, Louis Marie François, *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques,* Volume 12, L. Vivès, Paris, 1862.

Chase, F. H., *Saint John of Damascus Writings* (=The Fathers of the Church 37, ed R. J. Deferrari), New York, 1958.

Clément, Olivier, „Jean Damascène 640 environ – 750 environ“, *Encyclopaedia Universalis,* Corpus 12, Inceste – Jean Paul, Éditeur à Paris, 1990, pp. 1035-1036.

Cvetnić, Sanja, „Kapela sv. Ivana Krstitelja na Gorici kraj Lepoglave – 'pustinjačka' ikonografija“, *Croatica Christiana Periodica,* 52 (2003) (119-136).

Cvjetković Kurelec, Vesna, „Zbirka grčkih rukopisa Frane Petrića“, *Filozofska istraživanja,* 72-73 God. 19 (1999), sv. 1-2 (23-35).

Čaldarović, Vladimir, „Kulturni lik Dubrovnika u XV. stoljeću“, *Dubrovnik,* 1/2-1957, Godina III, str. 1-22.

Čaldarović, Vladimir, „Kulturni lik Dubrovnika u XV. stoljeću“, *Dubrovnik,* 1-1958, Godina IV, str. 1-13.

Čoralić, Lovorka, „Kardinal Bessarion i Hrvati“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Sv. 40 (1998), str. 143-160.

Čvrljak, Krešimir, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića,* Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb-Skradin, 2004.

Čvrljak, Krešimir, *Uvod u filozofiju renesanse*, Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, Zagreb, 2008.

Ćavar, Ferdinand Stipe, OFMConv., Giorgio Benigno Salviati, OFMConv. (Juraj Dragišić, c. 1444-1520), Profilo bio-bibliografico, Roma, 1977.

Ćošković, Pejo, „Kotruljević, Benedikt (Cotrugli, Kotruljić; Benedetto, Benko)“, *Hrvatski biografski leksikon*, 7 Kam- Ko, gl. ur. Trpimir Macan, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2009, str. 741-742.

Ćurko, Bruno, „16. *Dani Frane Petrića,* simpozij 'Petrić i renesansne filozofske tradicije'“, Filozofski život, *Filozofska istraživanja,* 108 God. 27 (2007) Sv. 4 (999-1036).

Ćurko, Bruno, „Toma Akvinski i Juraj Dragišić o mjestu i mjesnom gibanju anđela“, u Brčić Marita, Matijević, Mira (ed)., *II. Mediteranski korijeni filozofije,* Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2008.

Ćurko, Bruno, „Prisutnost Jurja Dragišića u digitalnom svijetu“, *Cris,* god. XI, br. 1/2009, str. 144-155.

Ćurko, Bruno, „Izvori devete knjige Dragišićeva djela *De natura angelica*“, *Cris,* god. XIV, br. 1/2012, str. 272-280.

Damascene, St. John, *Barlaam and Josaph,* ed. G.R. Woodward, H. Mattingly, Cambridge, Mass., London, 1967.

Damaščanski, Ivan, *Svečani govori o Djevici Mariji,* prev. Marijan Mandac, Kršćanska sadašnjost i Služba Božja, Zagreb -Split, 2011.

Danica 2008, Hrvatski katolički kalendar, godište 127, Radovan Grgec, gl. ured., Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 2007.

Dunn – Lardeau, Brenda, „L'originalité de l'écriture hagiographique humaniste et pré-tridentine dans le de Bene beateque vivendi institutione per exempla sanctorum (1498) de Marko Marulić", *Colloquia Maruliana* X (2001), str. 63-75.

Duvnjak, Stjepan, „Eidos kršćanske likovne umjetnosti. Određenje biti kršćanske likovne umjetnosti u 'Govorima o slikama' Ivana Damaščanina", u *Čovjek slika i prijatelj Božji,* Zbornik u čast Ivana Goluba, priredio Ratko Perić, Papinski hrvatski Zavod Svetog Jeronima, Rim, 1991.

Duvnjak, Stjepan, *Mjesto slike u teologiji prema „Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*, (Izvadak iz doktorske disertacije), Jukić, Sarajevo, 1992.

Filipović, Vladimir, „Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 17-18 (1983), str. 3-22.

Filipović, Vladimir, „Filozofija Frane Petrića kao vizija monističkog pogleda na svijest", u Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* bez oznaka stranica.

FitzGerald, Thomas, „John of Damascus", *The encyclopedia of Christianity,* J-O, Erwin Fahlbusch, English translation, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan/Cambridge, U.K. – Leiden/Boston, 2003, pp. 70-71.

Franić, Frane, *Povijest filozofije*, Crkva u svijetu i Nadbiskupski ordinarijat, Split, 2001.

Franzen, August, *Pregled povijesti Crkve,* prev. Josip Ritig, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1996.

Girardi-Karšulin, Mihaela, „Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*", u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 13-31.

Girardi-Karšulin, Mihaela, „Predgovor", u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 9-11.

Gromov, Mihail Nikolaevič, „Ruska srednjovjekovna filozofija kako kulturno-povijesni fenomen", *Filozofska istraživanja,* 48 God. 13 (1993), Sv. 1 (97-113).

Grujić, Nada, „Kuća 'savršenog trgovca' po Benediktu Kotruljeviću“, *Dubrovnik,* Nova serija, godište VI, 1995, broj 4, str. 198-212.

Hristu, Panajotis K., „Sveti Jovan Damaskin – Život, spisi, učenje“, u *Istočnik znanja,* str. 13-37.

Higgins, M. J., „Basil II, Byzantine emperor“, *New Catholic Encyclopedia,* Volume II, Baa to Cam, p. 147.

Hrvatska enciklopedija, 3 Da-Fo, gl. ured. Dalibor Brozović, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001.

Hrvatska enciklopedija, 7 Mal – Nj, gl. ured. August Kovačec, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005.

Janeković Römer, Zdenka, „O utjecaju bizantske kulture u renesansnom Dubrovniku i Dalmaciji“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 44 (2006), str. 7-24.

Jeffreys, Elizabeth M.; Jeffreys, Michael J.; Kazhdan, Alexander; Culter, Anthony, „Barlaam and Ioasaph“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 1, AARO - ESKI, Anexander P. Kazhdan, Editor in Chief, Oxford University Press, NewYork - Oxford,1991, pp. 256-257.

Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci,* I. svezak, „Prva hrvatska tiskara“ Kramarić i M. Raguz, Sarajevo, 1912.

Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Knjigotiskarna Dragutina Albrechta u Zagrebu, 1867.

Jurić, Šime, „Kratka biografija“, u Petrić, Frane, *Nova sveopća filozofija,* prev. Tomislav Ladan i Serafin Hrkač, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.

Kapec, Ivan, „Skalićeve enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku“, u Skalić, Pavao, *Epistemon,* str. 367-375.

Kazhdan, Alexander, „John of Damascus“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, 1991, p. 1063-1064.

Kazhdan, Alexander, „Souda (Σοῦδα),“ *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 3, Nike-Zygo, pp. 1930-1931.

Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi,* Tuđice i posuđenice, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1998.

Kotter, Bonifatius, „John Damascene, St.“ u *New Catholic Encyclopedia,*Volume VII, His to Jub, The Catholic University of America – Washington, D.C., San Francisco – Toronto – London – Sydney, 1967, pp. 1047-1049.

Kovačić, Anto Slavko; Djamić, Ivan; Žugaj, Marijan, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Feliciis, Macedo, Graecus, de Argentina, Argentinensis, de Bosnia, de Urbino, de Florentia, Morlacus, Dobretić),“ *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, ured. Franjo Emanuel Hoško, Pejo Ćošković, Vicko Kapitanović, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Vijeće franjevačkih zajednica Bosne i Hercegovine, Zagreb, 2010, str. 144-147.

Larsen, Norbert, „Petrus de Natalibus (Pietro Ungarello di Marco de'Natali),“ *Leksikon für Theologie und Kirche,* achter Band, Pearson bis Samuel, red. Walter Kasper, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, ^{3}2006, (stupac) 131.

Lekić, Bono Vl., „Život i djelo Marka Marulića“, *Dobri pastir,* Godina XXIV, Svezak I-IV, 1974, str. 147-191.

Lučin, Bratislav, „Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* 59-60 (2004), str. 5-29.

Magić, Vladimir, katalog sastavio, *Katalog knjiga XVI. st. u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu,* (Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in bibliotheca Metropolitana Zagrabiensi asservantur, Composuit Vladimir Magić, Zagrabieae MMV), Prijevod predgovora Daniela Živković, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2005.

Mandac, Marijan, „Naziv Bogorodica za djevicu Mariju u otačko doba*", Služba Božja* 48 (2008.), br. 4, str. 347 – 379.

Mansi, Joannes Dominicus, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima colectio,* Tomus Decimus Tertius, Florentiae, MDCCLXVII (1767).

Marković, Luka, *Polemika ili dijalog s islamom?* Arapi i islam u srednjovjekovnim i pijetističkim polemičkim spisima, Svjetlo riječi, Livno, 1995.

Martinović, Ivica, „Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić", *Dubrovnik,* 4-1995, Godište VI, str. 213-232.

Martinović, Ivica, „Dva dragocjena a nezapažena prinosa hrvatskih istraživača o Jurju Dragišiću", *Filozofska istraživanja,* 61 God. 16 (1996) Sv. 2 (509-527).

Martinović, Ivica, „Petrić i svijet fizike (3)", *Svijet fizike* 4/8, (1996/1997), str. 4-13.

Mirković, Mijo, „Predgovor", u Vlačić Ilirik, Matija, *Katalog svjedoka istine,* Koji su se prije našega vremena opirali rimskom papi i zabludama papinstva te pismeno iznosili borbene misli, prev. Vinko Vitezica, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960, str. XI-LXIX.

Mogućnosti, Književnost. Umjetnost, Kulturni problemi. God XXVI, broj 8/9, Split, kolovoz-rujan, 1979.

Odobašić, Tonka, „Neki naglasci u estetici i u shvaćanju liturgijskog prostora na Istoku", *Crkva u svijetu,* 41(2006), br. 3, (343-362.)

Omerbašić, Ševko, *Islam i muslimani u Hrvatskoj,* Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, Zagreb, 1999, (1420).

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1 A-Bzu, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 2 C-Fob, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 3 Foc-Iw, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1977.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 4 Iz-Kzy, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1978.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 5 L-Nigh, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1979.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 6 Nir-Ras, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1980.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 7 Raš-Szy, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1981.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 8 Š-Žva, gl. ured. Josip Šentija, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1982.

Pandžić, Bazilije, „Život i djela Jurja Dragišića (o.1445-1520)“, *Dobri pastir,* Godina XXVI, Svezak I-II, 1976, str. 3-27.

Parlov, Mladen, *Propagator fidei. S Marulom na putu,* Crkva u svijetu, Split, 2012.

Parry, Ken, „John of Damascus (c. 665.749)“, *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity,* Edited by Ken Parry, Foreword by Rt Revd Kallistos Ware, Blackwell Publishers 1999, Oxford, First published 1999, Reprinted 2000, pp. 270-271.

Patrologia, ed. Angelo Di Berardino, vol. V, Marietti 1820, Genova, ²2005.

Patterson Ševčenko, Nancy, „Menologion (*μηνολόγιον*, from *μήν,* 'month', and *λόγος,* 'catalog'),“ *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, p. 1341.

Patterson Ševčenko, Nancy, „Menologion of Basil II (Vat. gr. 1613).“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, pp. 1341- 1342.

Pavao Skalić, gradjanin zagrebački, učenjak na glasu, svećenik katolički i protestantski, prvi ministar pruski, pustolov smjeli, nazvan Cagliostro XVI. vieka. napisao Ivan Kukuljević Sakcinski (*Sa slikom Skalićevom.),* u Zagrebu. Pretiskano iz „Vienca“ god. 1875. u Dioničkoj tiskari.

Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko, *Patrologija,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.

Plaić, Zoran, „Kardinal Bessarion, erudit i mecena, i njegova veza s Hrvatskom i franjevcima Bosne Srebrne“, *Bosna Franciscana,* Godina XVIII, Broj 32, 2010, str. 113-118.

Schiffler-Premec, Ljerka, „Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salviatis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić)“, *Hrvatski biografski leksikon,* 3 Č-Đ, gl. ured. Trpimir Macan, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1993, str. 556-558.

Schiffler-Premec, Ljerka, „Gučetić, Nikola Vitov (Nicolò Vito di Gozze; Gučetić Vitković)“, *Hrvatski biografski leksikon,* 5 Gn-H, gl. ured. Trpimir Macan, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2002, str. 289-292.

Skalić, Pavao, (Paulus Scalichius), *Epistemon,* (latinski i hrvatski), prev. Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb, 2004.

Smolinsky, Heribert, „Kirchenlehrer (K), Kirchenlehrerin (Kn.).“, *Lexikon für Theologie und Kirche,* sechster Band, Kirhengeschichte bis Maximianus, red. Walter Kasper, Herder-Freiburg-Basel,Wien, 2006, (stupaci) 21-22.

Stepanić, Gorana, „Repertoar autoriteta i izvora u Komentarima uz prvu knjigu Aristotelova 'Retoričkog umijeća' dubrovačkog filozofa Nikole Vitova Gučetića (1549-1610)“, *Colloquia Maruliana* XXII (2013.), str. 117-141.

Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi,* Školska knjiga, Zagreb, [2]1985.

Šagi-Bunić, Tomislav J., *Povijest kršćanske literature,* Prvi svezak – Patrologija od početaka do Sv. Ireneja, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, [2]1998.

Šanjek, Franjo, *Latinska paleografija i diplomatika,* Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb, 2004.

Šundrica, Zdravko, „Đuro Dragišić i Dubrovnik“, *Dubrovnik,* 4-1982, Godina XXV, str. 11-41.

Taft, Robert F., „Menaion (*μηναῖον,* from *μήν*, 'month'),“ *The Oxford Dictionary of Byzantium,* Volume 2, Esto-Nika, p.1338.

Tenšek, Tomislav Zdenko, *Kršćanstvo istoka,* priredio prema Peter Kawerau, Vladimir Loski i dr., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.

Tenšek, Tomislav Zdenko, „Teologija slike s posebnim naglaskom na patrističko razdoblje“, *Bogoslovska smotra*, Br. 4, Godina LXXIV, 2004, (1043-1078).

The New Encyclopaedia Britannica, Volume 6, MICROPAEDIA, Ready Reference, Philip W. Goetz, Editor-in-Chief, The University of Chicago, Chicago, [15]1986.

Tomasović, Mirko, *Marko Marulić – Marul*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1989.

Trombley, Frank R.; Patterson Ševčenko, Nancy, „Synakxarion (συναξάριον)“, *The Oxford Dictionary of Byzantium,*Volume 2, Esto-Nika, p. 1991.

Volk, Robert, „Johannes v. Damaskus“, *Lexikon für Theologie und Kirche*, fünfter Band, Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft, red. Walter Kasper, Herder-Freiburg-Basel-Wien, 2006, (stupci) 895-899.

Velika povijest Crkve, ur. Hubert Jedin, Treći svezak – Srednjovjekovna Crkva, Prvi polusvezak – Od crkvenog ranog srednjeg vijeka do grgurovske reforme, napisali Friedrich Kempf, Hans-Georg Beck, Eugen Ewig, Josef Andreas Jungmann, prev. Josip Ritig i Leo Držić, Kršćanjska sadašnjost, Zagreb, 1971.

Vukšić, Tomo „Sveti Ivan Damaščanin i pitanje spoznaje Boga u istočnoj kršćanskoj tradiciji“, *Vrhbosnensia*, godina I (1997), str. 245-256.

Weiher, E. *Die Dialektik des Johannes von Damaskus in Kirchenslavische Übersetzung,* Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1969.

Zenko, Franjo, *Starija hrvatska filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Zimmermann, Stjepan, „Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma.“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* Knjiga 227, (1923), (Razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga, 99.) str. 59-79 (1-21).

Zirdum, Andrija, „Franjevci u Srebrenici“, *Bosna Franciscana,* Godina XXI, Broj 39, 2013, str. 191-194.

Zovko, Jure, „Proslov“, u Vlačić Ilirik, Matija, *Katalog svjedoka istine,* prev. Vinko Vitezica, Dom i svijet, Zagreb, 1998, str. XI-XVIII.

Žepić, Milan, *Latinsko-hrvatski ili srpski rječnik,* Prema izdanju B. Horvat-Žepić, priredio Veljko Gortan, Školska knjiga, Zagreb, [8]1985.

Web stranice - adrese

http://www.santiebeati.it/dettaglio/72850. (30.09.2014.)
http://books.google.hr/books?id=Zjg8AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (14.03.2015.)
https://books.google.hr/books?id=XJNAAAAAcAAJ&hl=hr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false (14.03.2015.)
http://katalog.hazu.hr/web/start01.htm (23.03.2015.)
http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Jbmg=070537&Baza=1 (23.03.2015.)
http://katalog.hazu.hr/WebCGI.exe?Tip=Listic&Baza=1&Jbmg=071005 (23.03.2015.)
http://www.mgh-bibliothek.de/digilib/centuriae.htm (23.03.2015)
https://books.google.hr/books?id=Zo1KAAAAcAAJ&dq=de%20orthodoxa%20fide&hl=hr&pg=PP3#v=onepage&q=de%20orthodoxa%20fide&f=false (27.04.2015.)
http://www.ifzg.hr/digitalnaBastina/digitalnaBastina.htm (11.12.2015.)
http://www.worldlibrary.org/articles/mar_saba (13.12.2015.)
http://stsabbas.org/jerusalem.html (13.12.2015.)
http://www.worldlibrary.org/articles/Mansur (13.12.2015.)
http://www.deutsche-biographie.de/sfz64782.html (13.12.2015.)
http://www.vd16.de (02.05.2015)

PRILOZI

Prilog 1 - tekstovi

1.1. O anđelima u djelu De fide orthodoxa Ivana Damaščanskoga

1.1.1. O anđelima općenito – hrvatsko objašnjenje te grčki i latinski tekst

Ivan Damaščanski raspravlja o anđelima u I. i II. knjizi djela *De fide orthodoxa.* U 13. poglavlju I. knjige o prostoru anđela i duše, i o neopisivom, a u 3. poglavlju II. knjige o anđelima te u 4. poglavlju iste knjige o đavolu i demonima.[470] Stoga se ovdje navode u cijelosti grčki i latinski tekst problematike iz djela *De fide orthodoxa* koji se koriste za tumačenje mjesta iz istog djela u Dragišićevu djelu *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus.*

Stvaranje i narav anđela. Problematika se razrađuje na način da Damaščanski započinje tvrdnjom da je Bog stvoritelj anđela, a doveo je anđele iz nebića u biće, i to po svojoj slici i to bestjelesne naravi. Oni su kao duh i umski oganj. Anđeo je bestjelesne, nematerijalne umske biti (naravi), koja je uvijek pokretna, samoodlučna i služi Bogu. Od Boga je u svoju narav primila besmrtnost. Izgled i oblik te biti (naravi) jedino Stvoritelj poznaje. *Bestjelesnost anđela.* Bestjelesnim i nematerijalnim naziva se u odnosu na ljude, jer sve što se usporedi s Bogom je tjelesno i materijalno. *O anđelu kao onome koji ima slobodnu volju.* Anđeo je svjesna, umska, samoodređujuća (samovoljna) narav, svojevoljno promjenjiva, a nepromjenjivo je samo ono što je nestvoreno. S obzirom da je narav anđela svjesna i umska, ona je i samovoljna (samoodređujuća), a kako se radi o stvorenoj naravi, ona je ujedno i promjenjiva, pa ima vlast da ostaje postojana i da napreduje u dobru, ali i da se okreće zlu. *Anđeo se ne može pokajati, a besmrtan je po daru Boga, a ne po svojoj naravi.* Kako je bestjelesan, anđeo se ne može pokajati, čovjek može zadobiti pokajanje kroz slabosti svoga tijela. Besmrtan je ne po svojoj naravi, nego od Boga, jer sve što ima početak ima i kraj. Jedino Bog postoji vječno, iznad svake vječnosti. Budući da je Bog stvoritelj vremena nije pod vlašću vremena, nego je iznad njega. *Anđeli kao druga svjetla.* Anđeli su druga duhovna svjetla, a osvjetljenje primaju od prve i bespočetne svjetlosti. Oni ne trebaju ni jezika ni sluha, nego bez izgovorene riječi jedan drugome predaju svoje pomisli i ideje. Sam Logos je sazdao anđele, a do savršenstva su dovedeni posvećenjem Svetoga Duha. Imaju udjela u posvećenju i blagodati u skladu s njihovim dostojanstvom i činom.

[470] Priređeno: *Expositio fidei,* 17; II 3, 5-85. Grči i latinski tekst: PG 94, 865A-874C. I srpski prijevod Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 180-183. Te, također u 13. poglavlju I. knjige. *De fide orthodoxa.* PG 94, 851C-854C. Vidi komentare uz tekstove devete knjige *De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus.*

Ograničenost anđela. Anđeli su ograničeni, jer kad su na nebu nisu na zemlji, a kad su od Boga poslani na zemlju, ne ostaju na nebu. Prostorno su neodredivi, a neograničenima ih Ivan Damaščanski zove zato što se javljaju pravednima, kojima Bog hoće da se jave, i to ne onakvi kakvi jesu, nego preoblikovani. Neodredivo po naravi je samo ono što je nestvoreno, budući da je svako stvorenje određeno Bogom koji ga je stvorio. Posvećenost nije od njihove biti nego od Duha Svetoga. Prorokuju pomoću božanske blagodati, potrebe za brakom nemaju, jer nisu smrtni. *Mjesto anđela*. S obzirom da su duhovna bića, stoga se nalaze u duhovnim, umskim, prostorima. Nisu tjelesno ograničeni, jer tjelesni oblik ne poprimaju po naravnim zakonima. Nisu u tri dimenzije, nego duhovno prisustvuju u djelovanju gdje im je zapovjeđeno. Anđelima nije moguće istovremeno biti i djelovati i ovdje i ondje. *Nesigurnosti o anđeoskoj supstanciji*. Ivan Damaščanski kaže da se ne zna da li su anđeli po svojoj biti jednaki ili se međusobno razlikuju, takvo znanje ima samo Bog koji ih je stvorio i koji sve zna. Međusobno se razlikuju po prosvjetljenju i mjestu koje zauzimaju. Stoga zauzimaju mjesto-stupanj pogodno za prosvjetljenje ili u prosvjetljenju sudjeluju po mjestu koje zauzimaju međusobno se prosvjetljujući, zbog nadmoći njihovog anđeoskog čina i naravi. Pa tako viši anđeoski činovi predaju prosvjećenje i znanje nižima. *Anđeli nadgledavaju ljudske poslove*. Moćni su i spremni da ispune svaku božansku volju, i zahvaljujući brzini svoje naravi, nalaze se odmah svugdje gdje bi ih pozvala božanska zapovijed. Čuvaju krajeve zemlje, predvode narode i mjesta, kao što im je određeno od strane Stvoritelja te ustrojavaju ono što je ljudsko i pomažu ljudima. Budući da su po božanskoj volji i zapovijedi „viši“ od ljudskog roda, uvijek stoje pred Bogom. *Anđeli su teško pokretni na zlo*. Anđeli su tromi kada je u pitanju zlo, ali ne i potpuno nepokretni, sada su po Ivanu Damaščanskome i nepokretni, ali ne po svojoj naravi nego po blagodati i bliskom prebivanju uz Boga, koji je jedino dobro. *Anđeoska hrana*. Boga vide s obzirom na osobnu mogućnost shvaćanja i time se nasićuju. *Anđeosko pojavljivanje*. Anđeli su viša bića od ljudi zbog toga što su bestjelesni, i oslobođeni od svake tjelesne strasti, ali nisu bestrasni, jer bestrasno je samo božanstvo. Poprimaju onakav oblik kakav Bog zatraži od njih, i tako se javljaju ljudima otkrivajući im božanske tajne. Stanuju na nebu i samo jedno djelo čine: pjesmom slave Boga i služe njegovoj božanskoj volji.

Redovi anđela. Pozivajući se na Dionizija Areopagita i *Sveto pismo* govori se o deset nebeskih bića koja se dijele na tri trojstvene skupine. Prvu trijadu čine anđeli koji su uvijek u blizini Boga, i spremni da se odmah s njim sjedine, a to su šestokrili Serafini, mnogooki Kerubini i najsvetiji anđeli Prijestolja. Drugu trijadu čine činovi Gospodstva, Sila i Vlasti. Treću trijadu Načelnici, Arhanđeli i Anđeli. *Kako i kada su stvoreni*. Ivan Damaščanski navodi, kako

neki, kao npr. Grgur Nazijanski[471] govore da su anđeli postojali prije cjelokupnog stvaranja. Neki govore da su postali poslije stvaranja prvoga neba. *Anđeli nisu stvoritelji, protiv gnostika* Koji nazivaju anđele stvoriteljima bilo kakve biti (bivstva), govore u ime đavla. Anđeli, budući da su i sami stvoreni, ne mogu biti stvoritelji. Jedino je Bog nestvoren.[472]

Grčki tekst (*Expositio fidei,* 17; II 3, 1-85. *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 865A-873C.) „*Περὶ ἀγγέλων.* Αὐτὸς τῶν ἀγγέλων ἐστὶ ποιητὴς καὶ δημιουργὸς, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν αὐτοὺς, κατ᾽ οἰκείαν εἰκόνα κτίσας αὐτοὺς, φύσιν ἀσώματον, (οἷόν) τι πνεῦμα, καὶ πῦρ ἄϋλον, ὥς φησιν ὁ θεῖος Δαβίδ· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα·* τὸ κοῦφον, καὶ διάπυρον, καὶ θερμὸν, καὶ τομώτατον, καὶ ὀξὺ , περὶ τὴν θείαν ἔφεσίν τε καὶ λειτουργίαν διαγράφων, καὶ τὸ ἀνωφερὲς αὐτῶν, καὶ πάσης ὑλικῆς ἐννοίας ἀπηλλαγμένον. Ἄγγέλος τοίνυν ἐστὶν οὐσία νοερὰ, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώματος, Θεῷ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα· ἧς οὐσίας τὸ εἶδος, καὶ τὸν ὅρον, μόνος ὁ Κτίστης ἐπίσταται. Ἀσώματος δὲ λέγεται, καὶ ἄϋλος, ὅσον πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς Θεὸν, τὸν μόνον ἀσυγκριτον, παχύ τε καὶ ὑλικὸν εὑρίσκεται μόνον γὰρ ὄντως ἄϋλον τὸ θεῖόν ἐστι καὶ ἀσώματον. Ἔστι τοίνυν φύσις λογικὴ, νοερά τε, καὶ αὐτεξούσιος, τρεπτὴ κατὰ γνώμην, ἤτοι ἐθελότρεπτος. Πᾶν γὰρ κτιστὸν , καὶ τρεπτόν· μόνον δὲ τὸ ἄκτιστον, ἄτρεπτον. Καὶ πᾶν λογικὸν, αὐτεξούσιον. Ὡς μὲν οὖν λογικὴ καὶ νοερά, αὐτεξούσιός ἐστιν· ὡς δὲ κτιστὴ, τρεπτὴ, ἔχουσα ἐξουσίαν, καὶ μένειν, καὶ προκόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τρέπεσθαι. Ἀνεπίδεκτος μετανοίας, ὅτι καὶ ἀσώματος. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος διά τὴν τοῦ σώματος ἀσθένειαν μετανοίας ἔτυχεν. Ἀθάνατος, οὐ φύσει, ἀλλὰ χάριτι. Πᾶν γὰρ ἀρξάμενον, καὶ τελευτᾷ κατὰ φύσιν. Μόνος δὲ ὁ Θεὸς ἀεὶ ὢν, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ ἀεὶ· οὐχ ὑπὸ χρόνον γὰρ, ἀλλ᾽ ὑπὲρ χρόνων ποιητής. Φῶτα δεύτερα νοερὰ, ἐκ τοῦ καὶ ἀνάρχου φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα· οὐ γλώσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα, ἀλλ᾽ ἄνευ λόγου προφορικοῦ μεταδιδόντα ἀλλήλοις τὰ ἴδια νοήματα καὶ βουλεύματα. Διὰ Λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες οἱ ἄγγέλοι, καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διά τοῦ ἁγισμοῦ ἐτελειώθησαν, κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς ἀξίας, καὶ τῆς τάξεως τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες. Περίγραπτοί εἰσιν· ὅτε γάρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ εἰσὶν ἐν τῇ γῇ· καὶ εἰς τὴν γὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι, οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ τειχῶν, καὶ θυρῶν, καὶ κλείθρων, καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γάρ εἰσιν. Ἀορίστους δὲ λέγω· οὐ γὰρ καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται τοῖς ἀξίοις,

[471] Ivan Damaščanski se priklanja uz mišljenje Grgura Nazijanskoga, zbog toga jer je trebalo najprije stvoriti duhovno bivstvo, a zatim osjetno, a onda iz oba bivstva da bude stvoren čovjek. PG 94, 874B. Te vidi: Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 183. i 184.

[472] Priređeno po: *De fide orthodoxa.* PG 94, 866B-874C. Također vidi i : *Expositio fidei,* 17; II 3, 5-85.

οἷς ὁ Θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ᾽ ἐν μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες, ὁρᾷν. Ἀόριστον γάρ ἐστι φύσει καὶ κυρίως, μόνον τὸ ἄκτιστον. Πᾶν γὰρ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ Θεοῦ ὁρίζεται. Ἔξωθεν τῆς οὐσίας τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες· διὰ τῆς θείας χάριτος προφητεύοντες· μὴ γάμου χρῄζοντες, ἐπειδήπερ μὴ εἰσὶ θνητοί. Νόες δὲ ὄντες, ἐν νοητοῖς καὶ τόποις εἰσὶν, οὐ σωματικῶς περιγραφόμενοι· οὐ γὰρ σωματικῶς κατὰ φύσιν σχηματίζονται, οὐδὲ τριχῇ εἰσι διαστατοὶ, ἀλλὰ τῷ νοητῶς παρεῖναι, καὶ ἐνεργεῖν ἔνθα ἂν προσταχθῶσι, καὶ μὴ δύνασθαι κατὰ ταυτὸν ὧδε κακεῖσε εἶναι, καὶ ἐνεργεῖν. Εἴτε ἴσοι κατ᾽οὐσίαν, εἴτε διαφέροντες ἀλλήλων, οὐκ ἴσμεν. Μόνος δὲ ποιήσας αὐτοὺς Θεὸς ἐπίσταται, ὁ καὶ πάντα εἰδώς. Διαφέροντες δὲ ἀλλήλων τῷ φωτισμῷ καὶ τῇ στάσει, εἴτε πρὸς τὸν φωτισμὸν τὴν στάσιν ἔχοντες, ἢ πρὸς τὴν στάσιν τοῦ φωτισμοῦ μετέχοντες, καὶ ἀλλήλους φωτίζοντες, διά τὸ ὑπερέχον τῆς τάξεως ἢ φύσεως. Δῆλον δὲ, ὡς οἱ ὑπερέχοντες τοῖς ὑποβεβηκόσι μεταδιδόασι τοῦ τε φωτισμοῦ, καὶ τῆς γνώσεως. Ἰσχυροὶ καὶ ἕτοιμοι πρὸς τὴν τοῦ θείου θελήμα τος ἐκπλήρωσιν, καὶ πανταχοῦ εὐθέως εὑρισκόμενοι, ἔνθα ἂν ἡ θεία κελεύσῃ ἐπίνευσις, τάχει φύσεως καὶ φυλάττοντες τὰ μέρη τῆς γῆς· καὶ ἐθνῶν, καὶ τόπων προϊστάμενοι, καθὼς ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἐτάχθησαν· καὶ τὰ καθ᾽ ἡμᾶς οἰκονομοῦντες καὶ βοηθοῦντες ἡμῖν. Πάντως δὲ ὅτι κατὰ τὸ θεῖον θέλημά τε ὑπὲρ ἡμᾶς ὄντες, ἀεὶ τε περὶ Θεὸν ὑπάρχοντες. Δυσκίνητοι πρὸς τὸ κακὸν, καὶ οὐκ ἀκίνητοι· νῦν δὲ καὶ ἀκίνητοι, οὐ φύσει, ἀλλὰ χάριτι, καὶ τῇ τοῦ μόνου ἀγαθοῦ προσεδρείᾳ. Ὁρῶντες Θεὸν κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτοῖς, καὶ ταύτην τροφὴν ἔχοντες. Ὑπὲρ ἡμᾶς ὄντες, ὡς ἀσώματοι, καὶ παντὸς σωματικοῦ πάθους ἀπηλλαγμένοι, οὐ μὴν ἀπαθεῖς· μόνον γὰρ τὸ Θεῖον ἀπαθες ἐστι. Μετασχηματίζονται δὲ πρὸς ὅπερ ἂν ὁ Δεσπότης κελεύσῃ Θεὸς, καὶ οὕτω τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφαίνονται, καὶ τὰ θεῖα αὐτοῖς ἀποκαλύπτουσι μυστήρια. Ἐν οὐρανῷ διατρίβουσι, καὶ ἓν ἔργον ἔχουσιν ὑμνεῖν τὸν Θεὸν, καὶ λειτουργεῖν τῷ θείῳ αὐτοῦ θελήματι. Καθὼς δὲ ὁ ἁγιώτατος, καὶ ἱερώτατος, καὶ θεολογικώτατός φησι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, πᾶσα ἡ θεολογία, ἤγουν ἡ θεία Γραφὴ, τὰς οὐρανίους οὐσίας ἐννέα κέκληκε· ταύτας ὁ θεῖος ἱεροτελεστὴς εἰς τρεῖς ἀφορίζει τριαδικὰς διακοσμήσεις. Καὶ πρώτην μὴν εἶναί φησι τὴν περὶ Θεὸν οὖσαν ἀεὶ, καὶ προσεχῶς, καὶ ἀμέσως ἡνῶσθαι παραδεδομένην, τὴν τῶν ἑξαπτερύγων Σεραφὶμ, καὶ τῶν πολυομμάτων Χερουβὶμ , καὶ τῶν ἁγιωτάτων Θρόνων. Δευτέραν δὲ, τὴν τῶν Κυριοτήτων, καὶ τῶν Δυνάμεων, καὶ τῶν Ἐξουσιῶν· τρίτην δὲ καὶ τελευταίαν, τὴν τῶν Ἀρχῶν, καὶ Ἀρχαγγέλων, καὶ Ἀγγέλων. Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι πρὸ πάσης κτίσεως ἐγένοντο, ὡς ὁ Θεολόγος λέγει Γρηγόριος·‹ Πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ οὐρανίους, καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν.› Ἕτεροι δὲ, ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν πρῶτον οὐρανόν. Ὅτι δὲ πρὸ τῆς ἀνθρώπου πλάσεως, πάντες ὁμολογοῦσιν. Ἐγὼ δὲ τῷ Θεολόγῳ συντίθεμαι Ἔπρεπε γὰρ πρῶτον τὴν νοερὰν οὐσίαν κτισθῆναι, καὶ οὕτω τὴν αἰσθητὴν, καὶ τότε ἀμφοτέρων τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον. Ὅσοι δὲ φασι τοὺς ἀγγέλους δημιουργοὺς τῆς οἱασδήποτε οὐσίας, οὗτοι στόμα εἰσὶ τοῦ πατρὸς

αὐτῶν, τοῦ διαβόλου. Κτίσματα γὰρ ὄντες, οὐκ εἰσὶ δημιουργοί. Πάντων δὲ ποιητὴς, καὶ προνοητὴς, καὶ συνοχεὺς ὁ Θεὸς ἐστιν, ὁ μόνος ἄκτιστος, ὁ ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι ὑμνούμενός τε δοξαζόμενος.“

Latinski tekst (*De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 866A-874C.) „*De angelis. Angelorum creatio.* – Ipse angelorum opifex et conditor est, ut qui eos ex nihilo produxerit, atque ad imaginem suam creaverit, naturam incorpoream, velut spiritum quemdam aut ignem materia vacuum, quemadmodum divinus David ait: *Qui facit angelos suos spiritus et ministros suos fammam ignis.* quibus eorum levitatem, ardorem, fervorem penetrabilitatem, et acrimoniam qua Deum desiderant, eique inservinut, describit, atque indicat eos ad superna ferri, et ab omni materiali cogitatione exemptos esse. *Angelos incorporeus.* – Angelus itaque est substantia intelligens, perpetuo motu, necnon arbitrii libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem in natura Dei munere consecuta: cujus formam substantiae ac definitionem Creator solus novit. Quod autem corpore ac materia vacare dicitur, hoc nostri ratione intelligendum est. Alioqui enim quidquid cum Deo confertur, qui solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur. Sola quippe divina natura vere materia et corpore vacat. *Angelus libertate arbitri praeditus.* – Est igitur angelus natura rationalis, intelligens, libera, vertibilis secundum sententiam, sive voluntate mutabilis. Quidquid enim creatum est, mutationi subsit necesse est: solum autem extra mutationis aleam illud est, quod increatum est. Rursusque id omne quod ratinale est, arbitrii quoque libertate praeditum est. Angelus itaque ut natura est rationis particeps, et intelligens, liberi est arbitrii; ut creata, mutabilis est, cui liberum sit vel manere in bono, et in eo proficere, vel in malum inflecti. *Angelus incapax poenitentiae.* – Poenitentiae porro ea ratione minime capax est; qui incorporeus est. Nam quod homo poenitentiam consecutus sit, id corporis imbecillitati fuerit ascribendum.

Dei munere immortalis est angelus, non natura. – Immortalis est, non quidem natrua, sed Dei munere et gratia. Quidquid enim ortum habuit, finem quoque suapte natura habiturum est. Solus siquidem Deus semper est; imo et sempiterno superior. Non enim sub tempore, sed supra tempus est, qui fecit tempora. *Secunda lumina.* – Secunda lumina spiritualia, ex primaria illa luce omnisque principii experte, splendorem habentia; quibus nec lingua opus sit, nec auribus; sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi sensa sua communicant et consilia. Per Verbum omnes angeli creati sunt, et sancto Spiritu sanctificante conummationem acceperunt, ut pro sua quisque dignitate et ordine splendoris gratiaeque participes essent. *Circumscripti angeli.* – Circumscripti sunt; nec enim cum in coelo sunt, in terra versantur; nec cum a Deo in terram mittuntur, remanent in coelo. Caeterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti aut coerciti sunt. Nullis terminis definitos dico;

eo quod probis et dignis, quibus eos Deus visendos exhiberi voluerit, non quales prout videntium obtutus ferre queat. Nam alioqui id solum natura ac proprie nullis definitur terminis, quod increatum est. Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore finitur. Porro aliunde quam a natura sua sanctitatem habent, nimirum a Spiritu sancto. Dei illustrante gratia, futura praedicunt. Conjugio minime indigent, cum immortales sint. *Angeli locus.* – Jam vero cum mentes sint, in hujusmodi quoque locis sunt, quae mente intelliguntur: non quod corporeo modo circumscribantur (neque enim more corporum, quoad naturam attinet, figurantur, aut trina dimensione distenti sunt). sed quod ubi se conferant, illic spiritaliter adsint et operantur; nec eodem tempore hic atque illic esse et operari possint. *Incertum an aequales substantia.* – Ac quoad essentiam quidem aequalesne sint inter se, an dispares, compertum non est: solus hoc scit creator illorum Deus, qui universa explorate novit. Splendoris modo et gradu differunt ; sive pro splendoris proportione gradum sint consecuti; sive contra pro sedis discrimine splendorem perceperint. Alii alios illustrant, ob ordinis vel naturae praestantiam. Liquet autem eos qui sublimiores sunt, inferiorioribus lumen ac scientiam affundere. *Angeli rerum humanorum praesides.* – Ad explendam porro Dei voluntatem fortes et prompti sunt, eaque celeritate praediti, ut ubi Dei nutus jusserit, statim inveniantur. Certas etiam quisque terrae partes custodiunt, nationibus et regionibus praesident, prout a summo opifice praefecti sunt: res nostra gubernant, ac nobis opem ferunt; ea plane ratione, ut ex divina voluntate et praescripto supra nos positi, Deumque semper circumstent. *Ad malum difficile moventur.* – Sunt quidem ad malum aegre mobiles, non tamen immobiles prorsus: nunc vero omnino ad illud moveri non possunt, non suapte natura, sed gratia, eaque constantia, qua unico illi bono adhaerent. *Angelorum cibus.* – Deum porro intuentur, ut fert captus ipsorum eoque cibo aluntur.

Nobis superiores exsistunt, ut incorporei, atque a corporea passione immunes; non tamen ab omni prorsus passione liberi sunt, quippe quod uni Deo proprium sit. *Apparitiones angelicae.* - Transformantur autem in quodcunque Dominus Deus praeceperit, atque ita se hominibus conspicuos praebent, eisque divina mysteria aperiunt. In coelo degunt, unumque hoc munus habent, ut Deum laudent, divinamque voluntatem ejus exsequantur. *Angelorum ordines.* – Ut autem sanctissimus, et in theologia praestantissimus vir Dionysius Areopagita ait, theologia omnis, hoc est Scriptura sacra, coelestes substantias novem recensuit. Has divinus ille sacrorum magister in tres ordines distinxit, quorum primum illum esse dicit, qui Deum semper circumstat, quemque proxime, nulloque medio ei cohaerere traditum est: nempe senis alis instructorum Seraphim, oculis plenorum Cherubim, ac sanctissimorum Thronorum; secundum, Dominationum, Virtutum, et Potestatum; tertium denique ac postremum, Principatuum, Archangelorum, ac Angelorum. *Angeli quando creati.* – Et quidem nonulli eos ante alias res

conditas factos esse dicunt; quemadmodum his verbis testatur Gregorius Theologus: ‹Primum angelicas et coelestes virtutes cogitat, ac cogitatio illa opus exstitit.› Alii post primum coelum conditum eos creatos malunt. Quod enim ante hominis formationem, apud omnes constat. Ego vero in Gregorii Theologi sententiam manibus ac pedibus eo. Decebat enim primum creari intelligentem naturam, deinde sensibilem, atque ita demum hominem ex utraque constantem. *Creatores angeli non sunt, contra Gnosticos.* – Quotquot autem sunt, qui substantiam ullam, quaecunque tandem illa sit, ab angelis createam esse contendunt, horum ore diabolus loqitur. Cum enim creaturae sint, rerum minime conditores sunt. Universorum vero opifex, provisorque, ac conservator Deus est; qui solus iincreatus exsistens, in Patre, et Filio et Spiritu sancto laudatur ac glorificatur."

1.1.2. O đavlu i demonima – hrvatsko objašnjenje te grčki i latinski tekst

Ivan Damaščanski i tradicija koju uzima u obzir, tumače da đavao kao načelnik zemnih činova, koji pripada tim anđeoskim silama i kome je Bog predao zemlju na čuvanje, nije nastao zao po naravi, nego je prvobitno bio dobar i stvoren za dobro i nije u sebi imao nikakvog zla koje bi bilo od Stvoritelja. Đavao nije prihvatio prosvjetljenje i čast koju mu je Stvoritelj darovao i osobnom samovoljom obratio se iz naravnog u protunaravno stanje i podigao se protiv Boga koji ga je stvorio. Đavo je, odstupivši prvi od dobra, završio u zlu, *jer zlo nije ništa drugo nego nedostatak dobra*, kao što je tama odsustvo svjetlosti. Dobro je za Ivana Damaščanskoga duhovna svjetlost, a zlo je duhovna tama. Premda je đavo stvoren kao svjetlost od Boga Stvoritelja pa je nastao kao dobar, svojom je slobodnom voljom postao tama. S đavlom su se također odvojili, krenuli za njim i otpali od Boga, nepregledno mnoštvo podčinjenih anđela. Iako imaju istu narav s anđelima, ipak su postali zli, jer su svoju naklonost dobrovoljno priklonili od dobra k zlu. Pali anđeli iz toga razloga nemaju nikakvu vlast niti moć nad bilo kim, jedino ako im to Bog po svojoj ekonomiji ne bi dopustio.[473] Kada Božje dopuštenje to dozvoljava, postaju moćni i pretvaraju se i po svojoj zamisli uzimaju oblik kakav požele. Budućnost, ni anđeli Božji, ni demoni ne znaju, ali proriču. Anđeli jer im Bog otkriva i zapovijeda što, a demoni jer ponekad gledaju ono što se zbiva u daljini, ponekad i nagađaju, zato i lažu toliko mnogo. Demonima ne treba vjerovati, iako često i govore istinu, a poznaju i *Sveto pismo*. Zlo je dakle izum demona, kao i nečiste strasti. Iako im je dopušteno da iskušavaju čovjeka, nemaju moć da nekoga na nešto prisile, na čovjeku je da to iskušavanje prihvati ili ne. Stoga je za đavola, njegove demone, i sve

[473] Navode se prispodobe iz Biblije, kao Job 1,12 i Mk 5, 13. Vidi PG 94, 878A. Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja*, str. 184. Usput *Biblija*, str. 587. i str. 969.

one koji ga slijede, pripravljen neugasivi oganj i vječni pakao. Poglavlje o đavlu i demonima Ivan Damaščanski završava prosudbom da ono što je za ljude smrt, to je za anđele pad. Poslije pada za anđele nema pokajanja, a za čovjeka nema poslije smrti.[474]

Grčki tekst (*Expositio fidei,* 18; II 4, 1-37. *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 873C-877C.) „*Περὶ διαβόλου καὶ δαιμόνων.* Ἐκ τούτων τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων πρωτοστάτης τῆς περιγείου τάξεως, καὶ τῆς γῆς, τὴν φυλακὴν ἐγχειρισθεὶς παρὰ Θεοῦ, οὐ φύσει πονηρὸς γεγονὼς, ἀλλὰ ὢν ἀγαθὸς, καὶ ἐπ᾽ ἀγαθῷ γενόμενος, καὶ μηδόλως ἐν ἑαυτῷ παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ κακίας ἐσχηκὼς ἴχνος, μὴἐνέγκας τόν τε φωτισμὸν, τήν τε τιμὴν, ἣν αὐτῷ ὁ Δημιουργὸς ἐδωρήσατο, αὐτεξουσίῳ προαιρέσει ἐτράπη ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν, καὶ ἐπήρθη κατὰ τοῦ πεποιηκότος αὐτὸ Θεοῦ, ἀντᾶραι αὐτῷ βουληθείς· καὶ πρῶτος ἀποστὰς τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ κακῷ ἐγένετο. Οὐδὲ γὰρ ἕτερόν ἐστι τὸ κακὸν, εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις· ὥσπερ καὶ τὸ σκότος φωτός ἐστι στέρησις· τὸ γὰρ ἀγαθὸν φῶς ἐστι νοητόν· ὁμοίως καὶ τὸ κακὸν, σκότος ἐστὶ νοητόν. Φῶς οὖν κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ἀγαθὸς γεγονώς· καὶ γὰρ *εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν·* αὐτεξουσίῳ θελήματι σκότος ἐγένετο. Συναπεσπάσθη δὲ, καὶ ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ συνέπεσε πλῆθος ἄπειρον τῶν ὑπ᾽ αὐτῷ τεταγμένων ἀγγέλων. Τῆς αὐτῆς τοιγαροῦν φύσεως τοῖς ἀγγέλοις ὑπάρχοντες, κακοὶ γεγόνασι· τὴν προαίρεσιν ἑκουσίως ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς τὸ κακὸν ἐκκλίναντες. Οὐκ ἔχουσιν τοίνυν ἐξουσίαν κατά τινος, οὐδὲ ἰσχὺν, εἰ μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ οἰκονομικῶς συγχωρούμενοι, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰὼβ, καὶ καθάπερ ἐπὶ τῶν χοίρων ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται. Παραχωρήσεως δὲ Θεοῦ γινομένης, καὶ ἰσχύουσι, καὶ μεταβάλλονται, καὶ μετασχηματίζονται, εἰς οἷον θέλουσι σχῆμα κατὰ φαντασίαν. Καὶ τὰ μὴν μέλλοντα, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ οἱ δαίμονες οἴδασιν· ὅμος προλέγουσιν· οἱ μὴν ἄγγελοι, τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς ἀποκαλύπτοντος, καὶ προλέγειν κελεύοντος· ὅθεν ὅσα λέγουσι, γίνονται. Προλέγουσι δὲ καὶ οἱ δαίμονες, ποτὲ μὴν τὰ μακρὰν γινόμενα βλέποντες, ποτὲ δὲ στοχαζόμενοι· ὅθεν καὶ τὰ πολλὰ ψεύδονται, οἷς οὐ δεῖ πιστεύειν, κἂν ἀληθεύωσι πολλάκις, οἵῳ τρόπῳ εἰρήκαμεν. Οἴδασι δὲ καὶ τὰς Γραφάς. Πᾶσα οὖν κακία ἐξ αὐτῶν ἐπενοήθη, καὶ τὰ ἀκάθαρτα πάθη· καὶ προσβάλλειν μὲν τῷ ἀνθρώπῳ συνεχωρήθησαν, βιάζεσθαι δὲ τινα οὐκ ἰσχύουσιν· ἐν ἡμῖν γὰρ ἐστι δέξασθαι τὴν προσβολὴν, καὶ μὴ δέξασθαι· διὸ τῷ διαβόλῳ, καὶ τοῖς δαίμοσιν αὐτοῦ ἡτοίμασται τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, καὶ ἡ κόλασις αἰώνιος, καὶ τοῖς ἑπομένοις αὐτοῦ. Χρὴ δὲ γινώσκειν, ὅτι ὅπερ ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁ θάνατος, τοῦτο τοῖς ἀγγέλοις ἡ ἔκπτωσις. Μετὰ γὰρ τὴν ἔκπτωσιν, οὐκ ἔστιν αὐτοῖς μετάνοια, ὥσπερ οὐδὲ τοῖς ἀνθρώποις μετὰ τόν θάνατον.“

[474] Grčki i latinski tekst priređeno: *De fide orthodoxa.* PG 94, 874C-878C. *Expositio fidei,*18; II 4, 5-37. *Περὶ διαβόλου καὶ δαιμόνων.* I srpski prijevod Damaskin, Sveti Jovan, *Istočnik znanja,* str. 183-184.

Latinski tekst (*De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. III. PG 94, 874C-878C.) „*De diabolo et daemonibus. Daemones ex ordine angleorum infimo. Malum et tenebrae privationes, contra Manichaeos.* – Ex his angelicis virtutibus, terrestris ordinis princeps, cui custodiendae terrae cura a Deo commissa fuerat, non natura malus conditus, sed cum bonus esset, bonique causa factus esset, atque ejusmodi, ut ne minimum malitiae vestigium ex Cratore in eo exstaret, splendorem illum ac honorem, quem Creatoris beneficio consecutus erat, non ferens, libera voluntate, ex eo quod naturae consentaneum est, in id quod est contra naturam, immutatus est, atque adversus opificem suum Deum relellationis ergo se extulit, ac primus a bono discedens, malus evasit. Neque enim quidquam aliud malum est, nisi boni privatio; haud secus ac tenebreae nihil aliud sunt nisi luminis absentia. Bonum quippe, spirituale lumen est: velut econtra malum, spirituales tenebrae. Lux ergo a Creator conditu, bonusque factus (*vidit* enim *Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona*), libera voluntate tenebrae factus est. Una porro cum ipso avulsa est, seque ruinae ejus comitem adjunxit, innumerabilis subjectorum ipsi angelorum multitudo. Cum itaque ejusdem ac reliqui angeli naturae essent, electione propria mali facti sunt, suapte sponte a bono ad malum inflexi. *Nihil daemones possunt nisi Deo permittente.* – Quocirca nullam adversus quemquam potestatem habent, nisi quae ipsis a Deo certis de causis concedatur; quemadmodum accidit in Job, et porcis illis de quibus in Evangelio fit mentio. Potestate autem sibi a Deo facta, viribus valent, immutanturque, et transformando se quam libet voluerint speciem objiciunt. *Quo pacto angeli praedicunt futura.* - Ac quidem futura, nec angeli Dei noverunt, nec daemones; tamen praedicunt: angeli nempe, Deo ipsis detegente ac praenuntiare mandante. Quo fit ut quae ab ipsis praedicuntur, omnia eveniant. Quin et daemones quoque praedicunt, interdum scilicet, quia ea quae procul geruntur, cernunt; interdum sola conjectatione: unde et saepe mentiuntur, nec fides illis est adhibenda, etiamsi, eo quo diximus modo, saepe vera dicant. Quin Scripturas quoque intelligunt. *Homini vim inferre non possunt.* – Nulla porro malitia, nullus impurus affectus est, qui ab ipsis excogitatus non sit. Quamvis autem hominum suggestionibus pulsare ipsis permissum sit, nemini tamen vim inferre possunt (in nobis enim situm est suggestionem, aut admittere, aut non admittere), ob idque diabolo et angeli ejus inexstingubilis ignis paratus est, ac supplicium aeternum, illisque item qui ipsum ducem sequuntur. *Quod mors homini, hoc angelo lapsus.* – Sciendum autem illud hominibus mortem praestare, quod lapsus angelis. Post lapsum enim nulla ipsis poenitentia est, uti nec hominibus post mortem.“

1.1.3. Veći dio teksta drugoga poglavlja Devete knjige Dragišićeva djela De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus – o problemu vječnosti

„**Cap. II.** *Opinio de (a)euo: ponens illud ab existentia differre (et) dicens illud esse successiuum.* ARAVEVS. Mvlti (a)euum ab angelis differre putant ipsumq(ue) successionem quandam atque prius (et) posterius suscipere dicunt. Et illud probant primo ex parte conseruationis hoc modo. Pre suponimus dictum Augustini super gene. ad litteram li. viii. Aerem non esse factum se fieri lucidum hoc est/Lumen aeris iugiter dependere a sole ita q(uod) minimo momento/si sol redederet (aer non) remaneret ullo pacto Lucidus. Est eni(m) sol causa luminis no(n) modo infieri/uerum etiam infactorem/Vnde ibidem bi xiiii. Idem Augustinus Deus inquit non ita se habet ad creatura(m)/sicut (a)edificator ad domu(m). Et i(n)nuit/ q(uod) se habet ad creatura(m) deus/ueluti sol ad lumen transfusum i(n) aera. Neq(ue) conseruare dei creatra(m) est solum illam no(n) destruere s(ed) est aliq(uo)d circa ipsam agere/alioq(ui)n no(n) claudens fenestra(m) diceret(ur) conseruare lumen. Confirmatur Nam anihilare nil aliud est q(uam) no(n) agere/ Igit(ur) co(n)seruare et(iam) aliquid ager. Hoc uel ex eo patere poterit. Nullam na(m)q(ue) creaturam i(n) suo esse i(n)dependentem dicimus. Nam si esset quidem creatura/nec tamen ullo pacto dependeret diceret(ur) utique actus purus. Quod p(er) absurdum. Depe(n)det itaq(ue) omnis creatura a primo ente. No(n) solu(m)/ut a causa qu(a)e iam dederit esse (et) nihil ulteruius conferat/ s(ed) ta(n)q(uam) a ca(usa): qu(a)e (et) pr(a)estiterit/(et) assidue prestet suo effectui esse. Secus conseruare nil aliud esset/q(uam) prius egisse (et) nunc destruens nolle. Ex quibus concludit(ur) (a)euu(m) Angeli differre ab ipso/(et) habet(ur) prius/atq(ue) posterius. Semp(er) (e)n(im) conseruando angelus deus dare uidet(ur) sibi esse. Et unu(m) dare est prius altero ex illus uero pluribus largitionibus resultat/(et) quasi conflat(ur) ip(sa)m (a)euu(m) Angeli Probant et(iam) eande(m) conclusione(m) sic. Si esse Angeli esset simplex (et) i(n)uariabile/Igit(ur) sicut no(n) pot(est) non fuisse/Ita no(n) posset no(n) fore. Si (e)n(im) omnio i(m)mutabilis est no(n) poterit no fore/Consequens est falsu(m) Ex quo sequit(ur) q(uod) quom nequeat pro eode(m) signo siue instanti esse (et) no(n) esse/ q(uod) pro alio erit (et) pro alio no(n) erit/(et) pro alio nuc Deus uulut Agelu(m) creare/ pro alio uero ipsum anihilare/alioquin Contradictoria uera essent pro eodem nunc/q(uod) est i(m)possibile. Addunt (et) tertiam ratione(m) sic. Si i(n) existentia Angeli nulla sit successio formaliter/Et certum sit ip(su)m tempore i(n)finito durantur(um). Igit(ur) totam duratione(m) simul habet/Si no(n) dicat(ur) ibi aliquid succedere/Et ita habebit duratione(m) i(n)finita(m) formaliter. Confirmat(ur)/Quicq(ui)d (e)n(im) est ex fetale ut possit coexistere infinitis est in se i(n)finituuum. Si ergo angelus haberet i(n) se p(er) posset formaliter coexistere uel locis uel te(m)poribus i(n)finitis esset i(n)finitus. Quarto mo(do) p(ro)bant illud

idem sic i(n)duce(n)do Possibile est Angelum fuisse creatum i(n)ocente(m) deinde peccasse. Similiter unum Angelum possibile est prius creari/deinde annihilari/atq(ue) rursus creari. Qu(a)e certo fie(n)t i(n)diuersis nunc. Si ergo alius angelus pro omnibus illis signis permane(n)s certum est ip(sa)m i(n) esse suo habuisse prius (et) posterius. Idem sequetur/si ponat(ur) unus creari/ (et) deinde anihilari/(et) iter(um) no(n) ille sed alius creari. Confirmant autem suam opinionem et(iam) sanctor(um) dictis Augustinus nempe. xii confessionum /exponendo illud psalmi/Tu autem ide(m) ipse es/(et) anni tui no(n) deficient/ ita inquit/Nunc temporis si semper staret (et) no(n) flueret no(n) esset tempus sed (a)eternitas. Sic ipsi argu(u)nt de (a)euo q(uod) si no(n) flueret (a)eternitas esset. Idem Augu. iiii. super gene. exponens illud euangelicum Pater meus usque modo operat(ur)/ait usq(ue) modo op(er)is continuatione(m) significat. Ex quo i(n)ferunt ipsum Deum/ea qu(a)e a principio operatus est assidue co(n)seruando op(er)ari. Boetius q(uoque) d(e) trinitate sic ait In Deo esse est t(antu)m presens non curres. Nunc autem fluens facit sempiternitatem hoc est (a)euum/ Et paulo ante promiserat q(uam)uis secundum philosophos possit diei de corporibus celestibus/atq(ue) spiritibus q(uod) semper sunt. Magna tamen est differentia(m) in semp(er) esse/ac si diceret alio modo dicimus semper deu(m) esse/alio autem celos/(et) spiritus. Anselmus et(iam). Prosologi. xx. dicit/Loquens cum Deo/Hoc modo transis omnia et (a)eterna/quia tua (et) illor(um) (a)eternitas tota tibi p(raese)ns est/ quum illa no(n) dum habeant de sua (a)eternitate/quod uentu(rum) est/sicut iam no(n) habent/quod preteritum est. Et noster Hieronymus ad Marcellam/solus Deus no(n) nouit fuisse/nec futur(um) esse. *Damascenus q(uoque) li. pri(m)o. ait/Seculum dicitur quod semp(er) protendit(ur) cum (a)eternis/uelut spacium. Confirmat id (et) Grego. mora. xxvii. super illud. Numerus dier(um).* De angelis loquens sic ait. In eis initiu(m) cernimus quu(m) mentem retro reuocamus. Ex quibus fatis constat differentia (a)eui duplex/tam a tempore/q(uam) ab (a)ternitate. Est (e)n(im) (a)euum proprie quantitas habens propriam diusibilitatem no(n) quidem in partes permanentes/sed successius. In quo i(n)diuisibile succedit i(n)diuisibili/ (et) ipsu(m) nunc eui raptim transit quo transeunte/(et) ipsa existentia angeli transiret nisi cusa prima illud esse poneret i(n) alio nunc. Et illud ponendo i(n) alio nunc no(n) causatur/[1] aliud esse sicut est i(n)successiuis: in(quibus) semper aliud (et) aliud accipimus/Sed idem esse ponitur infinicies ita q(uod) prima posito ipsius esse dicatur creatio/Quia sine medio seqitur ipsius rei non esse. Vna qu(a)eq(ue) uero sequentium positionum ipsius esse uocatur conseruatio. Creare nanq(ue) est post nihil esse dare/Conseruare uero est iam datum esse iter(um) tribuere. „[475]

[475] Tekst se nalazi *: De natura caelestium spirituum quos angelos vocamos,* ff. (112) v. – o (113) v.

1.2. Kozmološka problematiku u djelu De fide orthodoxa[476]*te dijelovi grčkog i latinskog teksta iz sedmog poglavlja II. knjige De fide orthodoxa*

Poglavlje 6. II. knjige *De fide orthodoxa* nosi naslov *O nebu*. Damaščanski izlaže da je nebo oblast vidljivih i nevidljivih stvari, zbog toga što su u njima sadržane i obuhvaćene duhovne anđeoske sile, kao i sve što je osjetilno. Neograničeno je samo Božanstvo, koje sve ispunjava, sve obuhvaća i sve omeđuje, i to zato što je iznad svega i što je sve stvorilo. *Pismo,* govori o nebu, nebu neba i o nebesima nebesa, tako Damaščanski iz opće kozmogonije, kako ju naziva, preuzima stvaranje neba, koju pak poganski mudraci prisvajajući Mojsijeva učenja, nazivaju sferom bez zvijezda. Bog je nebom nazvao i svod, svodu je zapovjedio da postane posred vode, naredivši da rastavlja vodu pod svodom od vode nad svodom. Damaščanski se poziva i na sv. Bazilija i njegovo djelo *Šestodnev,* naime Bazilije koji je u te tajne posvećen božanskim *Pismom* tvrdi da je nebeska narav tanka kao dim. Nadalje Damaščanski razlaže da neki smatraju da je nebo vodeno jer je postalo posred voda, drugi pak tvrde da je nastalo iz četiri elementa, a ima i onih koji misle da nebo predstavlja peto tijelo, i to drukčije u odnosu na ovo četvrto. Postoje i oni koji su bili mišljenja da nebo u vidu kruga sve obuhvaća, da je sferično i da je od svuda promatrano najuzvišeniji dio, a središnji dio toga prostora koji je njime obuhvaćen predstavlja najniži dio. Prozračna su i laka tijela od Boga dobila uzvišeno mjesto, a teška i teretna tijela dobila neki prototip koji je u središtu. Kako je pak vatra najlakši element, koji najviše stremi visini i koji zauzima mjesto odmah poslije neba, nazivaju ga i eterom, a ono što je niže od vatre nazivaju zrakom. Zemlja i voda, kao teži i češći elementi nalaze se u samom središtu, pa su u suprotnosti. Damaščanski rezimira i kaže da su dolje zemlja i voda. Voda je lakša od zemlje, pa je i pokretljivija od nje, a gore odsvuda je zrak kao kružni omotač, a oko zraka je odsvuda eter, a izvan svega toga je nebo kao krug. Nebo se kreće kružno i steže sve što je unutar njega, pa sve ostaje čvrsto i neraskidivo. Nadalje, postoje sedam nebeskih zona i to jedna viša od druge. Samo je nebo fine, tanane naravi poput dima, a u svakoj zoni postoji sedam planeta. Planeti su redom: Sunce, Mjesec, Jupiter (Zeus), Merkur (Hermes), Mars (Aris), Venera (Afrodita) koja je ponekad Danica – Zornjača a ponekad Večernjača i Saturn (Kronos). Nazivaju se planetima jer ostvaruju svoje kretanje suprotno nebu, naime kreću se od zapada k istoku. Nebo i ostale zvijezde se kreću od istoka k zapadu. Damaščanski tvrdi da se to razumije iz promatranja

[476] Opis tematike pripremljen po: Sveti Jovan Damaskin, *Istočnik znanja,* str.185-196. *Expositio fidei,* 20; II 6,1-95. i *Expositio fidei,* 21; II 7, 1-207. PG 94, 879A-900A, grčki i latinski tekst.

Mjeseca koji svaku večer pomalo ide unatrag.[477] Oni pak koji tvrde da je nebo sferično, također tvrde da je daleko od Zemlje i da je podjednako udaljeno odozgor, sa strane i odozdo. Kada se kaže odozdo i sa strane misli se prije svega na ljudska osjetila, jer ako se slijedi logika, odsvuda promatrano, nebo je udaljeno i zauzima gornji prostor, a Zemlja donji. Također se govori da nebo kružno obilazi Zemlju i da se velikom brzinom okreće zajedno sa Suncem, Mjesecom i zvijezdama. Kada je pak Sunce iznad Zemlje, biva dan, a kada je ispod Zemlje biva noć.[478] Neki su zamislili da je nebo polukružno, također zamišljaju da Sunce, Mjesec i zvijezde zalazeći okružuju Zemlju od zapada k sjeveru te tako iznova dospijevaju na istok. No bez obzira na sve Ivan Damaščanski naglašava da je sve postalo i ustanovljeno božanskom zapoviješću, i kao temelj ima božansku volju i zapovijed. Postoji „nebo neba“ tj. „prvo nebo“, koje je iznad svoda, tako postoje dva neba, jer je i svod Bog nazvao nebom, a u svetom *Pismu* je običaj da se i zrak naziva nebom, pa se može govoriti o tri neba. Damaščanski također dodaje da se i sedam zona mogu shvatiti kao sedam nebesa, a time istina neće biti povrijeđena, također u hebrejskom je uobičajeno da se nebo naziva množinom. Damaščanski daje naglasak na tome da sve što je postalo podliježe svojim postankom propadanju te tako po prirodnim zakonima nebesa opstaju blagonaklonošću Božjom, jer je samo božanstvo po svojoj naravi bez početka i beskonačno. Po razmjerima nebo je mnogo veće od Zemlje, no Damaščanski kaže da bit neba ne treba istraživati jer je nepoznata. No važno je naglasiti da nebesa i nebeska svjetla nemaju dušu, ona su bez duše i bez osjetila, iako se doduše u *Pismu* znade onome što je bezosobno pridavati osobine osobnosti, a o onome što je bez duše govoriti kao da ima dušu. No Damaščanski zaključuje i ponovo naglašava da nebesa svojom veličinom pokazuju silu Stvoritelja, kako bi se shvaćajući njihovu ljepotu slavilo Stvoritelja kao vrhunskog umjetnika.

Poglavlje 7. nosi naslov *O svjetlosti, vatri, svjetlima, odnosno, o Suncu, Mjesecu i zvijezdama.* Tumačenje počinje vatrom, koja je jedan od četiri elemenata. Vatra je kao element lagana i više stremi gore od ostalih elemenata, zapaljiva je, a istovremeno i osvjetljava, Stvoritelj ju je stvorio prvi dan.[479] Vatra, zapravo nije ništa drugo nego svjetlost, neki pak kažu da je kozmička vatra iznad zraka, i nazivaju je eterom. U početku, tj. prvoga dana Bog je stvorio svjetlost kao nakit i ukras vidljive tvorevine. Tama pak nije nekakvo biće, nego slučajnost tj. zbivanje, odsutnost svjetlosti. Zrak, naime nema svjetlosti unutar svoje biti, a Bog je tu odsutnost

[477] U radu se ne tumači suvremena slika svijeta i svemira, nego se u najkraćim crtama iznosi slika svijeta poznata u doba Ivana Damaščanskoga, kako bi bilo razvidnije i jasnije Petrićevo pozivanje na neka mjesta iz *De fide orthodoxa.*

[478] U oba poglavlja (6. i 7. II. knjige) ima mnogo detalja koji nisu od važnosti za ovu raspravu, pa ih se, ako nema potrebe niti ne iznosi.

[479] Ivan Damaščanski se kako u ovom poglavlju, tako i u čitavom djelu *De fide orthodoxa* poziva na sv. Pismo, no kako je cilj ovoga rada ipak više razlaganje filozofskih tema u kojima je Ivan Damaščanski imao utjecaja na hrvatske renesansne pisce ovdje se izostavljaju izravna pozivanja Ivana Damaščanskoga na *Bibliju*.

svjetlosti iz zraka nazvao tamom. Stoga, tumači Ivan Damaščanski tama ne predstavlja bit zraka, nego lišavanje svjetlosti, što pak ukazuje na zbivanje, a ne na bit. Nadalje tumači Damaščanski kako je prvo prizvan u postojanje dan, a potom noć, pa noć slijedi iza dana, a od početka jednog dana do drugog je jedan dan (noć i dan). Dakle, u prva tri dana kada je božanskom zapoviješću razlivana i sabirana svjetlost, nastali su i dan i noć, a četvrtog dana je stvorio Bog veliko svjetlo – Sunce. Stvorio ga je da bude početak danu i da upravlja njime, naime ono sačinjava dan. Dan je onda kada je Sunce iznad Zemlje, a trajanje dana je sunčeva putanja iznad Zemlje od istoka do zapada. Bog je stvorio i manja svjetla, Mjesec i zvijezde, da budu početak noći, da upravljaju njome i da je osvjetljavaju. Noć je, nadalje tvrdi Damaščanski, kada je Sunce ispod Zemlje, a trajanje noći je sunčeva putanja ispod zemlje od zapada do istoka. Mjesec i zvijezde su određeni da svijetle noću, ali ne tako što bi danju uvijek bile ispod Zemlje, jer su i danju zvijezde na nebu iznad Zemlje, nego zbog toga što ih Sunce prekriva jarkim sjajem, i zvijezde i Mjesec.

Ivan Damaščanski nadalje izlaže opis slike svijeta njegova vremena, tj. kozmoloških, astroloških i geografskih znanja koji nisu od presudnog značenja za mjesta iz *De fide orthodoxa* na koja se Frane Petrić poziva u *Novoj sveopćoj filozofiji,* iako se i on dakako bavi takvim temama, samo što se kod njihove razrade ne poziva izravno na Ivana Damaščanskoga. Iz 7. poglavlja II. knjige *De fide orthodoxa* ipak valja izdvojiti i filozofsko-teološko promišljanje Ivana Damaščanskoga u kojem naglašava da od zvijezda, Sunca i Mjeseca bivaju predznaci kiše, vedrine, hladnoće, toplote, vlažnosti i suše te vjetrova i njima sličnih pojava, no nikako predznaci ljudskih djela. Budući da je čovjeka Stvoritelj stvorio kao slobodnog, čovjek je gospodar svojih djela. Ako bi se, nastavlja Damaščanski sve činilo zbog određenog kretanja planeta, onda bi se to činilo po nužnosti, a ono što je po nužnosti niti je krepost niti porok. Pa ako je sve vođeno i ponaša se po nužnosti, onda nije potrebno da Bog upravlja stvorenim niti da promišlja o stvorenom. Suvišan bi bio i ljudski razum, jer ako čovjek nije gospodar niti jednog svog djela, onda je nepotrebno da razmišlja, a razum je dan čovjeku da bi razmišljao, pa je otuda svako razumsko biće slobodno.

Grčki tekst (*Expositio fidei,* 21; II 7, 21-51. *De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VII. PG 94, 888B-889A.) Περὶ φωτὸς, πυρὸς, φωστήρων, ἡλίου τε, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων. „Ἐν μὲν οὖν ταῖς τρισὶν ἡμέραις ἀναχεομένου, καὶ συστελλομένου τοῦ φωτὸς τῷ θείῳ προστάγματι, ἥ τε ἡμέρα, καὶ ἡ νὺξ ἐγένετο. Τῇ δὲ τεταρτεῃ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν, ἤτοι τὸν ἥλιον, εἰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας δι᾽αὐτοῦ γὰρ ἡ ἡμέρα συνίσται· ἡμέρα γὰρ ἐστιν, ἐν τῷ τὸν ἥλιον ὑπὲρ γῆν εἶναι· καὶ διάστημα ἡμέρας ἐστὶν, ὁ ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι δύσεως ὑπὲρ γῆν τοῦ ἡλίου δρόμος· καὶ φωστῆρα τὸν ἐλάσσω, ἤτοι τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, εἰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίαν τῆς νυκτὸς, τοῦ φωτίζειν αὐτήν. Νὺξ δέ ἐστιν, ἐν τῷ τὸν ἥλιον ὑπὲρ γῆν εἶναι· καὶ

διάστημα νυκτὸς ἐστιν, ἀπὸ δύσεως μέχρις ἀνατολῆς ὑπὸ γῆν τοῦ ἡλίου δρόμος· Ἡ σελήνη τοίνυν καὶ οἱ ἀστέρες ἐτάχθησαν τὴν νύκτα φωτίζειν, οὐχ ὡς τῇ ἡμέρᾳ πάντοτε ὑπὸ γῆν ὄντες· εἰσὶ γὰρ καὶ ἐν ἡμέρα ἀστέρες ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὲρ γῆν· ἀλλ᾽ ὁ ἥλιος τούτους ἅμα, καὶ τὴν σελήνην τῇ φαιδροτέρᾳ ᾳἴγλῃ ἀποκρύπτων, οὐκ ἐᾷ φαίνεσθαι. Τοῖς φωστῆρσι τούτοις τὸ πρωτόκτιστον φῶς ὁ Δημιουργὸς ἐναπέθετο, οὐχ ὡς ἀπορῶν ἄλλου φωτὸς, ἀλλ᾽ ἵνα μὴ ἀργὸν ἐκεῖνο μείνῃ τὸ φῶς. Φωστὴρ γάρ ἐστιν, οὐκ αὐτὸ τὸ φῶς, ἀλλὰ φωτὸς δοχεῖον. Ἐκ τούων τῶν φωστήρων ἑπτὰ πλανήτας φασί· καὶ λέγουσιν αὐτοὺς ἐναντίαν τοῦ οὐρανοῦ κινεῖσθαι κίνησιν· διὸ πλανήτας αὐτοὺς ἐκάλεσαν· τὸν μὲν γὰρ οὐρανόν φησιν, ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς κινεῖσθαι· τοὺς δέ πλανήτας ἐκ δυσμῶν ἐπὶ ἀνατολάς· συμπεριφέρειν δὲ τὸν οὐρανὸν τῇ ἑαυτοῦ κινήσει ὡς ὀξυτέρᾳ, τοὺς ἑπτὰ πλανήτας. Τῶν δέ ἑπτὰ πλανητῶν τὰ ὀνόματά εἰσι ταῦτα· Σελήνη, Ἑρμῆς, Ἀφροδίτη, Ἥλιος, Ἄρης, Ζεὺς, Κρόνος. Εἶναι δὲ καθ᾽ ἑκάστεν ζώννη τοῦ οὐρανοῦ ἕνα τῶν ἑπτὰ πλανητῶν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ, ἤτοι τῇ ἀνωτέρᾳ, τὸν Κρόνον. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, τὸν Δία. Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ, τὸν Ἄρεα. Ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ, τὸν Ἥλιον. Ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ, τὴν Ἀφροδίτην. Ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ, τὸν Ἑρμῆν. Ἐν δὲ τῇ ἑβδόμῃ, καὶ κατωτέρᾳ, τὴν Σελήνην.“

Latinski tekst (*De fide orthodoxa,* Lib. II, Cap. VII. PG 94, 887B-890A.) „*Primi tres dies, cum sol non esset. Lunae et stellarum munus in nocte.* – Et quidem tribus primis diebus, luce Dei jussu, tum sese diffundente, tum rursus contrahente, dies et nox exstitere. At die quatra fecit Deus luminare majus, nempe solem, ut diei praesset (per ipsum enim dies efficitur; dies quippe est cum sol supra terram exstat, dieique spatium, cursus ille quem ab ortu ad occasum usque sol supra terram peragit), atque item luminare minus, hoc es lunam, et stellas, ut nocti praessent, eique lucem ferrent. Nox porro est cum sol infra terram est: noctisque spatium est cursus ille, quem sol ab occasu ad ortum sub terra conficit. Luna igitur, et stellae constitutae sunt, ut noctem illustrarent; non quod interdiu sub terra penitus delitescant (nam tunc quoque stellae in coelo super terram sunt), sed quia sol eas, lunamque splendoris sui nimia amplitudine operiens, elucere non sinit. *Primigenia lux luminaribus indita.* – Ilisce luminaribus primigeniam lucem summus ille rerum. Opifex indidit, non quod alterius luminis penuria laboraret; sed ne lux illa supervacanea maneret. Luminare siquidem lux ipsa non est, sed lucis conceptaculum. *Planetae septem.* – Inter haec autem luminaria planetes septem recensent, quos contrario ac coelum motu volvi dicunt; quocirca *plantetes, errantesve stellas,* eos appellarunt. Coelum enim ab ortu ad occasum volvi inquiunt; planetas autem ab occasu ad ortum: quos etiam coelum rapidiori suo motu secum circumferat. Septem porro planetarum haec sunt nomina: Luna, Mercurius, Venus, Sol, Mars, Jupiter, Saturnus. Tradunt insuper, in unoquoque coeli circulo unum ex septem planetis esse.

In primo nempe, id est sublimiori, Saturnum. In secudno, Jovem. In tertio, Martem. In quarto, Solem. In quinto, Venerem. In sexto, Mercurium. In septimo denique et infimo, Lunam.“

1.3. Vlačićev tekst o Ivanu Damaščanskome iz Magdeburških centurija

„De monachis. Monachi Asiae. Iohannes Damascenus.

Iohannis Damasceni, quem Chrysaoram Paulus Diaconus uocat, parens fuit praetor Damasci (et) uicinae regionis, (et) seruijt Saracenis, ac Christianorum sub se patrorum egit. Filium suum Cosmae monacho, quem a Saracenis redemit, tradidit erudiendum, cum Cosma adolescente Hierosolymitano. Illo ergo praeceptore Ioannes, ingenij uelocitate (et) assiduo studio adiutus, Grammaticam, Dialecticam, Philosophiam moralem, Arithmeticen, Geometriam, Musicam, (et) Astronomiam didicit: (et) quaedam de sacra religione, diluta tamen monasticis traditionibus imbibit. Constantinopolim uenit, (et) isthic aliquandiu habitauit: sed inuidia ciuium exagitatus, Damscum edijt, (et) Agarenoru(m) literas didicit, ac se Mahometanae persidiae simulauit fauere, ut in sermone de conversatione eius indicatur. Parente ergo mortuo, a Saraceno consiliarius (et) praetor designatur, ac ampliori quam pater eius regioni praeficitur. Cum autem aliquandiu praefuisset, falsis criminationibus a Leone ad Saracenum insimulatus, dimisionem impetrauit, (et) in monasterium Sabae sese abdidit, cum Cosma: (et) postea presbyter quoque ab Hierosolymorum patriarcha ordinatus est. Legit scripta Patrum diligentius quam Sacras literas.

Scripta.

Scripsit Graec(a)e librum Stoechioticum, seu elementarium, admonitionem omnis recti sermonis.

Sermonem de cultu imaginum.

Epistolares libellos de imaginum cultu.

Hymnos (et) cantica Ecclesiastica.

Panegyricos sermones.

De fide Orthodoxa.

Sermones aliquot. Ioannes patriarcha Hierosolymitanus, in uita eius.

Regulas bene sonates, (et) Dicta Hagiopolitica. Autor sermonis de conuersatione Damsceni.

Inter opera uero eius hi recensentur hodie libri.

Logica.

Isagoge axiomatum.

Liber de duabus in Christo uoluntatibus (et) operationibus.

Libri quatuor de orthodoxa fide.

Epistola de trisagio.

Liber de centum haeresibus.

Fragmentum sententiarum ex sermonibus eius.

Altercatio Christiani (et) Saraceni.

Sermo de ijs qui in fide hinc migrarunt.

Historia de Barlaam (et) Iosaphat [dodate nečitke grčke riječi].

Doctrina (et) errores eius.

Doctrinam de Deo (et) Trinitate, (et) duabus in Christo naturis, uoluntatibus, (et) operationibus, recte quidem tradidit: sed erroneas opiniones (et) stipulas in alijs Antichristi erroribus, ut supra in quarto capite indicauimus.

Certamina eius.

Pugnauit contra Monothelitas, (et) Monophysitas sui tempris haereticos, (et) co(n)tra multos alios: ut patet ex libro eius de Centum haeresibus.

Cum adhuc esset apud Saracenorum regem in precio simulauit se a Mahometi religionem non admodum abhorrere. Nam una cum eo ad sepulchrum Meamed profectus est, (et) ex regis iussu metu perculsus eum adorauit, (et) ad laudem illius sese inelinauit, (et) eum publice praedicauit. Qua(m)obrem honorem (et) munera a rege accepit, Damascum reuersu. Conatur quidem author sermonis de eius conuersatione, ista excusare: quasi ideo fecerit, ut superstitiones illas posset alijs indicare, (et) refutare apertius. Sed non sunt facienda mala, ut eueniant bona. Veruntamen posteaquam in coenobium sese contulit, contra Saracenos (et) Mahometi delyria pugnauit, ut suo loco indicauimus.

Acriter dimicauit contra Leonem (et) Constantinum Imperatores, (et) alios, ob defensionem cultus imaginum: (et) cum episcopis Orientis Imperatorem excommunicauit. Paulus Diaconus libro 21 rerum Romanorum: Zonares tomo tertio.

Leo ut de illo uindicta(m) sumeret, curat scribi literas ad similitudinem characterum eius in hunc modum: Salue o rex, gratulor (et) ego imperio tuo, maxime quod eiusdem es fidei. Verum quia (et) ego Imperatoriam tuam excellentiam singulari prudentia (et) honestate praecellere intelligo, ideo haec illi significanda duxi, nempe ciuitatem hanc nostram negligentius custodiri, (et) Agarenorum praesidium (quantum hic est) imbelle, (et) exigui numeri. Itaque propter Deum miserere huius, mitteque omnium nobilium manum, inexpectato aduenientem, ac simulantem se alio prosicisci. Es enim ciuitate citra omnem laborem potiturus. Ad quod negocij (et) ego tibi non mediocri adiumento sum affuturus: nam in mea manu tota ferme (et) ciuitas (et) regio est. Et his alias adiungit, ac Saraceno mittit in hunc modum.

Dum nihil sciam pace beatius, amicitiaque felicius: (et) alioqui pacis foedera seruare, laudatissimum, gratissimumque sit Deo, nihil (et) ego tanti facio quam ut pacis foedera, quae cum generositate tua iniuimus, indissoluta custodiantur: quamuis a Christiano quodam familiari tuo crebris euocer epistolis, ut ipsis dissolutis, dolose induciarum iura uiolem: polliceturque mihi multa, (et) cum primis si copiosum aduersus ciuitatem tuam exercitum mittam, sese mihi affuturum, ut secure illam occupem. Vnde unas suarum, quas ad me dedit, literarum tibi mitto, ut cognoscas quam comperta sint quae ad te scribam, (et) quam uerax (et) constans in amicitijs foederibusque feruandis perseuerem. Tu obserua dolosum malignumque illum, qui ad me talia scribere reueritus non est. Ioannes patriarcha de uita Damasceni. Author tamen sermonis de Conuersatione Damasceni, haec a paedagogo eius esse facta dicit. Adeo in nugis consentiunt isti. Saracenus itaque ei brachium praedicit, seu (ut alter narrat) digitum, quem imago Mariae inuo cata ipsi dicitur restituisse, ut tanto acrius imaginum cultum defenderet.

Cum ergo nec postea cessaret imaginum cultum tueri, Constantinus collecta Synodo episcoporum Constantinopoli, rem in disceptationem deduxit: qui examinatis rerum neruis, deprehendunt adorationem imaginem esse uerbo Dei (et) Patrum sente(n)tijs contrariam: ideoque Iohannem Damascenum cum Germano (et) Georgio Cyprio (et) alijs excomunicant. Appellant autem eum per ignominiam Manzur. Inquiunt enim: Manzuri ignominioso (et) Saracenico anathema. Iconolatrae (et) falsigrapho Manzuri anathema: Doctori impietatis, (et) peruerso interpreti diuinae Scripturae Manzuri anathema. In actis Synodi Constantinopolitanae.

Virtutes eius.

Commendatur ab humilitate, (et) a uitae monasticae exercitijs, quod omnia bona sua deferuerit, (et) in pauperes distribuerit: (et) quod ex zelo diuino inuectus sit in imaginum contemptores, (et) a similibus nugis.

Amici eius.

Germano Constantinopoles episcopo, Cosmae Maiumeno episcopo, (et) Ioanni Leodicensi familiaris fuit, (et) Stephano: ac Synodus Nicena secu(n)da eum praedicat, (et) ab anathemate liberat.

Mors.

Claruit sub Leone, (et) Constantino Copronymo circiter annum Domini septingentesimum trigesimum. Sub Irene non amplius in uiuis fuit. Spanheimensis eum collocat sub Theodosium senioerem, sed falso.

COSMAS.

Cosmas monachus, ex Italia oriundus, a Saracenis captus Damascum adducitur: ac cum in foro uenalis esset, a Iohannis Damasceni parente emitur, (et) constituitur praeceptor eius (et) Cosmae Hierosolymitiani. Cum autem ab eo duo isti adolescentes in artibus philosophicis, (et) in religione instituti essent, in monasterium aliquod remissus, uitam sinijt: ut patet ex Ioanne patriarcha, de uita Damasceni.“[480]

1.4. Tekst iz Skalićeve Enciklopedije

„EVL. Ergo nec du(m) intelligis quid sint praestigiae, id est inca(n)tiones: cuiusmodi sunt quae manu(m) quada(m) dexteritate alia appare(n)t, quam reuera sint: imo sunt merae fraudes, imposturae, fallacieae (et) captiones. At exe(m)pla illa re(m) vera(m) testantur. Vt aute(m) clarius innotesca(n)t praestigiae Vvieri, percuram(us) historia(m), qua(m) de Ioanne Monacho refert August. lib. de cura pro mortius gerenda. cap. 17. que(m) de belli ciuilis eue(n)tu, maior Theodosi(us) Imp. co(n)suluit. Habebat quippe, inquit, etia(m) prophetia(m), neq(ue) enim singulos singula muneru(m) istoru(m), sed etia(m) plura vnu(m) habere posse no(n) ambigo. Ioannes ergo iste cuida(m) mulieri religiosissimae, impatie(n)ter eu(m) videre cupie(n)ti, atq(ue) vt hoc impetraret per maritu(m) suu(m) veheme(n)ter insta(n)ti, cum ille nollet, quonia(m) id nu(m)qua(m) permiserat foeminis, Vade, inquit, die vxori tuae, videbit me nocte proxima, sed in somnis. Et factu(m) est, monuitq(ue) illa(m), quicquid fidele(m) co(n)iugata(m) moneri oportebat. Quae cu(m) euigilasset, tale(m) se vidisse homine(m) Dei viro suo, quale(m) ille eu(m) nouerat, (et) quid ab illo audiuerit, indicauit. Qui hoc ab eis co(m)perit, retulit mihi vir grauis, (et) nobilis, (et) dignissimus credi. Hactenus Augustinus, Varias ibi quaestiones instituit Augustinus, quas nos persecuti sumus in Effig. vet. Eccl. cap. 17. tit. Galatinus. Quid ad id Vvierus? prestigiamne dicet? Caeteru(m) haec pr(a)esentia Ioa(n)nis no(n) est absimilis pr(a)esentiae Helisaei, 4. Re. 5. No(n)e, inquit ad Giezi, cor meu(m) in pr(a)esenti erat quando reuersus et homo de curru suo in occursum tui? plura loco citato. Errat igit(ur) Vvierus, qui quod aut angelis Dei, aut spiritui hominis, aut diuinae virtuti tribuere debet, pr(a)stigijs tribuit. Hinc etiam, teste eode(m) Augustino, (et) illa soluitur quaestio, Quona(m)modo martyres ipsis beneficijs, quae dantur orantibus, indicant se (interesse) rebus humanis, si nesciunt mortui, quid agant viur? Non enim beneficiorum effectibus, verum etiam ipsis hominum aspectibus confessorem apperuisse Felicem ciuibus vel in quilinis pie a se dilectis, cum a Barbaris Nola

[480] Octaua Centuria *Ecclesiasticae historiae*, $827_{20} – 830_{37.}$

oppugnaretur, audiuimus, non incertis rumoribus, sed testibus certis. Verum ista diuinitus exhibentur, longe aliter, quam sese habet vsitatus ordo, singulis creaturarum generibus attributus. Haec Aug. ibid. cap. 16. Legitur quog(ue) de Potamiena martyre discipula Origenis, quod (et) illa per visionem apparuerit, tertio post passionem Basilidi, (et) multis alijs con discipulis, atque impetratas, sicuti pollicita erat, coronas martyriji capitibus illorum imposuerit. Euseb. Eccl. hist. lib. 6. cap. 5. Multa id genus exempla passim, sacras historias legenti, occurrunt. At haec (prestigijs) quomodo V uierus adscribet, quae (Agust.) diuinitus promanere, (et) omnes catholici (asserunt)? Plura in Dup. fc. Ecclesiae cap. 18.19.20.22. (et) 23. Neq(ue) vero in (hac) parte tantum errat Vuierus: liber enim illius erroribus est refertissimus. Qui omnes ex eodem fonte manat: ideoque eadem responsione diluuntur. Sed cap. 16. lib. r. ait praestigias daemonum euanuisse, postquam Euangelium Neopisti, feruentius mentibus hominum insonare coeperunt, vt ne leuia quidem, inquit, eius vestigia videntur reliquia. Si porro legisset quaestiones Athanasij, contrarium facile deprehendisset. Satanas enim nullam religionem magis impugnat ac Christianam. Turcae, Tartari, venefici, haeretici, (et) id genus homines, cum iam diabolo consecrati sint, non vexantur. Vbi ego diabolus maxime techas suas figit, ibi dubium non est, quin aduersarios habeat. Neque enim regnum suum Satanas expugnare, sed regnum Christi: alias regnum suum diuisum corrueret. Lege in Dup. fac. Eccl. cap. 31. Errat etiam cum ex Genesi. I. lib. I cap. I. creationem angelorum probare contendit: nisi per coelum angelos intelligat. Hiero. (et) Damas. ante primum diem putat creatos angelos. Epiphamius dei primo: Eli(a)ezer die secundo. Sed etiam haec diuersitas abesset, nulla difficultate, si extaret huius rei expressus textus. Quando ergo creati sint angeli, incertum est: creatos autem esse, testatur regius vates, Laudate, inquit, Dominum omnes Angeli eius, Laudate eum omnes virtutes eius, quoniam ipse dixit (et) facti sunt, ipse mandauit, (et) creati sunt. Deinde daemones eiusdem sunt numeri cum angelis: neque essentia differunt, sed propositio, (et) voluntate. Nam de naturae, (et) liberi arbitrij puritate, ad commutabile bonum se conueritit Lucifer, teste Areopagita. Inquit etiam Vvierus post diluuium Magiam Diabolicam coepisse: ego autem putarem, quod cum prima diaboli tentatione initium habuerit, cum Euae tetendit infidias, quippe cui inuidebat suum locum. Homo nanque /namque/ in locu(m) successit, ex quo ille decidit. Atque locus daboli vnde in tenebras (caecas) precipitatus est, sunt variae illae, de quibus Christus ait, in coelo mansiones. Neq(ue) enim diabolo potestas concessa est in hominem nisi propter certamen bonum fidei, vt certet homo, (et) coronetur, postquam legitime certa uerit. Idcirco pro dijs (et) voluerunt, (et) volunt haberi caco daemones, vt probentur electi; nil extra permissionem Dei agunt. Ita (et) Christus tentatus fuit a Diabolo, adorationem petenti. Proinde etiam adoratio causa est idololatriae, cum honor Dei, aut daemonibus, aut quibus cunque creaturis tribuitur. Idololatria peperit humani

sanguinis victimas: nil enim diabolus, quam sanguinem humanu(m) magis sitit: veluti ex cuius effusione regnum suum cumulatur. Quae idololatria vt tanto magis confirmaretur, quaestionam factam Euae resumpsit, promittens scientiam boni (et) mali, quae diuinatione, ex (mactatorum) hominum visceribus proueniret. proptera scientia quae inflat, hoc autore stabilitur: quae autem aedificat a Deo est. Illam diabolus varijs exemplis firmauit, Enthusiastis, Pythijs vatibus, (et) id genus alijs. De Sibyllis, quae Christi praeconia celebrarunt, si dicam, quod Vvierus ait, respondebit mihi Christus, Si Satan Satanam eijcit, aduersus se diuisus differens Vualdensium (et) Vvicleuitarum haeresin imitatur. Quae confutatur in Annot. nostris, tit. Exorcis. haeres. I. Quod ad vaticinium daemonum, dico eos propter essentiam angelicam, (et) innatum medium, in quo vident omnia (ereata), (et) intelligunt, posse vaticinari. Deus namq(ue) intelligit se (et) omnes creaturas per suam substantiam, Angeli vero per connatum medium. Homines porro per saepe iteratos actus. Atque haec est causa cur diabolus prius Christum nouerit, quam Apostoli, (et) tentandum susceperit, quo ad humanitatem. Eademque causa est, cur malitia diaboli respondeat bonitati angelicae: hoc est quod diabolus ita ad malum vergat, sicut angelus ad bonum. Idcirco si quando vera referunt, millities falsa postea adducunt. Ita paucis fundamento Vuieri responsum esse arbitror. Plura suis locis. H(a)ec sunt mi Eubule, qu(a)e de separata anima, eiusque pasione, siue sympathia (et) antipathia, atque de barbarismo (et) de pr(a)estigijs Vuieri, quo ad praesens tractanda esse existimaui. Tuum est ea aequi bonique (consulere). si quid in posterum per occasionem oblatum fuerit, quod huic propositio derseruire sensero, id te latere non patiar, mihi crede.“

Prilog 2 – tablični prikazi

Prilog 2.1. Ivan Damaščanski u De natura caelestium spirituum quos angelos vocamus

LISTOVI	OZNAKE	KNJIGA	IVAN DAMAŠČANSKI U DJELU	KOLIKO SE PUTA POJAVLJUJE	PREDNJA ILI STRAŽNJA STRANA LISTA	UPUĆIVANJE NA *DE FIDE ORTHODOXA* I POGLAVLJE UNUTAR POJEDINE KNJIGE. TE OSOBA KOJA GOVORI
1.	a				r.	
2.	az	Prva knjiga			v.	
3.	aʒ					
4.	aiiii		Damasceni, Damascenus	2	r.	II. poglavlje. GRADIVS
5.	-					
6.	-					
7.	-					
8.	-		Damascenus	1	r.	V. poglavlje. BENIGNVS
9.	b					
10.	bz		Damascenus	1	v.	VI. poglavlje. (BE.)
11.	bʒ					
12.	biiii					
13.	-					
14.	-		Damascenus	1	r.	VIII. poglavlje. BONVS
15.	-		Damasceni	1	r.	VIII. poglavlje. BONVS
16.	-	Druga knjiga			v.	
17.	c					
18.	cz					
19.	cʒ					
20.	ciiii					
21.	-					
22.	-					
23.	-					
24.	-					
25.	d					
26.	dii					
27.	dʒ					
28.	diiii					
29.	-					
30.	-					
31.	-					
32.	-					
33.	e					

34.	ez					
35.	eʒ					
36.	eiiii					
37.	-					
38.	-					
39.	-					
40.	-					
41.	f	Treća knjiga			r.	
42.	fz					
43.	fiii		Damasceni	1	v.	V. poglavlje. GEORG.
44.	fiiii					
45.	-					
46.	-					
47.	-					
48.	-					
49.	g					
50.	gz					
51.	gʒ	Četvrta knjiga			r.	
52.	giiii					
53.	-					
54.	-					
55.	-					
56.	-					
57.	h		Damascenus	1	v.	VIII. poglavlje. Upućuje se na drugu knjigu *De fide orthodoxa.* (BENI.)
58.	hz					
59.	hʒ	Peta knjiga			r.	
60.	hiiii					
61.	-					
62.	-					
63.	-					
64.	-					
65.	i					
66.	iz					
67.	iʒ					
68.	iiii					
69.	-					
70.	-	Šesta knjiga			v.	
71.	-					
72.	-					
73.	k					
74.	kz					
75.	kʒ					
76.	kiiii					
77.	-					
78.	-					
79.	-					
80.	-					

81.	l					
82.	lz		Damascenus	1	v.	XII. poglavlje. GRADIVS
83.	lʒ		Damascenus	2	r.	XII. poglavlje. (BENI.) BENIGNVS.
84.	liiii					
85.	-					
86.	-					
87.	-					
88.	-					
89.	m					
90.	mii					
91.	miii	Sedma knjiga			r.	
92.	miiii					
93.	-					
94.	-					
95.	-		Damascenus	1	r.	V. poglavlje. Upućuje se na drugu knjigu *De fide orthodoxa.* CHROSIVS.
96.	-					
97.	n					
98.	nii					
99.	niii					
100.	niiii	Osma knjiga			v.	
101.	-					
102.	-					
103.	-					
104.	-					
105.	o		Damascenus	1	r.	VII. poglavlje. (BENI.)
106.	oz		Damascenus	1	v.	X. poglavlje. Upućuje se na drugu knjigu *De fide orthodoxa.* PVTEVS
107.	oʒ					
108.	oiiii					
109.	-					
110.	-					
111.	-	Deveta knjiga			v.	
112.	-					
113.	p		Damascenus	1	r.	II. poglavlje. Upućuje se na prvu knjigu *De fide orthodoxa.* ARAVEVS
114.	pz					
115.	pʒ					
116.	piiii					

117.	-		Damascenus, Dama.	2	v.	V. poglavlje. Upućuje se vjerojatno na 13. poglavlje prve knjige *De fide orthodoxa.* GEOR. i (BE.)
118.	-					
119.	-		Damasceni	1	v.	VII. poglavlje PRODANEL.
120.	-		Damascenus	1	v.	VIII. poglavlje. CERVIVS
121.	q					
122.	qii					
123.	qiii					
124.	qiiii					
125.	-					
126.	-					
127.	-					
128.	-					
129.	-					
130.	-					
Ukupno: 130				19 puta		

Prilog 2.2. Jednostavni usporedni tablični prikaz razlike razdioba poglavlja djela De fide orthodoxa u izdanjima iz 16. i 17. st. s obzirom na izdanje Migne.

S obzirom da se hrvatski renesansni pisci, koji u većini slučajeva najviše navode djelo *De fide orthodoxa*, služe s drukčijom razdiobom latinskog prijevoda toga djela, kakva je bila u izdanjima 16. i 17. st.[481] ovdje se donosi jednostavni usporedni prikaz razdiobe latinskih naziva poglavlja s obzirom na takva izdanja i na razdiobu latinskih poglavlja u izdanju Migne. Posebno se to odnosi na I. i IV. knjigu djela, jer II. i III. knjiga sadrže isti broj poglavlja i u renesansnim i u Migne izdanju. Zanimljivo je također zapaziti i razlikovni prijevod nekih od naslova poglavlja.

Raspored poglavlja u izdanjima iz 16. i 17. st.	**Raspored poglavlja u izdanju Migne**
Lib. I.	Lib. I.
Cap. 1. Quod incomprehe(n)sibilis divinitas, quodq(ue) nihil inquirendum prater ea, qua nobis a sanctis Prophetis, Apostolis (et) Evangelistis sunt tradita.	Cap. 1. Deum comprehendi non posse, nec ea quae a SS. prophetis, apostolis, et evangelistis tradita non sunt, curiosius inquirenda esse.
Cap. 2. De effabilibus, ineffabilibus, cognoscibilibus (et) incognoscibilibus.	Cap. 2. De his quae sermone exprimi possunt, vel non possunt, deque his quae in cognitionem cadunt, vel quae cognitionem fugiunt.
Cap. 3. Demonstratio quod Deus est.	Cap. 3. Demonstratio quod Deus sit.
Cap. 4. Quid Deus sit, inco(m)prehensibile esse.	Cap. 4. Quidnam sit Deus; quodque comprehendi non possit.
Cap. 5. Quod unus sit Deus, (et) non plures.	Cap. 5. Demonstratio quod Deus unus sit, nec multi.
Cap. 6. De verbo Dei, (et) Filio Dei, rationalis demonstratio.	Cap. 6. De Verbo Dei et Spiritu.
Cap. 7. De spiritu sancto rationalis demonstratio.	Cap. 7. De Spiritu sancto.
Cap. 8. De super sancta Trinitate.	Cap. 8 De sancta Trinitate.
Cap. 9. De Patre (et) Filio.	Cap. 9. De iis quae de Deo dicuntur.
Cap. 10. De Spiritu sancto.	Cap. 10. De divina unione et distinctione.
Cap. 11. De trium personarum distinctione, (et) de re (et) ratione.	Cap. 11. De iis quae de Deo modo corporeo dicuntur.
Cap. 12. De iis quae de Deo dicuntur.	Cap. 12. De iisdem rebus.
Cap. 13. De divina unione (et) discretione.	Cap. 13. De loco Dei, et quod solus Deus incircumscriptus sit. (Sadrži građu poglavlja 16, 17. i 18. De loco angeli, et animae; deque rerum circumscriptione i Collectanea de Deo Patre et Filio et Spiritu sancto; deque Verbo et Spiritu.)
Cap. 14. De iis quae corporaliter de Deo dicuntur.	Cap. 14. Proprietates divinae naturae.
Cap. 15. De eisdem adhuc.	
Cap. 16. De loco Dei, (et) quod solus Deus incircumscriptus.	
Cap. 17. De loco Angeli (et) animae, (et) circumscriptione intellectuali.	

[481] Npr. vidi: https://books.google.hr/books?id=Zo1KAAAAcAAJ&dq=de%20orthodoxa%20fide&hl=hr&pg=PP3#v=onepage&q=de%20orthodoxa%20fide&f=false (27.04.2015.)

Cap. 18. Collectanea de Deo, Patre, Filio, Spiritu sancto, Verbo, Spiritu.	
Cap. 19. Proprietates divina naturae.	
Lib. II.	Lib. II.
Cap. 1. De Seculo.	Cap. 1. De saeculo.
Cap. 2. De Officio.	Cap. 2. De rerum creatione.
Cap. 3. De Angelis.	Cap. 3. De angelis.
Cap. 4. De Diabolo (et) Daemonibus	Cap. 4. De diabolo et daemonibus.
Cap. 5. De visibili creatura.	Cap. 5. De creatura visibili.
Cap. 6. De Coelo.	Cap. 6. De coelo.
Cap. 7. De igne, luce, luminaribus, sole, luna (et) astris.	Cap. 7. De luce, igne, luminaribus, sole, luna et stellis.
Cap. 8. De aëre (et) ventis.	Cap. 8. De aere et ventis.
Cap. 9. De Aqua.	Cap. 9. De aqua.
Cap. 10. De terra, (et) iis quae ex ea sunt.	Cap. 10. De terra, et iis quae de ea producuntur.
Cap. 11. De Paradiso.	Cap. 11. De paradiso.
Cap. 12. De Homine.	Cap. 12. De homine.
Cap. 13. De Voluptate.	Cap. 13. De voluptatibus.
Cap. 14. De Tristitia.	Cap. 14. De tristitia.
Cap. 15. De Timore.	Cap. 15. De timore.
Cap. 16. De Ira.	Cap. 16. De ira.
Cap. 17. De imaginativa virtute.	Cap. 17. De phantasia.
Cap. 18. De Sensu.	Cap. 18. De sensu.
Cap. 19. De virtute cogitativa.	Cap. 19. De cogitatione.
Cap. 20. De memorandi facultate.	Cap. 20. De memoria.
Cap. 21. De interna ratione, (et) prolata.	Cap. 21. De sermone intraneo, er prolatitio.
Cap. 22. De passione (et) actione.	Cap. 22. De passione et actione.
Cap. 23. De Actu.	Cap. 23. De actu.
Cap. 24. De spontaneo (et) inspontaneo.	Cap. 24. De voluntario et involutnario.
Cap. 25. De libera potestate, liberoq(ue) quod in nobis est arbitrio.	Cap. 25. De eo quod in nostra voluntate situm, hoc est de libero arbitro.
Cap. 26. De iis quae fiunt.	Cap. 26. De illis quae fiunt.
Cap. 27. Quam ad causam liberae potestatis (et) arbitrii facti sumus.	Cap. 27. Quam ob causam libero arbitro praediti simus.
Cap. 28. De iis quae non sunt in nobis.	Cap. 28. De iis quae in nostra potestate posita non sunt.
Cap. 29. De Providentia.	Cap. 29. De providentia.
Cap. 30. De praesentia (et) praediffiniti(e)one, praedestinationeq(ue).	Cap. 30. De praescientia et praedestinatione.
Lib. III.	Lib. III.
Cap. 1. De divina dispensatione, cura ad nos, (et) nostra salute.	Cap. 1. De Dei erga nos dispensatione et cura, deque nostra salute.
Cap. 2. De modo conceptionis Dei verbi, (et) divina eius incarnatione.	Cap. 2. Quomodo conceptum sit Verbum, et de divina ejus incarnatione.
Cap. 3. De duabus naturis.	Cap. 3. De duabus naturis.
Cap. 4. De modo antidoseos (et) alternatione.	Cap. 4. De modo mutae communicationis proprietatum.
Cap. 5. De numero naturarum.	Cap. 5. De numero naturarum.
Cap. 6. Quod omnis divina natura, in una suiipsius hypostaseon, unita est toti humanae naturae, (et) non pars parti.	Cap. 6. Quod tota divina natura in una suarum personarum toti humanae naturae unita sit, et non pars parti.
Cap. 7. De una Dei Verbi composita hypostasi.	Cap. 7. De una Dei Verbi persona.
Cap. 8. Ad qu(a)erentes: an ad quantitatem continuam reducantur Domini naturae, an ad discretam.	Cap. 8. Ad eos qui sciscitantur, an ad continuam quantitatem, an ad discretam Domini naturae reducantur.
Cap. 9. Adversus eos, qui dicunt quod natura sit insubsistens.	Cap. 9. Ad illud quod quaeritur, sitne ulla natura quae subsistentia careat, responsio.

Cap. 10. De additione (et) hymno, qui trisagium dicitur.	Cap. 10. De hymno Trisagio.
Cap. 11. De natura in specie (et) in individuo considerata, (et) de differentia unionis (et) incarnationis.	Cap. 11. De natura quae in specie, et quae in individuo consideratur, deque differentia unitionis et incarnationis: et quomodo illud accipiendum sit, *unam Dei Verbi naturam incarnatam.*
Cap. 12. Quod virgo Maria, theotocos, id est, Deipara, Deiq(ue) genitrix sit dicenda co(n)tra Nestorianos.	Cap. 12. Quod Virgo sancta sit Dei Genitrix.
Cap. 13. De proprietatibus duarum naturarum.	Cap. 13. De proprietatibus duarum naturarum.
Cap. 14. De voluntatibus (et) arbitriis, liberis potestatibus Domini nostri Jesu Christi.	Cap. 14. De Domini nostri Jesu Christi duplici voluntate et arbitrii libertate.
Cap. 15. De actionibus quae sunt in Domino nostro Jesu Christo.	Cap. 15. De operationibus, quae in Domino nostro Jesu Christo sunt.
Cap. 16. Ad eos qui dicunt: Si duarum naturarum (et) actionum est homo, necesse est in Christo tres naturas, (et) totidem actiones astruere.	Cap. 16. Adversus eos qui dicunt, Si duae naturae et actiones sunt in homine, necesse est tres esse in Christo naturas, ac totidem dicere actiones.
Cap. 17. De Deificatione naturae carnis Domini, (et) voluntatis.	Cap. 17. De eo quod carnis Domini natura et voluntas deificata sit.
Cap. 18. Adhuc de voluntate (et) libero arbitrio, intelligentia, cognitione (et) sapientia.	Cap. 18. Iterum de voluntate duplici, arbitriique libertate; itemque de mente duplici, scientia, et sapientia.
Cap. 19. De Dei virili actione.	Cap. 19. De theandrica, seu Deivirili, actione.
Cap. 20. De naturalibus (et) innocuis passionibus.	Cap. 20. De naturalibus, nec reprehensione dignis passionibus.
Cap. 21. De ignorantia (et) servitute.	Cap. 21. De ignorantia et servitute.
Cap. 22. De proficientiae	Cap. 22. De profectu.
Cap. 23. De Timore.	Cap. 23. De timore.
Cap. 24. De Domini oratione.	Cap. 24. De Domini oratione.
Cap. 25. De appropriatione.	Cap. 25. De appropriatione.
Cap. 26. De passion(a)e corporis Christi (et) impassibili eius divinitate.	Cap. 26. De corporis Domini passione, ipsiusque divinitatis impassibilitate.
Cap. 27. Quod inseparabilis permansit divinitas verbi ab anima (et) corpore in morte Domini, (et) quod una permansit hypostasis.	Cap. 27. Quod Verbi divinitas ab anima et corpore inseparabilis manserit, etiam in Domini morte: et quod una interim persona perstiterit.
Cap. 28. De dissolutione (et) corruptione.	Cap. 28. De corruptione et corruptela.
Cap. 29. De descensu ad inferos.	Cap. 29. De descensu ad inferos.
Lib. IV.	Lib. IV.
Cap. 1. De iis quae post resurrectionem.	Cap. 1. De iis quae resurrectionem secuta sunt.
Cap. 2. De sessione in dextera Patris.	Cap. 2. De sessione ad dexteram Patris.
Cap. 3. Ad eos qui dicunt: Si duae naturae Christus, aut creaturam colitis, naturam creatam adorantes, aut unam naturam adorabilem dicitis, (et) unam inadorabilem.	Cap. 3. Adversus eos qui ita objiciunt: Di duae naturae Christus est, aut creaturam colitis, naturam creatam adorando, aut alteram naturam dicitis adorandam, alteram non adorandam.
Cap. 4. Propter quod Filius homo factus est, non Pater aut Spiritus sanctus, (et) quid humanatus direxit.	Cap. 4. Cur Dei Filius, non Pater, aut Spiritus sanctus, homo factus sit; et quid factus homo praestiterit.
Cap. 5. Ad interrogantes: an hypostasis Domini creata sit, an increata.	Cap. 5. Ad eos qui quaerunt, Christi persona sitne creata, an increata.
Cap. 6. Quando vocatus est Christus.	Cap. 6. Quando Christus est appellatus.
Cap. 7. Ad interrogationes: Si duas naturas co(n)cepit sancta Deipara, an duae naturae in cruce pependerint.	Cap. 7. Ad eos qui sciscitantur, an sancta Dei Genitrix duas naturas genuerit, et an duae naturae in Christo pependerint.
Cap. 8. Quomodo primogenitus dicitur unigenitus filii Dei.	Cap. 8. Quomodo primogenitus dicatur unigenitus Dei Filius.
Cap. 9. Ad interrogantes: an ad quantitatem continuam reducuntur duae naturae, an ad discretam.	Cap. 9. De fide et baptismo.
Cap. 10. De Fide et Baptismate.	Cap. 10. De fide.
Cap. 11. De Fide.	Cap. 11. De cruce: ubi rursum de fide.

Cap. 12. De Cruce, ubi (et) adhuc de Fide.	Cap. 12. De adoratione ad orientem.
Cap. 13. De adoratione ad Orientem.	Cap. 13. De sacrosanctis et divinis mysteriis.
Cap. 14. De sanctis (et) incontaminatis Christi mysteriis.	Cap. 14. De genere Domini, deque sancta Dei Genitrice.
Cap. 15. De genealogia Domini, (et) sancta virginis Deiparae.	Cap. 15. Quis sanctis, ipsorumque reliquiis honos habendus sit.
Cap. 16. De sanctorum (et) reliquiarum honore.	Cap. 16. De sanctis imaginibus.
Cap. 17. De adoratione Imaginum.	Cap. 17. De Scriptura.
Cap. 18. De scriptura.	Cap. 18. De his quae de Christo dicuntur.
Cap. 19. De iis quae de Christo dicuntur.	Cap. 19. Deum non esse auctorem malorum.
Cap. 20. Quod non sit causa malorum Deus.	Cap. 20. Non esse duo principia.
Cap. 21. Quod non sint duo principia.	Cap. 21. Cur Deus eos condiderit, qui peccaturi essent, nec poenitentiam acturi.
Cap. 22. Cuius gratia Deus praesciens eos qui peccaturi sunt, (et) poenitentiam agent creat.	Cap. 22. De lege Dei, et lege peccati.
Cap. 23. De lege Dei, (et) Lege peccati.	Cap. 23. Adversus Judaeos, de Sabbato.
Cap. 24. Adversus Judaeos de Sabbato.	Cap. 24. De virginitate.
Cap. 25. De Virginitate.	Cap. 25. De circumcisione.
Cap. 26. De Circumcisione.	Cap. 26. De Antichristo.
Cap. 27. De Antichristo.	Cap. 27. De resurrectione.
Cap. 28. De Resurrectione.	

ŽIVOTOPIS

Natali Hrbud rođena je 11. travnja 1972. u Zagrebu, gdje je završila osnovnu školu 1987. i srednju 1991. Diplomirala je 1993. filozofiju na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove (FFDI). Na istom je Fakultetu magistrirala 1995. Član je Hrvatskog filozofskog društva od 1995, a surađivala je i na projektu *Filozofski leksikon* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (2006). Po završetku studija religijskih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, priznaje magisterij humanističkih znanosti (15. travanj 2008). U jesen 2009. upisuje doktorski studij iz filozofije na FFDI, gdje kao pozvani nastavnik drži seminare.

Sudjeluje na domaćim (međunarodnim) znanstvenim skupovima. Noviji: travanj 2012. (Split) , *Colloquium Marulianum XXII. – Knjige i čitatelji u hrvatskoj renesansi (II),* koautorstvo s Ivanom Bodrožićem - tema „Ivan Damaščanski u djelima Marka Marulića: kritičko vrednovanje“. U rujnu 2014. (Cres) - 21. simpozij *S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu* - tema „Recepcija djela *De fide orthodoxa* Ivana Damaščanskog u Petrićevoj *Novoj sveopćoj filozofiji*“. U svibnju 2015. (Zagreb) - *Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra* – tema „Problem prepoznavanja izvorā u djelima hrvatskih renesansnih pisaca Marka Marulića, Frane Petrića i Matije Vlačića Ilirika“. I u rujnu 2015. (Cres) - 22. simpozij *S Petrićem u žarištu: Hrvatski filozofi u europskom kontekstu* - tema „Prisutnost Ivana Damaščanskog u osmom svesku Vlačićeva projekta *Ecclesiastica historia* (1564)“.

Objavljeni radovi:

„Promišljanje religioznih elemenata u pjesništvu Đure Sudete“, *Obnovljeni život*, (62) 4 (2007) 439-461. Izvorni znanstveni rad.

„Why is according to Rudolf Brajičić Keilbach's critique of Kant unacceptable to Kant?“, *Disputatio philosophica,* No. 1/2004, pp. 91-96. Stručni rad.